WETENSCHAP

Plaag
Niets is veilig voor de sloopkonijnen van Australië

PAGINA 4-7

OPINIE

Looksmaxxing
Rechts-extremisme verpakt als schoonheidsideaal

PAGINA 2-3

IN HET NIEUWS

Donald Pols
Zwijgen en ontkennen bij fout verleden is vaak de makkelijkste weg

PAGINA 2-3

MAGAZINE

Franse restaurants
Bistro, brasserie, bouillon: we willen weer laagdrempelig uit eten

PAGINA 13-17

nrc

ZATERDAG **6 JUNI**
ZONDAG **7 JUNI 2026**
LUX ET LIBERTAS

1990-2026

IN HET NIEUWS 10-12

FOTO'S ROGER CREMERS

ECONOMIE

PAGINA 16-19

Interview econoom Thomas Piketty:

'Mijn voorstellen zijn helemaal niet zo radicaal'

WEEKEND

PAGINA 14-17

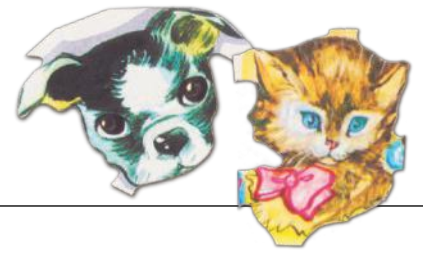

Genderidentiteit
Een X in het paspoort, maar bij huisarts of bank zijn de enige opties 'man' of 'vrouw'

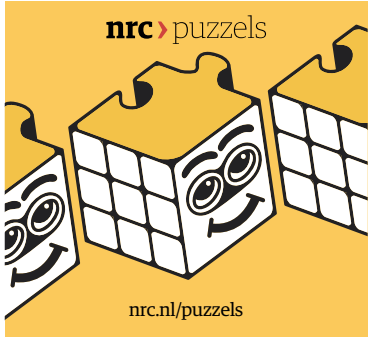
WEEKEND

PAGINA 24-25

Netwerk
Voor LinkedIn was er het poesiealbum

Advertenties

Let op: met beleggen loop je risico en maak je kosten. Je kunt je inleg (deels) verliezen. Onze fondsen zijn naar hun aard illiquide.

meewind
écht duurzaam beleggen

JAARGANG 56 no. 207 **PRIJS €5,70**
BELGIË € 6,70

Bezorginformatie nrc.nl/service

8 710404 000545 62326

IN EUROPA

Het land van tien miljoen

CAROLINE DE GRUYTER

Als de extreemrechtse Zwitserse Volkspartij SVP vroeger een referendum organiseerde tegen immigratie en samenwerking met de EU, hing het land vol posters waarop zwarte schapen (buitenlanders) over de grens kwamen om zich bij witte schapen (Zwitsers) te voegen. Of je zag een zwarte handschoen die poogde Zwitserse franken te stelen. Xenofobie en euroscepsis dropen ervan af.

Op 14 juni lanceert de SVP - al ruim dertig jaar 's lands grootste partij - opnieuw een referendum. En wéér gaat dat over immigratie en de EU. Maar de zwarte schapen en louche handschoenen ontbreken ditmaal. Dit referendum beroept zich nu eens niet op criminele buitenlanders of het monsterlijke Brussel, maar op 'duurzaamheid' en milieu. Het vraagt kiezers in te stemmen met een maximum inwonertal van tien miljoen.

Als dit referendum het haalt - volgens peilingen is het momenteel 50-50 - wordt Zwitserland het eerste land ter wereld met een wettelijke limiet aan de bevolkingsomvang. Er zijn nu 9,1 miljoen inwoners. Bij 9,5 miljoen moet de regering noodmaatregelen nemen om immigratie te beperken, zoals een verbod op familiehereniging. Bij tien miljoen komt er niemand meer in. De reden, volgens de SVP? Overvolle treinen, stijgende huizenprijzen, steeds meer files op de weg. De titel van het referendum is 'Duurzaamheidsinitiatief'.

De meeste immigranten in Zwitserland zijn Europeanen. Ze zijn goed opgeleid en vormen sociaal, politiek en economisch geen probleem. Zwitserland wordt omringd door EU-landen, zit al jaren in de Schengenzone en doet actief mee op de Europese interne markt. Bern ratificeert binnenkort een verdrag dat het na lang onderhandelen met de EU heeft gesloten, waarin ruim honderd bilaterale samenwerkingakkoorden tussen Bern en Brussel vervat zijn.

Als de bevolkingslimiet er komt, staan al die akkoorden op losse schroeven. Zwitsers en EU-ingezetenen vestigen zich nu (onder voorwaarden) redelijk vrij in elkaars landen. Als één partij die afspraak schendt, worden veel andere akkoorden door een 'guillotineclausule' buiten werking gesteld. Zwitserse bedrijven kunnen dan de toegang tot de Europese markt verliezen, studenten worden buitengesloten van Erasmus-uitwisselingen en academici van onderzoeksprojecten met Europese universiteiten.

In een tijd waarin Europese landen buiten de EU de banden met Brussel aanhalen om samen sterker te staan tegen het *gebully* vanuit Amerika, Rusland en China (IJsland houdt in augustus een referendum over EU-toetreding, ook de Noren overwegen zo'n referendum) bewandelt de SVP de omgekeerde weg.

Zwitsers zetten zich graag af tegen de rest van Europa. 's Lands federale structuur met machtige kantons, directe democratie en neutraliteit versterken het gevoel van 'anders' zijn. Hooguit 15 tot 20 procent van de Zwitsers wil tot de EU toetreden, en anders dan in Noorwegen en het VK verandert dat percentage niet - niet door Amerikaanse tarieven, niet door de Iran-oorlog die de frank nog duurder maakt, niet door de veiligheidsangst die de Russische invasie in Oekraïne in Europa teweegbrengt.

De boodschap van de SVP is juist dat de internationale turbulentie de *Heimat* bedreigt en dat de luiken dicht moeten. Nu de partij de bevolkingslimiet aanbiedt als oplossing voor het fileprobleem en de huizenprijzen, spreekt ze ook niet-extremistische kiezers aan. De oppositie heeft grote moeite met deze strategie.

Zwitsers gaan stemmen over bevolkingslimiet

In zijn boek *Abandoning Democracy for the Nation* schrijft de Montenegrijnse politicoloog Filip Milacic dat er maar één manier is om te voorkomen dat extreemrechts er vandoor gaat met het nationale belang: zelf ook dat nationale belang benadrukken, niet als angstverhaal maar als positief tegenverhaal. Donald Tusk werd premier door te betogen hoe waardevol de EU is voor Polen. De Israëlische oppositie bevocht omstreden justitie-'hervormingen' door de grondwet te verdedigen. Rob Jetten zwaaide met Nederlandse vlaggen.

Kunnen de Zwitsers iets met dit advies? Ja, zegt Cenni Najy van het werkgeversverbond Centre Patronal in Lausanne: „Door onze Europese identiteit te benadrukken. En het feit dat we in tijden van oorlogen, tarieven en energiecrises geen klein landje moeten worden zonder vrienden, maar juist nu met andere Europeanen sterker staan." Op de 14de zullen we weten of het gewerkt heeft.

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

DONALD POLS

Jeugdzondaars komen de schaamte zelden voorbij

Pols is niet de eerste publieke figuur die door een verzwegen verleden in de problemen komt. Van Wim Aantjes tot Mabel Wisse Smit: wat zijn de lessen van de geschiedenis over de omgang met een geheime 'jeugdzonde'?

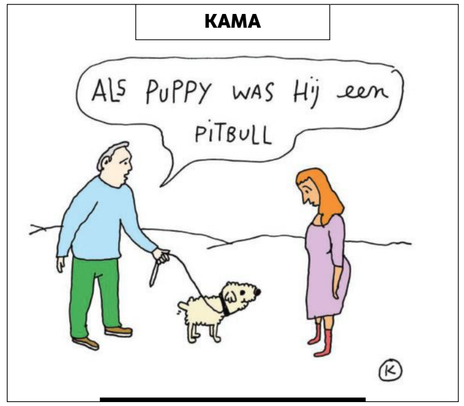
Arjen Fortuin
AMSTERDAM

Een man die zich zo diep schaamt dat hij 35 jaar lang probeert een ballon onder water te houden. Zo beschreef Sylvana Simons dinsdagavond bij *Pauw & De Wit* Donald Pols, die na één dag was weggestuurd bij Tata Steel omdat hij zijn verleden bij een extreemrechtse Zuid-Afrikaanse studentenorganisatie had verzwegen. De affaire was een gemiste kans, zei Simons in een empathische analyse: „Als hij het had gedeeld met de wereld, dan had hij een prachtig voorbeeld kunnen zijn van wat je omgeving met je kan doen in je jonge jaren, hoe je kunt radicaliseren, hoe je kunt deradicaliseren."

Pols' duistere verleden - dat werd onthuld door *NRC* - werd veelal geduid als een jeugdzonde, ook door Pols zelf: „Ik was dan wel negentien jaar oud, maar had eigenlijk het brein van een puber. En ik koos een weg waar ik nu met walging op terugkijk." Daarbij klonk op tv herhaaldelijk de vaststelling dat Pols zich een deel van de ellende had kunnen besparen als hij op eigen initiatief met zijn verhaal naar voren was gekomen. Wat kunnen eerdere affaires ons leren over de omgang met verkeerde keuzes?

Donald Pols is niet de eerste publieke figuur die door een 'jeugdzonde', een term die een zekere bereidheid tot vergeving impliceert, in de problemen komt. Dinsdag viel op tv ook de naam van Willem Aantjes (1923-2015), die in 1978 moest aftreden als fractievoorzitter van het CDA nadat historicus Loe de Jong in een rechtstreekse televisie-uitzending had gemeld dat hij in 1944 lid was geweest van de Waffen SS. Later nuanceerde nieuw onderzoek de bevindingen van De Jong - zo ging het om een lidmaatschap van de minder extreme Germaansche SS - en sprak de historicus spijt uit over zijn „ongenuanceerde" persconferentie. Hoewel Aantjes zich als gerehabiliteerd beschouwde, was zijn rol in het CDA uitgespeeld: hij werd nog wel voorzitter van de Kampeerraad.

Aantjes was niet de enige die werd geconfronteerd met een beschamende geschiedenis uit de Tweede Wereldoorlog, maar voor lang niet iedereen waren de gevolgen even ernstig. Een jaar na Aantjes was Joseph Luns (1911-2002, jarenlang minister van Buitenlandse Zaken en vanaf 1971 secretaris-generaal van de NAVO) onderwerp van een onthulling door Loe de Jong. Hij bleek van 1933 tot 1936 lid te zijn geweest van de NSB. In eerste instantie beweerde Luns dat hij werd verward met zijn broer Huib, in tweede instantie stelde hij buiten zijn medeweten door die broer als lid te zijn opgegeven. Huib Luns bevestigde dat later in een schriftelijke verklaring, waarover zijn weduwe nog weer later zei dat deze vals was en slechts de bedoeling had om de positie van Joseph Luns bij de NAVO te beschermen.

Moreel verwerpelijk

Zwijgen en ontkennen zijn veel toegepaste methoden. Zo hield prins Bernhard tot zijn dood vol nooit lid te zijn geweest van de NSDAP, ondanks zich gestaag opstapelend bewijsmateriaal. De biograaf van dichter Lucebert (1924-1994) onthulde pas in 2018 dat deze op zijn achttiende nazistische sympathieën had gehad, zoals bleek uit brieven die ook antisemitische passages bevatten. Later in zijn leven zou Lucebert zich juist als een uitgesproken antifascistische schrijver profileren. Maar omdat hij nooit een woord wijdde aan dat deel van zijn oorlogsverleden en hij er dus ook nooit naar is gevraagd, heeft hij niet de kans gehad om te zeggen dat hij „met walging" (de woorden van Pols) op die brieven terugkeek.

Oorlogsverledens zijn niet de enige verledens die mensen in de problemen brengen. Staatssecretaris Philomena Bijlhout trad in 2002 na een dag af als staatssecretaris voor de LPF, toen bleek dat zij had gelogen over haar lidmaatschap van de burgermilities van het regime-Bouterse in Suriname. VVD'er Hans van Baalen (1960-2021) werd in 1998 geen Kamerlid nadat *Vrij Nederland* een jeugdzonde-verhaal publiceerde. Het blad schreef over nazistische sympathieën in Van Baalens studententijd, inclusief een bewonderende brief aan Joop Glimmerveen van de extreemrechtse Volksunie. Van Baalen ontkende. Toen later bleek dat niet met zekerheid vastgesteld kon worden dat hij de brief had geschreven, werd hij Kamerlid en volgde een lange politieke loopbaan.

Vrijwel steeds gaat het om kwesties waarbij er een brede maatschappelijke consensus bestaat over wat moreel verwerpelijk is. Dat geldt voor de bezettingstijd, de Zuid-Afrikaanse apartheid, extreemrechtse sympathieën, het Bouterse-regime en ook voor de georganiseerde misdaad.

In 2003 bleek dat Mabel Wisse Smit, de verloofde van prins Johan Friso, in haar studententijd vriendschappelijke betrekkingen had onderhouden met de in 1991 vermoorde drugscrimineel Klaas Bruinsma. Journalist Peter R. de Vries presenteerde zelfs een tv-interview met een oud-lijfwacht van Bruinsma die beweerde dat Wisse Smit „dat wijf van die lange" geweest zou zijn, iets wat volgens latere onderzoekers op een persoonsverwisseling berustte. Het aanstaand paar kreeg het verwijt premier Balkenende niet alles te hebben verteld over de contacten tussen Wisse Smit en Bruinsma. De premier besloot geen toestemmingswet bij de Tweede Kamer in te dienen, waardoor Friso niet langer aanspraak kon maken op de troon. „Tegen onwaarheid is geen kruid gewassen", zei Balkenende.

> De meeste jeugdzondaars houden hun verleden voor zich, tot ze betrapt worden

Zo is in verschillende gevallen (Pols, Bijlhout, Wisse Smit) niet de jeugdzonde als zodanig de formele reden om iemand te laten vallen, maar onvoldoende openheid daarover. Dat betekent niet dat openheid altijd helpt. GroenLinks-Kamerlid Wijnand Duyvendak trad in 2008 terug, enkele dagen voor de publicatie van zijn boek *Klimaatactivist in de politiek*. Daarin erkende hij betrokkenheid bij een inbraak in het ministerie van Economische Zaken in 1985. Duyvendak lag al langer onder vuur om zijn actieverleden, waar hij nooit geheimzinnig over had gedaan. Wegens een inbraak op een militair complex in 1984 was hij veroordeeld tot zes weken gevangenisstraf, later volgden onbewezen beschuldigingen van betrokkenheid bij de gewelddadige actiegroep Rara.

In 2022 was van VVD'er Soumaya Sahla bekend dat zij als ex-lid van de terroristische Hofstadgroep drie jaar gevangen had gezeten. Toch moest zij na klachten van PVV-leider Geert Wilders terugtreden als „tafelvoorzitter terrorisme en radicalisering" van haar partij.

Communicatielogica

Donald Pols had alles gewoon eerder zelf moeten vertellen. Dat al genoemde advies achteraf beantwoordt aan de communicatielogica, die voorschrijft dat je altijd zo veel mogelijk de controle over de berichtgeving moet houden: beter alles in een keer eruit. Intussen blijkt dat in de praktijk niet altijd simpel: de meeste jeugdzondaars houden hun verleden voor zich, tot ze betrapt worden.

Een mens kan hoe dan ook niet bepalen hoe de geschiedenis uiteindelijk oordeelt. Over Aantjes groeide in de loop der decennia de consensus dat hem onrecht was aangedaan, over Luns en prins Bernhard bleven de meningen (globaal gezien langs politieke lijnen) verdeeld. Wat er was aan debat over Mabel Wisse Smit verstomde na het tragische ski-ongeluk van prins Johan Friso in 2012. Duyvendak bleef na zijn aftreden actief bij GroenLinks: hij was onder meer campagneleider bij de succesvol verlopen Kamerverkiezingen van 2017.

Er is altijd schaamte die openheid in de weg staat. Donald Pols vertelde NRC dat zelfs zijn vrouw en kinderen 'nauwelijks' iets wisten van deze episode uit zijn verleden. De werking van schaamte is niet te onderschatten, schreef psychiater Louis Tas in zijn artikel 'Notities over schaamte' (1995): „Schaamte is niet alleen een dringende, angstige, woedende, bezwerende poging om jezelf te verstoppen en je te onttrekken aan de vernietigend kritische blik van de almachtige Ander. Schaamte brengt ook de vaak tamelijk succesvolle neiging met zich mee om de schaamte zelf te verstoppen."

Over de lengte van de weg van schaamte naar openheid schreef journalist Sheila Sitalsing in *Waar ik me voor schaam. Over zwijgen en het doorgeven van schuld*, dat in april werd bekroond met de E. Du Perronprijs. Dat boek gaat over haar omgang met het Tweede-Wereldoorlogsverleden van haar familie en het zwijgen van haar familieleden daarover. In het boek vraagt Sitalsing zich af waarom haar moeder zo lang heeft gezwegen over het foute verleden van Sitalsings grootouders. Haar zuster verbindt die zwijgzaamheid met het feit dat hun moeder het er ook nooit met hun vader over heeft gehad. „En toen hij het eenmaal niet-wist, werden ook wij onderdeel van het niet-weten." De stap naar wel-vertellen is zo klein nog niet.

Wanneer Sitalsing zelf naar het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging gaat om het verzwegen familieverleden te onderzoeken, ontdekt zij dat het moeilijk is om dat in een coherent verhaal te vatten. „Wellicht ben ik te zeer geconditioneerd geraakt - verpest - door al die jaren Hollywoodfilms en journalistiek, branches waarin levenslopen graag worden voorgesteld als morele vertellingen waarin voor elke gedraging een reden is en voor elke gebeurtenis een oorzaak [...] Dat is Hollywood- en talkshowkitsch."

Zo bezien is het misschien niet verwonderlijk dat Donald Pols niet in staat was om in zijn eentje naar buiten te komen met zijn geheime jeugdzonde.

Een persconferentie van **Willem Aantjes** in 1978 naar aanleiding van zijn vermeende oorlogsverleden. Links zijn opvolger als CDA-fractievoorzitter, Ruud Lubbers. FOTO VINCENT MENTZEL

Philomena Bijlhout in juli 2022 nadat zij in Den Haag haar aftreden als staatssecretaris heeft bekendgemaakt. FOTO ANP

CORONA-ENQUÊTE

NRC doet verslag van de parlementaire enquête corona. De openbare verhoren lopen van vrijdag 29 mei t/m vrijdag 11 september.

Jaap van Dissel, oud-voorzitter van het Outbreak Management Team, voorafgaand aan het verhoor door de parlementaire enquêtecommissie corona. FOTO BART MAAT

‘Dit punt is veel ingewikkelder dan u denkt’, maant Van Dissel de commissie

De soms naar eigen zeggen ‘felle’ oud-voorzitter van het OMT Jaap van Dissel kreeg ongerichte vragen van de enquêtecommissie, die niet doorvroeg.

Derk Stokmans en **Jeroen Wester**

OUD-VOORZITTER OMT
Jaap van Dissel

Jaap van Dissel legde het allemaal nog één keer uit, vrijdag bij de enquêtecommissie naar de bestrijding van de coronacrisis. De voormalige voorzitter van het Outbreak Management Team (OMT) en directeur van het Centrum voor Infectieziektebestrijding van het RIVM, liet tijdens het ruim drie uur durende verhoor duidelijk merken hoe hij tegen de vragen van de commissieleden aankeek.

„U vergeet het belangrijkste te melden.”

„Ik wil u wel corrigeren.”

„U maakt een te groot onderscheid.”

„U maakt het veel te zwart-wit.”

In grote lijnen vond Van Dissel dat hij tijdens de coronacrisis met de kennis van toen eigenlijk altijd de juiste besluiten had genomen. En dat de commissie met haar vragen de complexiteit van de situatie onderschatte en te veel uitging van kennis achteraf.

Bijvoorbeeld de vraag over de testrichtlijnen halverwege maart 2020. Die waren zo streng dat veel potentiële virusdragers niet voor een coronatest in aanmerking kwamen en ze in het maatschappelijk verkeer aan de verspreiding van het virus bijdroegen.

Testen: belangrijk én zinloos

Van Dissel wuifde kritiek op die richtlijnen weg. „U houdt vast aan een casusdefinitie die blijkbaar op een website staat, maar de praktijk van testen ging al heel anders.” Maar die website was de site van zijn eigen RIVM, waar huisartsen en de GGD zich bij het testen op baseerden. Van Dissel bedoelde dat binnen ziekenhuizen wel vaker werd getest, maar de kritiek in 2020 was juist dat veel mensen met corona het ziekenhuis helemaal niet haalden, en dat testen nodig waren om het virus in beeld te houden.

Van Dissel leek tijdens het verhoor twee tegengestelde meningen uit te dragen over testen: ja, het was heel belangrijk en werd goed toegepast. En nee, eigenlijk had intenstief testen geen zin. Voor dat laatste gebruikte hij een apart argument: zonder voldoende testmateriaal, teststraten en medewerkers om daarna contacten van de virusdrager op te sporen, werkt het niet. En dat alles ontbrak, dus testen had geen zin. Anders gezegd: die redenering was niet gebaseerd op inzichten vanuit de volksgezondheid, maar op haalbaarheid en schaarste. Terwijl hij tijdens het verhoor benadrukte dat dit soort zaken juist om een politieke afweging vroegen en niet bij het OMT thuishoorden.

Ook het onderkennen van de snelle verspreiding en de ernst van het virus had Van Dissel naar eigen zeggen goed gedaan. Het was nou eenmaal zo dat sprake was van veel onzekerheid, en dat ze zich op gegevens van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) baseerde. „We hebben daar veel te veel op vertrouwd”, zei Van Dissel. „Ik had kritischer moeten zijn.”

Maar buiten de WHO waren er ook allerlei andere bronnen, niet in het minst de mediaberichten uit China. Terwijl in Wuhan inmiddels noodziekenhuizen werden gebouwd, twitterde het RIVM op 28 januari bijvoorbeeld: „De ziekte lijkt, met wat er nu bekend is, niet heel besmettelijk. De ziekte lijkt ook niet makkelijk van mens op mens overdraagbaar.” Ook daar vroeg de commissie niet op door.

Evenals toen Van Dissel uitlegde dat een Duitse studie „ons de ogen opende” dat besmetting zonder symptomen kon plaatsvinden en het virus zich dus veel sneller zou verspreiden. Maar op Twitter wuifde het RIVM toentertijd die studie juist weg, omdat die „veel fouten” zou bevatten. Ook daar vroeg de commissie niet naar, noch naar het gebrek aan aandacht voor carnaval, dat het virus rap onder zuidelijke Nederlanders verspreidde, een mogelijkheid die Van Dissel destijds bagatelliseerde.

‘Nooit meer in te dammen’

Een belangrijk onderwerp is of wel snel genoeg was gehandeld, nadat duidelijk was geworden - begin maart 2020 - dat het virus al veel meer rondwaarde onder de Nederlandse bevolking dan gedacht. Toen besloot arts-microbioloog Jan Kluytmans, eveneens OMT-lid, alle patiënten en medewerkers van het Brabantse Amphia-ziekenhuis te testen. Hij twijfelde eraan dat je uit een risicogebied moest komen, zoals China of later Noord-Italië, om in aanmerking te komen voor een coronatest. Steeds meer patiënten waren tenslotte helemaal niet in deze regio’s geweest, maar wel doodziek geworden.

Op 4 maart deelde Kluytmans de bevindingen met Van Dissel: er waren al veel meer mensen besmet dan gedacht. Carnaval had misschien een „superspreidend effect” gehad. Voor Van Dissel was dit een eye-opener. „De besmettingen voldeden niet aan het gangbare ziektebeeld. Dit kunnen we nooit meer indammen, dacht ik toen”, zei hij vrijdag.

Vanaf dit moment was volgens Van Dissel alles erop gericht de stijgende grafieken om te buigen en de intensive care-afdelingen niet te laten overstromen. Toch duurde het acht dagen voordat het kabinet daartoe maatregelen afkondigde. Dus vroeg de commissie: waarom duurde dat zo lang?

„Dit punt is veel ingewikkelder dan u denkt”, zei Van Dissel. Hij betwijfelde of het veel had uitgemaakt als de keuze om mensen zoveel mogelijk thuis te houden een paar dagen eerder was gemaakt. „Je zou zo’n virus dan telkens moeten onderdrukken.” Hij wees op het inzicht dat je dan om de haverklap de samenleving moest dichtgooien, omdat na iedere opening het virus weer de kop zou opsteken.

> De besmettingen voldeden niet aan het gangbare ziektebeeld
>
> **Jaap van Dissel** oud-directeur Infectieziektebestrijding RIVM

En dat had nadelen: „Een verkeerde maatregel te vroeg gekozen, kan de boel volledig verpesten. Ik weet niet of mensen in Nederland daar achter zouden staan. En als mensen zich daar niet aan houden: hoe krijg je dan het vertrouwen terug?”

‘Fel en gepassioneerd’

Van Dissel maakte duidelijk dat hij tegen wil en dank het boegbeeld van de virusbestrijding was geworden. Het kabinet had adviezen van het OMT heilig verklaard en wees ook steeds naar de medische experts na impopulaire besluiten. Dat het kabinet zich verschool achter het OMT, „wil ik absoluut niet zeggen”, aldus Van Dissel, maar het maakte de positie van het OMT en haar voorzitter wel „kwetsbaar”.

Aan het eind wilde Van Dissel nog één ding zeggen: als hij „zo nu en dan fel en gepassioneerd” overkwam, dan was dat omdat hij „veel passie” voor het onderwerp voelde.

Van Dissel wordt nog een tweede keer verhoord, over onder meer mondkapjes, de avondklok en het coronatoegangsbewijs.

Advertentie

Advertentie

NECROLOGIE **ALEX YOUNGER (1963-2026)**
OUD-HOOFD MI6

Britse spionnenbaas had hekel aan grappen over James Bond

Bijna zijn halve leven werkte Younger voor de Britse inlichtingendienst MI6. Waarvan de laatste zes jaar als directeur.

Steven Derix
AMSTERDAM

De beroemdste anekdote over de voormalige Britse spionnen-chef Alex Younger, die deze week op 62-jarige leeftijd overleed aan de gevolgen van kanker, gaat over zijn moeder. Het tweede verhaal gaat over zijn schoonmoeder.

Sir Alex Younger stond van 2014 tot 2020 aan het hoofd van MI6, de Britse buitenlandse inlichtingendienst, maar hij hield die carrière jarenlang verborgen voor zijn moeder. Toen hij uiteindelijk opbiechtte dat hij 'een spion' was, reageerde zijn moeder niet verbaasd: *„Yes, darling, so was I."* Mary Younger bleek jarenlang ook als inlichtingenmedewerker te hebben gewerkt.

De tweede anekdote gaat over zijn schoonmoeder. Toen Younger chef van de MI6-post in Afghanistan was, moest hij concurreren met de CIA om de aandacht van de Afghaanse president Hamid Karzai. Omdat hij wist dat Karzai hield van bramenjam in zijn thee, bestelde hij huisgemaakte jam bij de moeder van zijn vrouw - en won daarmee Karzais oor.

Hoewel hij het vaak had verteld werd Younger, een beschaafde gentleman met een zachte stem, nooit moe om de anekdotes op te dissen. Waar hij echter een broertje dood aan had waren grappen over James Bond - hoewel hij moest erkennen dat de fictieve spion goed werk had gedaan voor de reputatie van de Secret Intelligence Service (SIS), zoals MI6 eigenlijk heet.

Alex Younger werd in 1991 gerekruteerd door de Britse buitenlandse inlichtingendienst MI6. FOTO AP

Ouderwetse machtspolitiek

Hoewel hij geboren is in de Londense wijk Westminster, was Alexander William Younger trots op zijn Schotse voorouders. Als student op de universiteit van St. Andrews werd hij reserve-officier bij de Royal Scots en later beroepsofficier bij de Scots Guards. In 1991 werd hij gerekruteerd door MI6. Younger werkte in de voormalige Balkan, in Wenen en Dubai en in Afghanistan. In 2009 werd hij hoofd contraterrorisme bij MI6, totdat hij in 2014 werd benoemd als 'C', zoals de codenaam voor de directeur van de dienst luidt.

De moeder van Younger was niet verbaasd over de biecht van haar zoon

Younger was het langst dienende hoofd van MI6 van de laatste halve eeuw, in een tijdperk waarin de verhoudingen in de wereld in een hoog tempo verschoven. In een interview met *NRC* pleitte hij vorig jaar voor een veel actievere rol van Europa op het wereldtoneel - niet alleen door *soft power* en het pleiten voor mensenrechten, maar ook met ouderwetse machtspolitiek. „Onze vijanden hebben dat memo over 'het einde van de geschiedenis' en de overwinning van de democratie niet gekregen. Dit is de natuurlijke status van de wereld en ik denk dat we als Europeanen daar heel goed mee om zouden kunnen gaan."

Het overlijden van Younger ontlokte veel reacties in de Britse politiek. Premier Keir Starmer roemde zijn „volledige toewijding" aan het beschermen van de Britse natie en sprak van een „voorbeeldig leven en carrière". Minister van Buitenlandse Zaken Yvette Cooper liet weten dat het Verenigd Koninkrijk „enorme dank" verschuldigd is aan Younger. „Zijn toewijding, integriteit en voortreffelijk leiderschap als chef van MI6 hebben ons allemaal veilig gehouden."

Advertentie

Privébewakers bij het met hekken afgezette gebied waar het resort moet komen. FOTO FLORION GOGA/REUTERS

FLAMINGOREVOLUTIE

Woede over resort Ivanka Trump en Jared Kushner op Albanees natuureiland

Op het Albanese eiland Sazan leven nu alleen flamingo's, schildpadden en zeehonden.

Hanna Hosman
AMSTERDAM

Ivanka Trump heeft het eiland zelf gevonden. Ze maakte een paar jaar geleden een boottocht over de Adriatische Zee, met haar man Jared Kushner. Ze gingen voor anker om een stukje te zwemmen en troffen het aan: een ongelofelijk mooi „privé-eiland". Op blote voeten betraden ze de kust, ze maakten een wandeling en trokken helemaal naar het hoogste punt. Ze verbaasden zich over het gebrek aan bebouwing.

De ervaring van die ongerepte natuur liet hen niet meer los, en de afgelopen jaren hebben ze „de mogelijkheid gecreëerd" om het eiland te ontwikkelen en te transformeren. Máár, wel met veel zorg en terughoudendheid, want het is er zo mooi, vertelt de dochter van de Amerikaanse president Donald Trump in een interview met podcastmaker David Senra.

In Albanië is al de hele week protest. Een paar honderd mensen demonstreerden afgelopen weekend bij de afscherming van het bouwterrein op het eiland, dat Sazan heet. Particuliere bewakers gebruikten stevig geweld tegen de demonstranten, zo blijkt uit video's op sociale media, en zo is het vuur verder aangewakkerd. Het „privé-eiland" van Ivanka Trump is een natuurgebied, er leven beschermde vogels, waaronder flamingo's, en ook zeehonden en schildpadden.

Met name de flamingo is een toonbeeld van de protesten geworden: In Albanese media gaat de leus „wij zijn de flamingo's" rond, er wordt gesproken van de „flamingorevolutie„, en in Tirana gaan tegenstanders de straat op met kartonnen flamingo's.

Demonstranten die avond aan avond in hoofdstad Tirana de straat op gaan, zijn bezorgd over een onomkeerbare achteruitgang van het natuurgebied, maar ook boos over het gebrek aan transparantie. „Albanië is niet te koop", klinkt op straat. Ze willen weten hóe de onderhandelingen tussen de overheid en de Trump/Kushner-familie zijn verlopen. Jared Kushner, de schoonzoon van de Amerikaanse president, staat aan het hoofd van private equity-bedrijf Affinity Partners, dat het luxe resort met hotels, villa's en bunkers gaat ontwikkelen.

Premier wil meedoen in de 'Champions League' van de vakantiewereld

De Albanese anti-corruptie-autoriteit (SPAK) bevestigde maandag aan Albanese media dat het een onderzoek is gestart naar een wetswijziging die de bouw van het resort mogelijk maakt. Het natuurgebied waar de Trumpfamilie wil bouwen was tot in 2024 nog beschermd, maar met een nieuwe wet kan er voor toeristische projecten een uitzondering worden gemaakt. De PPNEA, de vereniging voor behoud en bescherming van de natuur in Albanië, vraagt zich af welk wetenschappelijk of ecologisch bewijs is aangevoerd om zo'n uitzondering te rechtvaardigen.

Premier Edi Rama verdedigt het vakantieresort. Zolang ik hier ben, zei hij maandag in een persconferentie, is er géén kans dat het project gestopt wordt. Albanië is een van de armere landen van Europa, en Rama wil meedoen in de „Champions League" van de vakantiewereld. De premier vindt dat zijn land niet „bang moet zijn" voor zo'n grote investering door het bedrijf achter het resort, van in totaal vier miljard euro.

Architectuur

De protesten doen natuurbeschermer Taulant Bino, van de Albanian Ornithological Society, denken aan zijn jeugd in de vroege jaren negentig, toen ze demonstreerden voor vrijheid en een einde aan het communisme. Daar denkt hij aan omdat dát het moment was dat protest in Albanië het systeem veranderde, zegt hij bij Studio24 op de Albanese tv. En nu ziet hij dat de zorgen die de milieubeweging al jaren heeft over het Kushner/Trump-project, breder gedragen worden.

Een definitief ontwerp is nog niet publiek gemaakt. Jared Kushner deelde twee jaar geleden door AI-gegenereerde 'vroege ontwerpen', waaronder een zandkleurige in de kustrotsen verwerkte terrassenbouw, en een compositie van witte vormen die de berg uitsteken, waar hotelbedden in staan.

De architectuur, vertelt Ivanka Trump in de podcast, moet helemaal „geïntegreerd worden in het landschap", het moet er haast uit oprijzen. Ze ziet het als een samenkomst van haar ervaring in *real estate*, haar reizen, „veel reflectie op hoe ik wil leven, hoe ménsen willen leven". Dit zal daar een manifestatie van worden, en daar is veel visie voor nodig, zegt ze. Het zal een samenwerking vergen van een selectie van de *„greatest masters"* die er zijn.

Advertentie

Met de vraag 'Hoe treed je verstandig op in een wereld vol conflicten en botsende belangen?' opent de AIVD zijn jaarverslag over 2025. Het is een vraag die onrustig stemt. Én aanzet tot actie.

Want lezen over Russische en Chinese acties ter aantasting van onze democratische rechtsorde onthutst. En dat geldt ook voor het beeld dat de AIVD schetst van de wijze waarop anti-institutionele en extreemrechtse krachten van binnenuit en met buitenlandse steun onze rechtsorde ondermijnen, als een moderne 5e colonne.

Halen we hierover de schouders op, veronderstellend dat onze democratie dit wel aankan? Of zien we een aanval, gericht op welzijn en waarden? Op samenleven?

Geven we ruimte of trekken we een grens?

Begrenzen en ontgrenzen

Grenzen staan in het brandpunt van de aandacht. Ze worden verkend en opgerekt. Of juist bewaakt en versterkt. Ontgrenzen draagt bij aan vernieuwing en groei; begrenzen is soms nodig om duurzaam 'overeind' te blijven. Wijs leiderschap balanceert tussen deze uitersten, die beide moed en zelfvertrouwen vergen.

Wat betekent de dynamiek tussen begrenzen en ontgrenzen voor mens en maatschappij? Voor vrijmoedig denken en onderzoeken? Waar trekken wijze leiders in bestuur en bedrijf een grens? Waar geven ze juist ruimte en vertrouwen?

Comeniaanse vrijplaats

Voor executives zijn deze en andere dilemma's dagelijkse kost. Een heel aantal van hen begeleidde Comenius al in de kunst van balanceren en besluiten. Ook jou nodig ik uit toe te treden tot Comenius' internationale leiderschapsnetwerk. Hier, in de 'Comeniaanse vrijplaats' ontmoet je ondernemende mensen die verantwoordelijkheid durven nemen. Wees welkom!

Pieter-Matthijs Gijsbers
Comenius leadership

Exploring wise leadership *together*

Comenianen zijn vrijdenkers die in dialoog met elkaar kennis, inzicht en moraliteit verdiepen, om 'het goede te doen'. Lerend van elkaar ontstaan zo de mooiste inzichten. Vormen zich gedachten terwijl ze worden uitgesproken. Kantelen overtuigingen omdat de ander doorvraagt of een ander perspectief inbrengt. Exploring wise leadership *together*.

Je bent welkom in Comenius' Nationale leiderschapsleergang, waarin bevlogen wetenschappers, kunstenaars, filosofen en 'denkers' de grenzen aftasten van weten en niet-weten. Ze leggen de intellectuele lat hoog en laten de inspiratie stromen. Vanuit nieuwsgierigheid naar het onbekende, balancerend tussen be- en ontgrenzen.

comenius 30 JAAR Exploring wise leadership together

Voor wie alles al denkt te weten
Scan de code voor Comenius' Nationale leiderschapsleergang

MIDDEN-OOSTEN

Met zijn scheldpartij aan Netanyahu voerde Trump uit wat Iran wil

Met een tirade tegen Netanyahu wist Trump bombardementen op Beiroet te verhinderen, precies zoals Iran dat geëist had.

Derk Walters

AMSTERDAM

Verhitte scheldpartijen komen in de beste huwelijken voor. Zelfs in de „voortdurend nauwe” relatie die Donald Trump er naar eigen zeggen met Benjamin Netanyahu op nahoudt, verliest hij weleens zijn geduld. Maandag was de Amerikaanse president „een beetje bezorgd” over de Israëlische aanvallen op Libanon. Toen die een mogelijke deal met Iran in gevaar dreigden te brengen, noemde hij de Israëlische premier zelfs „*fucking crazy*”.

Dat boze telefoontje van Trump aan zijn vriend en bondgenoot bleek de opmaat naar een staakt-het-vuren tussen Israël en Libanon, dat woensdag tot stand kwam. Het vorige bestand werd voortdurend geschonden. Net als de vorige keer was Hezbollah niet bij de besprekingen betrokken. Ook dit staakt-het-vuren, meldde het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken woensdag, is „afhankelijk van een volledige stopzetting van de Hezbollah-aanvallen”.

Een dag later verwierp Hezbollah het nieuwe bestand en ook Israël blijft gevechtshandelingen uitvoeren in het zuiden van Libanon. Het concept ‘staakt-het-vuren’ krijgt in het Midden-Oosten langzamerhand een nieuwe invulling, die niet noodzakelijkerwijs het staken van het vuren omvat. Zoals Trump woensdag zei: „Ik zou zeggen dat in dat deel van de wereld een staakt-het-vuren inhoudt dat er op een meer gematigde manier wordt geschoten.”

Iran is de bovenliggende partij

Wat deze gebeurtenissen aangetoond hebben, is wie het in de oorlog in het Midden-Oosten voor het zeggen heeft. Zondag wapperden er Israëlische vlaggen boven Kasteel Belfort, in Zuid-Libanon. Iran liet daarop weten dat het de gesprekken met de VS over een deal zou staken, tenzij Israël zich terugtrekt uit Libanon. Dat bewoog Trump tot zijn scheldkanonnade, waarna Netanyahu zijn aangekondigde bombardement op Beiroet introk. Trump dwingt dus bij Israël af wat Iran wil.

Zowel Trump als Netanyahu heeft afgelopen week laten doorschemeren dat het nieuws over het telefoontje, als eerste gebracht door nieuwssite Axios, juist was. Mark Levin, een conservatieve Amerikaanse journalist die dicht bij zowel Trump als Netanyahu staat, riep op tot een FBI-onderzoek naar „het lek” aan Axios. Iran zal volgens hem van het lek profiteren, „omdat het ons [de VS] als zwak zal zien, en als wanhopig op zoek naar een deal”.

De vraag is of Iran voor die constatering een lek nodig had. Al langer lijkt Trumps voornaamste doel om de benzineprijzen in de VS omlaag te krijgen met het oog op de Congresverkiezingen in november, waarin de Republikeinen zware verliezen dreigen te lijden. De Iraanse leiders voelen die druk haarfijn aan.

In Israël wordt vooral gemopperd dat Netanyahu na Trumps woede-uitbarsting slaafs zijn aangekondigde bombardement op de Libanese hoofdstad introk. Zijn we soms een vazalstaat van de Amerikanen geworden, vroeg oppositieleider Yair Lapid zich af. Vrijwel de gehele Israëlische politiek, van links tot rechts, vindt dat zowel het regime in Iran als Hezbollah in Libanon met militaire kracht vernietigd moet worden. Wat Trump ook zegt.

Israëlische legerleiders vragen zich op hun beurt af of de Amerikaanse president nu de facto over militaire operaties gaat. Het afblazen van de aanval op Beiroet, bijvoorbeeld, wordt gezien als een ‘tactische’ operatie. Is dat het detailniveau waarover een buitenlandse leider meebeslist?

Nog ongemakkelijker zijn de vragen over de persoonlijke band tussen de leiders van beide landen. „Zonder mij zat je nu in de gevangenis”, zei Trump volgens de berichten tegen Netanyahu. En: „Ik red je. Iedereen haat je nu. Iedereen haat Israël hierdoor.”

Netanyahu hoopt nog altijd dat Trump een pardon voor hem weet te regelen bij de Israëlische president Isaac Herzog, zodat hij de niet de cel in hoeft wegens corruptie. Bepalen dit soort overwegingen voor Netanyahu of er bommen op Beiroet vallen? Het persoonlijke overtreft voor de premier het militaire, vrezen Israëlische commentatoren. Zelf zei Netanyahu woensdag, in een interview met de Amerikaanse zender CNBC, dat het om „tactische meningsverschillen” met Trump gaat. Over de belangrijke onderwerpen, zoals Iran en de uitbreiding van regionale vredesovereenkomsten, zijn ze het eens.

Maar het gaat niet alleen om de poppetjes. Israël is zowel financieel als diplomatiek sterk van Washington afhankelijk. Jaarlijks vloeien er enkele miljarden dollars aan militaire steun naar Tel Aviv. En maandag bleek dat de grote bondgenoot onmisbaar is als beschermheer bij de Verenigde Naties: de VS waren het enige land in de VN-Veiligheidsraad dat Israël niet opriep om zijn troepen uit Libanon terug te trekken.

Ondanks die afhankelijkheid test Netanyahu wel vaker hoe ver hij kan gaan. Neem Gaza. Hoe beleefd de Israëlische premier ook glimlachte toen Trump vorig jaar zijn plannen voor een zakenhub ontvouwde, uiteindelijk wil Netanyahu daar geen toeristen, maar kolonisten huisvesten.

Met betrekking tot Iran leek Netanyahu al eerder aan plotseling gehoorverlies te lijden. Zoals op 8 april, toen Trump met de Iraniërs een staakt-het-vuren overeenkwam dat ook voor Libanon gold. Prompt droeg de Israëlische premier zijn leger op om de zwaarste bommen in decennia op Beiroet te gooien. Dat staakt-het-vuren, dat gold toch niet voor hem?

> Zolang het bij woorden blijft, kan de Israëlische premier zijn beleid uiteindelijk gewoon voorzetten

Trumps tirade dwong Netanyahu deze week om zich koest te houden, maar voor hoelang? Zolang het bij woorden blijft, kan de Israëlische premier zijn beleid uiteindelijk gewoon voorzetten. Het is net als met de Europese woede over het Israëlische optreden in Gaza: zolang er geen betekenisvolle sancties volgen, luistert Israël niet.

Diplomatieke paraplu

In theorie heeft Trump de instrumenten om Israël tot een andere koers te dwingen. Hij kan de forse subsidies aan de Israëlische strijdkrachten staken, hij kan zijn diplomatieke paraplu voor Israël intrekken en hij kan ook zijn persoonlijke steun voor Netanyahu opgeven. Maar openlijk tegen Israëls belangen ingaan, ligt nog altijd gevoelig in de VS.

Netanyahu presenteert zijn militaire operatie in Libanon graag als een strijd die losstaat van Iran, omdat hij dan vrijer is om er zijn eigen strategie uit te stippelen. In de afgelopen maanden hebben Israëlische politici herhaaldelijk gezegd dat hun militairen in Zuid-Libanon aanwezig moeten blijven om de veiligheid van de inwoners van Noord-Israël te garanderen. Aanvallen ter verdediging dus - en geheel in strijd met het internationaal recht.

Laat dat nou net de volgende eis van Iran zijn: volledige Israëlische terugtrekking uit het zuiden van Libanon. Ook met die Iraanse eis zal Trump rekening moeten houden als hij ooit een deal wil bereiken - en dat zal dan vermoedelijk opnieuw een confrontatie met zijn bondgenoot vergen. Trumps tirade bewees dat de strijdtonelen in Libanon en Iran wel degelijk nauw verweven zijn. Wat Netanyahu ook zegt.

Een protest tegen premier Netanyahu en zijn regering in Jeruzalem, vorige maand. FOTO GETTY IMAGES

Advertentie

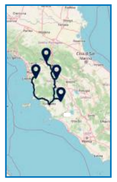

8-10-12 daagse fly-drive

Toscaans Unesco Werelderfgoed

Zomer- en najaarsspecial v.a. € 895,- p.p. Geldig t/m 13 juni 2026

Met deze uitdagende en afwisselende route laten wij u, met de nadruk op bezoeken aan UNESCO werelderfgoed, het mooiste van Toscane zien. Een mooie route voor als u Toscane nog niet kent, maar ook voor een hernieuwde kennismaking. Op Toscane raak je immers nooit uitgekeken! Cultuur- en natuurliefhebbers komen vol aan hun trekken. U logeert op 4 bijzondere locaties, allen dicht bij bij de Unesco hoogtepunten. Kortom: een reis waarin alle unieke facetten van Toscane - landschap, cultuur, keuken en wijnen - aan bod komen.

Ons aanbod bieden we deze week voor een speciale prijs aan. Inclusief vlucht, AVIS autohuur (inclusief gratis extra's) en 7 overnachtingen. U verblijft de eerste twee nachten in agriturismo le Valli, nabij Pisa en Lucca, steden die natuurlijk ook bezocht moeten worden. Aansluitend verblijft u in hotel Impero in Grosseto. In het zuidwesten van Toscane ervaart u het plattelandsleven om hier en daar Middeleeuwse stadjes, waaronder Bolgheri, te bezoeken. Vanuit Groseto rijdt u, naar de majestaueze accommodatie Palazzo Leopoldo. Via het typische Toscaanse landschap bezoekt u o.a. naar indrukwekkend Siena. De reis wordt afgesloten in landhuis Casal Bosco nabij het oude Pistoia. Van hieruit bezoekt u het historische centrum van Florence..

"Wakker worden, cultuur snuiven en culinair genieten in Toscane"

Inclusief: vlucht Pisa v.v., AVIS huurauto cat A., 7 overnachtingen in diverse 3-4 sterren hotels inclusief ontbijt. **GRATIS EXTRA'S:** met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service AVIS.

Trustpilot

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

style in travel

DRENTS MUSEUM

Bijna vier jaar cel voor roof Roemeense kunstschatten

Het Openbaar Ministerie maakte afspraken met twee van de verdachten, waardoor zij niet in hoger beroep zullen gaan.

Lyanne Levy

ASSEN

De **teruggevonden** gouden helm van Cotofenesti en twee gouden armbanden. FOTO ANP

Het was een roof die de kunstwereld schokte. Met een zwaar explosief werd de nooduitgang van het Drents Museum in Assen opgeblazen, waarna drie dieven in vijftig seconden tijd de gouden helm van Cotofenesti uit de vijfde eeuw voor Christus en drie gouden armbanden meenamen. De kunstschatten uit Roemenië waren voor 5,7 miljoen euro verzekerd, maar het belang en de waarde ervan is niet in geld uit te drukken, benadrukte de rechtbank in Assen vrijdag.

De rechter noemde het een roof die „op een geraffineerde en professionele wijze” was voorbereid. „Tegen zoveel geweld was het museum niet opgewassen”, en „enkel een forse gevangenisstraf kan daarvoor volstaan”.

Drie jaar en elf maanden celstraf krijgen Jan B. (21), Bernhard Z. (36), en Douglas W. (37). Alle drie eveneens, ook al maakten Douglas W. en Jan B. procesafspraken met het OM, waardoor de gouden helm en twee van de drie armbanden in april weer terugkwamen. Waar ze al die tijd waren, weet ook de rechtbank niet. Ook wie de helm en de armbanden heeft teruggeven, is onduidelijk gebleven.

Het OM eiste 44 maanden celstraf tegen Jan B. en Douglas W. en vijf jaar en vijf maanden tegen Bernhard Z. Maar daar gaat de rechtbank niet in mee. In de straf heeft de rechtbank rekening gehouden met de teruggave van de helm en twee van de drie armbanden. Als dat niet was gebeurd, had de rechtbank 6,5 jaar celstraf opgelegd. Ook het delen van de foto's en de volledige identiteit van Bernhard Z. en Douglas W. heeft geleid tot minder celstraf. De rechtbank houdt rekening met de nadelige gevolgen van de foto's, die altijd online zullen blijven circuleren.

Het OM sprak ook met Jan B. en Douglas W. af dat ze bij een celstraf die drie maanden afweek van de eis, niet in hoger beroep zouden gaan. De rechtbank wilde eigenlijk 48 maanden eisen, maar heeft er een maand afgetrokken om te voorkomen dat de twee in hoger beroep zouden gaan. Voor Bernhard Z. is het wel mogelijk om in hoger beroep te gaan, omdat hij geen afspraken met het OM heeft gemaakt.

Advertentie

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

ODE AAN LIEKE MARSMAN

2014

FOTO ROGER CREMERS

Negen vrienden en collega's eren dichter Lieke Marsman, die woensdag op 35-jarige leeftijd overleed. „Ze was een wonder."

Gershwin Bonevacia

Lieke

Er is een vrouw die de eerste letter kende van alles,
van angst, van adem, van gewicht.
Ze wist dat een aangevochten lichaam en een uitgeputte wereld dezelfde wortels hebben. Ze tekende de verbinding. Ze gaf de lijn een naam. Wij leven nu in die naam.

Het leven ingeklapt in bundels, tijd ingeklapt in taal.
Ergens dragen planeten die wij nog geen naam hebben gegeven
een handschrift dat op het hare lijkt.
Alles wat niet meer kon, is daar toch aangekomen.

Ik zoek haar in de taal.

Ellen Deckwitz

Ze was een wonder

Claudia de Breij

Een juryrapport van het leven

Dat Lieke literaire prijzen won bij de vleet omdat ze zo'n verdomd goeie schrijver, dichter en filosoof was konden we lezen in alle In Memoriams, maar niet dat ze ook nog eens heel erg goed was in *leven*. Daar reiken we over het algemeen geen prijzen voor uit, want dat doet iedereen al, leven. Het is in principe een kwestie van geboren worden en adem blijven halen. Toch zou ik alsnog een juryrapport willen schrijven voor de manier waarop Lieke het tot op haar laatste dag heeft gedaan, want dat is misschien wel even inspirerend als haar poëzie.

De jury wil graag haar bewondering uitspreken voor het feit dat Lieke, ook nadat ze wist dat ze ernstig ziek was, altijd de grappigste persoon in ieder gezelschap of appgroep was. Liekes levenslust was aanstekelijk en ging waar mogelijk gepaard met een neiging tot liederlijkheid. Ook het vermogen met hoge koorts, woekerende cellen en de dood op de hielen nog altijd succesvol te kunnen flirten wil de jury niet onbenoemd laten.

Met open mond van verbazing heeft de jury kennis genomen van Liekes manier van omgaan met de gevolgen van ziekte. Toen haar arm en schouder geamputeerd waren, leerde ze zichzelf niet alleen met links schrijven, maar ook tennissen. De jury heeft geprobeerd haar service te imiteren. De bal op het blad van het racket, omhoog gooien en dan vanuit de lucht keihard in het servicevak van de tegenstander serveren. De jury is hier tot nu toe nog niet in geslaagd.

Uiteraard is hoe Lieke schreef reden voor alle denkbare prijzen, maar ook hoe ze dacht en zich onverschrokken uitsprak over onrecht en politieke luiheid verdient alle eer. Zo scherp, zo slim, zo nietsontziend voor de hypocrieten en liefdevol voor mensen die niet machtig zijn.

Haar moed moet een voorbeeld zijn.

De moed om te leven, ten volle te leven, met hart en ziel te houden van een heel klein hondje, te trouwen met je grote liefde wanneer de dood al zoveel heeft gedreigd, rampspoed in het gezicht uit te lachen door op je laatste dag op de tribune van Roland Garros zware pijnstilling te combineren met champagne.

Als de jury kon had die het eeuwige leven uitgereikt.
Nu hoopt ze op een ufo naar een goddelijk hiernamaals vol liefde. Godspeed, lieve Lieke.

Maarten van de Graaf

Voor Lieke

Het is vrij licht nog.
Er is vrij weinig tijd in dit licht nog
om te beginnen. Vrij weinig vorm
waarin ik zeggen kan: bedankt.
Voor de variaties op de *variations on a theme* en de dagen
waarop het donker niet te beschrijven is behalve met het woord: present.
Voor het ver gesuis van Duitse Autobahn in het vollopen van een verwarmingsbuis.
Voor wat nog ruist in alle tederheden.
Voor wat lucide was.
Voor een barmhartig vennetje.
Voor steeds maar afdalen
in Onder-Nederland.
Veel eerder: dat huisfeest op de Reguliers,
je danste.
We kregen steeds meer woorden
om verdriet te beschrijven
en we verloren de poëzie,
waarna we dingen gingen doen.
Of in Tilburg, later,
in die tuin.
De lucht stil, als lucht.
We stonden in de tijd.
We hadden het ergens over.
Het was bij lange na nog geen gedicht.
En het was veel lichter nog
en er was meer begin.

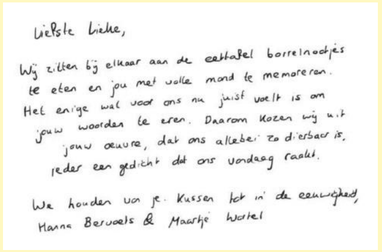
Babs Gons

Voor Lieke

er zijn verschillende manieren waarop je kan gaan
en te vroeg is er één van
als het zaallicht aangaat
staat niemand op
zolang we in dit licht versleten
pluchen blijven zitten
volgt er wellicht nog
iets wat we kunnen drukken
tegen schokkende borstkassen

we hielden je graag nog even voor onszelf
maar vandaag geloven we in een parallel universum
in leven op andere planeten

Hanna Bervoets en **Maartje Wortel**

Omdat ik een held was (2)

Opeens heb ik een heldere gedachte. Ik wil de vader zijn. Ik wil de vader zijn die een dochter heeft die me aanspreeekt met oh, vader.

'Dochtertje', zeg ik, 'vergeet nooit dat we allemaal niet-bestaande dieren waren, uit een ei gekropen om iemand het tegendeel te bewijzen. Ze weten niet met wie ze te maken hebben? Kom, dan vertellen we het ze. Ik ben een draak. Jij mag een tijger zijn. Als je je overgeeft aan iemand, raken ze je misschien kwijt. Neurie een lied. Ik vind je. Misschien ga je denken dat niets je bekend is, hoewel je bij alles herinneringen hebt. Blijf in het nu. Daar ben ik ook. Misschien ga je denken dat je niets kan, maar uiteindelijk kan je dat wat je wilde, ook als je besluit het niet te doen, omdat het niet gaat. Sla je kleine klauwtjes uit. Trek altijd je eigen plan. Misschien ga je denken dat de nieuwslezers het tegen jou hebben. Luister goed. Het is een belangrijke boodschap. Wacht op niemand. Zing altijd over regen in de regen. Eet zo vaak mogelijk dingen met bladerdeeg. Schaf een schipperstrui aan. Laat ze je nooit vertellen dat je harder dan een tijger rennen moet. Je bent zoveel liever dan een tijger. Kijk, in de verte komt je drakenmoeder aangevlogen, zachte hangbuik om op uit te rusten...'

De eerste letter (2)

een stem spreekt tegen me en ik moet bepalen
of het een engel is
maar hoe kan ik tot zoiets in staat zijn?

wie angst heeft wil over angst lezen
in een net ontdooide wereld
een knoop van haar lange jas opendoen

en dan

in een nieuw land een winkel beginnen
daar 's ochtends de luiken openen
zien dat het lente is

op een manier
dat je je opeens afvraagt
wat het is dat je binnenlaat

Uit **Lieke Marsman:** ***man met hoed. gedichten 2005-2017***

LEES VERDER OP PAGINA 12

VERVOLG VAN PAGINA 10

Manon Uphoff

The Shrieking Garden

Lieke Marsman is nu in / onderdeel van de Shrieking Garden, in die tuin gaat het om een daverend leven en daverend vergaan. Alles hoort daarbij: de taal, het schrift, de vegetatie, de insecten, de vormen. Voor mij is en was Lieke daar altijd al, vóór ons uit misschien.

Nisrine Mbarki Ben Ayad

Ode aan Lieke Marsman

sommige vrouwen zijn zeldzame strijders
die onbevreesd het stormoog inlopen
aan hun zij een gratie die geen tijd erkent

sommige worden machtige moeders van gebaarde wezens
wilde bloemen
van drinkende hondjes

anderen zijn heksen die achter gordijnen heldere huivering
herintroduceren in een arena vol mannen
hier is falen geen optie

weer anderen zijn geboren als vermomde magiërs
die onverschrokken elk woord de geur van vanille geven
met een feilloze tong tegen hun gehemelte

en weer anderen zijn profeten die uitbundig spreken met de dood
terwijl zomers op hun deuren kloppen
duisternis op hun schouders fluistert

de laatste soort vrouwen die dromen van verboden affiches
in verregende steegjes
oog in oog met het sublieme

een zeldzame soort zoals jij
Lieke was ze allemaal

Advertentie

NEDERLAND SLAAT WOON ALARM!

Wie wil er al ver in de twintig
met een leuke partner en een baan
'op zolder bij de ouders' wonen?

Omdat er in de wijde omgeving
geen betaalbare woning te vinden is
... zelfs als je een baan hebt?

NIEMAND!

Dus slaan we **WOON ALARM!**
overal in Nederland waar jongeren
geen kant op kunnen.

Scholen en andere gebouwen
die nu nutteloos leegstaan
moeten terug naar mensen
zonder eigen thuis.

Dus.
Gun ze niet aan de hoogste bieder
maar alleen aan partijen die er
betaalbaar wonen mogelijk maken.

Geen uitvluchten. Geen uitstel meer.
Want als we nu niets doen dan verdwijnen
de mensen die buurten laten bruisen.

ER IS GEEN TIJD TE VERLIEZEN!

Tegen jongeren zeggen we: pak de regie.
Ga op zoek naar lege panden in je wijk of dorp
waar je maar wat graag wil wonen.

Tegen gemeenten zeggen we: luister!
Begraaf 'kan niet' en 'mag niet'
en schuif hindernissen krachtig opzij.

Breng de verbeelding aan de macht,
breng nieuw leven in oude gebouwen,
wijken en gemeenten en geef inwoners
waar ieder mens recht op heeft.

EEN EIGEN THUIS!

Eva Luijendijk,
Directeur stichting
Steenvlinder INC

Marnix Norder,
CEO Steenvlinder

Advertentie

Het kan, goed vlees eten én de natuur herstellen

„Hoor je dat? Een grutto." Voor Berend te Voortwis, oprichter van Grutto, is dat het bewijs dat een landschap leeft. Want waar de bodem gezond is, keert de grutto terug en heeft de koe een beter leven. En daarom koos hij juist die naam voor zijn onderneming. „Niet méér vlees, maar beter vlees."

„Veel vlees is een anoniem product geworden", begint Berend. „Snel geproduceerd, los van de boer en de vaak onbekende plek waar het precies vandaan komt. Wij willen die relatie juist terugbrengen." Zelf geboren op een boerderij in Baambrugge, laat hij met Grutto zien dat het anders kan. Vlees van boeren die actief werken aan natuurherstel en die hun dieren geven wat ze nodig hebben: tijd, rust, gras en een leven dat past bij hun natuur. „En waarbij we respectvol omgaan met wat de natuur ons geeft door niets van het dier te verspillen."

Goed vlees begint op het land

Die manier van boeren begint lang voordat het vlees op je bord ligt. Dat zie je terug in het landschap: wanneer boeren geen kunstmest gebruiken, wordt de bodem gezonder en ontstaat ruimte voor kruiden, insecten en vogels. Grazers, zoals koeien, zijn een belangrijke schakel in dit bodemherstel, mits ze ook echt kunnen rondtrekken en grasgevoerd worden. Zo ontstaat een circulair systeem dat de natuur herstelt in plaats van uitput. Berend: „Wij willen dus dat koeien grazen op het land, varkens door de modder rollen in de wei en kippen scharrelen in de frisse lucht. En elk dier de tijd krijgt om rustig te groeien. Want alleen als we met respect omgaan met dieren, kunnen we ook met respect genieten van wat we eten. "Dat is wat wij geloven."

Puur vlees, van kop tot staart

Koeien hebben vier magen en zijn daardoor in staat om gras om te zetten in voedzame eiwitten. De mens profiteert daarvan via producten als vlees en melk. Bij Grutto wordt niets kunstmatig toegevoegd, zoals water of kleurstoffen. Zo blijft vlees een krachtige voedingsbron, rijk aan goede eiwitten en

> **"Als je een dier het leven neemt, heb je ook de verantwoordelijkheid om elk deel op te eten.**

met een optimale balans van omega 3- en 6-vetten, die je normaal alleen in wild vindt. Door het vlees na de slacht de tijd te geven om drie weken te rijpen, krijgt het zijn optimale smaak en malsheid. Een proces dat in de reguliere vleesindustrie vanuit efficiëntie meestal wordt overgeslagen. Misschien nog belangrijker: bij Grutto worden dieren geslacht dicht bij de stal op een manier waarbij ze geen stress ervaren. „ Als je een dier het leven neemt, heb je ook de verantwoordelijkheid om elk deel op te eten", meent Berend. „Niet alleen de bekende delen, maar het geheel. "Daarom maken wij bijvoorbeeld van de nek een basse côte, een barbecuestuk uit Frankrijk. bij Grutto worden dieren geslacht dicht bij de stal op een manier waarbij ze geen stress ervaren."

Kies bewust

Voor wie een bewuste keuze wil maken, is er het Grutto Lidmaatschap. Daarmee werk je actief mee aan het herstel van landbouw terwijl je altijd goed vlees in huis hebt. „Met dit lidmaatschap zijn wij bovendien in staat om beter samen te werken met de boeren en het dier optimaal te benutten. En juist dat prijsvoordeel geven we terug aan de klant. We leveren het vlees diepgevroren bij je thuis wanneer en hoe vaak het jou uitkomt."

Kies ook voor vlees zoals de natuur het bedoeld heeft

Probeer nu het Grutto Lidmaatschap met € 15 korting of kies voor een losse bestelling.

Scan de QR-code of ga naar **www.grutto.com** en gebruik de code: **NRC15**

GRUTTO

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

De tool genereert onder meer argumenten om minder schadelijke alternatieven voor sigaretten te bepleiten. FOTO JOHN KEEBLE/GETTY IMAGES

TABAKSRECLAME

Artsen dienen klacht in tegen Philip Morris om 'misleidende AI-tool'

Volgens een groep artsen „worden er argumenten gefabriceerd die Philip Morris wel heel goed uitkomen".

Joep de Groot
AMSTERDAM

Een groep van zo'n vijftienhonderd artsen, gesteund door De Rookvrije Generatie (de Hartstichting, KWF Kankerbestrijding en het Longfonds), diende vrijdag een klacht in bij de Reclame Code Commissie tegen een „misleidende AI-campagne" van tabaksproducent Philip Morris.

Het gaat om promotieborden van het tabaksbedrijf in Nederlandse winkelgebieden. Onder de tekst „Uw keuzevrijheid loopt gevaar" kan de voorbijganger een QR-code scannen die doorlinkt naar een website waarop burgers met een paar klikken hun bezwaren tegen strenger beleid kenbaar kunnen maken bij de Europese Commissie.

De gebruiker hoeft alleen bezwaarpunten aan te klikken en zelf in te vullen, en met behulp van kunstmatige intelligentie komt er vervolgens een betoog uit dat naar de online consultatie van de Europese Commissie voor de herziening van de Europese Tabaksproductenrichtlijn kan worden gestuurd. „Aangeboden door Philip Morris Benelux B.V.", staat in kleiner lettertype onder de QR-code.

„Dit is geen neutrale burgerparticipatie", zegt longpatholoog Danielle Cohen daarover tegen *NRC*. „Dit is een zorgvuldig ontworpen beïnvloedingscampagne die de indruk wekt dat mensen zelfstandig hun mening geven, terwijl zij in werkelijkheid in een vooraf bepaalde richting worden gestuurd. Er zijn tientallen buttons tegen strengere regelgeving, en slechts één button waarbij je kunt aangeven vóór strengere regelgeving te zijn."

Geen 'eerlijke representatie'

Wat hier aan de hand is, zegt Cohen, is dat „degene met het grootste financiële belang, degene die de producten maakt, campagnes optuigt om de EU-consultatie op ongelooflijk slinkse wijze te overspoelen met consumentenmeningen". „Afhankelijk van of jij hebt aangeklikt of je het belangrijker vindt om je 'keuzevrijheid te behouden' of dat je graag een smaakje wil blijven vapen, rollen er telkens net verschillende teksten uit. Dat maakt het zo geniepig. Dit is natuurlijk geen eerlijke representatie van wat men in het land vindt."

Bovendien mag het niet, denkt advocaat Laura van Gijn, die de klacht namens de artsen opstelde. „Wij vinden dat dit als tabaksreclame kwalificeert. En dat is verboden. Het wordt gepresenteerd als een soort burgerinitiatief, maar het is een vorm van beïnvloeding, waarbij allemaal argumenten worden gefabriceerd die Philip Morris wel heel goed uitkomen. Ook wordt verhitte tabak gepresenteerd als minder schadelijk alternatief." Philip Morris zet de afgelopen tijd in op een elektronisch apparaat dat tabak verhit in plaats van verbrandt.

> Ze misleiden burgers om ze daarna voor hun lobby-karretje te spannen
>
> **Laura van Gijn** advocaat

Van Gijn: „Als je bijvoorbeeld handmatig invult: 'ik wil een verbod, verbod, verbod. En ik ben voor verdere beperkingen', dan genereert de tool een verhaaltje waarbij die uit zichzelf dingen zegt als: 'Het is tijd om de focus te verschuiven naar minder schadelijke alternatieven'. Philip Morris is wereldwijd een dominante speler in verhitte tabak, en dat is precies de markt waarin ze groei zoeken. Ze misleiden burgers om ze daarna voor hun lobby-karretje te spannen. Ook krijgt die consument allemaal positieve dingen te horen over producten die Philip Morris verkoopt."

Als *NRC* de proef op de som neemt en in de tool aanklikt tabak te gebruiken, vervolgens 'traditionele sigaretten' als belangrijkste categorie aanvinkt en op de vraag 'Welke aspecten van de nieuwe regels zijn het belangrijkst voor u?' het vakje 'keuzevrijheid' aanvinkt, volgt de vraag: 'Waar maakt u zich verder nog specifiek zorgen over?' De antwoordopties: 'Een divers aanbod aan alternatieven vergroot de kans op succesvolle overstap naar rookvrije alternatieven' en 'keuzevrijheid hebben'. Na de eerste optie te kiezen, vult NRC bij het vrije deel expliciet in: 'Een algeheel verbod zou mij van mijn verslaving afhelpen.'

Daarvan maakt het taalmodel: „Ik geloof dat de Tabaksproductenrichtlijn van de Europese Unie een breed scala aan opties moet toestaan […]. Het verbieden van alles zou het probleem niet oplossen; het zou mensen alleen maar terugdrijven naar de schadelijkere traditionele opties. We hebben keuzes nodig, geen beperkingen. […] Het wegnemen van alle opties is niet het antwoord; het is belangrijk dat er alternatieven beschikbaar zijn. Laten we ons richten op het bieden van veilige opties in plaats van alles weg te nemen." Eén klik en het bericht wordt naar de Europese Commissie gestuurd.

„Daarom willen we dat de Reclame Code Commissie dit aanmerkt als tabaksreclame en als misleidende praktijk", zegt advocaat Van Gijn. „Als ze dat doen, zit Philip Morris echt in de problemen. Dan gaan we wat mij betreft daarna naar de civiele rechter."

'Nadrukkelijk geen reclame'

Philip Morris stuurt op vragen van *NRC* een schriftelijke toelichting op *'Project Voice'*. Het wijst daarin op „het recht van individuen en belanghebbenden om bij te dragen aan wetgevingsinitiatieven die hen kunnen raken". Het bedrijf zegt consumenten in tabaksverkooppunten „te informeren over de mogelijkheid om hun mening te delen". „Dit is nadrukkelijk geen reclame voor producten, noch een oproep met een voorgeschreven standpunt, aangezien gebruikers vrij zijn om te schrijven wat zij willen."

De Rookvrije Generatie ondersteunt de klacht van de artsen. Het samenwerkingsverband heeft over de campagne van Philip Morris een klacht neergelegd bij de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA). De initiatiefnemers doen ook een melding bij de Autoriteit Persoonsgegevens, omdat de interface van de website niet in overeenstemming zou zijn met de Algemene Verordening Gegevensbescherming.

Advertentie

Uw eigen Cultuurfonds op naam.

Fotograaf: Lars van den Brink - Ensemble Jong NBE

het Cultuurfonds

De donatie die blijft geven.

Onder de ladder staat Arie Westerlaken. Hij richtte ter ere van zijn vrouw een eigen fonds op voor jonge talentvolle musici. "Het beste wat je kunt doen is investeren in hun toekomst, een duwtje in de rug." Ook u kunt met een CultuurFonds op Naam bepalen of uw steun doorklinkt in muziek, groeit in natuur of zichtbaar blijft in kunst. Waar u ook aan bijdraagt, uw donatie werkt door, van makers tot publiek. Zo blijft u geven.

Wilt u ook een CultuurFonds op Naam instellen? Scan de QR-code of ga naar cultuurfonds.nl/opnaam en vraag de brochure aan.

PROFIEL **ESMAH LAHLAH** WETHOUDER

In de Tweede Kamer vond Esmah Lahlah niet de impact die ze zocht

De nummer twee van GL-PvdA leek nooit te kunnen aarden in de Tweede Kamer. Nu wordt ze wethouder in Amsterdam.

Denise Retera

DEN HAAG

„Ik vroeg me vaak af waar ik de meeste impact kon hebben”, zei Tweede Kamerlid Esmah Lahlah (GroenLinks-PvdA) deze week, ietwat ongemakkelijk, tegen journalisten in de Tweede Kamer. Ze zei dat ze weer „dicht bij de mensen” wil werken. Vóórdat ze Kamerlid werd, was Lahlah een geliefde wethouder in Tilburg. „Dus dat ik dan zo’n kans krijg in Amsterdam vind ik fantastisch.”

PRO verwelkomde Lahlah deze week als wethouder in Amsterdam. Ze vertrekt daardoor voortijdig uit de Tweede Kamer met het stigma van iemand die al herhaaldelijk de landelijke politiek probeerde te verlaten. In haar Kamerperiode solliciteerde Lahlah namelijk twee keer eerder op posten in de lokale politiek: op het burgemeesterschap van Tilburg en dat van Delft.

In Amsterdam is Lahlah voorgedragen als wethouder Onderwijs, Jeugdzorg en Jongerenwerk. Ze begon na de verkiezingen van november 2023 in de Tweede Kamer, als nummer twee voor PvdA-GroenLinks. Bij de verkiezingen van oktober vorig jaar stond ze weer op plek twee en werd ze verkozen met 113.000 voorkeurstemmen.

Die impact waar Lahlah zo naar op zoek zei te zijn, werd niet zichtbaar in de Tweede Kamer. Hoewel ze de nummer twee van de partij was, zat ze bij debatten in de grote zaal vaak niet op de eerste rij en deden andere fractieleden vooral het woord. In de tijd dat Frans Timmermans fractievoorzitter was van GroenLinks-PvdA, tijdens kabinet-Schoof, viel op dat hij en Lahlah weinig tegen elkaar zeiden.

In een Instagram-bericht waarin ze haar overstap aankondigde, lijkt Lahlah te erkennen dat ze niet op haar plek was in Den Haag. Ze schrijft dat de Tweede Kamer een „bijzondere plek” is en: „Tegelijkertijd heb ik de afgelopen jaren steeds sterker gevoeld waar mijn eigen kracht en overtuiging het meest tot hun recht komen: dichtbij mensen.” In een interview met *Het Parool* deze week ontkende ze dat Den Haag haar is tegengevallen en zei ze dat ze haar werk daar „superleerzaam” vond. Tegen *NRC* zegt Lahlah dat ze daar verder „niets aan toe te voegen” heeft.

Esmah Lahlah tijdens een debat over de begroting van het ministerie van Justitie. FOTO BART MAAT

Sollicitaties

Lahlah deed al eerder pogingen om Den Haag te verlaten. Afgelopen oktober kwam naar buiten dat ze had gesolliciteerd naar het ambt van burgemeester van Tilburg, terwijl ze zich ook kandidaat had gesteld voor de Tweede Kamer en haar sollicitatie niet intern had gedeeld met GroenLinks-PvdA. Later bleek dat ze ook op het burgemeesterschap van Delft had gesolliciteerd. Toen dat uitlekte, zei partijleider Jesse Klaver dat Lahlah „deze hele periode bij ons in Den Haag” zou blijven. Haar vroegtijdige overstap naar de Amsterdamse politiek betekent dus gezichtsverlies voor Klaver. Dinsdag reageerde hij nonchalant op vragen van journalisten over de overstap. Klaver zei dat hij die betreurt, maar dat het Lahlahs eigen keuze is.

Lahlah viel in de plenaire zaal van de Tweede Kamer wél op tijdens het debat over de regeringsverklaring in juli 2024, zij het niet op eigen initiatief. De toenmalige PVV-minister Marjolein Faber had een bericht geretweet waarin Lahlah „een hoofddoekje” werd genoemd. De toenmalige premier Dick Schoof werd uitgedaagd om zich tot Lahlah te wenden. Hij zei: „Dat u een hoofddoek om heeft, maakt voor mij helemaal niets uit. U bent voor mij gewoon een mens.” Lahlah was eigenlijk geen spreker in het debat, maar stond toch op. „Laat ik als vrouw met een hoofddoek over één ding duidelijk zijn: voor mij is dit een persoonlijke, bewuste en vrije keuze. Voor alle meiden die een hoofddoek dragen en zich geraakt voelen door wat hier gebeurt: laat je niks wijsmaken, je kunt alles bereiken wat je wilt.”

Voordat ze de landelijke politiek inging, was Lahlah van 2018 tot en met 2023 wethouder Bestaanszekerheid, Kansengelijkheid en Talentontwikkeling in Tilburg. In die rol was ze zichtbaar en geliefd. Ze had het imago van een bevlogen bestuurder die dicht bij de burger stond. In 2021 werd ze door vakblad *Binnenlands Bestuur* uitgeroepen tot Beste Lokale Bestuurder en werd er zelfs een carnavalsnummer over haar uitgebracht.

Achter de schermen

In Den Haag was Lahlah vooral achter de schermen populair. Collega-Kamerleden benadrukken hoe geliefd ze daar was. Maar ook achter de schermen heeft ze geen bergen verzet; diezelfde collega’s hebben merkbaar moeite om veel concrete successen op te noemen.

> Tijdens het kabinet-Schoof viel op dat fractieleider Frans Timmermans en Lahlah weinig tegen elkaar zeiden

„Wat haar het meest kenmerkt is dat ze zo dicht bij de mensen staat om wie het gaat”, zegt fractiegenoot Luc Stultiens. Hij is onderdeel van de vaste groep Kamerleden die zich met Sociale Zaken en Werkgelegenheid bezighoudt, net als Lahlah dat was. Volgens Stultiens ging ze ook na haar overstap naar de landelijke politiek nog veel op werkbezoek bij mensen die het minder hebben. „Heel veel mensen voelden zich gezien door haar”, zegt partijgenote Mariëtte Patijn, die Lahlah ook kent uit de fractie en de vaste Kamergroep. Stultiens: „Ook intern was ze heel betrokken. Ze wilde altijd weten hoe het met iedereen ging.”

Kamerlid Sarath Hamstra (CDA) werkte veel met Lahlah samen op onderwerpen als armoede, schulden en de participatiewet. „Ze was wars van politieke spelletjes: iemand die in de debatzaal hetzelfde zegt als achter de schermen.”

Als het gaat om concrete successen herinneren collega’s zich vooral amendementen op wetten die gaan over de plicht van de overheid om burgers actief te wijzen op de hulp waar ze recht op hebben. Patijn: „En als je ziet wat zij verder nog allemaal heeft proberen te agenderen voor mensen in de bijstand... Maar hoe knetterhard ze ook werkte, het is soms zo moeilijk in Den Haag om echt iets voor de mensen te betekenen.”

ZO SIMPEL IS HET NIET

ILLUSTRATIE LEONIEKE FONTIJN

Dit is geen gratisbierkabinet, maar daarmee zijn we er nog niet

COLUMN

Dit kabinet smeert de kiezers geen stroop om de mond, schrijft *Marike Stellinga*. Maar dat is niet genoeg om alle uitdagingen het hoofd te bieden.

Het lijkt een eeuw geleden, toch is het pas een jaar: de val van het kabinet-Schoof. Na elf maanden ‘regeren’ had Geert Wilders er op 3 juni 2025 geen zin meer in. VVD, NSC en BBB bleven beteuterd achter.

De tijd van gratis bier uitdelen moet nu echt voorbij zijn, schreef ik na de val. Politieke partijen moesten stoppen met beloven dat alles tegelijk kan: meer woningen, goedkopere zorg, meer defensie, betere natuur. Zonder dat ook maar één sector hoeft in te schikken of Nederlanders het voelen in de portemonnee. Dat kan niet. Er zijn simpelweg niet genoeg arbeidskrachten, er is niet genoeg ruimte om al die beloftes waar te maken.

Ik kreeg wat ik wilde. Een jaar later zit er alweer honderd dagen een kabinet dat geen gratis bier uitdeelt. Dat moeilijke keuzes maakt (versoberingen in de zorg en de sociale zekerheid), en geen stroop om de mond van kiezers smeert. Niet in het regeerakkoord en niet tijdens de eerste grote test: de energiecrisis door de oorlog tegen Iran. Ondanks grote druk vanuit de radicaalrechtse oppositiepartijen en de SP, vanuit bedrijvenverenigingen en vakbonden, kwam het kabinet met een sober steunpakket, precies zoals economen adviseerden.

Toch hoorde ik deze week overal negatieve recensies van het kabinet-Jetten (D66, VVD, CDA). Het minderheidskabinet krijgt weinig voor elkaar, jaagt de vakbonden tegen zich in het harnas door een afspraak uit het pensioenakkoord te laten vallen. De coalitie stelt zich op als een meerderheidskabinet. Ze heeft onderlinge afspraken gemaakt over bezuinigingen die onwrikbaar lijken. En het kabinet is geen eenheid, de VVD gedraagt zich als een oppositiepartij.

Beloftekloof

Het bange vermoeden rijst dat dit zelfbenoemde doorbraakkabinet - *Aan de slag* - ook tot stilstand komt op een modderig pad. Dat is op zoveel fronten slecht dat ik er buikpijn van krijg.

Deze week bleek dat het vertrouwen in de politiek en de democratie vorig jaar verder is gedaald. Nog maar 19 procent van de kiezers had in 2025 vertrouwen in de Tweede Kamer, blijkt uit het Nationaal Kiezersonderzoek. In 2023 was dat nog 30 procent.

Regeringen beloven veel en bereiken weinig. En dat vreet aan het vertrouwen. 2025 was een jaar met „een opvallend gebrek aan vooruitgang”, zei Pieter Duisenberg, president van de Rekenkamer half mei in de Tweede Kamer.

Maar de beloftekloof bestaat al langer, blijkt uit het jaarlijkse onderzoek van de Rekenkamer naar wat er van regeringsplannen terecht komt. Het stikstofprobleem wordt maar niet opgelost. Duisenberg: „Ik heb het gevoel dat Nederland stil is blijven staan, terwijl de wereld om ons heen steeds meer vaart lijkt te maken.” Hij riep al eerder samen met de Nationale Ombudsman en de Raad van State op tot een „realistische overheid” die alleen zou moeten beloven „wat zij kan doen”.

> *Compromissen liggen voor het oprapen tussen linkse en rechtse middenpartijen*

Het onvermogen om problemen op te lossen komt heel slecht uit, want juist nu is er behoefte aan excellent bestuur en een effectieve regering. De opdracht is enorm. Er moet namelijk in hoog tempo worden gebouwd, hele sectoren moeten worden hervormd én er is ontzettend veel achterstallig onderhoud in de collectieve sector.

Eerst het bouwen: veel meer woningen, een zwaarder stroomnet, een veel grotere defensiemacht. Dan het hervormen: de landbouw en de industrie moeten milieu- en klimaatvriendelijker worden gemaakt. Dat zijn al enorme klussen, maar daarbij komt zorgwekkend veel achterstallig onderhoud.

Kijk alleen al naar alle verwaarloosde bruggen, wegen en sluizen waarvoor ook dit kabinet te weinig geld vrijmaakt. Of naar de problemen bij de uitvoerders van de overheid die vastlopen in ingewikkelde regels. Ook de dalende leesvaardigheid van kinderen schreeuwt om aandacht.

En dit moet allemaal gebeuren in een wereld die ingrijpend verandert zonder dat we precies weten hoe. Bijvoorbeeld door AI. En doordat we niet meer onnadenkend kunnen leunen op onze oude bondgenoot de Verenigde Staten. En doordat nieuwe grootmacht China zijn economische macht inzet als wapen. Dus moeten we ook nog eens minder kwetsbaar en afhankelijk worden, bijvoorbeeld door een grotere eigen IT- en defensie-industrie op te bouwen.

Man, het is zoveel. Als Nederland een huis was, dan is er een probleem met de fundering, de pijpleidingen en bedrading, het dak en de kozijnen terwijl een langdurige storm opsteekt.

In theorie zou een minderheidskabinet zulke grote veranderingen prima kunnen bewerkstelligen. Als ik naar de verkiezingsprogramma’s kijk, liggen er allerlei compromissen tussen linkse en rechtse middenpartijen voor het oprapen op het gebied van stikstof, woningbouw en economie.

Maar dat lukt niet als de VVD ijzerenheinig vasthoudt aan de financiële afspraken van drie coalitiepartijen met 66 zetels. En oppositiepartijen zich in een financieel korset voelen ingesnoerd dat niet van hen is.

De eerste grote test is het stikstofplan dat de nieuwe landbouwminister Jaimi van Essen (D66) deze maand presenteert. Als het dit kabinet lukt om dat probleem eindelijk op te lossen, zou dat een enorme stap vooruit zijn.

De tweede grote test is of dit kabinet al die miljarden euro’s extra voor defensie zinnig uitgeeft en er zoveel mogelijk veiligheid voor koopt. De eerste tekenen stellen niet gerust. Defensie is pas net begonnen en krijgt nu al kritiek van de Rekenkamer over hoe het dat doet.

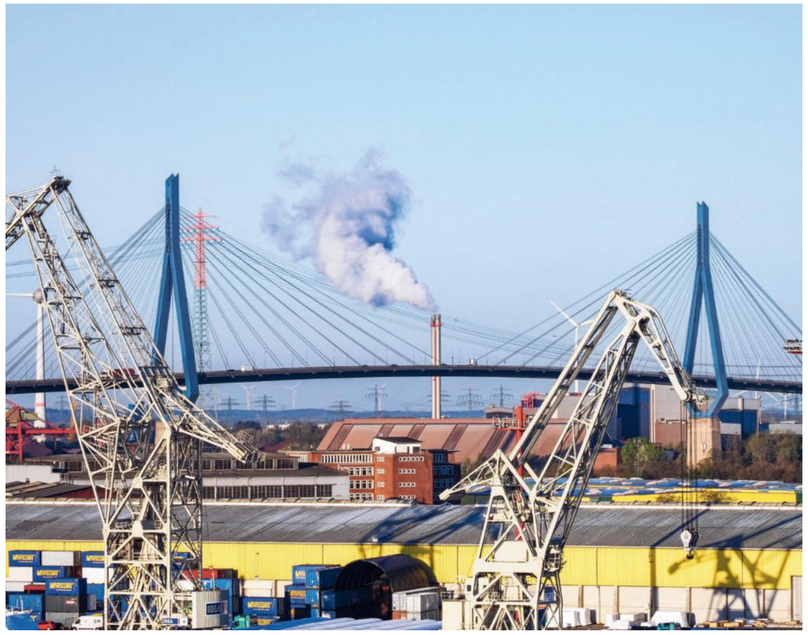
Als ik nadenk over wat we allemaal moeten doen, dan is dat ontmoedigend veel. Maar Nederland is een welvarend land met een economie die beter draait dan die in de landen om ons heen, we zijn slim. En niet alle verantwoordelijkheid om dit op te lossen ligt bij het kabinet. Het ligt ook bij vakbonden, bedrijven, boeren, burgers, gemeenten, provincies en de rest van het parlement. Bij ons allemaal.

Luister ook naar de podcast *Zo simpel is het niet*,deze keer over economische schade door de Iran-oorlog.

[+] **nrc.nl/zo-simpel-is-het-niet**

Marike Stellinga (marike.stellinga@nrc.nl) is *NRC*-redacteur en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

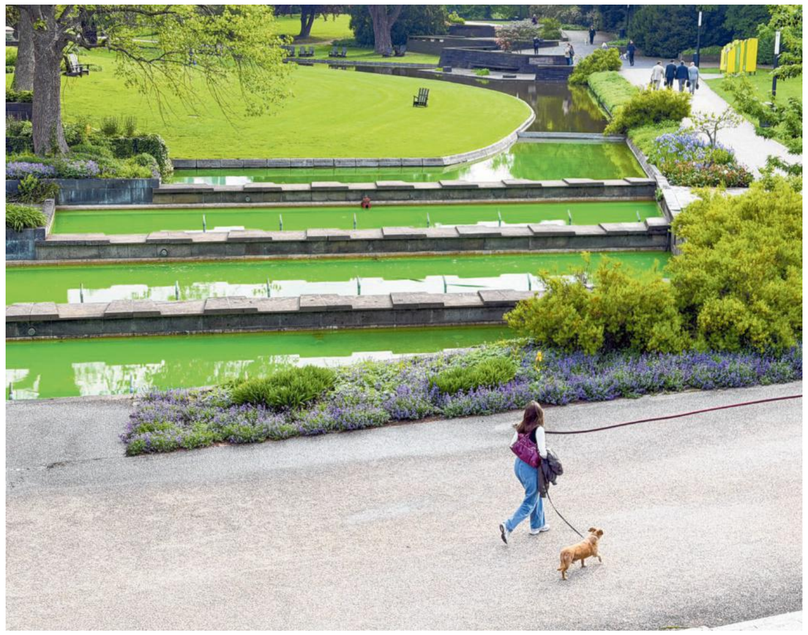
nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

De haven van Hamburg met op de achtergrond de Köhlbrandbrug. FOTO'S GETTY IMAGES

Arbeiders aan het werk bij de Hamburgse metaalverwerker Aurubis AG. FOTO GETTY IMAGES

Het water van de fonteinen in het Hamburgse park Planten un Blomen is groen gekleurd door klimaatactivisten.

REPORTAGE **ENERGIETRANSITIE**

Hoe wordt een stad met 1,8 miljoen inwoners in 2040 klimaatneutraal?

In 2040, vijf jaar eerder dan de rest van Duitsland, moet Hamburg klimaatneutraal zijn. „Maar zolang we de mensen met weinig geld niet meekrijgen, gaat het niet gebeuren."

Rosa Uijtewaal

HAMBURG

'Zie je die schoorstenen daar?" Energieconsultant Robert Werner wijst vanaf zijn sobere kantoor op de vijftiende verdieping naar de meanderende zuidoever van de Elbe. „Dat is de koperfabriek. Staal en aluminium hebben we ook hier in Hamburg."

De hoge, slanke schoorsteen van kopersmelter Aurubis stond er al in 1846. En nu nog, zo ver als het uitzicht strekt: silo's, hijskranen, fabrieken en rookpluimen. Vrachtschepen lossen hun partij in de haven. In de Hamburgse haven is staalgigant Arcelor-Mittal neergestreken, net als vliegtuigfabrikant Airbus en het Europese hoofdkantoor van oliebedrijf BP. Hamburg ádemt industrie.

Aan die andere oever ligt het ándere Hamburg. Daar vind je de klimaatbestendige wijk HafenCity, gebouwd op voormalige scheepswerven. Wie langs de kades van de binnenhaven loopt, ziet het water meters onder zich klotsen. De wijk is bestand tegen overstromingen en een stijgende zeespiegel, leeft mét het water.

In Hamburg strijden grijs en groen om het hardst. De laaggelegen havenstad bij de Noordzeekust is kwetsbaar voor klimaatverandering en de Elbe treedt regelmatig buiten haar oevers. De industriestad wil verduurzamen en tegelijkertijd haar bedrijvigheid - en haar welvaart - niet verliezen.

Een gigantische opgave, ook zonder de verplichting die de inwoners vorig jaar herfst na een bindend referendum de stad oplegden. Al in 2040, vijf jaar eerder dan de rest van Duitsland, moet Hamburg klimaatneutraal zijn. Oftewel, de facto geen CO_2 meer uitstoten. Ter vergelijking: veel Nederlandse gemeenten houden die ambitie (inmiddels) op 2050.

Het is een tegendraads besluit: niet pauzeren, maar versnellen. Wereldwijd worstelen overheden met hun klimaatambities en worden groene plannen teruggeschroefd. Tegelijkertijd zet de haperende export van olie en gas uit de Golfregio Europese economieën onder druk. De noodzaak voor verduurzaming wordt telkens opnieuw gevoeld.

Hoe verduurzaam je in minder dan vijftien jaar een stad met 1,8 miljoen inwoners en een industrie waar jaarlijks 100 miljard euro in omgaat?

700.000 elektrische auto's

Niemand weet het precies. „Het is technisch mogelijk, maar makkelijk of goedkoop is het niet", zegt Robert Werner. Zijn bureau, dat gemeenten en banken adviseert over de energietransitie, deed er voor de Hamburgse senaat ('gemeenteraad') onderzoek naar.

> Wil het stadsbestuur snel enkele tienduizenden huizen verduurzamen, dan drijft dat de prijs op

De kolencentrales moeten in elk geval plaatsmaken voor duurzame energie. Elektriciteit van windmolens op de Noordzee zal worden omgezet in waterstof voor de industrie. Restwarmte van fabrieken zal via de stadsverwarming naar geïsoleerde woningen gaan.

Brandstofauto's zijn in 2040 uit de stad verdwenen, bussen en metro's zijn ook elektrisch. In plaats van de 46.000 elektrische auto's die nu in Hamburg rijden, moeten dat er dan bijna 700.000 zijn. En het verkeer rijdt langzamer, er zijn 30-kilometerzones en delen van de stad zijn autoluw.

Groene energie en verkeer krijgen prioriteit van het stadsbestuur. In verplichten en verbieden gelooft de roodgroene coalitie in Hamburg (SPD-Die Grünen) niet. De partijen willen de klimaattransitie versnellen met subsidies voor bijvoorbeeld elektrisch rijden of warmtepompen. Via 'overlegtafels', met betrokken partijen zoals de industrie, klimaatbeweging en belangenorganisaties, wil de coalitie eerst komen tot maatregelen waar voldoende draagvlak voor is.

De inwoners van Hamburg zijn diep verdeeld over het plan. In oktober vorig jaar stemden 570.000 van de 1,3 miljoen stemgerechtigden, en van hen stemde 53 procent 'ja'. De centrale, relatief rijkere stadswijken stemden voor, de armere buurten daarbuiten overwegend tegen.

Voorstanders, waaronder de jonge klimaatbeweging *Fridays for Future* die het referendum organiseerde, willen hogere kosten door klimaatschade in de toekomst voorkomen. Weerstand kwam van de lokale Kamer van Koophandel en ondernemersverenigingen die het plan desastreus voor de lokale economie noemden.

Adviseur Werner: „De ene groep zei dat op een sociale manier sneller klimaatneutraal worden geen enkel probleem is. De andere dat de industrie de stad zou verlaten, wat onzin is omdat het verduurzamen van de industrie een taak is van de landelijke regering. Een totale botsing van ideeën."

De politiek was overwegend tegen - ook de coalitie van SPD en Die Grünen zag problemen. Burgemeester Peter Tschentscher (SPD) noemde het strengere klimaatdoel van tevoren onmogelijk. Later zei hij dat het stadsbestuur het bindende referendum moest accepteren, het Rijk zou wel financieel moeten bijspringen om de snellere doelen te halen.

„Het referendum was lastig voor ons", zegt ook klimaatsenator en locoburgemeester Katharina Fegebank (Die Grünen) via een videoverbinding. Haar partij steunde het strengere klimaatdoel van 2040, al ging het eerdere coalitieakkoord van die Grünen en de SPD nog uit van 2045. „Ik zou liegen als ik zou zeggen dat iedereen tevreden is met de uitkomst, maar het stadsbestuur gaat ermee aan de slag."

Werner twijfelt aan de zin van het strengere klimaatdoel. „Het wordt alleen maar duurder", verwacht hij, terwijl onzeker is of de verduurzaming er sneller van gaat. Als het stadsbestuur snel enkele tienduizenden huizen wil isoleren en verduurzamen, dan drijft dat de prijs op.

Op de Autobahn

De overstap naar elektrisch rijden ligt in Duitsland 'autoland' gevoelig. Politici willen burgers in hun autogebruik niet teveel opleggen, ze mogen zelf kiezen hoe hard ze over de Autobahn rijden. Een Europees verbod op nieuwe brandstofauto's vanaf 2035 is mede door de Duitse lobby zelfs uitgesteld.

Toch besloot het Hamburgse stadsbestuur al vóór het referendum om een beginnetje te maken met elektrisch rijden. Nieuw-ingeschreven taxi's moeten sinds vorig jaar elektrisch of hybride zijn.

Op de taxistandplaats bij het treinstation zijn veel chauffeurs nog niet op de hoogte van alle klimaatplannen van de stad. Bijna alle chauffeurs die *NRC* aanspreekt rijden in brandstofauto's, vaak tweedehands, en zijn dat voorlopig van plan te blijven doen.

Jamal Kassem, 31 jaar chauffeur en dieselautorijder, staat niet te springen om een nieuwe auto aan te schaffen, zegt hij. Hamburg geeft zo'n vijfduizend euro subsidie, legt hij uit, maar een elektrische auto is al gauw 40 tot 60 duizend euro. En hij ziet meer nadelen. „Als taxi verlies je tijd met het opladen, en ik hoor van collega's die elektrisch rijden dat het laadstation niet werkt."

Mohammed Asif komt aanrijden en begroet zijn collega's met een lach vanachter het stuur. Hij rijdt sinds twee jaar in een hybride auto, en verklaart dat hij die gezien de nieuwe maatregel kocht. Een volledig elektrische auto zag hij niet zitten.

„Waar ik woon, twintig kilometer buiten de stad, is geen laadstation", zegt Asif. Dat kan pas drie kilometer verderop. Een hybride auto is dan ideaal, zegt hij.

Pas als de batterij van elektrische auto's flink verbetert, gaat Kassem over de aanschaf nadenken. Elektrische auto's lijken hem eerder iets voor burgers dan voor taxichauffeurs. „Als een huis hebt waar je 's nachts kan laden, is het misschien een optie." En wat vindt hij van het klimaatreferendum? Kassem glimlacht flauwtjes. „Waarom niet?" Maar, toch vindt hij het vreemd. Waarom heeft Hamburg zo'n strenge wet en andere deelstaten niet?

Een klimaatneutraal Hamburg in 2040 staat of valt met verduurzaming van de industrie. En dat hangt weer af van de ontwikkeling van één techniek: groene waterstof. De industrie heeft deze schone brandstof nodig om zonder olie, kolen of gas te draaien. Maar of groene waterstof er snel komt én betaalbaar is, is afwachten.

Terwijl Europese waterstofprojecten worstelen en in Nederland de afgelopen jaren enkele plannen zijn afgeblazen, houdt Hamburg eraan vast. „We geloven hierin en willen vooroplopen met deze techniek", zegt locoburgemeester Fegebank. Aan het eind van dit decennium moet de eerste groene waterstof in Hamburg geproduceerd kunnen worden, verwacht ze. Met die waterstof moet de verduurzaming van de industrie op gang komen. Die snelheid, verwacht Fegebank, komt ná 2030.

Een andere zorg is het vestigingsklimaat: wat gebeurt er als één sector of de hele industrie over vijftien jaar grotendeels uit Hamburg verdwenen is, omdat bedrijven besluiten te verhuizen om andere redenen dan klimaatbeleid?

Helemaal onrealistisch is dat niet. Veel industriebedrijven hebben internationale hoofdkantoren en er is volop discussie of de Europese industrie wel kan concurreren met het buitenland. „Geen politicus wil zich uitspreken over het feit dat we eigenlijk geen controle hebben over de keuze of een bedrijf hier vergroent", zegt Werner.

> Waarom heeft Hamburg zo'n strenge wet en andere deelstaten niet?

De discussie over de concurrentiepositie van de EU zet de klimaatambities in veel Europese landen onder druk. Bondskanselier Friedrich Merz (CDU) werpt zich op als beschermer van de Duitse industrie, ten koste van klimaatambities. Dus wordt het schipperen voor het Hamburgse stadsbestuur, dat de medewerking van de nationale regering nodig heeft om de strengere klimaatdoelen te halen.

Tschüss Kohle

Bij een informatieavond in de universiteitsbuurt van Hamburg is de sfeer gemoedelijk. Enkele tientallen inwoners zijn naar de repetitieruimte van de muziekschool afgekomen. Op de muur wordt een kaart van Hamburg in 2040 geprojecteerd. Dwars door de buurt moet een pijpleiding komen om een naastgelegen buurt aan te sluiten op stadsverwarming.

De bewoners hebben vooral praktische vragen. Kan de fiets- en loopbrug, die vlakbij een school ligt, tijdens de werkzaamheden nog wel gebruikt worden? En is er eigenlijk wel rekening gehouden met het groen in de buurt? „Mensen willen weten hoe het hun raakt", zegt Friederike Grönemeyer van het gemeentelijk energiebedrijf Hamburger Energiewerke.

De vergroening van de stadsverwarming gaat in een aantal stappen, legt Grönemeyer uit. Deze avond gaat over een kilometerslange pijpleiding die toekomstige groene energie de stad in moet rijden. De haven speelt daar een rol in. Via een ondergronds buizenstelsel wordt restwarmte van bijvoorbeeld staalfabriek Arcelor-Mittal of afvalwater in fabrieken gebruikt om woningen in de stad te verwarmen. Zo ziet Hamburg in 2040 eruit.

In 2030 zijn de kolencentrales in Hamburg verleden tijd, is het idee. „Tschüss Kohle", heet dat. Maar, zegt Grönemeyer, wat daarna komt is óók ingewikkeld. „We hebben nog steeds aardgas nodig op momenten dat er niet genoeg restwarmte is. Dat wordt de volgende grote stap."

Politieke beloftes

Voor wie is een klimaatneutraal Hamburg eigenlijk betaalbaar? En hoe moeten de lagere inkomens meekomen? Het zijn vragen die sommigen vooral bezighouden. Het investeren in een groene stad kost veel geld, van bedrijven, stadsbestuur én burgers.

„De belofte was dat de klimaattransitie zonder extra hoge energiekosten voor inwoners kon", zegt Tristan Jorde van de lokale consumentenbond in zijn kantoor in het centrum van de stad. „Maar niemand weet precies hoe dat eruit moet gaan zien."

Bij de *Verbraucherzentrale*, het loket van de lokale consumentenbond, kunnen inwoners gratis juridisch advies inwinnen over energieverbruik. Jaarlijks krijgen ze duizenden telefoontjes, hoge energierekeningen zijn een kopzorg voor veel Hamburgers, zegt Jorde. Vooral huurders zijn kwetsbaar, zegt hij. Tijdens de vorige energiecrisis in 2022 sprak hij mensen, met name huurders, die hun energierekeningen zagen verdriedubbelden. „We kunnen vaak niet veel doen, behalve aanraden de verwarming wat lager te zetten en te ventileren."

Ook huiseigenaren winnen bij de Verbraucherzentrale advies in. Over of ze wel of niet een warmtepomp moeten aanschaffen. Jorde hoort de aarzelingen, ook bij mensen die het kunnen betalen. De wonden onzeker van de politieke discussie. „De vorige regering in Berlijn zei dat verduurzamen snel moest, de nieuwe zegt: wacht wacht wacht."

Tristan Jorde heeft niet gestemd bij het lokale referendum, omdat hij buiten de stad woont. „Dat kan ik me niet veroorloven." Jorde weet niet wat hij gedaan zou hebben. Hij is, zegt hij, een oude man die teveel politieke beloftes heeft gehoord. „Het strengere klimaatdoel is een goed idee. Maar zolang we de mensen met weinig geld niet meekrijgen, gaat het niet gebeuren."

INTERVIEW

Josephine Lenssen

GENEESHEER-DIRECTEUR DIMENCE GROEP

‘De ggz is er niet om mensen lang op een bewaakte plek te verzorgen’

Ggz-instelling Dimence weigerde psychiatrisch patiënt Edwin V. op te nemen. Hij pleegde zelfmoord in de cel. Psychotische, verslaafde patiënten als hij kunnen vaker niet in de ggz terecht. Geneesheer-directeur Josephine Lenssen van Dimence: „We doen echt keihard ons best om binnen een falend systeem zoveel mogelijk mensen alsnog te helpen.”

Door **Bas Haan** Fotografie **Kees van de Veen**

Psychiatrisch patiënt Edwin V. maakte begin april een eind aan zijn leven in zijn gevangeniscel. Hij wachtte op een plek in een instelling voor beveiligd en beschermd wonen. Die was, voor de zoveelste keer in zijn leven, niet beschikbaar. Voordat hij gevangen zat, weigerde ggz-instelling Dimence Groep hem, ondanks zijn verwarde toestand, op te nemen. „Wij staan in de ggz ook met de rug tegen de muur”, zegt geneesheer-directeur Josephine Lenssen (41). „Het hele systeem faalt bij mensen als Edwin.”

NRC volgde Edwin de afgelopen drie jaar en beschreef in meerdere artikelen hoe hij steeds niet de zorg kreeg die hij nodig had, maar in plaats daarvan op straat verloederde en klem kwam te zitten in het strafrechtsysteem. Dimence kan vanwege het medisch beroepsgeheim niet op de individuele casus van Edwin ingaan, maar wel op de grote problemen die erachter schuilgaan. „Er zijn echt heel veel Edwins. Hier komen problemen binnen zorg, strafrecht, geld, huisvesting en maatschappelijke onwil samen”, zegt Josephine Lenssen.

Ze is als geneesheer-directeur eindverantwoordelijk voor de uitvoering van verplichte zorg binnen de Dimence Groep - psychiatrische zorg voor mensen die door de rechter een zorgmachtiging opgelegd hebben gekregen, die verplichte opname mogelijk maakt. Ook houdt Lenssen binnen de Dimence Groep, die zowel reguliere ggz-zorg (Dimence), als forensische zorg (Transfore) biedt, toezicht op de kwaliteit van de zorg. Daarnaast is ze psychiater en gepromoveerd filosoof.

Lenssen: „Als materie complex is, dan vinden wij dat als mens moeilijk te bevatten en gaan we het opknippen in kleinere delen. Maar door dat opknippen, wat de politiek met de zorg voor complexe patiënten heeft gedaan, is er niemand meer die overzicht heeft over het geheel. De versnippering bemoeilijkt samenwerken tussen partijen. En dat is een groot probleem.”

Afgelopen zomer kwam Edwin voor het laatst de gevangenis uit. Dakloos, verslaafd, bipolair en al snel psychotisch ging het meteen mis. In drie weken tijd werd hij tien keer gearresteerd wegens overlast en kleine winkeldiefstallen. Ondanks zijn verwarde, psychotische toestand werd hij na iedere arrestatie weer op straat gezet. Tot frustratie van politie, Openbaar Ministerie, rechters en reclassering weigerde ggz-instelling Dimence keer op keer gebruik te maken van de mogelijkheid om Edwin gedwongen op te nemen, ter bescherming van hemzelf en zijn omgeving. Dat kon op ieder moment gedaan worden, de rechter had Dimence een zorgmachtiging verleend om Edwin verplichte zorg op te leggen. Volgens advocaat Jan Vlug had zijn client Edwin nog geleefd als die wel gedwongen was opgenomen en niet in een gevangeniscel had gezeten.

Lenssen vindt dat een onterecht verwijt. „We doen echt keihard ons best om binnen een falend systeem zoveel mogelijk mensen alsnog te helpen. Soms moeten we zeggen: deze persoon nu opnemen heeft geen enkele zin, het voldoet niet aan de wettelijke eisen voor verplichte opname in de ggz, of er is domweg geen geschikte plek te vinden. Dat is iets anders dan zeggen: wij behandelen geheel niet.”

Maar de realiteit is: Edwin werd niet opgenomen en nu is hij dood.

„Ja. Hij is dood. Dat is afschuwelijk. Dat heeft er hier ook enorm ingehakt.” Verzuchtend vervolgt ze: „Ik kan daar niet op ingaan vanwege het beroepsgeheim. In algemene zin: de ggz is, als het fout gaat, heel makkelijk als schuldige aan te wijzen. Maar dat wijzen gaat nooit tot een oplossing leiden, hier ligt een systeemprobleem aan ten grondslag.”

Het probleem lijkt ook in algemene zin eenduidig: mensen met een zorgmachtiging die ernstig ontregeld zijn, neem je op.

„Nee. Bij een zorgmachtiging mág je alleen verplichte zorg toepassen als het doelmatig is en veilig uitvoerbaar. Die eisen zijn in de wet vastgelegd. Dat is niet mijn verzinsel. Een zorgmachtiging is bedoeld om een psychiatrische aandoening te behandelen met zicht op verbetering. Het is géén beveiligingsmaatregel.”

Vanwege de vergaande ingreep op de persoonlijke vrijheid kan een zorgmachtiging alleen door een rechter worden opgelegd. Niet als straf, maar als maatregel om mensen die hulp weigeren maar wel nodig hebben, te kunnen behandelen. Maar dat een behandeling verplicht is, maakt die niet bij voorbaat succesvol, zegt Lenssen. Een complexe psychiatrisch patiënt met een gedwongen opname van zijn verslaving af proberen te helpen, heeft volgens haar zelden zin.

„Dan zou je bij wijze van spreken misschien wel honderd mensen langdurig moeten opnemen om één persoon duurzaam te helpen. En vergeet niet dat verplichte opname voor het individu heel ingrijpend is. Je tast hun autonomie aan. Soms wordt iemand door verplichte opname zo boos of verdrietig dat het gevaar voor zichzelf of anderen binnen de muren van de kliniek groter is dan erbuiten. Zelfs met alle bedden van de wereld zou je die daar nóg niet voor gebruiken.”

> Soms heeft delictgedrag niks met psychiatrie te maken. De buitenwereld snapt dat verschil niet, maar voor ons maakt dat nogal uit

Wat moet er dan gebeuren, als er acuut gevaar is en opname volgens u niet doelmatig is?

„Dat vraagt een sterk gecoördineerde aanpak door verschillende partijen met elk hun eigen rol: ggz is voor behandeling, politie voor veiligheid, strafrecht voor begrenzing van gedrag. Dus het is, misschien helaas, nou eenmaal ook zo dat we het strafrecht keihard nodig hebben om deze mensen te begrenzen. Je kan iemand vanuit de ggz bijvoorbeeld wel verslavingsbehandeling en medicatie tegen psychoses aanbieden. Maar als ze geen dak boven hun hoofd hebben en zijn aangewezen op een drugsrijke daklozenopvang, kan je daar niet tegenop behandelen als ggz. De politie loopt er ook tegenaan dat ze dan herhaalde meldingen over dezelfde personen krijgen, en die mensen steeds arresteren lost niets op. Dat geeft frustraties in de samenwerking.”

Dus de strafrechtketen wordt ingeschakeld omdat er niet voldoende bedden zijn?

„Ja, soms wel. Er is een enorm gebrek aan opnameplekken voor mensen die extra beveiliging nodig hebben. Kwetsbare mensen komen daardoor onnodig in een draaideurmodus, kliniek in en uit, cellencomplex in en uit zonder verder perspectief. De persoonlijke en maatschappelijke kosten daarvan zijn heel hoog. Maar ook psychisch kwetsbare mensen zijn in beginsel burgers die zich aan de wet hebben te houden.

„Als delictgedrag met een psychiatrische stoornis samenhangt, is de ggz aan zet om die stoornis zo mogelijk te behandelen. Maar voor sommige mensen heeft het gewoon geen zin om ze op te nemen. Een ggz-instelling als de onze is niet de plek waar er iets gaat veranderen aan hun situatie. Deze mensen hebben naast behandeling en begrenzing ook langdurige begeleiding nodig. De ggz is er om te behandelen. Wij zijn niet ingericht om mensen langdurig op een beveiligde en bewaakte plek te verzorgen.”

Toch wel als acute maatregel?

„Dat doen we natuurlijk regelmatig als mensen echt de weg kwijt zijn. Maar er zijn ook mensen die daarnaast gewoon boos zijn, overlast geven of trek in drugs hebben. Als je een psychiatrische aandoening hebt wil dat niet zeggen dat alles wat jij doet daarmee samenhangt. Soms heeft delictgedrag niks met psychiatrie te maken. De buitenwereld snapt dat verschil niet, maar voor ons maakt dat nogal uit. We zien veel mensen die middelen gebruiken, daardoor kortdurend psychotisch worden en daarna, als de middelen weer uitgewerkt zijn, is er niks meer aan de hand. Die mensen wil je niet telkens kortdurend opnemen, dat verandert niks.”

Dan ga je toch zelf op de stoel van de rechter zitten. Je negeert de rechterlijke zorgmachtiging door vast te stellen: deze persoon is nu psychotisch omdat hij middelen heeft gebruikt of wil hebben, niet omdat hij psychiatrisch patiënt is. En dan luidt het oordeel: zoek het maar uit op straat.

„Mensen die chronisch verslaafd zijn, die kun je meestal alleen helpen door ze een langdurig traject te geven waarin ze echt gaan afkicken en hulp krijgen om hun leven op de rit te krijgen.”

Josephine Lenssen: „Ik denk weleens: ik ga zelf een politieke partij beginnen om het te veranderen.”

Waarom gebeurt dat dan niet?

„Ook dat wordt wel degelijk geprobeerd, heel vaak zelfs. Maar niet iedereen is te helpen. En daar loop ik ook tegen een andere muur: van de zorgverzekeraars moet ik, om zorg betaald te krijgen, direct patiëntcontact hebben: ik moet ze letterlijk in de ogen kijken. Maar om de Edwins van deze wereld goede zorg te verlenen, gaat 90 procent van de tijd op aan afstemming met alle verschillende instanties om een plek te vinden, om te coördineren wie wat doet. Die tijd krijgen wij niet vergoed.”

Als iemand een misdrijf pleegt en in het strafrecht terechtkomt, krijgt hij een zogenaamde ‘forensische’ of strafrechtelijke titel. Dan wordt de zorg zolang het straftraject loopt volledig betaald door justitie. Of die zorg nou in de gevangenis is, in een tbs-kliniek, of in een beveiligde beschermdwonenplek daarbuiten.

Lenssen: „Er is geen fatsoenlijke vergoeding geregeld voor mensen die zonder strafrechtelijke titel een hoog-beveiligd bed bezetten. Bedrijfsmatig is het dus nauwelijks rendabel om beveiligde bedden aan te bieden voor mensen zonder een strafrechtelijke titel. Kortom, deze mensen passen niet in het systeem van de zorgverzekeraars.”

Waardoor u uiteindelijk degene bent die, door ze niet op te nemen, deze mensen op straat moet laten verpieteren.

„Ja, maar ik kan die mensen niet in mijn kliniek houden als het niet doelmatig is.”

Wat is de kern van het probleem?

„We hebben als maatschappij met elkaar het probleem dat we een groep kwetsbare mensen niet goed bedienen. Maar dat is niet alleen een fout van de ggz, dat is een fout van hoe het hele systeem geweven is. Want die beschermdwonen-plekken die nodig zijn, zijn allemaal wegbezuinigd. Daardoor kunnen mensen niet doorstromen. Het justitieel systeem heeft daar ook last van met al die mensen die op een tbs-behandeling zitten te wachten.”

Als iedereen dat gebrek aan plekken als gegeven accepteert, is de consequentie dat mensen als Edwin, die verslaafd en psychotisch rondzwerven en weer in een politiecel worden opgesloten, eigenlijk afgeschreven zijn.

„Ik accepteer dat totaal niet en daarom doe ik dit werk. Deze mensen gaan mij aan het hart, ze verdienen beter. Maar op dit moment hebben ze inderdaad een slechte prognose.”

Waar ligt voor u de grens om te accepteren dat u met steeds beperktere middelen steeds grotere problemen moet oplossen? Wanneer zegt u: ik ben niet langer onderdeel van de oplossing, ik ben onderdeel van het probleem geworden?

„Ik ben allebei tegelijk. Door überhaupt te werken binnen dit systeem ben ik er onlosmakelijk een onderdeel ervan. En tegelijk werk ik tegen de klippen op om ook onderdeel van de oplossing te zijn. Door me te laten horen. Door slimme oplossingen te verzinnen. Ik probeer te doen wat ik kan. Ik heb het vertrouwen dat ik dat naar eer en geweten doe. En ik denk dat het ook niet per se beter wordt als ik zeg: nou jongens, ik trek de stekker eruit en ik ga wel als hovenier werken.”

Wat is de oplossing?

„Ik denk weleens: ik ga zelf een politieke partij beginnen om het te veranderen. Maar de dingen die je moet zeggen om verkozen te worden, zijn anders dan de dingen die je moet doen om het probleem op te lossen. Deze personen hebben zelf bijna geen stem. Ze zijn een kleine kwetsbare groep. Mensen hebben er last van op straat, en willen niet dat deze groep nog meer geld gaat kosten. We hebben allemaal een ‘not in my backyard’-idee. Dus er is een grote mate van intolerantie in de samenleving.”

Wat zou u doen dan, als u politiek eindverantwoordelijke was?

„Gelukkig ben ik dat niet. Maar de oplossing is: creëer genoeg geschikte beschermdwonen-plekken. Maak betere samenwerking tussen alle betrokken partijen mogelijk. Doorbreek daarmee de draaideurcyclus van straat naar cel naar kliniek. Dan hebben zijzelf een betere kwaliteit van leven én heeft de maatschappij minder last van ze. De bonus is dat dit ook een kostenbesparing meebrengt, want een goede beschermde woonplek is heel veel voordeliger dan een ggz-bed.”

Praten over zelfdoding kan 24/7 anoniem en gratis via 0800-0113, de landelijke hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie, of via chat op www.113.nl.

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

REPORTAGE **MIGRATIE**

Kreta bereidt zich – met tegenzin – voor op een zomer met toeristen én migranten

In Griekenland komen sinds vorig jaar de meeste migranten aan op Kreta. Hoe gaat het eiland daarmee om? „Kreta is een *transfer point* en moet geen hotspot worden."

Migranten worden opgevangen in **een voormalig beursgebouw in Chania, Kreta**.
FOTO'S GENE MEDI/NURPHOTO

Veerle Schyns
CHANIA/AGIA GALINI/PALEOCHORA

Eleni Zervoudaki verontschuldigt zich. Haar telefoon is al een keer of vier afgegaan en deze moet ze echt even nemen, zegt de locoburgemeester van Chania, de tweede stad op Kreta. Na een kort gesprek hangt ze op. „Dat was de kustwacht", legt ze uit. „Ze hebben een migrantenboot gevonden ten zuiden van Kreta, de tweede al vandaag, en ik moet zorgen dat er vanavond genoeg te eten is voor iedereen."

De dagen van Zervoudaki verlopen vaker zo. Met de portefeuille sociaal beleid is zij verantwoordelijk voor de opvang en het welzijn van migranten in Chania. Als het telefoontje van de kustwacht komt, weet ze precies wat ze moet doen. Ze schat dat ze er dagelijks zo'n één tot twee uur mee bezig is, maar alles hangt af van hoeveel boten de Griekse wateren bereiken. Op de drukste dag vorige zomer kwamen er 1.200 mensen aan, bij slecht weer zijn er soms dagenlang geen boten te zien.

In tegenstelling tot Griekse eilanden als Lesbos en Samos, die op slechts een paar kilometer van de Turkse kust liggen, is Kreta niet gewend aan grote aantallen migranten. Er kwamen altijd wel boten met migranten aan, maar om grote aantallen ging het nooit.

Tot vorig jaar. Al in januari 2025 hadden de inwoners van Kreta door dat er iets aan de hand was: uit het niets landden er dagelijks drie of vier boten op de zuidelijke kusten van het eiland. Terwijl het aantal aankomsten van migranten in Europa met 26 procent daalde, verviervoudigde het aantal migranten dat op Kreta aankwam naar ruim 20.000 mensen. Daarmee werd Kreta het eiland met de meeste aankomsten in Griekenland.

Het zijn vrijwel uitsluitend mannen tussen de vijftien en veertig jaar oud, vertelt Zervoudaki vanachter haar bureau in het gemeentehuis. De mannen komen vooral uit Egypte, Soedan, Pakistan en Bangladesh, meer dan 99 procent is vertrokken vanuit Libië. Dat hangt samen met de politieke situatie in Oost-Libië, waar het bewind van generaal Haftar een verdienmodel ziet in migranten: migranten moeten soms wel tweeduizend euro betalen aan milities, gelieerd aan Haftar, om mee te mogen op een boot. Bovendien kwam de relatie tussen Griekenland en Haftar recent onder druk te staan, onder meer omdat Turkije - het buurland waarmee Griekenland een gespannen verhouding heeft - succesvol toenadering zocht tot de generaal.

Kreta en Gavdos, een klein eiland op zo'n vijftig kilometer ten zuiden van Kreta én het zuidelijkste puntje van Europa, zijn vanuit Oost-Libië het dichtstbijzijnde Griekse land. Bij goede weersomstandigheden duurt de overtocht van ongeveer 350 kilometer zo'n twintig uur. Maar hoewel Kreta het grootste eiland van de Griekse archipel is, is het niet voorbereid op de opvang van vele duizenden migranten. Gavdos, met 150 inwoners de kleinste gemeente van Griekenland, is dat nog minder. Daarom probeert Kreta de migranten zo snel mogelijk van het eiland te krijgen.

Twee douches

De Griekse kustwacht merkt de boten vaak op met vliegtuigen en drones, legt luitenant-commandant Evaggelos Kokologiannakos uit in het gebouw van de kustwacht in de oude haven van Chania. Aan de linkerkant van zijn bureau staat een grote Griekse vlag, aan de rechterkant een Europese.

Het komt volgens hem ook voor dat de bestuurders van de boten, die vaak een satelliettelefoon bij zich hebben om de koers te bewaken en het weer in de gaten te houden, zelf de kustwacht bellen zodra ze de Griekse wateren hebben bereikt. Dat doen ze als ze te weinig brandstof bij zich hebben of op een andere manier in de problemen zijn geraakt. En dat gebeurt regelmatig, want de oversteek is gevaarlijk, vertelt Kokologiannakos. Ze gebruiken houten of opblaasbare rubberboten van tussen de zes en tien meter lang, met dertig tot zeventig mensen aan boord die de hele oversteek moeten staan. Bij hoge golven kunnen ze snel in de problemen komen.

Kokologiannakos wijst naar de kaart achter hem. „De meeste mensen vertrekken uit de Libische kuststad Tobruk, de kortste route. Zodra ze de Griekse wateren hebben bereikt, organiseert een van onze patrouilleboten een reddingsmissie." De kustwacht vaart ze vervolgens naar de dichtstbijzijnde haven, waar bussen klaarstaan om ze naar Chania te brengen.

„We wilden dit niet overlaten aan de kleine kustgemeenten", zegt locoburgemeester Zervoudaki. „Daarom heeft onze burgemeester besloten het voortouw te nemen. Een groot deel van de migranten die in het zuiden aankomen wordt hierheen gebracht." De migranten worden opgevangen in een gebouw dat voorheen gebruikt werd voor beurzen.

Hoewel het beurscentrum een dak boven het hoofd biedt, laten de omstandigheden te wensen over, weet Zervoudaki. Zeker sinds het aantal mensen dat er verblijft fors steeg. „Het was afschuwelijk", zegt de locoburgemeester over vorige zomer. Er waren destijds slechts een paar matrassen, twee douches en elf chemische toiletten. Dat is nog enigszins te doen als er rond de vijftig mensen verblijven, maar op het hoogtepunt vorig jaar waren het een paar dagen lang 1.200 mensen. „Het was niet menselijk", zegt Zervoudaki terugblikkend, „maar een andere oplossing was er niet".

De Griekse ngo RSA Aegean, die zich inzet voor migranten, wijst er ook op dat het beurscentrum geen faciliteiten heeft voor de registratie van migranten en het herkennen van kwetsbare personen. Ook op gezondheidsgebied was het improviseren. De kustwacht hielp door medische hulp te verlenen, enkele dokters van nabijgelegen ziekenhuizen boden ook hun diensten aan. Een oplossing vanuit de regering bleef vorige zomer uit, behalve dat ze sinds juli de kosten voor de opvang en het eten voor haar rekening nam.

Na een paar dagen in het beursgebouw gaan de migranten per boot naar Athene, waar ze in een meer georganiseerd opvangcentrum geregistreerd worden en asiel kunnen aanvragen. Het verblijf op Kreta is dus van korte duur. Zervoudaki: „Het doel is dat niemand op Kreta de migranten te zien krijgt, we willen de routines van onze inwoners en de toeristen niet verstoren".

Rubberboot op het strand

In de twee jaar dat de Duitse Sophie Gallathe in het zuidelijke en bij toeristen geliefde dorp Paleochora woont, heeft ze inderdaad nog nooit een boot gezien. Toch kwam ruim 2 procent van alle migranten vorig jaar aan in haar dorp (ruim tweeduizend inwoners). Het enige bewijs dat ze daarvan zag, was een aangespoeld deel van een rubberboot op het strand, vertelt ze in het kantoortje van het reisbureau waar ze werkt. „In de winter worden de stranden minder vaak schoongemaakt, toen heb ik het gezien. Maar meestal zijn de bussen weer vertrokken voor je het doorhebt."

Horecamedewerker Jorgos Koufidis zag een dag eerder wel hoe de kustwacht een groep migranten aan land bracht. Zodra hij had gehoord dat de kustwacht onderweg was, tegen middernacht, reed hij met zijn motor naar de haven van Paleochora. „Het is een klein dorp, die informatie gaat snel",

> Het doel is dat niemand op Kreta de migranten te zien krijgt
>
> **Eleni Zervoudaki**
> locoburgemeester Chania

zegt hij vanaf het terras waar hij werkt, met uitzicht op het lange zandstrand vol bedjes met parasols. Zorgen over de aankomst van migranten zijn er niet in het dorp, is zijn indruk. „De migranten blijven niet hier."

In Agia Galini, een dorp met zo'n 650 inwoners dat bestaat uit witte huizen die tegen een klif zijn gebouwd, is „niemand er blij mee", zegt een medewerker met een blonde paardenstaart in souvenirwinkel Heaven of Crete. Haar naam wil ze niet geven omdat ze zich niet comfortabel voelt om haar mening breed te delen. „Het gaat vooral om mensen die naar Europa komen om te werken, niet omdat ze een oorlog ontvluchten. Onze overheid betaalt veel geld voor voedsel en opvang, terwijl we dat zelf nodig hebben. Griekenland heeft veel problemen." Gewezen op het hoge aantal migranten uit Soedan, een land waar een oorlog woedt, zegt ze dat Griekenland de Soedanezen wel zou moeten helpen, mits er streng gecontroleerd wordt.

Ze maakt zich ook zorgen over het toerisme, de belangrijkste inkomstenbron van het dorp aan de zuidkust. „Als de kustwacht migranten aan land brengt, sluiten ze de hele haven af. Dat jaagt de toeristen weg." Die afsluiting van de haven stoort ook Giorgos Kargakis, die vanuit een kantoortje in de haven dagtrips in de omgeving verkoopt en organiseert. „Als er een boot met migranten aankomt vragen ze alle toeristenbussen om de haven onmiddellijk te verlaten."

Zijn grootste zorg - en die van vele anderen in het dorp - is de veiligheid van de lokale gemeenschap: hij maakt zich zorgen „over het gebrek aan effectieve grenscontrole en het ongecontroleerde karakter van de aankomsten". En hij vindt dat de Griekse regering de Europese Unie moet dwingen haar verantwoordelijkheid te nemen. Brussel betaalt nu veel geld voor de opvang van migranten, maar doet weinig om het probleem structureel aan te pakken, stelt Kargakis.

„Frontex heeft twee boten gestuurd, maar het enige wat ze doen is meer mensen aan land brengen", zegt hij. „We hebben het gevoel dat ons dorp van een kleine toeristische bestemming verandert in een toegangspoort voor illegale migratie, zonder dat iemand ons iets heeft gevraagd. Dat moet stoppen."

> Frontex kwam met twee boten maar die brengen alleen maar meer mensen aan land
>
> **Giorgos Kargakis**
> protesteerde tegen aankomst van migranten

'Intensievere pushbacks'

Dit voorjaar lijkt het rustiger, al kwamen er in de eerste twee weken van mei wel 1.200 migranten aan. Volgens Zervoudaki heeft het lagere aantal migranten dit voorjaar niet te maken met het weer, dat was goed, maar met het optreden van de Libische kustwacht. „Zij controleren intensiever." Hoe de Libische kustwacht dat precies doet is niet duidelijk. Zogeheten *pushbacks*, een omstreden actie waarbij migranten worden teruggestuurd, zijn in strijd met internationaal recht, omdat mensen niet zonder onderzoek mogen worden teruggestuurd naar een plek waar ze risico lopen op vervolging of andere ernstige schade.

Ook de twee fregatten en het marineschip die Griekenland heeft ingezet voor de kust van Libië spelen volgens Zervoudaki een rol: zij blokkeren het pad van de boten en proberen ze daarmee te ontmoedigen, legt ze uit. „Sommige boten draaien dan om, anderen verleggen hun koers naar Oost-Kreta."

Mogelijk hebben ook overheidsmaatregelen impact. Vorige zomer voerde de regering een omstreden en bekritiseerde asielstop van drie maanden in voor iedereen die vanuit Noord-Afrika naar Griekenland kwam: tussen half juli en half oktober werden zij behandeld als gevangenen. Dat veranderde niets aan het aantal aankomsten, zegt Kokologiannakos van de kustwacht. Daarna werden de regels gewijzigd: alleen mensen die een oorlog ontvluchten mogen asiel aanvragen, de anderen worden nog steeds als gevangenen behandeld en vastgezet. Sindsdien stijgt het aantal Soedanezen op de boten, zegt Zervoudaki. „Maar we zullen zien hoe het loopt, de zomer moet nog beginnen."

Meer regie

Wel neemt de overheid inmiddels meer de regie over de situatie op Kreta, weet Zervoudaki. Het ministerie van Migratie heeft medewerkers naar het beurscentrum gestuurd, met bedden en een medische mobiele kliniek. Ook zeggen ze de screening over te nemen - dat moet ook als op 12 juni de nieuwe regels van het Europese asiel- en migratiepact ingaan, die onder meer voorschrijven dat een migrant binnen zeven dagen gescreend moet worden aan de Europese buitengrens. Zervoudaki is er nog niet gerust op: „Ze zijn hier maar ze zijn er nog niet klaar voor." Zo lang de overheid de kosten blijft dekken, blijft ze daarom zelf catering inschakelen voor de migranten in het beurscentrum.

Als de zevendaagse screening daadwerkelijk op Kreta gaat plaatsvinden, zullen de mensen langer blijven en raakt het centrum mogelijk sneller vol. De migranten moeten dan naar andere plekken op Kreta. De regering is daarom bezig om een extra centrum te bouwen in de Kretenzische hoofdstad Heraklion, maar stuit daarbij op veel verzet. Kreta zit niet te wachten op uitbreiding van dergelijke faciliteiten, zegt Zervoudaki. „We zijn afhankelijk van het toerisme, dat gaat niet samen. Kreta is een *transfer point* en moet geen *hotspot* worden."

In Agia Galini zegt Kargakis, zelf oud-militair, precies te weten wat daarvoor moet gebeuren. „Het begint allemaal bij de chaos in Libië", zegt hij. „De EU of de NAVO moet dit diplomatiek oplossen of militairen sturen om daar de controle te herstellen."

Ruim zeventig migranten arriveren in Palaiochora, Zuid-Griekenland, na drie dagen op zee te hebben doorgebracht in een houten bootje, in oktober 2025 FOTO MARO KOURI/ANP

Installatie van Anne Wenzel in de **tentoonstelling *Mens op de grens*** in het hernieuwde Valkhof Museum. FOTO IVAR PEL

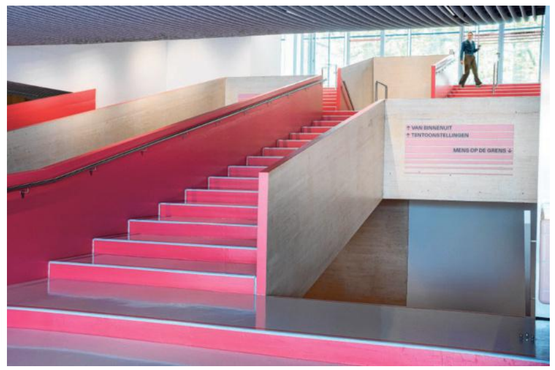
REPORTAGE **MUSEUM**

In vernieuwd Valkhof Museum zijn de exposities actueler en is het interieur ‘fifty shades of pink’

Na een sluiting van bijna vier jaar opent het Valkhof Museum in Nijmegen dit weekend zijn deuren. Het gebouw oogt opener en toegankelijker, de exposities zoeken, ook als ze over de oudheid gaan, meer aansluiting bij de actualiteit, zegt vertrekkend directeur Hedwig Saam.

Het gerenoveerde **Valkhof Museum** heeft voor het eerst in zijn bestaan zijn naam op de gevel staan. FOTO FLIP FRANSSEN/ANP

Het roze-rode kleurenpalet in het Valkhof Museum is van **de Arnhemse ontwerper Ineke Hans**. FOTO IVAR PEL

Cultuur

Rianne van Dijck

NIJMEGEN

Vroeger, en dat is nog maar drieënhalf jaar geleden, klaagden inwoners van Nijmegen erover dat het museum eruitzag als een grote, gesloten doos. „Het lijkt wel een zwembad”, zeiden ze dan. In het vernieuwde Valkhof Museum, dat deze zaterdag heropent, is dat veranderd. De museumwinkel en de horeca, voorheen gevestigd aan de achterzijde, zitten nu aan de voorkant van het museum, achter een grote glazen pui. Directeur Hedwig Saam: „Je ziet nu veel beter van buitenaf dat hier iets gebeurt.”

Ten opzichte van 1999, toen dit museum werd opgeleverd, worden er nu andere dingen van een museum verlangd, zegt Saam. „Een prettig café met een terras, een fijne museumwinkel - dat is veel belangrijker dan toen.”

Ook binnen veranderde het museum. In de openingshal voert een fris kleurenpalet van de Arnhemse ontwerper Ineke Hans de boventoon; een nieuwe balie in roze ‘badkamertegels’, oranje-roze lockers, en roze-rode banken van meubelontwerper Kho Liang le. „Fifty shades of pink”, lacht Saam. In het souterrain valt dankzij een vernuftige ronde vide nu meer daglicht naar binnen. Het museum opent met drie tentoonstellingen: *Mens op de grens*, *Van Binnenuit* en *Power of the people*.

Reddingsplan

Bijna tien jaar geleden dreigde het Valkhof Museum ten onder te gaan. Jarenlang wankel beleid en een gebrek aan visie hadden ertoe geleid dat het museum kampte met oplopende verliezen, een onduidelijk profiel en teruglopende bezoekersaantallen - in de jaren voor corona liepen die uiteen van circa 70.000 tot 107.000 bezoekers per jaar.

Toen Hedwig Saam in 2018 aantrad als nieuwe directeur - de vierde in vier jaar tijd - trof ze, zo tekende NRC destijds op, „een gebouw in verval”. Samen met de gemeente werkte Saam en haar team aan een plan om het museum er weer bovenop te krijgen. De gemeente investeerde ca. 15 miljoen euro in de renovatie, verduurzaming en modernisering van het museum, aldus een woordvoerder. Daarnaast kocht de gemeente in 2021 het gebouw aan voor 4,9 miljoen euro.

Het museum moet dat laatste bedrag via de huur terugbetalen, het streefcijfer van 125.000 bezoekers per jaar speelt daarbij een belangrijke rol. Dat moet kunnen, meent Saam, in de jaren 10 trok het museum geregeld zo’n 110.000 bezoekers per jaar, met uitschieters van 122.000 bezoekers in 2006 en 160.000 in 2007. „Al”, zegt Saam, „blijft het bezoekersaantal natuurlijk spannend, voor onze stakeholders en voor ons.”

Onduidelijke samenhang

Het ‘onduidelijke profiel’, waar het museum mee kampte, heeft te maken met de ontstaansgeschiedenis: een fusie tussen het Provinciaal Museum Kam (archeologie) en het Nijmeegse Museum de Commanderie van Sint Jan (beeldende kunst). De collectie telt ruim 90.000 archeologische kunst- en gebruiksvoorwerpen uit de Oudheid, Romeinse tijd en Middeleeuwen, en oude en moderne kunst. En hoewel exposities vaak goed werden beoordeeld, kon de bezoeker niet altijd een lijn ontdekken in wat hij zag: het ene moment keek hij naar de Romeinen en het andere moment naar een knipselwerkje uit de achttiende eeuw, zonder dat de samenhang duidelijk werd, zei Saam daar eerder over.

„We verbinden het verleden nu veel meer met het heden”, zegt Saam en ze wijst naar een vitrine met sieraden uit de prehistorie én moderne ontwerpen. „Het kan natuurlijk nog over de Romeinen gaan, maar dan zoeken we altijd naar hoe we dat aan de actualiteit kunnen verbinden. Vanuit het idee dat wat ooit gebeurde, vormend is voor wie we vandaag zijn.”

Saam: „Wij zijn, net als bijvoorbeeld het Fries Museum, sterk verbonden met de identiteit van deze plek. Dit is altijd een grensregio geweest, ooit lag Nijmegen aan de noordgrens van het Romeinse rijk, nu aan de grens met Duitsland. De stad is altijd een ontmoetingsplek geweest voor verschillende culturen. Dat is het fundament voor dit nieuwe museum geworden.”

Beeld en glijbaan ineen

Op de eerste verdieping is die band ook zichtbaar; er hangen portretten van 34 Nijmegenaren, gefotografeerd door Robin de Puy. Het is de introductie op de tentoonstelling *Van Binnenuit*, waarvoor het museum vijf kunstenaars uitnodigde om vijf emoties te verkennen, geïnspireerd door voorwerpen uit de collectie - hier is werk te zien van onder anderen het duo Gijs Frieling en Job Wouters en lichtkunstenaar Nick Verstand.

> Jarenlang wankel beleid en een gebrek aan visie hadden ertoe geleid dat het museum kampte met oplopende verliezen

Ook de Spaanse beeldhouwer Fernando Sánchez Castillo refereert in zijn tentoonstelling *Power of the people* aan de stad: een aantal van zijn standbeelden verwijst naar de Romeinse keizers Augustus, Vespasianus en Julius Civilis, alle drie verbonden met de ontstaansgeschiedenis van het Romeinse Nijmegen. Saam: „Op zaal staan de schaalmodellen. Op het plein buiten komen straks de uitvergrote versies. Zijn werk gaat over serieuze zaken als macht en het verlies van macht, maar de beelden hebben ook een grappige, gekke twist. Kijk!”, en ze wijst naar de mantel van Julius Civilis, die op het plein straks als een glijbaantje kan dienen. „Mensen mogen er gewoon aan zitten en op klimmen.”

Hedwig Saam (1960) gaat in oktober dit jaar met pensioen. Haar opvolger zal naar verwachting deze zomer bekend worden gemaakt. Is het niet jammer dat ze niet de vruchten kan plukken van acht jaar directeurschap, waarin maar liefst zes jaren zaten met een coronapandemie én een verbouwing? „Ik heb het museum een doorstart kunnen geven. Het gebouw is klaar, de organisatie solide en gezond, het tentoonstellingsprogramma tot en met 2028 staat. Het waren intensieve jaren. Ken je die Duitse uitspraak: *Kunst ist schön, macht aber viel Arbeit*? Haha, en zo is het. Dit lijkt mij het juiste moment om het stokje over te dragen. Het is tijd voor een fris begin.”

Valkhof Museum is op 4 juni officieel geopend door koningin Máxima. Op 6 juni gaan de deuren open voor publiek, met drie tentoonstellingen: *Power of the people* van Fernando Sánchez Castillo, *Mens op de grens* en *Van Binnenuit*.

Scène uit de opera ‘Simon Boccanegra’. FOTO HUGO THOMASSEN

OPERA

Steengoede maar erg conservatieve ‘Simon Boccanegra’

Fabio Luisi’s ‘Simon Boccanegra’ had formidabele musici en sterke toneelbeelden. Prachtig inderdaad - al werd er werkelijk niets nieuws geprobeerd.

Eva Peek

AMSTERDAM

Het begint met een dode op een altaar, het eindigt met een dode op een altaar. Wat daar tussen gebeurt in Verdi’s *Simon Boccanegra* laat zich moeilijk navertellen. Nu is het een achterhoedegevecht je druk te maken om bizarre operalibretti, maar ook binnen het genre bestaat er een spectrum. *Simon* zit vrij ver aan de kant van onnavolgbare soap-achtige verwikkelingen. Verdi bewerkte het geflopte werk uit 1857 tot een succes in 1881, maar nog steeds lijdt het verhaal aan een overvloed aan plotideeën. Al voor de pauze is er een volksopstand geweest, een ontvoering, een geheime liefdesverklaring, een dramatisch onthulde familieband. Na de pauze volgen een dubbele moordpoging, meer familieonthullingen, een bruiloft, verraad, genade, een sterfscène, een kroning.

De regie van Jetske Mijnssen lijdt niet aan een overvloed aan ideeën, en dat is maar goed ook. Mijnssen koos ervoor het verhaal uit de 14de eeuw over te hevelen naar de 19de - en al is het dan soms misschien moeilijk te volgen wat er precies ten grondslag ligt aan alle intriges, in elke afzonderlijke scène is wel volkomen duidelijk wat er op het spel staat. Daardoor krijgt de muziek alle ruimte, en dat is heerlijk. Het Koninklijk Concertgebouworkest (KCO) onder leiding van de Genuese Boccanegra-specialist Fabio Luisi doet denken aan een spinnende panter op een lome zomerdag. Schijnbaar glanzend en aaibaar, maar onder de oppervlakte suddert de potentie tot een grote aanval, hij kan op elk moment zijn klauwen uitslaan en doet dat soms ook. Wendbaar, elegant, betoverend.

Waanzinnige zangers

Ook de zangers zijn waanzinnig. Al hebben ze geen bekende Verdi-hits om het publiek mee op hun hand te krijgen, toch weten ze steeds meer bravo/i/a’s te ontlokken. De castingcommissie heeft haar lekkerste blik bassen, baritons en tenors opengetrokken.

Fiesco’s (Georg Zeppenfeld) bas voel je in je onderbuik, je likt je lippen af bij de tenor-heroïek van Adorno (Riccardo Massi), Simon zelf (George Petean) heeft een vaderlijke kleur in zijn stem die gloeit. En daartegenover kan Amelia (Federica Lombardi) alle mannelijke tegenspelers aan met haar soevereine, warme en toch meisjesachtige klank.

Het koor barst uit in scènes die je de rillingen bezorgen: de volksbestorming van de raadszaal is huiveringwekkend.

Ook de toneelbeelden zijn memorabel, en de ingreep dat niet Adorno maar Amelia Simon opvolgt als leider van Genua, werkt. Adorno is duidelijk te emotioneel voor een leiderschapsfunctie, nadat hij eerst een emotionele *melt-down* beleeft als hij vreest dat Amelia geen maagd is, en een volgende scène uitroept dat hij dood wil omdat hij zich vergiste. Amelia is degene die de hele opera haar rug recht houdt (letterlijk, ook) te midden van zoveel gekonkel en intrige, dus een mooie uitkomst dat zij daar aan het eind voor beloond wordt.

Kortom: op alle fronten ijzersterk.

En toch, tot slot, een persoonlijke kanttekening - beschouw het als een nagedachte tussen haakjes. Het was niet voor mij. Gaandeweg begon ik te denken: al dit waanzinnige talent, voor *dit*? Het geheel voldoet precies aan het generieke idee ‘opera’ dat kinderen in hun hoofd hebben. Zangers die in het Italiaans hun hart uitstorten over liefde, verraad, dood, in 19de-eeuwse jurken. Het zal enorm in de smaak vallen bij mensen die moe zijn van alle gekkigheid van brutale regie-ideeën, die gewoon mooie muziek willen horen, uitgevoerd door fantastische musici. Dat levert deze opera, weergaloos.

Tegelijk voelt het geheel artistiek conservatief, zoals een Disneyfilm met geëmancipeerde prinsessen in de hoofdrol conservatief voelt. Het voelt nostalgisch. Hoogstaande kwaliteit, maar er wordt niets nieuws geprobeerd, er worden geen risico’s genomen. De voorstelling zindert niet na zoals een opera kan doen wanneer muziektheater boven zichzelf uitstijgt, wat óók kan gebeuren. Als dit opera op zijn best is, zal het ongetwijfeld een trouw en verrukt publiek vinden. Maar dan heeft het mij, hoe schitterend ook, als kunstvorm weinig te zeggen.

Recensie Opera

Simon Boccanegra van Giuseppe Verdi. Door: De Nationale Opera / Koninklijk Concertgebouworkest o.l.v. Fabio Luisi. Regie: Jetske Mijnssen. Gezien: 4/6 in Nationale Opera & Ballet, Amsterdam, aldaar t/m 28/6. Info: operaballet.nl
●●●●●

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Te lichte fiets

Is er ooit eerder iemand uit de Giro gekickt vanwege een te lichte fiets? Jazeker. Dat was de Italiaanse Fabiana Luperini, in 2013. Ik was erbij, het was na de zesde etappe op de zoveelste bloedhete dag. De finish lag in San Domenico di Varzo, na een steile klim van elf kilometer in Piemonte.

Meerdere rensters bleken de dag ervoor al met een te lichte fiets gereden te hebben. Het was een paar jaar voor de introductie van schijfremmen, en carbon fietsen met velgremmen en lichte wielen waren toen makkelijk onder de 6,8 kilo. Daar moest je mee opleggen, dat wist iedereen. Mijn fiets was ook te licht. Daarom zaten er loodjes in.

Er werden na die vijfde etappe met finish op Monte Beigua waarschuwingen uitgedeeld, en boetes, maar iedereen mocht de dag erop weer starten. Ook Luperini – terwijl haar fiets niet 20 gram (zoals die van Lorena Wiebes), maar 200 gram te licht was bevonden.

Luperini was destijds een grootheid, meervoudig Giro- en Tourwinnares. Ik weet niet wat ze gedacht moet hebben toen ze voor de zesde etappe gewoon weer op de te lichte fiets stapte.

De fiets is voor iedereen 6,8 kilo, omdat dat zogenaamd eerlijk is

Misschien was ze het er niet mee eens dat ze met haar 43 kilo zo'n zware fiets mee naar boven moest torsen en dacht ze: ik maak 'm gewoon wat lichter. Dat is eerlijker, ten opzichte van zwaardere klimsters. Want als je er feitelijk over nadenkt, dan is dat echt zo.

Deze zaterdag is de koninginnenrit van de Giro die de vrouwen nu rijden, van Rivoli naar Sestriere. De achttien kilometer lange, steile Colle delle Finestre zit er middenin. Een kolfje naar de hand van de superkleine lichtgewichten, zou je denken.

De wielrenster van wie lang gezegd is dat ze de beste klimster ter wereld zou kunnen worden, doet niet mee. Dat is de Italiaanse Gaia Realini, zij weegt naar verluidt 42 kilo.

Stel ze had wel meegedaan, en had het moeten opnemen tegen favorieten Anna van der Breggen en Demi Vollering. Die zijn, naar schatting, allebei ruim tien kilo zwaarder. Maar alle drie de rensters moeten een even zware fiets van 6,8 kilo mee naar boven nemen. Voor Realini is dat relatief meer dan voor de andere twee. Die moeten natuurlijk wel hun eigen gewicht als 'extra' meenemen, maar daarvan is het nadeel minder groot dan van 'dood' gewicht, zoals een fiets.

Er spelen veel meer waarden mee, maar je kunt je voorstellen dat Realini veel sneller op de top van de Finestre zou zijn als ze niet het nadeel had van het gewicht van haar fiets. Daarmee zou ze kostbare tijd winnen, tijd die ze ook heel hard nodig heeft. Want in de afdaling verliest Realini juist, omdat de zwaartekracht haar minder hard naar beneden trekt. Had ze niet het gewicht van haar fiets gehad, dan had ze kans gemaakt etappes als deze te winnen.

Maar wielrennen is nu eenmaal met een fiets. Een fiets die voor iedereen 6,8 kilo is, omdat dat zogenaamd eerlijk is. Lorena Wiebes werd uit koers gezet omdat haar fiets 20 gram te weinig zou wegen, in een vlakke etappe waarin gewicht er veel minder toe doet. Opmerkelijk wel dat de discussie niet veel fundamenteler gevoerd wordt, als bij zo'n minieme gewichtsafwijking niet gewaarschuwd wordt zoals in 2013, maar direct aanleiding tot diskwalificatie is.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

Sport

De nationale ploegen van (met de klok mee) Oostenrijk, Panama, Marokko en Brazilië vertrekken naar en komen aan bij het WK in Canada, Mexico en de VS. FOTO'S AFP, EPA

WK VOETBAL

Wetenschappers: dit wordt 'meest vervuilende WK ooit'

FIFA kondigde vijf jaar geleden al ambitieuze klimaatplannen aan. Daar is bitter weinig van terechtgekomen, zeggen critici in aanloop naar het WK.

Tan Tunali
AMSTERDAM

Freddie Daley is voetbalfan en milieuwetenschapper. Hij wil z'n acht maanden oude dochter ook de liefde voor *the beautiful game* meegeven. Maar de Britse Daley vreest dat zij niet op dezelfde manier van het spelletje zal kunnen genieten als hij dat in z'n jeugd heeft gedaan. „In het Verenigd Koninkrijk zijn afgelopen winter in het amateurvoetbal veel wedstrijden afgelast door overstromingen, die een gevolg zijn van klimaatverandering."

Daley ziet hoe het internationale topvoetbal ondertussen doordendert. Ondanks de „klimaatnoodsituatie" wordt de sport steeds vervuilender, op een manier die volgens hem snel onhoudbaar zal blijken. Ongerustheid bij het grotere voetbalpubliek blijft vooralsnog achterwege. Maar het aanstaande WK zou weleens een kantelpunt kunnen zijn, denkt Daley. „Spelers en fans zullen te maken krijgen met zulke warme omstandigheden, dat het onmogelijk wordt om het te negeren."

In een recente publicatie van World Weather Attribution berekenen wetenschappers dat zo'n 26 van de 104 wedstrijden zullen plaatsvinden bij een zogenoemde *'Wet Bulb Globe Temperature'* (WBGT) van meer dan 26 graden – een maatstaf voor ervaren hitte die rekening houdt met vochtigheid, wind en zonnestraling. Bij naar schatting vijf wedstrijden zal de WBGT oplopen tot 28 graden, wat tot serieuze risico's op hittestress bij sporters en scheidsrechters leidt.

De eerste wedstrijd van het Nederlands elftal, tegen Japan, zal de WBGT „vrijwel zeker" 26 graden zijn, waarbij waterpauzes zijn aanbevolen, en is de kans op 28 graden WBGT één op drie. De internationale spelersvakbond FIFPro raadt bij die temperatuur uitstel van de wedstrijd aan, de richtlijnen van de FIFA zelf doen dat pas bij 32 graden WBGT.

Klimaatwetenschapper Theodore Keeping, een van de auteurs van het rapport, noemt de drempelwaarde van 32 graden „absurd". „Het is een oude waarde waar nooit echt naar gekeken is, want je kwam er toch nooit bij in de buurt." Alleen, waar veel andere grote toernooien de afgelopen jaren die grens naar beneden bijstelden, deed de FIFA dat niet. *The show must go on*, is het adagium. En met een overvol schema is het verplaatsen van een wedstrijd organisatorisch ingewikkeld.

Uitdroging en zonnesteken

Naast de spelers vrezen wetenschappers vooral ook voor de fans, die met de warme omstandigheden zullen moeten omgaan. Uitdroging en zonnesteken liggen op de loer. De FIFA besloot deze week dat supporters, in weerwil van een eerder besluit, hervulbare plastic flesjes niet mogen meenemen in stadions. De FIFA wil daarmee de veiligheid van spelers en bezoekers waarborgen, omdat de flesjes op het veld gegooid kunnen worden. Wetenschappers vrezen juist voor de gezondheid van de fans als ze niet laagdrempelig verkoeling kunnen zoeken.

„FIFA heeft het een en ander gedaan voor spelers, maar ze hebben niet veel gedaan voor fans en anderen. Het is echt aan de fans om proactief voor zichzelf te zorgen", zegt sportecoloog Madeleine Orr, auteur van *How Climate Change is Changing Sport*, in de *Pledgeball Podcast*. Om niet te dehydrateren is prehydrateren haar advies: zorg dat je voor de wedstrijd voldoende vocht binnenkrijgt.

> Spelers die lijden onder de hitte met erachter een reclamebord van het grootste oliebedrijf
>
> **Frank Huisingh**
> Fossil Free Football

Om de voetballers enige verkoeling bieden, besloot de FIFA voor iedere wedstrijd waterpauzes in te lassen, tweemaal drie minuten halverwege de eerste en de tweede helft. In een open brief noemen medisch wetenschappers die pauzes te kort voor het lichaam van sporters om echt af te koelen.

Existentiële dreiging

Spelers en fans hebben zo niet alleen last van klimaatopwarming, het WK draagt er ook aan bij. Wetenschappers, onder wie Freddie Daley, berekenden voor het New Weather Institute de geschatte uitstoot van WK's in het rapport 'FIFA's Climate Blind Spot'. Ze nemen de klimaatstrategie die FIFA in 2021 rond de klimaattop in Glasgow vaststelde als uitgangspunt. „Voetbal is niet immuun", zei FIFA-president Gianni Infantino destijds in een video waarin hij ambitieuze klimaatplannen aankondigde.

De wetenschappers zien dat de plannen van destijds grotendeels zijn stilgevallen, of nooit van de grond zijn gekomen, terwijl transparantie erover achterwege blijft. „In plaats van de existentiële dreiging het hoofd te bieden", vervolgt de FIFA die juist door olie op het vuur te gooien, schrijven de onderzoekers.

Bij het vorige WK, in 2022 in Qatar, stelde de FIFA dat het een „volledig CO-neutraal" toernooi zou organiseren. Dat bleek *wishful thinking*, op zijn best. De uitstoot van broeikasgassen ging enorm omhoog ten opzichte van eerdere WK's, onder meer door de aanleg van nieuwe stadions. Dat bleek uit FIFA's eigen, inmiddels offline gehaalde berekeningen. Bovendien deugden de plannen voor CO-compensatie niet. Een Zwitserse reclamewaakhond achtte de FIFA schuldig aan misleiding met de claim over CO-neutraliteit.

'Publicitair fiasco'

„Qatar is een publicitair fiasco geweest", zegt Frank Huisingh, die met zijn stichting Fossil Free Football voetbalfans probeert te mobiliseren om voetbal klimaatneutraal te maken.De afgelopen jaren is Infantino bezig geweest kroonprins Mohammed bin Salman van Saoedi-Arabië, dat het WK van 2034 organiseert, en Trump en de VS te plezieren – leiders met grote belangen in de fossiele industrie. „Toen Infantino die vrienden gekozen had, kon hij niet echt meer iets aan klimaatbeleid doen. De economie van Saoedi-Arabië is nog steeds gebouwd op oliegeld en de grootste donoren van de Trump-campagne waren oliebedrijven", zegt Huisingh.

Wat er na het WK in Qatar wel gebeurde: het toernooi werd groter en groter. De editie die donderdag van start gaat bestaat voor het eerst uit 48 deelnemers, tegenover 32 bij de afgelopen zeven eindrondes. Er staan 104 wedstrijden op het programma, versus 64 wedstrijden in Qatar. De zestien speelsteden zijn verspreid over drie landen, wat enorme reisafstanden voor teams en de meer dan vijf miljoen verwachte supporters met zich meebrengt. Ondanks dat er geen nieuwe stadions gebouwd hoefden te worden, levert het komende WK naar schatting bijna een verdubbeling aan broeikasgassen op in vergelijking met de gemiddelde uitstoot van de afgelopen vier toernooien.

Bosnië en Herzegovina moet meer dan 5.000 kilometer vliegen voor drie groepswedstrijden tussen Canada en de VS. Van Toronto naar Los Angeles en Seattle. Hun trainingskamp hebben ze opgetuigd in Salt Lake City. Tsjechië moet voor de groepswedstrijden ruim 4.500 kilometer vliegen tussen Mexico en de VS. Ze beginnen in Guadalajara en spelen daarna in Atlanta en Mexico-Stad, hun trainingskamp is in Dallas.

Sponsordeal Aramco

Een van de FIFA-sponsoren die het Oranjelegioen rond het WK veelvuldig zal zien is Aramco, het staatsolie- en gasbedrijf van Saoedi-Arabië. Aramco betaalt naar verluidt een kleine 100 miljoen euro per jaar voor de vierjarige overeenkomst. „We gaan waarschijnlijk spelers zien die lijden onder de hitte en daarachter een reclamebord van het grootste oliebedrijf ter wereld", zegt Huisingh van Fossil Free Football.

„Meestal zijn het bedrijven die ons iets willen verkopen. Een creditcard, of chips of cola of bier." Bij Aramco ligt dat anders. „Wij voetbalfans gaan geen contract met Aramco afsluiten. Dus het gaat Aramco en daarmee Saoedi-Arabië om een imago creëren, zichzelf normaliseren om hun invloed te vergroten, en bijvoorbeeld klimaatbeleid te frustreren."

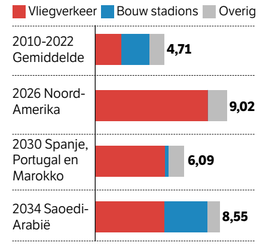
De FIFA reageert niet op vragen van *NRC* over de opvolging van de in 2021 gepubliceerde klimaatstrategie en de veiligheid van spelers en fans. In algemene statements tegenover internationale media benadrukt de wereldvoetbalbond zich „in te zetten voor de bescherming van de gezondheid en veiligheid van spelers, scheidsrechters, supporters, vrijwilligers en personeel".

Volgens de wetenschappers die kritiek uiten, is het zonneklaar wat de FIFA zou moeten doen. WK's zouden geografisch compacter moeten. Een paar landen zouden de organisatie best kunnen delen, zegt Madeleine Orr in de *Pledgeball Podcast*. Dat heeft financiële voordelen, en als er een goed netwerk van openbaar vervoer bestaat ook een kleinere ecologische voetafdruk. Maar gezien FIFA's koers van de afgelopen jaren vrees Orr dat „deze gekke multicontinentale spektakelstukken, die in het geheel niet duurzaam zijn" nog wel even doorgaan.

Bij het WK over vier jaar in Spanje, Portugal en Marokko zal iets minder worden gevlogen, want de te overbruggen afstanden zijn kleiner. Maar de drie openingswedstrijden vinden plaats in Argentinië, Paraguay en Uruguay. Nog eens vier jaar later, in 2034, organiseert Saoedi-Arabië het WK. Dan zal de verwachte uitstoot van broeikasgassen, zo becijferde het New Weather Institute, ongeveer net zo hoog liggen als bij het WK in Canada, Mexico en de VS.

WK 2026 meest vervuilend

CO_2-uitstoot WK 2026 het hoogst
Geschatte uitstoot in miljoenen tCO_2e*

*CO_2e staat voor CO_2-equivalent
NRC 050626 / RB / Bron: The New Weather Institute

REPORTAGE **WINDHONDENRENNEN**

Een *pint* en lelijke valpartijen. Britse hondenraces liggen onder vuur

De kritiek op hondenraces in Engeland neemt toe, maar politici aarzelen om het uitje van de arbeidersklasse af te pakken. „Sommige honden raken gewond. Net als in het gewone leven."

Door **Annemarie Kas** Fotografie **Justin Griffiths-Williams**

Bezoekers aan de prestigieuze **English Greyhound Derby** in Towcester.

TOWCESTER

Kerrs Rancher heeft gewonnen. Vanachter een beslagen glas witte wijn stuurt Anita Wright meteen een appberichtje aan haar dochter. Ze had op renhond Kerrs Rancher ingezet omdat de man van haar dochter ook Kerrs heet. „Zo doe ik het meestal, ik kijk of een naam uit het lijstje me opvalt en dan kies ik die. Maar uiteindelijk is het gewoon geluk hebben." Voor het eerst in jaren wagen zij en haar partner Jeff Hillyard weer eens een gokje bij een hondenrenwedstrijd. Hillyard is lid van een Working Men's club in het zuidoost-Engelse Milton Keynes, hier twintig minuten rijden vandaan, en de club heeft dit uitje geregeld. Ze kwamen met zijn allen met de bus, dan kunnen ze tenminste drinken. Veel zetten de twee niet in. Zij 2 pond (2,30 euro) per ronde, hij elke keer 1,50 pond. Ze gaan ook naar paardenraces, een paar weken geleden nog waren ze bij de beroemde renwedstrijden in Ascot. „Geweldig, maar zo duur." Het zou leuk zijn als ze vanavond de barrekening terug winnen, zegt Hillyard. Wright en Hillyard kwamen naar de kwartfinales van de belangrijkste hondenraces van Engeland, de English Greyhound Derby in Towcester. Deze zaterdag zijn op diezelfde renbaan de finales. De zes hokken waarin de honden zitten opgesloten, knallen open als de *hare* langskomt, een knaloranje mechanische nephaas. De honden sjezen erachteraan; ze doen nog geen halve minuut over een afstand van 500 meter.

Going to the dogs. Decennialang waren de hondenraces een ultieme avond uit voor de Britse arbeidersklasse. Alles kwam erin samen: een *pint* bier of twee met familie of vrienden, een wedje leggen en de grote liefde voor honden die veel Britten voelen. Nu zijn de wedstrijden omstreden. In maart verklaarde het Schotse parlement hondenrennen illegaal. Bijna tegelijk werd ook in Wales een verbod aangenomen, de races worden uitgefaseerd en de ban gaat uiterlijk april 2030 in. In Engeland dalen het aantal renstadions en het aantal bezoekers aan wedstrijden al jaren.

Honden raken zwaargewond

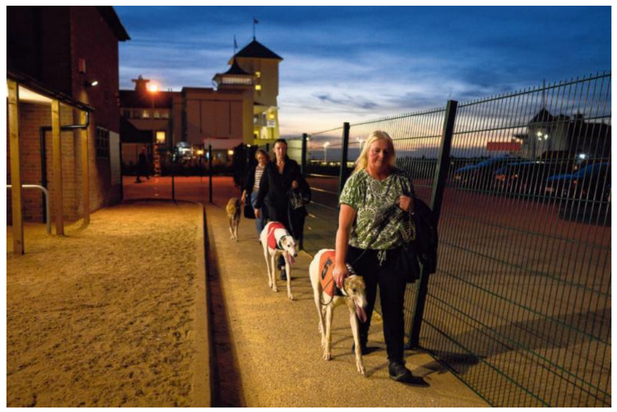
Belangrijke reden voor de daling van de populariteit zijn de aanhoudende ongelukken met de windhonden. Geregeld raken honden zwaargewond tijdens de wedstrijden, tot overlijden aan toe. Jaarlijks overlijden ongeveer honderd honden op de renbaan of vlak na de race. Een dierenarts laat hen dan inslapen „om humane redenen", zoals de toezichthouder van de sport Greyhound Board of Great Britain (GBGB) het noemt. Van dat dierenleed weet Anita Wright weinig. Stom eigenlijk, vindt ze. „Voor ons is het een avondje uit en we denken niet aan hun welzijn. Ik ga maar uit van wat er in de folder staat." Op de laatste pagina van het programmaboekje staat dat een dierenarts de honden voor en na de wedstrijden onderzoekt. En: „Als een verwonding het einde van de carrière betekent voor de windhond, is er financiële steun voor de behandeling." Die compensatie komt van de GBGB, die vooral wordt gefinancierd door gokbedrijven. Activist Norb Gordon is deze zaterdag ook bij de finales, maar dan uit protest tegen de races en het leed dat ermee gepaard gaat. Dit jaar zijn al meer dan zeshonderd honden gevallen tijdens renwedstrijden, zegt hij. Dat zijn ongeveer vier ongelukken per dag. „Lelijke valpartijen, waarbij honden niet zomaar struikelen, maar flink over de kop gaan. Het ziet er vreselijk uit." Elke keer als ze beelden van zo'n val op sociale media zetten gaan die viraal, zegt Gordon. „Mensen zijn dol op honden en zien hen niet graag lijden." Drie jaar geleden richtte Gordon de Shut Down-campagne op, met als doel om alle renbanen in Engeland uiteindelijk te laten sluiten. Op het hoogtepunt van de populariteit van het hondenrennen, in het decennium na de Tweede Wereldoorlog, waren er enkele honderden banen in Engeland. Hoofdstad Londen telde in die hoogtijdagen 25 stadions. Nu zijn verspreid over het land nog zeventien renbanen. Het grootste deel van de wedstrijden vindt tegenwoordig zonder publiek plaats, voor livestreams en online gokkers in het buitenland. Een probleem is dat honden uit beeld verdwijnen als ze zijn gevallen en gewond zijn geraakt, zegt Gordon. Jaarlijks stoppen ongeveer zesduizend windhonden met wedstrijden. Daarvan wordt ongeveer de helft geadopteerd of ondergebracht bij liefdadigheidsorganisaties. En de andere helft? „De industrie laat graag het beeld bestaan dat die honden na hun carrière bij de trainer op de bank komen liggen." In werkelijkheid worden volgens hem honden afgemaakt of brengen ze hun dagen in kennels door. Afmaken gebeurt veel minder vaak dan vroeger, zegt Gordon. Door strenger toezicht houden de eigenaren hun honden ook als ze niet langer snel genoeg zijn. „Dan kwijnen ze weg in een soort gevangeniscel. Hun kennels zijn meestal schoon, maar het zijn kale, lege plekken. Absoluut niet geschikt voor een hondenras dat sociaal is en graag met mensen en andere honden speelt." Dit jaar is Gordon begonnen met Greyhound Watch

Boven: bezoekers gokken op de uitslag van de wedstrijd.
Beneden: honden rennen achter de '*hare*' aan, een oranje mechanische nephaas.

Na afloop van de English Greyhound Derby in **Towcester**.

England, een website waarop hij en een team vrijwilligers bijhouden welke wedstrijdhonden al enkele weken niet meer gezien zijn op de renbaan, en waarvan niet duidelijk is waar ze zijn. Het zijn er bijna 2.500.

Alle mijnwerkers hadden een windhond

Trainer Peter Harnden is één van de tientallen eigenaren wier honden op die website vermeld staan. Harnden ziet vanaf de tribune in Towcester hoe de laatste van zijn vier honden die meededen aan de Derby wordt uitgeschakeld. Salacres Awyr wordt vijfde in zijn tranche, en alleen de eerste drie gaan door naar de volgende ronde. Harnden vertegenwoordigt de trainers in het bestuur van de GBGB. Toen hij ongeveer tien jaar geleden aantrad, kreeg hij veel kritiek van „de anti's", zoals hij de activisten noemt. Van tientallen van zijn wedstrijdhonden was toen onduidelijk waar ze gebleven waren en de activisten verdachten hem ervan de honden te hebben afgemaakt. Harnden zei dat hij niets tegen de regels had gedaan en dat de honden bij hem in de kennel waren. Aan de BBC vertelde hij dat ze ongeveer vier keer per dag een half uurtje uit hun kennel mochten voor eten, wandelen en een schoonmaakbeurt. „Harnden erkent dat zijn honden 22 uur per dag worden opgesloten", concludeerde Caged UK, een campagneorganisatie tegen de hondenrenindustrie. Natuurlijk houdt hij van zijn honden, zegt Peter Harnden nu. Van alle „ongeveer zestig" die hij heeft. „Je kunt dit niet doen als je niet van de honden houdt, want er is amper geld mee te verdienen. Ik investeer jaarlijks duizenden ponden." Zijn inkomen vult hij aan met het verhuren van vastgoed. Zijn ouders hadden vroeger een renbaan, maar ze verkochten de grond aan een vastgoedontwikkelaar, zoals bij veel oude stadions gebeurde.

Harnden relativeert de ongelukken tijdens de wedstrijden. „Sommige honden raken gewond. Net als in het gewone leven. We rijden auto, er zijn ongelukken, mensen raken gewond. Dat gebeurt nu eenmaal." Het sluiten van de renbanen ziet hij niet zozeer als gevolg van de grotere aandacht voor dierenleed, maar vooral door het sluiten van de steenkoolmijnen in de jaren zeventig en tachtig. „Alle mijnwerkers hadden een hond. Ze namen hun kinderen ook mee naar de wedstrijden, het was echt een familieding. Dat stopte toen de mijnen dichtgingen."

Windhonden zijn 'een fantastisch ras'

In Towcester raakt intussen de drank in de man en het gejuich op de tribune wordt bij elke wedstrijd luider. Onder hun parapluutjes tellen de *bookmakers* hun biljetten uit. Maar Darrel en Alison Horridge blijven bewust weg van de baan. Ze zitten op de binnenplaats van het stadion als de nephaas de honden uit hun hok lokt. Anders zou Bluejig Baron maar opgewonden raken. Hun windhond heeft een blauw dekje om: „Ik mis mijn wedstrijddagen." Ze hebben Baron een paar maanden geleden geadopteerd en kunnen iedereen een windhond als huisdier aanraden, zegt Darrel Horridge. „Het is een fantastisch ras. Ze zijn makkelijk in de omgang, goedgemanierd en hebben niet veel beweging nodig." Volgens hem zijn critici niet goed geïnformeerd over de renhonden en de kwaliteit van de zorg door trainers en eigenaren. „Baron hopte net van blijdschap om zijn oude trainer weer te zien. Ze moeten goed voor hem hebben gezorgd, we hebben niks geks aan hem gemerkt." Baron komt uit Ierland en na een korte carrière daar werd hij naar Engeland geëxporteerd, zoals dat met veel windhonden gaat. En al is hij nu bijna vijf jaar, hij moet nog wennen aan de wereld buiten de kennel. „Alles is nieuw voor hem. We moeten hem de tijd geven en langzaam laten wennen aan andere honden, zeker kleinere honden", zegt Alison. En Darrel: „Als ergens iets kleins, harigs wegschiet, is hij alert. Hij heeft zijn jachtinstinct nog." Ze houden hem bijna altijd aan de lijn.

Nog geen sprake van verbod in Engeland

Wordt hondenrennen in Engeland ook ooit verboden, net als in Schotland en Wales? Trainer Harnden gelooft van niet. Reform UK, de radicaal-rechtse partij van Nigel Farage, staat bovenaan in de landelijke opiniepeilingen „en zij zijn vóór dierensporten". Al moppert hij wel dat het hondenrennen het politiek gezien zwaarder te verduren heeft dan de renpaardenindustrie, volgens hem omdat „paarden voor de rijkelui zijn en honden voor de arbeidersklasse". Ook de Conservatieve Partij zou dierenraces niet snel verbieden, vooral omdat paardenraces populair zijn bij hun achterban. In Wales steunde Welsh Labour de ban op hondenrennen, maar bij Labour in Engeland is daar geen sprake van. De belastingen op online wedden zijn onlangs flink verhoogd, maar de regeringspartij maakte een uitzondering voor honden- en paardenwedstrijden. Labour is bang om de arbeidersklasse verder van zich te vervreemden, denkt activist Norb Gordon. Maar de Groene Partij - die het in de peilingen goed doet als progressief alternatief voor Labour - is voorstander van een ban. Gordon: „Ik weet bijna zeker dat zij een verbod onderdeel van coalitieonderhandelingen zouden maken." Over één ding zal Gordon het nooit eens worden met eigenaren en trainers, zegt hij. Hun opvattingen van liefde voor honden zijn onverenigbaar. „Ze denken dat ze van hun honden houden, maar deel van die liefde is dat ze hen gebruiken. Terwijl wij zeggen: we geven om hen, dus willen we dat ze niet hoeven te racen." Onlangs had Gordon een gesprek met een hondentrainer over het feit dat de hondensport een neergang beleeft. „Hij was het met me eens en zei dat ze waarschijnlijk nog een jaar of vijf de tijd hebben. Nou, daar zou ik voor tekenen."

> De Groene Partij is voorstander van een ban

Alison en Darrel Horridge met hun gepenionseerde renhond Baron.

Advertentie

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Hier begint jouw volgende stap

Ontwikkel je talent. Versnel je carrière.

Group Commercial Director (lid Executive team)

Bedrijf
KMWE is een toonaangevende hightech toeleverancier in de Brainport regio, gespecialiseerd in precisietechniek en -bewerking voor complexe hightechcomponenten en systemen, met een wereldwijde focus op innovatieve markten zoals semiconductor, aerospace en medical.

Functie
Als Group Commercial Director ben je verantwoordelijk voor de wereldwijde commerciële strategie, groei en positionering van KMWE, waarbij je leiding geeft aan de internationale commerciële organisatie en strategische relaties met toonaangevende OEM-klanten onderhoudt.

Locatie: Eindhoven / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Engineering & Development / **Opleiding:** Wo Master / **Voorwaarden:** Uitstekend salarispakket + bonus + auto

Contactpersoon YER
Rob Engels, +31 6 455 788 00 / Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Key Accountmanager Projectmanagement

Bedrijf
TCPM is een ingenieurs- en adviesbureau dat zich met brede expertise richt op engineering, projectmanagement en industriële veiligheid om complexe industriële vraagstukken slimmer, efficiënter en veiliger op te lossen.

Functie
Als Key Accountmanager Projectmanagement versterk je de positie in de industriële markt door duurzame klantrelaties te bouwen, nieuwe projecten binnen te halen en je team van projectmanagers te coachen en ontwikkelen.

Locatie: Apeldoorn / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Engineering & Development / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Karen Bausch, +31 6 292 392 02

Global Services & Lifecycle Manager

Company
Eternal Sun Group delivers advanced light-measurement, simulation and calibration systems for high-stakes sectors including semiconductors, energy and aerospace. With operations across Europe, the US and India, the company is rapidly growing its service offering as a core value driver.

Function
The Global Services & Lifecycle Manager shapes and scales a profitable, data-driven global service organisation. You build structure, teams and recurring revenue models that directly lift customer satisfaction and profitability.

Location: The Hague/hybrid / **Experience:** +10 years / **Industry:** Engineering & Development / **Education:** Hbo / **Compensation:** €100,000 - €120,000/year

Contact person YER
Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

HR Business Partner

Bedrijf
YER is marktleider in recruitment, detachering en talentontwikkeling, die hoogopgeleide professionals verbindt met vooruitstrevende organisaties en zich richt op groei, innovatie en duurzame successen.

Functie
Als HR Business Partner bij YER creëer je grip op inzetbaarheid, instroom en doorstroom binnen jouw regio. Je bent zichtbaar in de business en draagt bij aan structuur, continuïteit en duurzame groei. Voor de regio's Noord/Oost-Nederland, Randstad en Zuid-Nederland zoeken wij HR Business Partners.

Locatie: Noord/Oost Nederland, Randstad en Zuid-Nederland / **Ervaring:** 3-5 jaar / **Sector:** HR / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 4.000 - € 6.000/maand

Contactpersoon YER
Eefje Boerdijk, +31 6 107 858 72

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Mensgericht. Ambitieus. Deskundig.

YER ambitions in motion

Commentaar

NORMALISERING UITERST RECHTS

Samenwerking met het sterk geradicaliseerde FVD is niet mogelijk

De motie was grotendeels symbolisch, maar toch niet zonder betekenis. De Tweede Kamer nam deze week een motie aan van PRO (GroenLinks-PvdA), die het kabinet vraagt „geen akkoorden te sluiten met politici die oproepen tot geweld tegen vluchtelingen of de omvolkingstheorie verspreiden". De drie coalitiepartijen D66, VVD en CDA, die dit het meest aangaat, stemden voor de motie. Ze konden ook niet anders. Want in een Kamerdebat een week eerder hadden de fractievoorzitters van deze drie partijen gezegd dat er geen sprake kon zijn van structurele samenwerking met partijen die zich hier schuldig aan maken. Dat debat ging over de 'normalisering van geweld', naar aanleiding van uitspraken van Gidi Markuszower (Groep Markuszower) over het toepassen van „maximaal geweld" tegen Palestijnse vluchtelingen. De motie liet wel de mogelijkheid open dat de partijen ad hoc samenwerking zoeken met de fractie, wat in het verleden ook al is gebeurd.

Markuszowers uitspraken waren onacceptabel en passen in een patroon van radicalisering van uiterst rechts. Geweld, althans het dreigen of flirten met geweld, begint onder politici normaler te worden. Maar de normalisering van extremisme gaat verder dan alleen openlijk over geweld speculeren. Die normalisering gebeurt ook door dingen niet te zeggen.

FVD-fractievoorzitter Lidewij de Vos weigert al lange tijd in te gaan op uitspraken van partijgenoten over 'omvolking', de racistische complottheorie dat er een gestuurde agenda zou zijn om de Nederlandse bevolking te vervangen door migranten. En dat is niet het enige waar ze niet op reageert. Bij het uiterst rechtse FVD is een patroon te zien van racisme, antisemitisme en complotdenken. Vaak met verhullend taalgebruik, maar duidelijk waarneembaar voor de eigen aanhang. Kandidaat-raadsleden bleken banden te hebben met extreem-rechtse en neonazistische groepen. De partij associeert zich openlijk met voor-aanstaande figuren uit de identitaire beweging. En inlichtingendiensten maken zich al jaren zorgen over de verspreiding van extremistisch gedachtegoed over 'omvolking' en 'remigratie'.

Lidewij de Vos sprak afgelopen weekend op een congres over 'remigratie' in Portugal. Die bijeenkomst was een teken dat uiterst rechtse politici hun ideeën steeds openlijker uiten. Ook leden van de extreem-rechtse Nederlandse groepen Voorpost, Pegida en White Lives Matter waren aanwezig. De banden tussen deze en buitenlandse groepen worden inniger, hun strategieën lijken meer op elkaar afgestemd.

Zelden roepen uiterst rechtse politici rechtstreeks op tot geweld, dat maakte de uitspraak van Markuszower opvallend. Meestal gaat het via de suggestie, het hondenfluitje, waarbij de eigen aanhang genoeg weet en de argeloze buitenwereld langzaam went aan extreme denkbeelden. Het Overton-venster, het spectrum van min of meer geaccepteerde opvattingen door de publieke opinie, is de laatste jaren flink naar rechts opgeschoven. Dit komt omdat uiterst rechts het politieke en maatschappelijke gesprek weet te domineren en de thema's bepaalt. De rest van het politieke stelsel beweegt mee naar rechts, en dat is zorgelijk.

Partijen in het midden stralen maar al te vaak onmacht uit. Ze nemen, uit angst sentimenten van kiezers te missen, de thema's van uiterst rechts over. In het debat over geweld kreeg Lidewij de Vos veel kritische vragen, maar ze vroegen haar vooral vaak afstand te nemen van extreme uitspraken van partijgenoten.

Dat is de verkeerde vraag. FVD is geen partij die in de kern redelijk is en waar het extremisme simpel met een veroordeling kan worden afgedaan. Het extremisme is deel van de partij-ideologie. Bovendien: vragen om uitspraken terug te nemen, wat Markuszower en De Vos niet volmondig deden, heeft geen enkele betekenis. Het is al gezegd, en kennelijk staan de partijleiders erachter. Uiterst rechtse partijen kunnen niet behandeld worden volgens oude Haagse wetten, ze hebben hun eigen logica.

Het Nationaal Kiezersonderzoek, dat deze week verscheen, gaf een even gedetailleerd als zorgwekkend inzicht in de radicaliserende aanhang van met name FVD. Circa een kwart van de kiezers van FVD vindt geweld acceptabel om de democratie omver te werpen. Bijna twee derde heeft een 'afkeer' van politiek, kiezers vullen in dat ze 'walging' voelen als ze aan politiek denken. Het gif van extremisme, de normalisering van vijand- en complotdenken, sijpelt door in de maatschappij.

Het spectrum van min of meer geaccepteerde opvattingen, is de laatste jaren flink naar rechts opgeschoven

Politici van andere partijen mogen racistische, discriminerende of ronduit gevaarlijke ideeën nooit normaliseren. Dat betekent dat samenwerking met FVD of de Groep Markuszower niet mogelijk is. Niet alleen in grote akkoorden, maar ook in de dagelijkse praktijk. Het kabinet-Jetten heeft het zichzelf niet gemakkelijk gemaakt door als minderheidscoalitie te gaan regeren. Dat maakt de coalitie deels afhankelijk van uiterst rechtse partijen als FVD en de Groep Markuszower.

Dat betekent niet dat kiezers en hun zorgen niet serieus genomen moeten worden. Maar wel dat er een grens wordt getrokken bij een politiek van haat. Debat met politici die oproepen tot of flirten met geweld kan worden gevoerd, maar altijd moet die grens in acht worden genomen. Politici afstand laten nemen van extreme uitspraken is symptoombestrijding, het gaat erom dat de ideeën áchter die uitspraken per definitie onacceptabel zijn.

Er is geen snelle oplossing voor de rappe normalisering van uiterst rechtse ideeën. Het is een internationaal fenomeen. Wat helpt, is meer bewustwording over hondenfluitjes en extremistisch taalgebruik. Wat ook helpt, is een zelfverzekerder houding van partijen die de democratische rechtsorde steunen. Een houding waarbij grenzen gesteld worden die ook worden gehandhaafd.

Advertentie

Eén plus één is vijf

nrc puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op **nrc.nl/puzzels**

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties? Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049, E: sales@nrc.nl, of adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052, E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service of bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten.
Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.
Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl.
Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing.
Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

YOUP

Jeugdzondenvergiffenis

Soms haalt dorpsnieuws de landelijke kranten. Zoals het conflict op het Amsterdamse Borneo-eilandje waar een treurig boos woonbootechtpaar het voor elkaar heeft gekregen om een zeer populaire zwemsteiger ingekort te krijgen, omdat zij bij mooi weer last hebben van de zwemmende kinderen naast hun boot.

Er zit echter ook een vrolijk kantje aan dit Rijdende Rechternieuws. Het ziedend zure setje, dat volgens de buren met hun gemekker al jaren de gruwel van de buurt is, verhuurt de boot ook als bed and breakfast. Op de website vertellen ze hoe lekker rustig het plekje is. Dat je er heerlijk kunt relaxen na een zware dag in de drukke binnenstad. Tijdje geleden prezen ze ook nog het heerlijke zwemwater naast hun schone schip. Dat regeltje hebben ze inmiddels geschrapt. Ik denk op advies van hun advocaat. Misschien wel Geert-Jan toen hij nog niet geschorst was.

Ik krijg de neiging om die boot een weekje te huren en hem dan op een of andere, onvindbare plek te leggen. Gewoon om te pesten. Terug-treiteren noemen we dat.

Nee, natuurlijk doe ik dat niet. Inmiddels ben ik een beschaafde pensionado met meer dromen dan daden. Maar vroeger had ik dit klusje graag geklaard. En dan had ik dat nu een jeugdzonde genoemd.

Jeugdzonde. Wat een heerlijk woord. Een vriend van mij noemt zijn vrouw zo. Zij hem trouwens ook.

Of ik veel jeugdzonden heb? Een paar, die ik graag voor mezelf hou. Die deel ik dus met niemand.

Nu moet u niet meteen denken dat ik Nelson Mandela, die na bijna 28 jaren ondraaglijke gevangenschap vrijkwam, ooit het speechen heb belet door samen met een aantal doodenge Zuid-Afrikaanse nazi's rotzooi te trappen en voor zijn ogen de ANC-vlag te verbranden. Maar dat is ook geen jeugdzonde. Dat is gewoon crimineel gedrag.

Als je dat geflikt hebt dan ben je gewoon een doodeng kereltje dat zolang en zoveel mogelijk gemeden moet worden. In welke functie dan ook. Ja, ik heb het over de dappere Donald Pols, die deze jeugdzonde tijdens zijn vorige schnabbeltje gewoon aan zijn werkgever Milieudefensie verteld heeft. Zonder dat iemand van die principiële klimaatfanatici daar moeilijk over deed. Vanaf dat moment was Pols natuurlijk wel chantabel en na zijn psychotische overstap naar Tata Steel werd dat nieuws via deze krant bekend en hebben de roestige ijzerboeren hem er meteen uit geflikkerd. Typisch Tata: als iets krom is dan buigen ze dat meteen recht.

Wat is een jeugdzonde? Aantjes bij de SS? Halbe Zijlstra die zichzelf bij Poetin hallucineerde? Johan Derksen die een kaars in de doos van een stomdronken vrouw stak? Misschien zijn er jaren geleden wel corpsballen geweest die hun vriendinnen drogeerden om er daarna met het hele dispuut dampend overheen te gaan. Of bestond dat toen nog niet? Misschien hoort dat meer bij de huidige beschaving. Net als de baas van de website Motherless, die ontkende dat hij deze smeerlapperij van gedrogeerde dames die misbruikt werden op zijn site zette. Achteraf blijkt dat waar. Zijn medewerkers plaatsten overigens wel kinderporno. Dat is toch ook een soort jeugdzonde? Of zijn misbruikte peuters geen jeugd?

> *De jeugdzonde van Donald Pols is crimineel gedrag*

De meeste jeugdzondaars mogen door. Aantjes is natuurlijk dood, maar Halbe duidt regelmatig politici aan een brave talkshowtafel en De Snor brabbelt avond aan avond alsof er nooit iets gebeurd is.

Kanye West zijn jeugdzonden zijn hem ook vergeven. Hij zwaaide met nazisymbolen (die hij misschien wel geleend had van dappere Donald Pols), maakte een lied met de titel *Heil Hitler* en verkocht kleding met hakenkruizen. In elk geval hebben de 80.000 fans, die hem dit weekend in de Gelredome zien en horen, het hem vergeven. Of ze brullen zachtjes ingetogen mee.

Ik begon deze column met de onbegrijpelijke verminking van een zwemsteiger. Twee dictators die een buurt hun wil opleggen. In mijn ogen een zonde tegen de jeugd, die plezier zoekt in hun veel te hete stad. Dat wegslepen van die boot was uiteraard een grapje. Waar ik hem in gedachten heen gebracht zou hebben? De Straat van Hormuz.

ikje

ARCHEON

Onze zoon van 5 en zijn vader gaan naar het Archeon. Zoon is zeer onder de indruk van hoe huizen gebouwd werden met koeienpoep in de prehistorie en hoe gladiatoren in gevecht gingen. Aan het eind van de dag leggen we hem in bed en zegt hij: „Mama, als ik later groot ben dan ga ik in de middeleeuwen wonen."

Linda Driesen

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

Achterpagina.

Investeer mee in winstgevende Nederlandse MKB-bedrijven in Technologie, Voeding en Zorg.

TFH Holland Group

Meer informatie

nrc WEEKEND

ZATERDAG **6 JUNI** &
ZONDAG **7 JUNI 2026**

X in het paspoort, M of V in de computer

Een jaar geleden kreeg *Lieve Govers* een X in diens paspoort. Maar 'non-binair' is bij veel bedrijven en organisaties geen optie.

PAGINA14-17

ILLUSTRATIE LOIS KONIJN

Advertentie

Play Every Day met de perfecte shorts van MR MARVIS. Dit seizoen introduceren we The Short Weekenders: shorts van canvas met een iets kortere fit voor een ontspannen look. Ontdek ook vertrouwde favorieten zoals The Originals – 10 jaar en nog altijd favoriet – of ga voor The Short Terries in nieuwe kleuren. Maak de look compleet met onze polo's, overhemden en truien. Tijdloos design, gemaakt in Portugal. Shop nu op **mrmarvis.com** of in een van de MR MARVIS winkels.

Certified B Corporation

DEZE WEEK

WK 1994 IN DE VS

Van een bommelding tot valsspelen bij poker: het WK van Oranje werd in '94 beheerst door randzaken.

PAGINA 5-9

INTERVIEW

Kinderboekenschrijver Pieter Koolwijk: „Ik dacht: maakt niet uit wat ik doe, ik krijg toch op mijn kop."

PAGINA 10-12

IDENTITEIT

Een jaar geleden krijgt journalist *Lieve Govers* een 'X' bij geslacht in diens paspoort, net als zo'n 370 andere Nederlanders. Maar dan begint het pas.

PAGINA 14-17

ZIN IN DE KRANT

„Maar oma Nelly was geen moslim. Dus toen moest ik opeens een andere vraag bedenken."

„Carmen kunnen zijn is een voorrecht dat ik deel met alle donkere, zinnelijke, kwaaie vrouwen, dacht ik altijd."

PAGINA 21

YOUTUBER

Aras (11) interviewt met zijn vriend Kaan (11) „opa's en oma's" in Rotterdam. „Ik doe het niet voor geld."

PAGINA 18-19

DE TUIN VAN JOYCE

Fotograaf Harmen Meinsma ontmoette zijn muze Joyce Keasberry (85) op de markt in Rotterdam. Hij fotografeerde haar gedurende de seizoenen in haar eigen tuin.

PAGINA 22-23

POESIEALBUM

Het poesiealbum was een voorloper van Tinder en Facebook, schrijft *Ellen Deckwitz*.

PAGINA 24-25

EN VERDER

AUTOTEST
PAGINA 27

RECEPT
PAGINA 28

RESTAURANT
PAGINA 29

PUZZELS
PAGINA 30

DE LAATSTE BLADZIJDE
PAGINA 31

Advertentie

advertentie

Geld. De groene motor.

Beleg in lokale opwek & opslag van energie

Geef ook jouw geld vermogen

Al 20 jaar zet Meewind vermogen in voor de versnelling van de energietransitie.

Beleg mee via onze Impactfondsen en bouw mee aan een robuuster energiesysteem in Nederland.

Stap nu in op **meewind.nl**.

Let op: met beleggen maak je kosten en loop je risico. Je kunt je inleg verliezen. Onze fondsen zijn naar hun aard illiquide. Raadpleeg het Prospectus en het Essentiële Informatiedocument.

Meewind is beheerder van een beleggingsinstelling en beschikt op grond van artikel 2:65 Wft over een AFM-vergunning.

meewind

écht duurzaam beleggen

ACHTERGROND

In 1994 speelde Oranje ook een WK in Amerika. Randzaken beheersten het toernooi: Ruud Gullit vertrok plotseling, John de Wolf bedroog zijn teamgenoten bij het kaarten en een journalist deed een valse bommelding in het vliegtuig. Bondscoach Dick Advocaat hield moed. „Heel Nederland rekent op ons."

Danny Blind en andere spelers op de het vliegveld in Orlando, na een 'bommelding'. FOTO ANP / LEO VOGELZANG

Door
Thijs Niemantsverdriet
en **Steven Verseput**

Het WK in de VS in 1994: vals spel, sterallures en een noodlanding

Een bloedhete landingsbaan

Met 175 passagiers staan ze op de landingsbaan. Voetballers, trainers, journalisten, spelersvrouwen, een baby, sponsors, voetbalbestuurders en enkele fans. Het is midden op de dag, het beton is bloedheet. Nergens beschutting. Oranje-aanvoerder Ronald Koeman heeft de pijpen van zijn donkerblauwe trainingsbroek opgestroopt tot vlak onder de knieën.

Het is woensdag 6 juli 1994. Vanochtend om elf uur had de Boeing 727 van chartermaatschappij Express One moeten opstijgen van Orlando International Airport. Bestemming: Dallas, Texas, waar het Nederlands elftal over drie dagen de kwartfinale van het WK tegen Brazilië speelt. Maar dat was gerekend buiten Lex Muller, voetbalverslaggever van het *Algemeen Dagblad* - en de tamelijk humorloze inborst van Amerikaans vliegtuigpersoneel.

Bij het instappen was het die ochtend een chaos van jewelste geweest. Het vliegtuig zat ramvol. Passagiers én bemanning waren moe en geïrriteerd. De airconditioning was stuk en de lockers te krap om alle handbagage in kwijt te kunnen, waardoor fotografen en cameramensen hun apparatuur telkens op de stoel naast Muller zetten - ook al was die voor een stewardess. Toen Muller voor de zoveelste keer door haar gesommeerd werd om een tas weg te halen, ontglipte hem de sarcastische vraag: „Denk je dan dat er een atoombom in zit?"

Muller werd voor verhoor meegenomen door de FBI. De gezagvoerder riep de passagiers op het vliegtuig te verlaten. En nu staan ze hier met z'n allen in de brandende zon, te wachten tot ze weer aan boord mogen. De brandweer is er, politiemensen houden de wacht met machinegeweren. Een meter of driehonderd verderop ligt hun bagage op de landingsbaan uitgestald.

Een uur verstrijkt. Twee uur. Drie uur. Om de tijd te doden, ouwehoeren de internationals en hun entourage wat. De enkeling die in het bezit is van een mobiele telefoon, pleegt een belletje. Spits Ronald de Boer maakt van de gelegenheid gebruik om Ajax-coach Louis van Gaal, op het WK aanwezig als gast van een grote verzekeraar, voor te stellen hem eens op te stellen als rechtshalf - dat ging hem een paar weken geleden heel goed af, tijdens een oefenpotje van Oranje. Frank Rijkaard steekt een sigaret op.

Er wordt water uitgedeeld, maar er is niets te eten. Naar de wc kunnen de gestrande passagiers ook niet - ze staan op een verre uithoek van het vliegveld. Wil Michels, de vrouw van oud-bondscoach Rinus, houdt het niet meer en doet een plas in het gras naast de landingsbaan. Met een doek wordt ze discreet aan het zicht onttrokken door Truus Opmeer, in dienst van de verzekeraar en tegenwoordig bekend als Truus van Gaal.

Even wordt het nog spannend. In het vliegtuig slaat een speurhond aan op een geur bij de locker tussen stoel 20 en 22, waar Ronald de Boer zit. Loos alarm: uit het kastje komt een poepluier van zijn elf maanden oude dochter Maxime.

Vier uur is er nu verstreken - en ze staan nog steeds op de landingsbaan.

•••

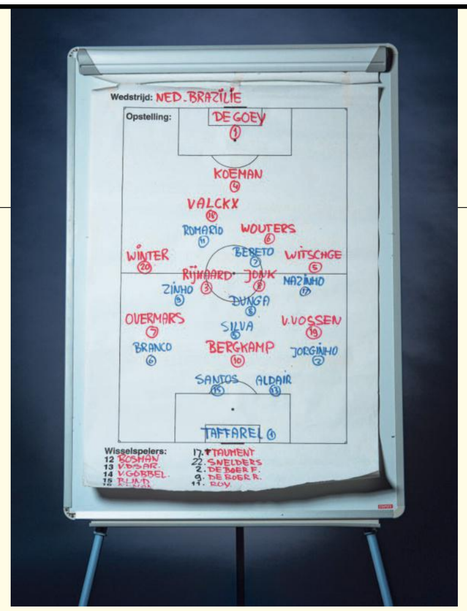
In 1994 vond er, net als dit jaar, een WK voetbal plaats in de Verenigde Staten. Het Nederlands elftal was erbij. In het collectieve geheugen neemt dit toernooi een minder prominente plek in dan de WK's van 1990 (het spuuginci-

LEES VERDER OP PAGINA 6

Sterspeler Ruud Gullit kondigt zijn vertrek aan bij Oranje. Naast hem Dick Advocaat.
FOTO RENÉ BOUWMAN/HOLLANDSE HOOGTE

De opstelling van Oranje voor de kwartfinale tegen Brazilië; John de Wolf loopt een blessure op tijdens een training in Washington.
FOTO'S SONNY LENSEN, LEO VOGELZANG/ANP

Johnny Bosman, Jan Wouters, Ronald de Boer en René Froger doden de tijd met kaarten op het vliegveld van Orlando na de valse bommelding.
FOTO LEO VOGELZANG/ANP

VERVOLG VAN PAGINA 5

dent tussen Rijkaard en Völler) en 1998 (Bergkamps wondergoal tegen Argentinië). Toch was het een veelbewogen eindtoernooi, waarin incidenten buiten het veld Oranje afleidden van het hoofddoel: goed voetballen. Opvallend vaak vervulden meereizende journalisten een hoofdrol.

NRC sprak met negentien hoofdrolspelers van het WK: spelers, trainers, stafleden, verslaggevers. Over het voetbal, maar vooral over de randzaken die zorgden dat het Nederlands elftal wellicht minder bereikte dan erin had gezeten.

Een kleine rode Peugeot

Op zondagavond 29 mei gaat bij Dick Advocaat de telefoon. De bondscoach is twee nachtjes thuis in Voorburg, voordat hij morgen weer vertrekt naar het trainingskamp in hotel Huis ter Duin in Noordwijk - net als zijn spelers. Over negentien dagen begint het WK.

Aan de lijn is Ruud Gullit, sterspeler van het Nederlands elftal. Die komt met een ter zake: hij stopt bij Oranje en gaat niet mee naar Amerika. Advocaat is verrast en vraagt naar de reden. Een duidelijk antwoord krijgt de bondscoach niet. „Slaap er nog een nachtje over", zegt hij tegen Gullit.

Als Advocaat de volgende ochtend in Noordwijk zijn speler ziet arriveren, weet hij genoeg. Gullit draagt geen Oranje-trainingspak, maar een ruimvallend spijkerjack en een rood overhemd. Hij gaat weg.

Even later zit Gullit naast Advocaat in de perszaal van Huis ter Duin. Zijn schouders hangen omlaag, hij staart naar het tafelblad voor zich. Ook aan de verzamelde journalisten geeft hij geen verklaring voor zijn plotse vertrek. „Het is niet omdat ik niet kan voetballen", is het enige wat hij erover kwijt wil. Na het WK volgt tekst en uitleg, zegt Gullit. Hij spreekt van „een verschrikkelijk moeilijke beslissing".

Die avond is Gullit de opening van het achtuurjournaal, het nieuws staat de volgende dag op elke voorpagina. In 1994 is Gullit (31) nog altijd het gezicht van het Nederlandse voetbal. Charismatisch, goedgebekt. Aanvoerder van het team dat in 1988 Europees kampioen werd. Stervoetballer in Italië, eerst bij AC Milan, daarna bij Sampdoria. Het WK van 1994 is zijn laatste kans om wereldkampioen te worden. Nu is hij ineens weg.

„Een klap", noemt Advocaat het. De rest van de selectie is compleet overvallen. „Ruud heeft de spelersgroep in de steek gelaten", zegt aanvoerder Ronald Koeman gepikeerd tegen verslaggevers. De spelers moeten verder, ze willen er niet te lang bij stilstaan - en dat doen ze ook niet.

Maar terugkijkend, zeggen veel toenmalige internationals, is Gullits afwezigheid wel van invloed geweest op hun prestaties in Amerika. Zonder het boegbeeld boezemt Oranje simpelweg minder vrees in bij tegenstanders. „Niet alleen vanwege zijn voetbalkwaliteiten, ook vanwege zijn uitstraling", zegt Frank de Boer. „Als hij op het veld stond, keek de tegenstander daar wel even twee keer naar."

Gullit zelf zou zijn vertrek uit Noordwijk jaren later „de slechtste beslissing uit mijn carrière" noemen. Maar waarom ging hij weg? Twee maanden na het WK komt hij met een verklaring: hij was het niet eens met de tactiek van Advocaat. Die wil op het WK klassiek Hollands spelen, aanvallend, met vleugelspelers. Geen goed idee, vindt Gullit. In de Amerikaanse hitte zal Oranje behoudender moeten spelen - bij voorkeur met twee spitsen. Zelf wil hij het liefst als vrije 'nummer 10' spelen, achter de spits. Niet als rechtsbuiten, de rol die Advocaat voor hem heeft bedacht.

Maar is dat het hele verhaal? Verklaart een meningsverschil over tactiek dat de altijd energieke en goedlachse Gullit er die ochtend in Noordwijk zó aangeslagen bij zit? Zowel Advocaat als zijn toenmalige assistent Bert van Lingen heeft het gevoel dat ze de ware reden nooit hebben gehoord, zeggen ze tegen *NRC*. Een gevoel dat ook onder oud-internationals leeft.

Gullit zelf heeft „geen behoefte" om te praten over 1994, zo laat hij *NRC* weten. Uit gesprekken met andere spelers, stafleden en journalisten valt wel een beeld te destilleren. Zijn vertrek draaide, zo zeggen zijn oud-collega's, niet louter om tactiek. Het had ook, en misschien voorál, te maken met ego, gekrenkte trots en zijn plek in de pikorde.

Ten tijde van het WK was Gullit al twee jaar geen aanvoerder meer van Oranje. Gullit bedankte sinds 1992 twee keer voor Oranje - telkens keerde hij terug. In de tussentijd had zich rondom Advocaat, die als onervaren coach veel invloed gaf aan bepalende spelers, een nieuw clubje vertrouwelingen gevormd: oudgedienden Jan Wouters, Frank Rijkaard en Ronald Koeman, en steeds vaker ook Wim Jonk en Dennis Bergkamp. Gullit hoorde daar niet meer bij.

Hij ambieert geen leidende rol meer in het team, benadrukt Gullit bij aanvang van het trainingskamp in Noordwijk. Hij hoeft ook niet geraadpleegd te worden over de tactiek. Maar hij wil er toe dóén, wil zekerheid over zijn plek in het elftal. Dat Advocaat verder alles doet om het hem naar zijn zin te maken - Gullit krijgt een hotelkamer voor zichzelf - is niet genoeg.

„Ik vermoed dat hij zich niet gewaardeerd genoeg voelde", zegt oud-radiocommentator Leo Driessen, die Gullit goed kent en ook in de VS was die zomer. „Hij ging niet als de onbetwiste vedette naar het WK."

„De hiërarchie was veranderd", zegt Jan Wouters. „Ruud had niet meer dezelfde positie als in 1988. En hij voelde ook wel, denk ik, dat hij niet meer kon brengen wat hij vroeger bracht."

Na de persconferentie stapt Gullit in de garage van Huis ter Duin in een kleine rode Peugeot van een vriend. Ze rijden naar La Brochette, zijn favoriete restaurant in Amsterdam Buitenveldert. Nog dezelfde dag pakt Gullit op Schiphol een vliegtuig terug naar Italië. Journalist Frits Barend volgt hem tot aan de gate met een camera. „Ben je niet bang dat je spijt krijgt, Ruud?" vraagt Barend hem voordat hij de slurf inloopt. Hij omhelst Gullit en geeft hem een kus op zijn wang.

Bij aankomst op het vliegveld van Milaan wordt Gullit opgewacht door een journalist van *De Gelderlander*. Tegen hem zegt hij iets wat hij die ochtend niet op de persconferentie heeft gezegd, maar wel rijmt met het beeld dat zijn oud-teamgenoten hebben. „In Italië ben ik gewend alles met de coach te bespreken en ben ik zijn verlengstuk, zijn leider op het veld. In de Nederlandse selectie was ik een nummertje, ook in het overleg met de coach."

Gullits carrière bij Oranje is ten einde.

Hij omhelst Gullit en geeft hem een kus op zijn wang

Steken doet een voetballer niet

Wat zit John de Wolf daar toch te doen?

Frank de Boer kijkt geconcentreerd naar de handen van zijn collega-international. Ze zitten in de bus van hotel Huis ter Duin naar het trainingsveld van de lokale club SJC en spelen een potje poker. Een vast clubje hebben ze in Oranje: Rob Witschge, Bryan Roy, Aron Winter, Frank en Ronald de Boer. En John de Wolf, de snoeiharde Feyenoord-verdediger met woeste haardos, icoon van Rotterdamse onverzettelijkheid.

'Five of a kind', zo heet de pokervariant die ze spelen, met jokers toegevoegd aan het kaartendek. Ze spelen op hun hotelkamer, in het vliegtuig of in de bus naar trainingen en wedstrijden. Anders dan bij de oudere generatie voetballers, die klaverjassen om guldens en knaken, gaat het hier om serieuze bedragen: per potje soms wel meer dan duizend gulden. De onderlinge schulden worden netjes genoteerd en na afloop in contanten verrekend.

John de Wolf wint opvallend vaak, vindt Frank de Boer. En als hij wint, heeft hij bijna altijd een joker. Dus nu hij niet meedoet aan dit potje in de bus, heeft hij de tijd om zijn medespeler nauwkeuriger te observeren. Ineens ziet hij het: bij het schudden steekt De Wolf telkens achteloos een joker op de vijfde positie in het kaartendek, zodat die kaart bij het delen op zijn stapeltje belandt. De andere spelers hebben niets door.

Als Frank de Boer zijn bevindingen deelt met de andere pokeraars, zijn ze geschokt. Er zijn drie dingen die je als voetballer niet flikt bij je teamgenoten, zal De Wolf jaren later in zijn memoires schrijven: aan elkaars vrouw zitten, afgeven op de ander z'n kinderen en steken met kaarten. Die erecode heeft hij nu gebroken - en met name Rob Witschge is er kapot van. Zijn ploeggenoot De Wolf en hij komen bij elkaar over de vloer, rijden samen naar trainingen, leggen ook bij Feyenoord geregeld een kaartje.

De pokeraars besluiten De Wolf te confronteren met zijn bedrog, maar dat gaat minder goed dan gehoopt. De Wolf blijft ijzig kalm en ontkent alles. „Bewijs maar."

Als de pokeraars vervolgens aanvoerder Ronald Koeman in vertrouwen nemen, aarzelt hij. Hij besluit Advocaat niet in te lichten, zo vertelt hij aan *Andere Tijden Sport*, om John de Wolf niet verder te straffen. Koeman herinnert zich niet of hij dat later in de VS wel heeft gedaan, zegt hij tegen *NRC*. „Waarschijnlijk niet."

Het gevolg: als het Nederlands elftal anderhalve week voor het begin van het WK de oceaan overvliegt, zit valsspeler De Wolf nog steeds bij de selectie. Tijdens het trainingskamp in Toronto, Canada, is hij er gewoon bij. In de eerste dagen in Orlando, waar het Nederlands elftal zijn basiskamp heeft, ook. En als de selectie naar Washington D.C. vliegt voor het eerste groepsduel tegen Saoedi-Arabië, is De Wolf er nog steeds.

Op de staf na weet vrijwel iedereen bij Oranje er inmiddels van. „Niemand wilde meer bij hem aan tafel zitten", zegt Frank de Boer.

Over wat er daarna gebeurt, lopen de herinneringen uiteen. Twee dagen voor de wedstrijd tegen Saoedi-Arabië, tijdens een oefenpotje in het Robert F. Kennedy Memorial Stadium in Washington D.C., voelt De Wolf plots een stekende pijn in zijn rechterkuit. Een lelijke blessure, oordeelt teamarts Frits Kessel: het WK van John de Wolf is voorbij. De volgende dag vliegt hij naar huis.

Dat is de lezing van John de Wolf zelf, in zijn memoires. Aan dit artikel wilde hij niet meewerken. Krantenstukken uit die tijd bevestigen zijn verhaal: verslaggevers zien hoe De Wolf op een karretje het stadion wordt uitgereden, fysiotherapeut Rob Ouderland spreekt tegenover journalisten van een „klassiek geval van zweepslag".

De andere lezing? Die kuitblessure viel wel mee. Het was een elegant excuus om De Wolf op het vliegtuig naar Nederland te zetten, want als bondscoach Advocaat in de VS eindelijk van het kaartincident hoort, is de positie van De Wolf onhoudbaar. Dat is hoe Advocaat zelf het zich herinnert. „Met dat valsspelen ben je als speler niet geloofwaardig meer, dan moet je afscheid nemen", zegt hij tegen *NRC*. „En met zo'n blessure komt het wat beter over."

Het is ook de herinnering van meerdere oud-internationals. Frank de Boer, de man die De Wolf ontmaskerde: „Ik weet zeker dat het in scène gezet is. Het ging gewoon niet meer, hij moest weg."

De tweede lezing zou ook het merkwaardige staartje van dit verhaal verklaren: twee weken later keert De Wolf terug naar de Verenigde Staten. Hij wordt van het vliegveld in Orlando gehaald door Oranje-persvoorlichter Rob de Leede. Na twee weken intensieve fysiotherapie in Nederland, verklaart De Wolf, is hij weer fit en wil hij graag mee naar de kwartfinale tegen Brazilië in Dallas. „Ik ben klaar voor Romário", zo schrijft hij in zijn boek. Maar al snel krijgt hij te horen dat hij niet meer welkom is bij Oranje. De wedstrijd tegen Brazilië kijkt De Wolf op een hotelkamer in Orlando, samen met zijn vrouw.

Drie maanden na het WK komt De Wolfs bedrog in de openbaarheid, via *De Telegraaf*. Toch waren vrijwel alle meereizende journalisten al in Amerika op de hoogte van het incident, zo blijkt bij navraag. Ze hoorden het van spelers, met wie verslaggevers destijds veel nauwere banden onderhielden dan tegenwoordig. Sommige journalisten krijgen het nieuws niet hard, de meesten besluiten niets te doen met de brisante informatie. „Nee, dat verhaal brachten we niet", zegt *AD*-verslaggever Lex Muller nu.

John de Wolf zou na het WK nooit meer voor Oranje spelen.

Een noodlanding in Richmond

Het vliegtuig is nog geen kwartier onderweg als achterin tumult ontstaat. Radioverslaggever Leo Driessen is spierwit en zit te trillen in zijn stoel. Hij lijkt ieder moment van zijn stokje te kunnen gaan. Collega-journalist John Volkers van *de Volkskrant*, die achter Driessen zit, rent door het gangpad naar voren om KNVB-arts Frits Kessel te halen.

De avond ervoor, maandag 20 juni, heeft het Nederlands elftal in Washington D.C. de eerste groepswedstrijd tegen Saoedi-Arabië gespeeld. Een tamelijk beroerde vertoning: de Saoedi's zijn sterker dan gedacht, Oranje staat bij rust zelfs met 1-0 achter. In de 86ste minuut

LEES VERDER OP PAGINA 8

Journalist Lex Muller, verantwoordelijk voor de valse bommelding, tijdens een persconferentie.
FOTO LEO VOGELZANG/ANP

Excuses in het *Algemeen Dagblad* voor de 'bommelding'.
FOTO SONNY LENSEN

Rob Witschge tackelt de Braziliaan Zinho in de kwartfinale.
FOTO GETTY IMAGES

Lex Muller zit niet in het vliegtuig. Hij is meegenomen door de FBI naar een kantoortje. Met dank aan de Nederlandse consul in Florida, die stante pede voor hem naar Orlando is gekomen, komt hij met de schrik vrij. Ze sluiten een deal met de federale agenten: Muller verklaart dat het om een mislukte grap ging en de FBI zal geen gerechtelijke stappen tegen hem ondernemen.

De Oranje-spelers en hun staf reageren - net als bij de noodlanding met Driessen in Richmond - sportief. Ze vinden de reactie van de Amerikanen overtrokken. Advocaat faxt zelfs een handgeschreven brief van vier pagina's naar de hoofdredacteur van het *AD*, waarin hij stelt dat „een dergelijke grap door ons allen in een Nederlandse groep gemaakt had kunnen worden". Hij hoopt, schrijft Advocaat, „dat er geen verdere consequenties en/of sancties voor hem zullen volgen".

Dat is ijdele hoop. In Nederland is het nieuws van de 'bommelding' overal - met volkswoede als gevolg. De brandweer wordt langs Mullers huis gestuurd, zijn vrouw en dochter ontvangen dreigtelefoontjes. 'Oranje, sorry!', kopt het *AD* een dag later in reuzeletters op het eigen sportkatern. Drie maanden later is Mullers carrière bij de krant voorbij.

Het WK van 1994 zal het laatste toernooi zijn waarop journalisten meevliegen met het Nederlands elftal. Dennis Bergkamp ontwikkelt mede door zijn slechte ervaringen op dit toernooi dusdanige vliegangst dat hij na het WK nooit meer zal vliegen.

De linkervoet van Branco

„Tikje naar links nog, Wim... Nog een klein beetje... Ho, stop!"

De aanwijzingen van doelman Ed de Goeij bij het neerzetten van het muurtje klinken Wim Jonk vertrouwd in de oren. Ze doen dit vaak samen: De Goeij naast de doelpaal, Jonk bij de spelers.

In de tachtigste minuut van de kwartfinale heeft Jonk zojuist de Braziliaan Branco gevloerd. Een tactische overtreding, een meter of dertig van het doel - een afstand waarvoor je niet eens een muurtje hoeft neer te zetten. Toch begint De Goeij er meteen één te organiseren - en in dit soort situaties doe je altijd wat de keeper zegt. Branco, een linksbenige verdediger met een hard schot, staat zelf klaar bij de bal.

„Nu nog een beetje naar rechts, Wim!"

De tweede helft van Nederland-Brazilië is enerverend. Oranje is via een adembenemende *remontada* teruggekomen van een 2-0 achterstand - goals van Romário en Bebeto. Eerst maakt Dennis Bergkamp 2-1, even later gevolgd door de 2-2 van Aron Winter.

Oranje voelt dat het de overhand heeft. Ze zijn fitter dan de Brazilianen, laten voor het eerst op dit WK sprankelend voetbal zien. Ze kunnen winnen. En als ze de Brazilianen verslaan, ligt de weg naar de WK-finale open: in de halve finale wacht straks Zweden of Roemenië.

Het muurtje is klaar: vijf man. De scheids blaast. Branco neemt een aanloop, raakt de bal met de buitenkant van zijn wreef, op het ventiel. Met een lichte kromming, een beetje zwabberend, draait zijn vrije trap om de muur heen.

De Goeij ziet de bal pas op het laatste moment komen - door zijn muurtje. Hij duikt naar de linkerhoek, waar hij Branco's schot had kunnen verwachten, maar is te laat. Via de binnenkant van de paal vliegt de bal binnen. 3-2 voor Brazilië.

Na het eindsignaal staan de spelers van Oranje verdwaasd op het veld. Wim Jonk zit gehurkt, hoofd omlaag, een flesje sportdrank tegen z'n voorhoofd. Rechtsbuiten Peter van Vossen ruilt zijn shirtje met Bebeto - daar had z'n zwager om gevraagd.

In de kleedkamer is het minutenlang muisstil, iedereen staart voor zich uit. Dan spreekt Dick Advocaat nog een paar woorden. „Dit was onze kans om Brazilië te verslaan, jongens", zegt hij. „Maar het zat er helaas niet in."

VERVOLG VAN PAGINA 7

helpt de enigszins gelukkige kopbal van invaller Gaston Taument het team aan een benauwde zege.

Na afloop is er ook al iets met Driessen gebeurd. Volkers treft hem buiten het stadion aan in verwarde toestand, nauwelijks aanspreekbaar. Zit hij in een delier? Heeft hij gedronken? Volkers regelt dat hij naar het ziekenhuis wordt gebracht, samen met Frits Barend, waar ze hem na controle weer laten gaan.

Maar de volgende ochtend, in het vliegtuig vanuit Washington, is het dus opnieuw mis met Driessen. De commentator van *NOS Langs de Lijn*, zo weten al zijn collega's, lijdt al jaren aan vliegangst. Die probeert hij doorgaans de kop in te drukken met een paar borrels. Dat zou ook zijn aanval van de avond ervoor kunnen verklaren.

Vlucht DL557 van Kiwi Airlines is om 08.15 uur opgestegen. Bestemming: Orlando, Florida, waar de Oranje-karavaan zijn uitvalsbasis heeft. De spelers en staf leden verblijven in een omheind golfresort in neoklassieke stijl aan Lake Nona. Het is er warm en vochtig, met bijna iedere dag tussen drie en vier uur 's middags een tropische regenbui. Wanneer de internationals na de training een balletje slaan op de golfbaan of rondscheuren in een elektrisch golfkarretje, zien ze regelmatig alligators oversteken.

***

Journalisten en voetballers op dezelfde (charter)vlucht - dat is in 1994 de gewoonste zaak van de wereld. Sowieso zijn de banden tussen Oranje en de media in die tijd een stuk intiemer dan nu. Journalisten beschikken over het thuisnummer van spelers; met sommigen van hen duikt Leo Driessen weleens het nachtleven in.

Op Lake Nona zijn de media in principe niet welkom, maar daar trekt niet iedereen zich iets van aan: aanvoerder Koeman nodigt tv-maker Harry Vermeegen uit om stiekem een potje te komen golfen.

De internationals hebben in die tijd een lossere levensstijl dan nu. Naast het pokerclubje is er een rokersclubje - Valckx, Koeman, Rijkaard, Peter van Vossen - van wie de meesten ook wel een pilsje lusten. In Lake Nona knijpt Valckx er soms 's avonds laat tussenuit. Als de schoonmakers en het keukenpersoneel het park verlaten, kruipt hij bij hen achter in de auto. „Dan ging ik naar de uitgaansstraat van Orlando", zegt Valckx. „Wat drinken in een bar, een beetje naar livemuziek luisteren. De Nederlandse supporters die ik tegenkwam, waren heel verwonderd dat ik daar rondliep."

Dick Advocaat knijpt bewust een oogje toe. *Laisser faire*, dat is zijn motto buiten het veld. Om half tien 's avonds vertrekt hij naar zijn kamer, wedstrijden voorbereiden met de technische staf. „Als je vier of vijf weken bij elkaar zit", zegt Advocaat daar nu over, „moet je niet altijd alles willen zien en weten."

***

Een epileptische aanval, constateert dokter Kessel in het vliegtuig. Hij laat een flesje sterke drank aanrukken uit de trolley van de stewardessen. Terwijl Volkers de trillende Driessen van achteren vasthoudt, giet Kessel een flinke slok bij hem naar binnen. Driessen bedaart enigszins. Toch besluit de gezagvoerder een noodlanding te maken op een militair vliegveld in Richmond, Virginia. Eerst vliegt hij nog wat extra rondjes om kerosine te lozen; landen met een volle tank is gevaarlijk.

Daar verdwijnt Driessen in een ambulance naar het ziekenhuis, waar ze, zegt hij nu, vochttekort constateren als gevolg van de hitte. Als hij de volgende dag wordt ontslagen uit het ziekenhuis, vertrekt hij naar huis.

Het Nederlands elftal moet in Richmond zeker anderhalf uur wachten voordat het vliegtuig weer kan opstijgen. Boos op Driessen zijn de spelers en stafleden niet, wel geïrriteerd door het oponthoud. Over vier dagen wacht België in het tweede groepsduel - ze willen zo snel mogelijk terug naar Lake Nona. En het is al de tweede keer dit WK dat meereizende journalisten zorgen voor gedoe in de lucht: tijdens de vlucht van Toronto naar Orlando, een week eerder, zijn opengeklapte laptops van verslaggevers gaan interfereren met de vliegtuignavigatie. Het gevolg: zestig kilometer uit koers en een uur vertraging.

Vier dagen na het incident met Driessen verliest Oranje in de bloedhete Citrus Bowl in Orlando met 1-0 van België. Het spel is beter dan tegen Saoedi-Arabië, Nederland heeft veel kansen, maar de goal valt aan de andere kant. De laatste en beslissende poulewedstrijd weet Oranje wél te winnen, 2-1 tegen Marokko, waarna in de achtste finale Ierland wacht.

In die wedstrijd laat de ploeg voor het eerst overtuigend voetbal zien. Het wordt 2-0. Oranje naar de kwartfinale, tegen Brazilië. „Alle voorwaarden zijn aanwezig om het volgende week af te maken", staat op een flipover die Advocaat in de dagen erna laat zien aan de selectie. „Heel Nederland rekent op ons."

***

Een paar dagen later staan ze op de landingsbaan van Orlando, waar na bijna vijf uur wachten eindelijk een einde komt aan het oponthoud. Alle tassen zijn geïnspecteerd, de honden weer terug in de auto. Om 15.48 uur kan het Nederlands elftal opstijgen richting Dallas. De geplande middagtraining kan bondscoach Advocaat vergeten.

Een epileptische aanval, dus wordt de sterke drank aangerukt

nrc vastgoed›

Buitenplaats Hof van Nassau

VERKOOPDAGEN ZATERDAG 13 EN ZONDAG 14 JUNI VAN 12 TOT 17 UUR

EEN VAKANTIEPARK VAN DE BUITENKLASSE Hier ontstaat iets bijzonders. Een vakantiepark als geen andere, waar luxe en eenvoud hand in hand gaan, gedragen door echte kwaliteit. Kwaliteit die je moet zien, voelen en ervaren. In het rijke materiaalgebruik, de ruime kavels, landschappelijke inrichting en oprechte Brabantse gastvrijheid. Hier wordt een plek gecreëerd vanuit de passie om iets unieks neer te zetten voor de toekomst. Een plek om tot rust te komen, waar niks hoeft en je heerlijk kunt genieten. **Nieuwsgierig geworden?** Vraag de brochure aan en wees welkom op een van de verkoopdagen.

Prijzen vanaf € 189.000,-
v.o.n. excl. BTW en inventaris

- Zeer luxe vakantiepark voor verhuur en eigen gebruik
- Bewezen succesvol, ruim 30 woningen gebouwd
- Start verhuur deze zomer
- Bezoek 4 modelwoningen
- 6 types (2 tot 12-persoons)
- Kavels van 400 tot 1.200 m²

"Het buitenleven van Hof van Nassau"

Hof van Nassau
Bredaseweg 16 - 5111 GC Baarle-Nassau - verkoop@hof-van-nassau.nl
HOF-VAN-NASSAU.NL

hof van NASSAU

Interesse?
Kom naar de verkoopdagen of neem direct contact op met ons verkoopteam via (013) 591 22 23.

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

Door
Teri van der Heijden

Fotografie
Dieuwertje Bravenboer

Pieter Koolwijk, winnaar van de Kinderjury-prijs en eerder ook al van de Gouden Griffel, schreef zijn kinderboeken tot voor kort naast een baan als ict'er bij de gemeente Emmen. „Als je schulden hebt gehad, word je heel voorzichtig."

‘Ik heb altijd het gevoel gehad: ik kan meer’

Waarom kom je niet gezellig bij mij zitten schrijven, vroeg zijn vriendin Linda soms toen ze elkaar net kenden. Zij woont in Leeuwarden, hij in Zwolle. Maar dat wil Pieter Koolwijk niet. Schrijven doet hij in zijn eigen werkkamer, tussen de plankjes met favoriete kinderboeken en zijn lievelings-fantasyreeks. Hij is gehecht aan zijn toetsenbord, met van die ratelende dikke toetsen. Op platte toetsen slaat hij vaak mis. Op zijn koptelefoon luistert hij naar hardstyle.

Een keer was Linda als verrassing langsgekomen, vertelt hij. Op een schrijfdag. „Toen was zij er ineens - haaai! Maar Linda leest mij als een malle, dus zij vroeg meteen: wat is er? Ik zei: ik vind het echt leuk om je te zien. Maar... hoelang blijf je?"

Inmiddels weet kinderboekenschrijver Pieter Koolwijk (52) hoe zijn hoofd werkt. In dat hoofd is het vaak „druk", zegt hij. Maar het houdt ook van routines. Elke dag lunchen met hetzelfde speltbrood van de Jumbo, en hetzelfde beleg. Als hij afspreekt met zijn beste vriendin Sanne Rooseboom, ook kinderboekenschrijver, doet hij dat het liefst in dat ene tentje precies tussen hun woonplaatsen in. En als hij schrijft, verdwijnt hij soms in „hyperfocus", intense concentratie waardoor hij uren onafgebroken door kan.

Sinds 2012 schreef hij veertien kinderboeken - dat deed hij tot voor kort naast een baan als ict'er bij de gemeente Emmen. *Een rugzak vol* (2025) won vorige maand de Kinderjury-prijs in de categorie 10 tot en met 12 jaar, een populariteitsprijs. Voor *Gozert* (2020) won hij de Gouden Griffel, door velen gezien als de belangrijkste jeugdliteratuurprijs.

Mensen vragen hem sindsdien met welke prijs hij blijer is. „Ik zeg steeds: ik vind die combinátie zo lekker. Dus ik kies niet." De andere schrijvers die beide prijzen bij leven wonnen, zijn Jan Terlouw en Thea Beckman, ruim dertig jaar geleden. Annie M.G. Schmidt won een Gouden Griffel voor *Otje* (1981) en kreeg de Kinderjury-prijs voor het postuum uitgegeven *Pluk redt de dieren* (2005).

Alle boeken van Pieter Koolwijk zitten bomvol fantasie, versterkt door de kleurrijke illustraties van Linde Faas. In de rugzak van hoofdpersoon Obi uit *Een rugzak vol* wonen pratende wezentjes: een plant, een druppel, een vlam, die Obi steeds vertellen wat hij moet voelen of doen. *Gozert* is de onzichtbare vriend van hoofdpersoon Ties, ze zijn onafscheidelijk, maar van de volwassenen moet Gozert uit Ties' leven verdwijnen. De kinderen over wie Koolwijk schrijft vallen vaak net (of ver) buiten de groep, en zoeken de grenzen op. Tussen de avonturen door gaat het over serieuze onderwerpen: gescheiden ouders, pesten, de dood, psychiatrie.

In Gozert moet Ties naar een psychiatrische instelling, waar hem medicijnen worden opgedrongen. Een spannend thema voor een kinderboek.

„Kinderen vinden het een grappig boek. Ouders, die vinden het soms ingewikkeld. En iemand die in de kinderpsychiatrie werkt ging tekeer in mijn dm's op Instagram: zo gaat het helemaal niet. Maar kinderen weten heus wel dat het niet echt is. Het is spannend en interessant, maar niet echt. Volwassenen snappen in het begin van *Gozert* soms ook niet dat fantasie en werkelijkheid door elkaar lopen, die willen meteen alles kaderen. Iemand zei een keer: de boeken van Pieter Koolwijk zijn bijna psychotisch." Brede grijns. „Het is gewoon fantasie, weet je. Daar zitten de verhalen waarmee ik opgegroeid ben ook vol mee. Roald Dahl. En *Alice in Wonderland*, dat is toch ook één grote trip? Dat vond ik geweldig."

Pikken kinderen die zwaardere thema's in je boeken op?

„Mijn ex-schoonvader, de opa van mijn dochter Nora, zei: onderschat nooit een kind. Ik ga veel op bezoek bij scholen om over boeken te praten, en ze snappen soms zoveel. Dan steekt een kind z'n vinger op en zegt: gaan die boeken over *Gozert* [er zijn er drie] ook over je hoofd, hoe je je daar voelt? Ja, zeg ik, mentale gezondheid is daar een mooi woord voor, daar gaat het héél erg over. Dan zie ik sommige andere kinderen kijken, huh, het is toch gewoon een gek avonturenboek?"

Heb je een bepaalde groep kinderen als lezers in je hoofd, als je schrijft?

„Ik ben een onwijze egoïst." Hij lacht. „Wat vind ík nou leuk? Iedereen die wil schrijven zou ik adviseren: schrijf waar je zelf blij van wordt. Wees niet bezig met: dit willen kinderen lezen."

Je schrijft vaak over kinderen die over grenzen gaan, uitdagen, of weglopen omdat je daar zelf enthousiast van wordt?

„Ja, maar het is ook gewoon mijn eigen referentiekader. Ik heb net de boeken van Jason Reynolds gelezen" - een Amerikaanse auteur van jeugdboeken en poëzie - „en hij schrijft over opgroeien in armoede en opgroeien met een zwarte huidskleur. Ik kan dat niet schrijven, want ik heb dat niet meegemaakt. Mijn boeken zitten vol neurodiverse mensen. Het gaat over ADHD, over autisme, over mentale gezondheid."

Jij voelde je als kind niet thuis in de wereld, vertelde je in Het Klokhuis.

„Mensen vonden mij een rotjochie. Ik wás ook altijd aan het klieren. En ik dacht nooit na over de gevolgen. Fikkie stoken, en toen stonden alle bosjes om de gymzaal in de hens. Ik dacht op een gegeven moment ook: wat maakt het uit wat ik doe, ik krijgt toch wel op mijn kop. Ik weet nog dat de politie een keer bij ons aan de deur kwam. Mijn vader keek naar mij... Maar ze kwamen helemaal niet voor mij. Toen dacht ik: zie je nou, ik ben niet altijd dát."

Je had één juf die jou wel zag.

„Ja, zij gaf me niet op mijn kop, maar complimentjes. Dat heb ik zó nodig in mijn leven."

Waar kreeg je complimentjes voor?

„Nou, ze vond me een 'guitig joch'. Dat weet ik nog wel. Ik hield van grapjes maken. En ik ben altijd eerlijk, dat was ik toen ook wel. Ik heb ook wel gepest, maar dat was meelopen, omdat ik bang was om zelf gepest te worden. Ik denk niet dat ik een gemeen rotkind was. Dat hoop ik in ieder geval. Die juf ben ik later nog een keer tegengekomen, toen ik postbode was. Ik was iets van 25. Pieter, jij bent een laatbloeier, zei ze. Het komt wel goed met jou."

Pieter Koolwijk deed de mavo, begon daarna aan verpleegkunde - zijn moeder was ook verpleegkundige - maar maakte dat niet af. De narigheid die hij zag op de afdeling oncologie, waar hij stage liep, vond hij te zwaar. Daarna deed hij van alles. Postbode. Magazijnmedewerker. Houtwormbestrijder. En hij vond het allemaal niks. „Ik heb altijd het gevoel gehad: ik kan meer. Dat is me nooit verteld, dat was mijn eigen overtuiging. Ik had dat gevoel héél sterk. Ik weet niet waarom."

Toen hij met zijn vrouw - inmiddels zijn ze uit elkaar - en dochter van Alphen aan den Rijn naar Emmen was verhuisd, begon hij met schrijven. Eerst fantasy-verhalen, in de avonden. Toen hij een keer een schrijfwedstrijd had gewonnen, zei zijn vrouw: misschien moet je een kinderboek schrijven, hij was immers zelf een groot kind. In 2012 kwam zijn eerste boek uit: *Vlo en Stiekel*.

Ict'er bij de gemeente Emmen lijkt me voor jou ook niet de droom. Waarom ben je daar pas vorig jaar mee gestopt? Je had al langer succes als schrijver.

„Ik heb heel veel gedoe met geld gehad, schulden. Als je die kant hebt meegemaakt, word je heel voorzichtig. Mijn vader was blijer dat ik bij de gemeente werkte dan dat ik een boek uitbracht. Bij de gemeente zit je gebakken, je wordt nooit ontslagen - of je moet het heel bont maken. Dat zijn wel stemmen die in je hoofd blijven plakken."

Hoe kwam het, die schulden?

„Ik heb altijd met geld lopen klooien. Niet goed uitrekenen hoeveel geld ik had - oh dan schuif ik die rekening wel even door. Oh, nu gaat de auto stuk, maar ik heb geen spaargeld. Ik leen wel even wat. Terwijl ik die auto niet eens nodig had, als ik erop terugkijk. Oh ja, en ik rookte, dat kost veel geld.

LEES VERDER OP PAGINA 12

CV

Pieter Koolwijk (1974) groeide op in Gouda en Zwammerdam. Na de mavo begon hij met de opleiding verpleegkunde, maar maakte die niet af. Vanaf 2009 werkte hij bij de gemeente Emmen als ict'er, tot vorig jaar. In 2012 bracht hij zijn eerste boek uit bij uitgeverij Lemniscaat: *Vlo en Stiekel*. Met *Gozert* won hij in 2021 een Gouden Griffel. In 2024 schreef hij het Kinderboekenweekgeschenk: *Schatpakkers*. Vorige maand won *Een rugzak vol* de Kinderjury-prijs in de leeftijdscategorie 10 tot 12 jaar.

Pieter Koolwijk woont in Zwolle en heeft een vriendin en een volwassen dochter.

VERVOLG VAN PAGINA 11

„Ik liet altijd de buitenlamp aan zodat ik meteen kon zien of de stroom er nog op zat als ik thuiskwam. Er is een keer iemand aan de deur geweest om de stroom af te sluiten, toen zei ik: ik ga het nú regelen, echt waar. Toen moest ik het à la minute overmaken. Maar ik ben wel een keer uit mijn autoverzekering gegooid. Ik bleek al een maand te hebben rondgereden zonder verzekering, want ik maakte mijn post niet open. Die legde ik op een stapel. En dan verplaatste ik die naar een plek waar ik hem niet kon zien, maar dan groeide er weer een nieuwe stapel. Daar krijg je stress van hoor. Als mensen zeiden: jij kunt toch allang stoppen, raakte ik geïrriteerd. Ik heb negatief fortuin, zei ik dan.”

En nu?
„Een tijdje geleden heb ik alles afbetaald, nu is het gewoon goed.”

Vind je het lastig om het zo te houden?
„Nee. Ik heb een boekhouder nu.”

Vond je het gênant? Dat je mooie boeken schreef, maar ook schulden had?
„Ik vind het nog steeds gênant. Ik praat makkelijker over drugs en ellende dan hierover.”

Waarom?
„Jaaa... Omdat het mijn eigen stomme rotschuld is.”

Drugs ook.
„Ja, maar met drugs heb ik wel mooie dingen meegemaakt, geleefd - ik was een gabbertje, we gingen door heel Nederland naar die feesten. Maar dit had anders gemoeten.”

In de woonkamer hangt een reusachtige Millennium Falcon van Lego, het ronde grijze ruimteschip uit *Star Wars*. Ruim 7.500 stukjes. „Daar heb ik wel een paar weken over gedaan.” Eronder: een paar sets van *Zelda*, een favoriete game. Boven de bank staat een rijtje *Star Wars*-personages van Lego opgesteld, aan de overkant nog wat ruimteschepen.

Vroeger ging hij blowen om rustig te worden. „In plaats van honderd gedachten die door elkaar heen gaan, zakt alles neer en blijft er één spoor over. Gewoon één. Dat je denkt: hè, lekker.” Nu helpt Lego’en. En sporten, hij bokst. „En schrijven. Als alles chaos is, dan kan ik gewoon aan het werk gaan. Dat is altijd goed, want daar verdien ik geld mee. En dan stap ik in die andere wereld, dan ben ik dié persoon.”

Op zijn 31ste wilde Pieter Koolwijk weten of hij ADHD heeft. „Ik had een vermoeden, mensen zeiden het ook tegen mij.” De psychiater oordeelde: ADHD-NOS, ofwel *not otherwise specified*, niet anderszins omschreven. Dat betekent: wel prominente ADHD-kenmerken, maar niet alle. Inmiddels bestaat deze diagnose niet meer. Hij begreep het destijds zelf als: ik heb ook kenmerken van autisme.

De psychiater vond het volstrekt logisch dat hij ritalin zou gaan slikken. „Maar ik wilde helemaal geen medicijnen. Ik wilde gewoon wat handvatten. Dus toen ben ik naar een psycholoog gegaan. Die zei dingen die ik misschien wel wist, maar die gewoon nog een keer gezegd moesten worden.” Al dat geregel met die rekeningen thuis, vond hij bijvoorbeeld, dat hoefde hij toch niet te doen? „Ik zei: ik verzuip erin, en ik heb ADHD, dus het is echt ingewikkeld voor mij. Die psycholoog zei: je hebt helemaal gelijk, maar het hoort erbij, of je nou ADHD hebt of autisme of wat dan ook. En als je het niet kan, dan zorg je dat iemand anders het voor je doet. Dan moet je hulp zoeken.”

Vorig jaar ging het weer even wat minder. Niet met geld, maar in zijn hoofd. „Ik had het heel druk. En ik was gestopt met roken. En toen werd ik ineens helemaal licht in mijn hoofd toen ik in de auto reed. Nou, dat is eng. Dus ik kreeg een soort paniekaanval. En dat maakte ik daarna veel groter.” Zijn grote fantasie kan dan zomaar omslaan in „ellendige fantasie”. Daarna voelde hij zich tijdens een overleg weer een keer raar. „Wat gebeurt er, ik kan niet weg hier, ik heb het benauwd - en toen kreeg ik weer een paniekaanval. Midden op de dag.”

Inmiddels weet hij dat hij een lage bloeddruk heeft. Die was gedaald na het stoppen met roken. „En van de huisarts moest ik weer gaan sporten.”

Je bent veel op scholen geweest in de afgelopen jaren. Wordt nu anders omgegaan met kinderen die zijn zoals jij vroeger?
„Jawel. De ADHD’ers hebben wiebelkussens. En ze mogen een rondje rennen om de school als ze onrustig zijn. Kinderen met autisme hebben koptelefoons. Het gaat er denk ik vooral om dat mensen snappen: dit kind steekt wat anders in elkaar, dus die heeft misschien wel dit nodig, of dat.

„Tegelijk vind ik dat het soms ook wel weer wat korter en strenger mag. Ik was vroeger bang voor mijn ouders - je wil natuurlijk niet dat een kind bang voor je is, ik heb Nora ook nooit geslagen of wat dan ook. Ze is nu 21, maar toen ze jong was, kon ik wel heel streng zijn. Nú is het klaar. Maar Nora, echt niet normaal, die praatte áltijd terug. Haar moeder ging ook altijd met haar in gesprek - daar verschilden we wel in, qua opvoeding. Nora is gewend: mijn mening doet ertoe. Dat is heel mooi en die mening doet er ook zeker toe, maar soms moet je gewoon je kop houden en luisteren. Ook ik.”

Voor jou werkte zo’n strenge aanpak als kind niet.
„Nee, maar waar ik echt nog wel goed door gevormd ben is dienstplicht. Ik vond het vreselijk hoor, maar ik kijk er toch positief op terug. Op mijn eerste dag stonden we met z’n allen in de houding, en zo’n sergeant stond tegen ons te schreeuwen. We hadden allemaal een bordje met onze achternaam opgeplakt. Maar er was ook een jongen die Pieter heette van zijn achternaam, dus ik had stiekem een bordje met ‘Pieter’ opgedaan. Toen kwam die sergeant voor me staan. Zó dichtbij. En hij begon tekéér te gaan. Dus ik zeg: man, als je fluistert dan hoor ik je nog. En een pepermuntje kan ook geen kwaad.”

En toen?
„Toen mocht iedereen naar binnen om te lunchen. En ik moest buiten in de houding blijven staan.”

Wat heb je van die tijd geleerd?
„Soms win je het gewoon niet. Of het heeft geen nut, weet je. Vorig jaar heb ik een nieuwe auto gekocht en ik heb er al een keer een zwaan op gehad en m’n dochter is tegen een paal gereden. Kon ik allebei niks aan doen. Daarna kwam ik hier verderop een keer de straat inrijden, en een vrouw kwam de hoek om gereden. Die zat letterlijk zó” - hij houdt zijn platte hand voor zijn gezicht - „op haar telefoon. Ik zag het gewoon. En ik rem, want we passen niet allebei. Ik toeter nog en ze kijkt op het laatste moment op, en ze klapt zo op mijn auto. Helemaal beschadigd en alles. Ik kóókte, ik was woedend. Zij kwam uit die auto en zei: ik zag je niet. Nee! Je zat op je telefoon! Helemaal niet, zei ze. Toen ben ik even weggelopen. Het maakt niet uit, zei ik tegen mezelf. Zíj was fout, jij stond stil. Het maakt niet uit of ze op haar telefoon zat. Na een tijdje ben ik teruggelopen en zei ik: gaat het? Ben je geschrokken? Ik ook, ik sta helemaal te trillen. Uiteindelijk is het allemaal geregeld zonder dat ik haar de huid heb vol gescholden. Soms moet je gewoon je kop houden.”

„Mijn boeken zitten vol neurodiverse mensen. Het gaat over ADHD, autisme, mentale gezondheid”

Advertentie

HOLLAND FESTIVAL 2026

Laat je verrassen, verwonderen en zet alle zintuigen wijd open

“ Een groots verhaal over de huidige staat van onze beschaving, verteld via inspirerende, visionaire choreografieën.
– Tanznetz.de

“ Een vouw, een schaduw, licht, een horizon – het is niet makkelijk woorden te geven aan *A Possibility* van Germaine Kruip. Indrukwekkend, dat tussengebied.
– De Groene Amsterdammer

“ Muziek kan ons diepste zelf bereiken. Ze kan de ruimte waarin we ons bevinden, onze stemming en wie we zijn, transformeren.
– Hildur Guðnadóttir

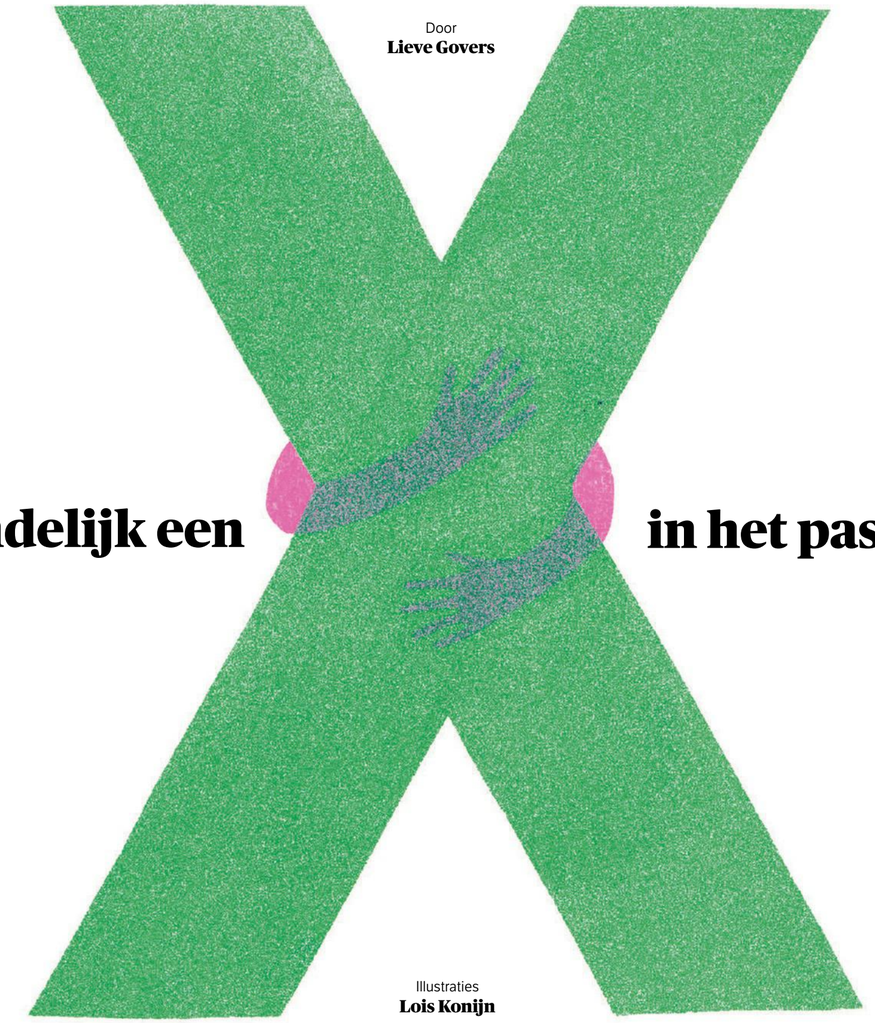

“ Verwoestend om naar te kijken, maar onmogelijk om weg te kijken.
– The Guardian ★★★★

HOLLAND FESTIVAL

Bekijk het complete programma en bestel je tickets op www.hollandfestival.nl of scan de QR code.

Een jaar geleden kreeg journalist Lieve Govers een X op diens paspoort, net als zo'n 370 andere Nederlanders al hebben. Maar bij de huisarts, verzekeraar en luchtvaartmaatschappij blijft de keuze tussen V en M.

Eindelijk een X in het paspoort, maar dan begint het pas

Door
Lieve Govers

Illustraties
Lois Konijn

19 mei 2025. Met een goede vriend stap ik door de schuifdeuren het gemeentehuis van De Bilt binnen. Mijn handen zijn plakkerig, ik voel mijn hartslag in mijn keel. Aan de balie vertel ik wat ik kom doen. De ambtenaar knikt en verdwijnt rechtsachter door een deur. Ik leun op de glazen toonbank en tel de seconden terwijl ik naar de deur staar. Als ze eindelijk weer tevoorschijn komt, heeft ze een donkerrood boekje vast.

Met mijn nieuwe paspoort stevig in mijn hand, loop ik terug naar de schuifdeuren. Ik stop bij een marmeren zuil en open het boekje. Onder het kopje 'geslacht' staat geen V/F of M/M, maar X/X. Eindelijk is het officieel. Het voelt als een overwinning.

Vanaf de middelbare school voelde ik me ongemakkelijk in mijn lichaam, maar ik kon dat gevoel niet plaatsen. Toen ik door de coronaperiode veel meer tijd had om op sociale media te zitten, kwam ik steeds vaker verhalen tegen van mensen die non-binair zijn. Ook zag ik de aflevering van de non-binaire Nanoah Struik bij *Hij is een Zij* (inmiddels *Hij, Zij, Hen* geheten), dat trans personen volgt. Daar herkende ik me in.

Ik meldde me aan bij de genderpoli, en toen ik in mei 2024 het diagnostische traject had doorlopen, besloot ik dat het tijd was dat ik bij de overheid niet meer als vrouw of man geregistreerd sta. Ik had inmiddels de ruimte in m'n hoofd om de voor- en nadelen tegen elkaar af te wegen. Zou ik nog wel veilig kunnen reizen? En wat als we in de toekomst een overheid krijgen die het niet zo opheeft met queer personen? Ben ik dan met een X niet heel zichtbaar? Maar uiteindelijk gaf het grote voordeel de doorslag: een officiële erkenning van hoe ik me altijd van binnen heb gevoeld.

Het proces zou uiteindelijk bijna een jaar duren. In Nederland is er geen wetgeving voor mensen die later in hun leven een X willen. Zij moeten daarom naar de rechter. Ik zoek contact met een gespecialiseerde advocaat en schrijf een brief aan de rechtbank. Dat is niet verplicht, maar kan helpen om inzicht te geven in waar je tegenaan loopt. „Door het krijgen van een X kan ik ervoor zorgen dat ik door instanties juist benaderd en aangesproken wordt", schrijf ik. „Ik hoef me dan niet meer te schamen als ik mijn ID moet laten zien en ik kan eindelijk gaan leven als mezelf." Zo simpel zal het later niet blijken te zijn.

Onrechtmatig onderscheid

Tot 2022 gebruikten advocaten de wetgeving voor intersekse personen in hun juridische onderbouwing voor zaken als de mijne. Als bij de geboorte het geslacht van een baby niet kan worden vastgesteld, en drie maanden later nog steeds niet, komt dat op de geboorteakte te staan. In de Basisregistratie Personen (BRP) wordt het geslacht dan als 'onbekend' vastgelegd en op het identiteitsbewijs staat een X. Maar deze wetgeving is niet bedoeld voor non-binaire mensen. Daarom besloten advocaten over te gaan op een nieuwe onderbouwing.

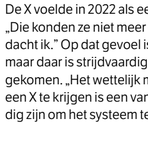
Sindsdien gebruiken advocaten het argument dat er onrechtmatig onderscheid wordt gemaakt tussen binaire trans personen en non-binaire trans personen, en dat de rechter daarom de X zou moeten toekennen. Er is namelijk wél wetgeving voor mensen die hun registratie willen wijzigen van V naar M, of andersom. Met een 'deskundigenverklaring' op zak kunnen zij bij de gemeente de geboorteakte laten aanpassen, en vervolgens een nieuw paspoort aanvragen. Deze route bestaat niet voor mensen die een X willen.

Bij de rechter worden de laatste jaren vrijwel alle verzoeken om een X goedgekeurd. Toch vind ik het spannend, in december 2024 in een zaal van de rechtbank van Overijssel. De rechter vraagt hoe mijn traject bij de genderpoli is geweest en of ik andere mensen ken met een X op hun identiteitsbewijs. Ik ben opgelucht als we na tien minuten weer buiten staan. Een paar weken later scrol ik doelloos op mijn telefoon in de keuken van het clubgebouw van mijn scouting als ik een mail van mijn advocaat binnenkrijg. „Goed nieuws! Hetgeen je hebt gevraagd aan de rechtbank is goedgekeurd." Ik gil, schiet overeind van mijn stoel en begin door de ruimte te springen. Als ik na vier maanden mijn nieuwe paspoort ophaal (inclusief de verplichte drie maanden waarin ik of de gemeente in hoger beroep kunnen gaan), ben ik een van de om en nabij 370 Nederlanders met een X op hun identiteitsbewijs.

Systemen

Eén dag nadat ik mijn nieuwe paspoort heb opgehaald, begin ik organisaties te mailen waar ik een account heb om door te geven dat ik een X heb. Dit blijkt meer werk dan ik had gedacht. Ga maar na.

LEES VERDER OP PAGINA 16

Noï van Mondfrans (28)
(zij/die)

'Dit past beter bij mij als persoon'

Noï van Mondfrans is een van de eerste Nederlanders met een X op de geboorteakte, in plaats van een M, V of 'het geslacht is bij geboorte niet kunnen worden vastgesteld'. In 2022 koos ze hiervoor, omdat ze zichzelf niet vond passen in de hokjes man en vrouw. „Ik vond het ongedefinieerde van de X erg fijn. Dit past beter bij mij als persoon."

In de afgelopen jaren is Van Mondfrans tegen veel systemen aangelopen die niet met diens X overweg kunnen. Bij overheidsorganisaties gaat het vaak wel goed, merkt Van Mondfrans, maar bij zorgverzekeraars, banken en pensioenfondsen niet. „Bij Zilveren Kruis kan ik mijn zorgverzekering niet online aanpassen en bij mijn oude pensioenfonds konden mijn persoonsgegevens niet opgehaald worden vanuit het BRP. Daardoor kon ik bijvoorbeeld de hoogte van mijn pensioen niet inzien."

Van Mondfrans ziet dat er steeds meer bewustwording is, maar dat er nauwelijks verbeteringen worden doorgevoerd. „Ik ben vaak niet meer de eerste met een X die bij organisaties heeft aangeklopt. Maar online je eigen zaken regelen blijft gewoon lastig." Dat kost veel energie. „Het is alsof je door stroop aan het zwemmen bent. Je hebt telkens andere mensen nodig om de kleinste zaken te regelen. En steeds krijg je hetzelfde riedeltje."

De X voelde in 2022 als een enorme erkenning. „Die konden ze niet meer van mij afpakken, dacht ik." Op dat gevoel is die teruggekomen, maar daar is strijdvaardigheid voor in de plaats gekomen. „Het wettelijk mogelijk maken om een X te krijgen is een van de stappen die nodig zijn om het systeem te fixen."

VERVOLG VAN PAGINA 15

Elke organisatie waar ik ooit een account heb aangemaakt; dat is mijn school, mijn zorgverzekeraar en mijn bank. Maar ook alle webwinkels en sociale-media-accounts.

Ik start bij mijn werkgever, een boodschappenbezorger. Zelf mijn geslachtsregistratie wijzigen lukt me niet online, dus stuur ik een mail. Een uur later krijg ik al reactie. „Ons systeem werkt met M/V dus daar kunnen wij niets in aanpassen." Geen sorry. Geen oplossing. Ik vraag of er plannen zijn om het systeem te updaten, maar daar kan de medewerker niks over zeggen. De moed om alle organisaties op mijn lijstje te mailen, zakt me meteen al in de schoenen.

Ik geef het niet op en zoek dezelfde dag contact met mijn telefoonprovider. Via hun contactformulier laat ik weten dat mijn geslachtsregistratie in het BRP is gewijzigd naar 'onbekend' en vraag ik hoe ik ervoor kan zorgen dat dit ook zo in hun systeem komt te staan. Ik moet een kopie van mijn nieuwe identiteitsbewijs uploaden. Dit doe ik en vervolgens wacht ik een paar weken af. Er verandert niks. Ik heb geen zin om erachteraan te gaan.

Het kost organisaties veel tijd en geld om hun systemen aan te passen zodat mensen met een X goed geregistreerd kunnen staan, blijkt uit een onderzoek in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uit 2019. „Het gaat hier dan met name om de systemen die niet volgens moderne software-architectuur zijn opgezet", aldus het onderzoek. De kosten kunnen oplopen tot miljoenen euro's: niet alleen de systemen moeten technisch worden aangepast, ook de aanspreekvormen in de soms honderden automatisch verstuurde brieven. Dit geldt bijvoorbeeld voor ziekenhuizen en andere zorgverleners, waarvan de systemen aan veel andere systemen gekoppeld zijn. Andere organisaties schatten in dat een verplichte systeemaanpassing weinig geld zal kosten, bijvoorbeeld omdat ze er al mee bezig zijn of omdat ze geen rekening hoeven te houden met systemen van andere organisaties. Organisaties hebben geen wettelijke verplichting om de geslachtsoptie X aan hun systemen toe te voegen. Maar vanuit de AVG, de Europese wet die de bescherming van persoonsgegevens regelt, is er wel een zogenoemde verplichting tot dataminimalisatie en moeten organisaties zo min mogelijk naar geslacht vragen.

Lucas Goddijn (24)
(hij/hem)

'Ik kan het, dus ik doe het'

De buitenwereld ziet Lucas Goddijn als man, en dat vindt hij prima. „Ik ben niet zo bezig met gender." Goddijns ouders lieten hem als kind zelf kiezen welke kleding hij droeg, welke sport hij deed en met welke vrienden hij omging. „Van mijn ouders heb ik nooit labels hoeven hebben." Van kinds af aan vond hij het ook raar dat geslacht op het paspoort stond.

In zijn brief aan de rechter schreef hij dat hij gendernormen nutteloos vindt. De rechter ging daarin mee. Sinds november 2023 prijkt er een X op zijn paspoort. „Het is voor mij een middelvinger naar de overheid. Niet omdat ik haat heb naar de overheid, maar omdat ik het registeren van deze informatie gewoon echt onnodig vind. Voor anderen is dit proces waarschijnlijk heel belangrijk, maar voor mij is het meer: ik kan het, dus ik doe het."

Goddijn heeft nog niet meegemaakt dat zijn X niet in een systeem gezet kon worden. „Dat is voor mij heel fijn, maar soms voel ik me ook wel schuldig dat het bij mij zo makkelijk gaat en voor anderen niet. Ik heb gewoon mazzel, denk ik."

Hoogwelgeborene

In de zomer van 2025 sta ik bij mijn tandarts aan de balie. Ik vertel de receptioniste dat ik sinds kort een X op mijn paspoort heb staan. Kan dat bij hen in het systeem? Ik bereid me al voor op het standaard 'ons systeem kan daar nog niet mee overweg' of een simpele 'nee', maar de receptioniste reageert enthousiast, en begint een lijst op haar beeldscherm voor te lezen met alle mogelijke aanspreekvormen: professor, hoogwelgeborene, prins/prinses, edelachtbare. Ik ben stomverbaasd. Uiteindelijk kies ik voor de meest neutrale optie: aangesproken worden met mijn voornaam. Of mijn geslacht ook echt goed geregistreerd staat bij de tandarts weet ik niet, het gaat mij er vooral om dat ik goed word aangesproken. Als ik naar mijn fiets loop, voel ik mijn mondhoeken omhooggaan.

In januari besluit ik te wisselen van huisarts. Naast achternaam en geboortedatum moet ik invullen: 'Geslacht zoals vermeld op het identiteitsbewijs'. De enige opties zijn 'man' en 'vrouw'. Maar de volgende vraag is 'Hoe wilt u aangesproken worden?' en daarbij heb ik wél keuze uit 'M', 'V' en 'X'. Ik begin spontaan te lachen. Ze kunnen het dus wel, maar niet bij de goede vraag. Ik bel met de assistente. Na kort overleg met een collega, zegt ze: „Ons systeem is verouderd, dus we kunnen het helaas niet aanpassen. Vul maar een van de twee in." Ik had het kunnen zien aankomen, maar toch ben ik boos dat het niet anders kan. Daar zit ik dan, met een officieel erkende identiteit op mijn paspoort, gedwongen om weer in een hokje te kruipen dat ik eerder met zoveel moeite heb proberen te verlaten.

Een maand later besluit ik dat ik op vakantie wil naar Thailand. Alleen van KLM weet ik dat een X een optie is, maar die vliegtickets zitten helaas boven mijn budget. Op Reddit lees ik dat mensen met een X vrouw of man moesten kiezen bij het boeken, maar dat dit voor hen geen problemen heeft opgeleverd. Ik besluit hun ervaringen te vertrouwen en boek tickets bij de Taiwanese maatschappij Eva Air. Dan een reisverzekering. Ik bel met de ANWB, Univé en Klaverblad. Telkens krijg ik hele aardige medewerkers aan de telefoon, maar nergens komt het verder dan 'helaas kan je in ons systeem alleen tussen vrouw of man kiezen'. Ik zet me eroverheen.

Ik merk dat ik zenuwachtig ben hoe er in Thailand op mijn X gereageerd gaat worden. Het wordt mijn eerste reis sinds ik mijn nieuwe paspoort heb, straks kom ik het land niet eens binnen. Ik mail met Nederland Wereldwijd, de Nederlandse ambassade in Thailand, de Thaise ambassade in Nederland, de Thaise immigratiedienst en een transgenderorganisatie in Thailand. Alleen de transgenderorganisatie geeft me echt duidelijkheid. Ze mailt terug dat zij geen gevallen kent waarbij de Thaise immigratiedienst personen met een X de toegang heeft geweigerd. „U kunt dus zeker met uw huidige paspoort met een 'X'-aanduiding Thailand binnenkomen."

Bij het invullen van de Thaise Digital Arrival Card kan ik kiezen tussen man, vrouw of ongedefineerd, maar toch zit mijn ademhaling hoog in mijn keel als ik eerst op Schiphol en ruim dertien uur later in Thailand naar de paspoortcontrole loop. Ik verwacht dat er vragen gesteld worden, ik apart genomen word en misschien zelfs het land niet binnenkom, maar niks daarvan gebeurt. Het lijkt alsof ze mijn X niet eens zien en als iedere andere reiziger mag ik doorlopen. De opluchting golft door me heen.

Tijdens mijn maand reizen, kruip ik terug de kast in. Ik vertel slechts af en toe aan anderen dat ik non-binair ben, voor de rest conformeer ik me aan de binaire wereld. Ik vul bij activiteiten en excursies formulieren in waar ik tussen vrouw of man moet kiezen, gebruik de gegenderde Thaise taal en verbeter mensen niet op mijn voornaamwoorden. Het is een eenzaam gevoel, maar toch voel ik af en toe ook *queer joy* tijdens mijn reis. In Chiang Mai en Koh Tao bezoek ik bijvoorbeeld een dragshow, waar transgender-zijn een avond lang voluit gevierd wordt.

Als ik terugreis naar Nederland moet ik op het vliegveld bij Bangkok door een selfservice paspoortcontrole. Ik sta voor poortjes die me doen denken aan de toegangspoortjes op treinstations en moet mijn paspoort laten scannen door een apparaat. Er verschijnt een pop-up op het scherm dat mijn paspoort niet herkend is en dat ik naar een handmatige controle moet. Een vriendelijke douaneambtenaar bekijkt kort mijn paspoort en daarna mag ik zonder problemen doorlopen. Er wordt geen uitleg gegeven, maar ik vermoed dat het systeem mijn X niet herkent.

Ik weet niet of er ooit een moment komt dat elk systeem op de wereld met mijn officieel erkende X overweg kan. Waarschijnlijk zal ik moeten blijven vechten om mijn X erkend te krijgen en regelmatig tegen administratieve muren oplopen. Maar de blijdschap die ik voelde toen ik mijn nieuwe paspoort mocht ophalen, is niet verdwenen. Elke keer dat ik mijn identiteitsbewijs moet laten zien, gloei ik van trots. Wat er ook gebeurt en hoe vaak ik organisaties ook moet blijven corrigeren, mijn X blijft.

Daar zit ik dan, met een officieel erkende identiteit op mijn paspoort, gedwongen om weer in een hokje te kruipen dat ik eerder met zoveel moeite heb proberen te verlaten

Flip Strik (76) (die/diens)

'Het betekent erkenning van mijn identiteit'

Flip Strik identificeert zich als gendervrij en heeft sinds juli 2024 een X op diens ID-kaart staan. „Het betekent erkenning van mijn identiteit, het is fijn dat het eindelijk klopt." Al voordat Strik een X had, had die jarenlang contact met organisaties om goed geregistreerd te staan. „Als ik iets bestel op internet moet je bijna altijd man of vrouw invullen, maar dat is aan het veranderen. Het wordt steeds vaker niet gevraagd."

De zorgverzekeraar van Strik heeft ook systemen die niet goed met diens X overweg kunnen. „Dus blijft de aanhef nog steeds mevrouw. Het is vooral de aanhef die een hoop systemen niet kunnen aanpassen." Al het contact met organisaties kost Strik veel tijd en energie, maar dat houdt die niet tegen. „Als ik het niet doe, doet iemand anders het dan voor mij? Nee."

Alba Arendsen (48)
(hen/die)

'Er zou geen verschil moeten zijn'

Arendsen kreeg in januari 2025 een X op diens identiteitsbewijs, omdat hen er klaar mee was om telkens aangesproken te worden als 'meneer'. Helaas heeft deze X op dat gebied nog niet zoveel veranderd als hen had gewild. „Veel organisaties zeggen dat hun systemen er nog niet klaar voor zijn", vertelt die. Arendsen werkt in de techniek, dus begrijpt dat dat lastig is. Maar dit is volgens hen geen reden om artikel 1 van de Grondwet te overtreden. „Er zou geen verschil moeten zijn in de behandeling van iemand met een X, M of V. Sinds wanneer is 'het systeem kan het niet' een reden om een wet te overtreden?"

Arendsen had een afspraak bij een ziekenhuis in Nijmegen, maar de aanmeldzuil herkende diens paspoort niet. Gelukkig kon hen zich bij de balie wel aanmelden. Ook bij de politie ging het niet goed. In de zomer van 2025 deed Arendsen aangifte van anti-transgeweld. „Mijn statement werd in een standaard template gegoten over de plaats en tijd van aangifte, maar ook 'hij deed aangifte van het volgende'. Het bleek niet mogelijk dit handmatig aan te passen."

Arendsen stond bij de politie als onbekend in het systeem en niet als man of vrouw. Later bleek dat iedereen die niet als vrouw geregistreerd staat, met hij/hem wordt aangesproken in communicatie. „Het voelde op dat moment als een trap na."

REPORTAGE

Met zijn straatinterviews met „opa's en oma's" haalt de elfjarige Aras miljoenen views op sociale media. „Jongeren krijgen al genoeg aandacht, terwijl ouderen eenzaam zijn"

Aras in zijn wijk in Rotterdam (linksboven). Hij sprak onder anderen Meini Tjallema (daaronder): „Hier in de buurt is veel armoede en eenzaamheid".

OVER DIT ARTIKEL

Omdat Aras en Kaan minderjarig zijn, worden hun achternamen niet genoemd. Die zijn wel bekend bij de redactie. De moeder van Aras heeft het artikel voor publicatie gelezen.

'Zulke mensen krijgen gewoon een plekje in mijn hart'

Tekst
Ruben Stift

Fotografie
Hedayatullah Amid

„Kijk, die is best oud!" Aras (11) en Kaan (11) zijn op zoek naar „opa's en oma's". Met een camera en microfoontje in de hand speuren ze door de straten tussen de flats in Rotterdam IJsselmonde, de buurt waar ze beiden wonen.

Jongeren krijgen al genoeg aandacht, zeker op sociale media, vinden ze, terwijl ouderen vaak eenzaam zijn. En dus spreken ze iedere langsschuifelende man of vrouw achter een rollator of in een scootmobiel aan.

De jongens vragen de voorbijgangers naar hun hobby's, naar welk land ze het liefst op vakantie gaan (of gingen), of ze de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, wat ze vroeger als kind wilden worden. „Dag mevrouw, mogen we u wat vragen stellen?", zegt Aras. „Het komt wel op sociale media."

Aras - sowieso de prater van het duo - stelt de vragen, Kaan bedient de camera en zegt '3-2-1' voordat elk interview begint. Ze kennen elkaar al bijna hun hele leven. Ze zijn buurjongens, gaan naar dezelfde basisschool en Kaans vader is coach van hun voetbalteam - „we kunnen dit jaar nog kampioen worden".

Romans, volksdans en vriendjes

Van de interviews maken ze filmpjes die ze plaatsen op Aras' TikTok en Instagram: 'interviewbyaras'. De video's duren vaak niet langer dan een minuut. Veel van de ouderen die Aras spreekt, kijken eerst wat onwennig als Kaan de camera op hen richt. Maar zodra Aras doorvraagt - „Wat voor boeken leest u dan?" - leven ze op en verschijnt er een glimlach op hun gezicht. Op Instagram heeft Aras meer dan vijftienduizend volgers, op TikTok zijn dat er 35 duizend. Sommige filmpjes trekken meer dan een miljoen kijkers.

Aras' eerste video was met 'Oma Nelly', twee jaar geleden. Het was ramadan en hij wilde mensen op straat vragen hoe ze dat beleefden. „Maar oma Nelly was geen moslim. Dus toen moest ik opeens een andere vraag bedenken." Hij vroeg haar naar haar hobby's. Nelly vertelde over de romans die ze las, over volksdans, en toen Aras vroeg of ze „een vriendje had" vertelde ze over haar overleden man.

De video kreeg meer dan een miljoen views. „Oma Nelly en ik zijn vrienden geworden", zegt Aras. „Als ik haar op straat zie, vraag ik altijd hoe het met haar gaat."

Het is zonnig weer, dus er zijn veel mensen op straat. Jongens zoeven langs op fatbikes, in het speeltuintje zijn wat kinderen met een bal in de weer, de markt trekt veel ouderen van het verzorgingstehuis om de hoek. Maar de eerste vijf, zes ouderen die de jongens aanspreken, willen niet geïnterviewd worden. Zodra het woord 'social media' valt, haken ze af.

Aras haalt z'n schouders op. „Geen stress", zegt hij. Het kost de jongens meestal een uur om vier mensen te vinden met wie ze kunnen spreken. Vandaag reageert één man zelfs helemaal niet als hij wordt aangesproken. Misschien stond zijn gehoorapparaat uit, oppert Aras.

Zware arbeid

Ook Jan, grijs petje op en regenjas aan, die net van de markt komt, is eerst wat huiverig. Maar na even wikken en wegen: „Nou, vooruit dan maar."

Kaan telt „3-2-1" en zet de camera aan. Aras' stemgeluid wordt harder: „Yo mensen welkom bij dit nieuwe interview."
„Wat is uw naam?" Aras brengt het microfoontje omhoog. „Jan."
„Wat is uw hobby?"
„Ik heb geen hobby."
„Heeft u écht geen hobby?"
„Uhh", zegt Jan. „Klaverjassen op de tablet."
„Wat is dat?"
„Een kaartspel"
„En wat wilde u vroeger worden als kind?"
Jan kijkt even de lucht in, lijkt wat weg te dromen. Hij glimlacht.
„Een directeur."
„En bent u dat toen ook geworden?"
„Nee, ik heb alleen zware arbeid verricht."
„Zware arbeid?"
„Ik was loodsbaas. Dat is... iemand die goederen van iemand anders opslaat en daar had ik het beheer over."
„Vond u dat leuk?"
„Zeker."
„Wilt u nog wat zeggen voor de mensen die kijken?"
„Leef gezond, en luister naar je lichaam!"
En nu ga ik iets slechts doen, zegt Jan.
„Thuis liggen de sigaretten..."

Jan wandelt de kant van het verzorgingstehuis op. Aras glimlacht. „Zulke mensen krijgen gewoon een plekje in m'n hart."

Op TikTok en Instagram staat veel negatieve content, zegt Aras. „Sommige influencers willen alleen interviewen om mensen omlaag te halen. Die stellen zonder toestemming vragen om mensen belachelijk te maken." En dan is er ook nog al het nieuws dat hij dagelijks op de socials van het Jeugdjournaal ziet. „Het Israëlische leger dat Palestijnen doodmaakt", zegt Aras. „Of andersom", zegt Kaan. Tuurlijk, belangrijk om te laten zien, vindt Aras. „Maar ik wil graag mensen blij maken." Onder veel van zijn video's staat de hashtag #maakmensenblij. Sinds kort heeft hij een serie waarin hij bloemetjes geeft aan mensen die het moeilijk hebben.

Armoede en eenzaamheid

„Hé Aras!" Aan de andere kant van de straat loopt een grijs dametje met een vriendelijke glimlach. Het is Meini Tjallema, ze woont tegenover de flat van Aras. Als ze in haar keuken staat, kan ze hem en Kaan zien voetballen op het trapveldje tussen de flats. Ze is al een keer eerder geïnterviewd door Aras over haar hobby's en krijgt daar nog steeds belletjes over van bekenden. Ze is dus wel benieuwd wat hij nu weer te vragen heeft.

„3-2-1". Aras vraagt wat ze graag anders had willen doen in haar leven. „Dan had ik graag een cursus willen volgen om een tweede taal te leren", vertelt Tjallema. „Maar daar hadden mijn ouders geen geld voor. Ik ben uiteindelijk verkoopster in het juweliersvak geworden."
„Vond u dat leuk?"
„Dat vond ik ontzéttend leuk. Ik werkte bij een van de beste winkels in de Lijnbaan en had het altijd prima naar mijn zin met collega's."

Tjallema begrijpt goed waarom Aras' video's aanslaan. „Hier in de buurt is veel armoede en eenzaamheid. Mensen spreken elkaar amper, die worden nooit gevraagd naar hun hobby's." Zelf heeft ze altijd iemand om mee te praten; haar man leeft nog en ze heeft veel kleinkinderen die op bezoek komen. „Maar sommige buurtbewoners spreken soms een week lang helemaal niemand." En lang niet alle jongeren hier in de buurt zijn even beleefd als Aras, zegt Tjallema. „Dan kan zo'n gesprek met zo'n jochie op straat erg leuk zijn."

Tjallema slaat een arm om Aras heen. „Hij gaat een hele grote reporter worden."

Aras zou inderdaad graag journalist worden. Op school zijn geschiedenis en begrijpend lezen zijn beste vakken. „Mijn meester zegt dat dat belangrijke vakken zijn als je journalist wil worden."

'Leer Nederlands'

„TikTok, wat is dat?"
Kaan en Aras hebben hun laatste kandidaat van de dag gevonden. Jos van Keulen (90), die bezig is met zijn dagelijkse wandelingetje door de wijk. Hij vertelt dat hij bij een verzekeraar werkte die nu onderdeel is van Allianz.
„Echt, Allianz?"
„Ja, écht, Allianz", zegt Van Keulen.
„Zo heet ook het voetbalstadion van Bayern München."
„Ik heb er bijna 45 jaar gewerkt."
„Dat is wel veel. Dus u vond het echt leuk?"
„Nou ja, er moest wel geld verdiend worden."

Inmiddels interviewt Aras niet alleen meer opa's en oma's. Onlangs sprak hij YouTuber Qucee, een voorbeeld van Aras, die ook uit Rotterdam komt - „best spannend". Cabaretier en acteur Jandino Asporaat, die op dezelfde basisschool zat als Aras en Kaan, nodigde Aras uit om hem te interviewen over zijn nieuwe film. Kees de Koning, oprichter en eigenaar van hiphoplabel Top Notch, ontving Aras op zijn kantoor om enkele bekende rappers te interviewen.

En Aras krijgt meer aanbiedingen. Hij laat de privéberichtjes op zijn Instagram zien. Scholen nodigen hem uit om verslag te doen van open dagen, bedrijven willen hem gratis spullen opsturen. Aras gaat er niet op in. Het liefst blijft hij ouderen interviewen, hier in zijn eigen buurt. „Ik doe het niet voor geld of de views."

Een tijdje terug werd Aras' TikTok-account kortstondig verwijderd. Hij moest een nieuwe aanmaken. Eigenlijk heeft het platform een minimumleeftijd van dertien jaar, maar zijn moeder vindt het goed zolang hij ook focust op school en hij er plezier in heeft. Want tussen alle lovende comments onder zijn video's zijn ook negatieve reacties te vinden. 'Leer Nederlands', of 'wat is dit nou weer voor rare schoolopdracht'.

Vooral op Snapchat stroomden de negatieve berichten binnen. Gebruikers kunnen daar makkelijk persoonlijke berichten sturen naar videomakers. Aras: „Daar zit ik nu niet meer op. Ik kijk alleen naar de positieve reacties. Stomme reacties zeggen vooral iets over die mensen zelf."

En ook tussen de flats in IJsselmonde is niet altijd iedereen aardig. Jongens toeteren en schreeuwen soms als hij iemand probeert te interviewen, ze vragen pesterig om een handtekening terwijl Aras probeert te luisteren, of maken gebaren voor de camera.

Aras trekt zich er niks van aan. Hij is met andere dingen bezig, wil nog weten of meneer Van Keulen iets lekkers gaat kopen bij de supermarkt. „Als er iets in de aanbieding is misschien wel", zegt meneer Van Keulen. „Fijn", zegt Aras. „Tot de volgende keer meneer!"

Een uurtje later staat de eerste video van de dag op Instagram: het interview met klaverjas-fan Jan. De views en hartjes stromen binnen.

www.instagram.com/interviewbyaras/
www.tiktok.com/@interviewbyaras2

ADVERTENTIE

Help je mee de energietransitie versnellen?

Bundel met andere beleggers je krachten, voor meer lokale opwek van groene stroom en batterij-opslag in Nederland.

Jij kunt ook meedoen!

Meer weten? Kijk op meewind.nl

meewind

GREENCHOICE

Let op: met beleggen maak je kosten en loop je risico. Je kunt je inleg verliezen. De fondsen van Meewind zijn naar hun aard illiquide. Raadpleeg het Prospectus en het Essentiële Informatiedocument. Meewind is beheerder van een beleggingsinstelling en beschikt op grond van artikel 2:65 Wft over een AFM-vergunning.

Advertentie

BELEEF HET ROME VAN...

Ontdek de Eeuwige Stad aan de hand van gerenommeerde Romekenners

Rome is als een magneet. Het is de stad van het Forum Romanum en de barokke grandeur, waar je eindeloos kunt blijven kijken naar meesterwerken uit verschillende perioden of naar die ene schoorsteen – in afwachting van witte rook. Maar vooral is het de stad van de Romeinen, die vandaag de dag leven tussen grootse historie, tijdloze schoonheid, altijd interessante politiek, vele toeristen en immer druk verkeer. Tijdens deze reis bekijken we de metropool door de ogen van Romekenners Stijn Fens, Rosita Steenbeek, Andrea Vreede en Antoine Bodar.

© Jörgen Caris

STIJN FENS
Journalist en Vaticaan-kenner bij KRO-NCRV

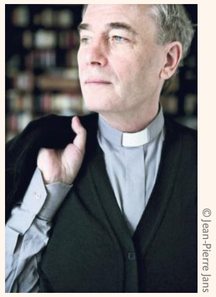

© Art Khachatryan

ROSITA STEENBEEK
Schrijfster en sinds 1985 woonachtig in Rome

ANDREA VREEDE
Vaticaancorrespondent voor de NOS

© Jean-Pierre Jans

ANTOINE BODAR
Nederlands bekendste priester

Meer weten? Ga naar labrysreizen.nl/beleef-rome

Wij steunen de stichting Giving Back to Nature.

Nieuwsgierig naar het aanbod van Labrys Reizen? Via labrysreizen.nl/nieuwsbrief kunt u onze papieren nieuwsbrief aanvragen.

labrysreizen.nl
024-3822110
info@labrysreizen.nl

COLUMN

Carmen

SARAH SLUIMER

Nationale Opera & Ballet organiseerde een avond over de tragische heldinnen van de opera, en hoe om te gaan met hun dood. Want dood gaan ze bijna altijd, door eigen hand en mes (*Madame Butterfly*), door vrijwillig de brandstapel op te gaan (*Norma*), door tuberculose (Violetta in *La Traviata*) of door huurmoordenaars (Gilda in *Rigoletto*).

We zien voor ons hoe deze personages honderden jaren gestorven zijn, ook als we nog nooit een opera hebben bezocht. Het zijn echte vrouwen, met lange haren en rode lippen. En borsten. Aan het begin verleidelijk, smachtend, in het bezit van seksuele macht. Aan het einde een gepijnigd lichaam, een trage doodsstrijd, een laatste noot, hoog en smartelijk. Een lichaam dat kapseist en bewegingloos eindigt. Het vrouwenlichaam als politiek landschap waarop oorlogen, frustraties en verlangens worden beslist.

Carmen van Bizet en Desdemona in *Otello* van Verdi worden vermoord door hun eigen jaloerse mannen, die hen verdenken van overspeligheid, of niet kunnen leven met het idee dat deze vrouwen hun bezit niet zijn.

Ik zit in het panel, naast twee vrouwelijke regisseurs die zich afvragen hoe ze, nu we femicide leren zien voor wat het is, nog een Carmen kunnen maken.

Hoe überhaupt om te gaan met een overvloed aan stervende, lijdende lichamen van vrouwen op ons netvlies? Ik kijk al jaren niet meer naar documentaires waarin vrouwen verdwijnen, of mishandeld en gedood worden. Niets dan pulp: een verlekkerd opdissen van de meest absurde wreedheden, die vrouwelijke kijkers nog minder vrij doet voelen dan ze al zijn.

Ik ken een vrouw in de VS die soms in haar eentje in een blokhut resideert in de Catskill Mountains.

> Hoe moeten we omgaan met een overvloed aan stervende, lijdende lichamen van vrouwen op ons netvlies?

Niet om het lot te tarten, maar in een poging iets te herschrijven: niet iedere afzondering of nachtelijke wandeling eindigt in de dood.

Ondertussen hoor ik in mijn achterhoofd de muziek. De zachte fanfare, de toreador die van buiten de stadsmuren nadert. Wát een stuk.

Dan zie ik Carmen weer liggen, de rok uitgespreid, de treurende Don José, het mes nog in zijn hand, op zijn knieën naast haar.

Een van de regisseurs zegt dat *Carmen* op haar persoonlijke zwarte lijst staat. Kunst en zwarte lijsten: de oren in de zaal worden gespitst. Een man in het publiek zegt dat hij niets van de avond begrijpt. Hij houdt van *Carmen*, is hij nu fout?

Ik vertel hem over een paar *Carmens* die ik gezien heb. Die van Frank Groothof toen ik klein was, de film *Carmen Jones*, een jeugdtheatervoorstelling met een Rotterdamse Carmen of slaperig, door de hitte tegen een lief aangeplakt, de *Carmen* in de opera van Verona.

Carmen kunnen zijn is een voorrecht dat ik deel met alle donkere, zinnelijke, kwaaie vrouwen, dacht ik altijd. Eindelijk een heldin voor meisjes zonder blonde haren.

Maar goed, dan dus wel ten koste van je leven als je niet uitkijkt met de mannen. Een verlangen, uitmondend in een ernstige waarschuwing. Ze was te veel voor de wereld, deze wilde woeste vrouw!

„Ik heb toch ook recht op een ander verhaal?" vraag ik de man. Een inkopper, maar wel eentje die gemaakt moet worden.

Na afloop van de avond loop ik in het donker naar een taxi. Ik stap in, zonder eerst de chauffeur door het raam te bekijken.

Dat zou heel goed moeten voelen en dat doet het ook. Heel goed en heel fataal.

■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is de auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Advertentie

Joyce in de zomer van 2024

IN BEELD

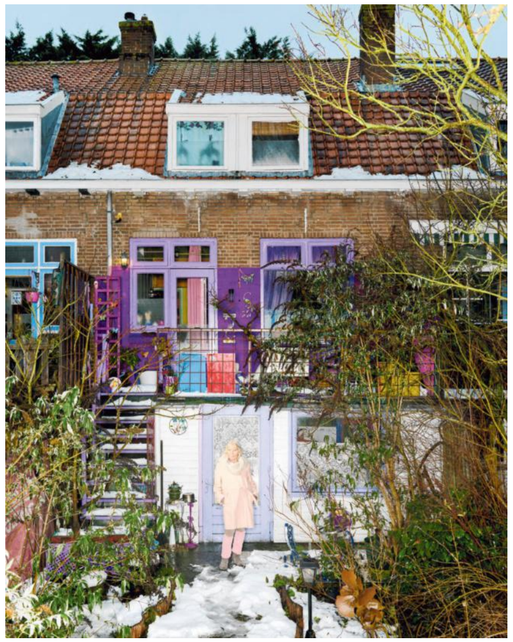

Herfst 2025

Lente 2026

Winter 2025

Om Joyce (85) heen wisselen de seizoenen

Fotografie
Harmen Meinsma

Tekst
Raffaella Huizinga

Op elke foto staat Joyce Keasberry in het midden van haar tuin. In de zomer wordt ze omringd door een zee van groen en grote roze bloemen. De bruine herfstbladeren contrasteren met de lila kozijnen. De winter doet de tuin verstillen. Dan volgt de lente, waarin alles opnieuw begint. Hoewel de compositie hetzelfde blijft, ziet wie langer kijkt hoe de tijd zich tussen de beelden ontvouwt.

De serie *Garden of Joyce* vormt een hoofdstuk in de jarenlange samenwerking tussen fotograaf Harmen Meinsma (1991) en Joyce Keasberry (1940). Ze ontmoetten elkaar in 2015 op de markt op de Rotterdamse Binnenrotte. Meinsma studeerde destijds fotografie aan de Willem de Kooning Academie. Hij groeide op in Friesland, waar hij bij zijn oma woonde. Daarom, denkt hij, vielen extravagante, oudere dames hem misschien meer op. Zo ontmoette hij Keasberry.

Voor haar, met haar kleurrijke kledingstijl en uitgesproken persoonlijkheid, kwam het niet als verrassing dat ze werd aangesproken door Meinsma. Keasberry nodigde hem uit om te komen eten en hun vriendschap groeide uit tot een langdurige artistieke samenwerking. Een jaar na hun ontmoeting op de markt stond ze centraal in Meinsma's afstudeerwerk, flamboyant gefotografeerd voor een modeserie, met een groot team van visagisten, designers en assistenten. In 2021 toonde de Kunsthal Rotterdam de serie *My Dear Joyce*.

Fotografie werkt voor Keasberry als een spiegel. „Ik ben altijd al met selfies bezig, om zo de confrontatie met mijn lichaam en het ouder worden aan te gaan." Keasberry is geboren in Indonesië. Ze ervoer van jongs af aan een preutsheid waaruit ze los wilde breken.

Vrouwen op leeftijd die zich niet laten wegdrukken door maatschappelijke verwachtingen zijn Meinsma's inspiratiebron. „Waar ouderdom vaak wordt geassocieerd met onzichtbaarheid, laat Joyce juist zien dat je met de jaren steeds meer jezelf kunt worden", zegt hij.

Keasberry's tuin voegt daar nog een laag aan toe. „Mijn tuin is mijn vrijheid", zegt ze. „In de natuur kan ik zijn wie ik wil zijn." In *Garden of Joyce* verschuift de tijd met de seizoenen, terwijl Joyce op dezelfde plek blijft staan, klein tussen het woekerende groen, maar onmogelijk over het hoofd te zien.

Werk van Harmen Meinsma, onder meer uit de serie *My dear Joyce*, is te zien in de tentoonstelling Nieuw Oud! *in Museum van de Geest in Haarlem*

Vóór Facebook, Instagram en LinkedIn was er het poesiealbum, waarmee je ook liet zien wie er tot je kring behoorde en wie niet. En poesieversjes leren je ook nog wat over poëzie, schrijft *Ellen Deckwitz*.

Een hartje van goud, zorg dat je dit behoudt

H

Hoe langer ik erover nadenk, hoe vreemder ik het vind. Ik hield als kind van dichten en tekenen, kliederde versjes in talloze boekjes, maar bezat nooit een eigen album.

„Was ook niet nodig”, zei mijn moeder toen ik haar er afgelopen week naar vroeg. „Jij had je slaapkamer.”

Oeps, ja. Ik liet vriendjes en vriendinnetjes gedichtjes en tekeningetjes krabbelen op het behang, waardoor ik elke nacht in een levensgroot poesiealbum sliep. Toen mijn slaapkamer rond mijn twaalfde een make-over kreeg, verdwenen de bijdragen onder een laag verf.

Gelukkig heeft mijn moeder haar eigen album nog, en ontroerd blader ik door het bijna zeventig jaar oude boekje. Een kleine bloemlezing : „...Een hartje van goud/ zorg lieve Mieke/ dat je dit behoudt!”, of „doe als kind je kleine plichten,/ wees geduldig, lief en goed” en als knaller: „Lieve Mieke, ieder mens dat word [sic] geboren,/ krijgt van zijn goede fee,/een helder brandend lampje van zijn geweten mee.” In de kantlijn kortere, luchtiger versjes: „Tip tap top Mieke/ zit in het kippenhok” en „Je ziet wel aan mijn pen/ dat ik geen notaris ben” .

De meeste versjes draaien om goedbedoeld advies dat het kind op het hart drukt om vooral lief, braaf plus gewetensvol te zijn. Je kan het opvatten als morele aansporingen, maar dan doe je zo'n boekje ook tekort. Het album heeft ook een sociale functie. Door iemand om een bijdrage te vragen, kan je vriendschappen smeden en bestendigen. En uit onderzoek van historisch letterkundige Sophie Reinders blijkt bovendien dat dat geen recente ontwikkeling is.

Reinders promoveerde in 2017 cum laude op de voorloper van ons moderne poesiealbum, het zogenaamde album amicorum. Voor haar onderzoek nam ze de albums van jonge adellijke vrouwen uit de zestiende en zeventiende eeuw onder de loep. Deze dames vroegen hun familie, vrienden en kennissen om spreuken, liedjes of gedichten te schrijven in hun album. Via deze teksten werden adviezen, wijsheden en soms een ondeugende kwinkslag meegegeven, eigenlijk net zoals in het album van mijn moeder vierhonderd jaar later. Zo bevestigde en versterkte je de eigen waardengemeenschap en kon je zien wie er wél, en wie er niét bij je kring hoorde.

Reinders noemt deze albums een vroege voorloper van sociale media. Met Facebook, Instagram of LinkedIn stel je immers ook je eigen netwerk samen, bepaal jij wie er mag reageren, en word je zelf weer uitgenodigd om bijdragen te leveren. Wanneer ik haar spreek, vraag ik waar de behoefte van het delen van al die spreuken en wijsheden vandaan komt. Was het alleen uit de wens om te verbinden, of was het ook ter vorming?

„Allebei”, zegt ze meteen. „Albums werden bijgehouden in een levensfase waarin jonge mensen nog volop in ontwikkeling zijn. Als vrouw kon je door middel van je album laten zien hoe deugdzaam en vroom je was en dat je in de juiste kringen verkeerde. Maar we zien ook geflirt, grapjes en grappige tekeningetjes, dus het is - binnen de kaders van het betamelijke - zeker niet alleen braaf.”

De poesiealbums van de twintigste eeuw zijn echt voor kinderen, en die uit de zestiende eeuw waren voor jonge huwbare vrouwen, waarin ook jonge vrijgezelle mannen berichten aan hen schreven. Kan je stellen dat die vrouwenalbums dan ook een soort voorlopers van Tinder waren? Reinders grinnikt.

„Ja, zeker. Al was de vrijheid die je had om te kiezen met wie je wilde trouwen natuurlijk beperkt. Het begon al met wie überhaupt toegang had tot het album. We treffen er de stalknecht of de postbode niet in aan. En al deze adellijke families kenden elkaar en trouwden onderling, dus er was enorme sociale druk en toezicht. Maar er staan ook liefdesversjes en -liedjes in die wel degelijk bedoeld zijn als signaal naar de eigenaresse van het album. Ze hadden allerlei manieren om signalen uit te zenden: initialen aan elkaar tekenen, kroontjes erboven plaatsen, een bepaald type inscriptie kiezen. Het vrouwenalbum kun je wel zien - ietwat gechargeerd - als datingprofiel: kijk hoe vroom ik ben, hoe goed ik mijn talen spreek, hoe ik de gebruiken van onze kring ken.”

BEELD NRC

Het poesiealbum als tijdsdocument

Het poesiealbum van de zeventiende eeuw was dus een soort visitekaartje voor de huwelijksmarkt. Dichter naar de twintigste eeuw toe worden de eigenaren jonger, en draait het in de bijdragen niet meer om een demonstratie van het netwerk, een bewijs van de eigen zedigheid of om verkapte contactadvertentie. Dan gaat het om goede raad, en het verzoek om aan de schrijver van het vers te blijven denken. Dichter Iduna Paalman vond een heel mooi voorbeeld daarvan in het exemplaar van haar oudtante Riet, dat dateert uit de Tweede Wereldoorlog.

„Kijk,” zegt ze terwijl ze het album opent, „ook toen schreven ze al klassiekers als ‘tip-tap-top, de datum heeft een hoedje op’ en ‘blauwe ogen, rode mond, lieve Rietje, blijf gezond.’”

Het album eindigt met een heel bijzonder gedicht uit 1945:

Beste Rietje,
Als je naar deez' bonnen kijkt
Denk je aan distributies narigheid
Denk dan ook echter aan
Mij die dit heeft geschreven
Dan ben je een beste meid
Ik vergeet je niet ten alle tijd.

En dan wijst ze en val ik stil. In plaats van poesiealbumplaatjes zijn er bij dit vers voedselbonnen geplakt.

Maar is het ook poëzie?

Poesiealbums zijn dus bewaarplaatsen van ideeën en geschiedenis en ook nog eens een analoge versie van sociale media. Maar bevatten ze ook literair verantwoorde poëzie? Iduna twijfelt.

„Ik vind poesiealbums een prachtig voorbeeld van poëtische tekst waarmee mensen elkaar iets vertellen wat met ‘dagelijkse’ taal niet kan. Blijkbaar speel je een rol in elkaars leven, dus klim je in de pen en maak je er iets leuks van. Dat dat ‘leuks’ ook afgezaagd of saai of cliché kan zijn, hoort erbij, ook dat is poëzie soms. Het daagt de schrijver uit zich even te verbinden met, of te reflecteren op, de band met de ontvanger. En het poesiealbum is op zijn minst een grandioos tijdsbeeld van de mensen die destijds dus een rol speelden in je leven, dat is in dit geval denk ik waardevoller dan of het literair verantwoord is.”

Wanneer ik dezelfde vraag aan Sophie Reinders stel, moet ze even nadenken.

„Dat is een lastige. Ik geloof zelf niet heel sterk in het onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ literatuur. Deze versjes zijn overduidelijk iets anders dan teksten van Vondel of Maria Tesselschade. Het is een sociale vorm van literatuur, zoals een lied op een verjaardag voor de jarige geschreven of een Sinterklaasgedichtje. Dit soort poesiealbums is een razend interessante bron, want ze komen heel dicht bij het alledaagse leven. Je zit op schoot met een boekje dat iemands sociale kring, en de cultuur daaromheen, gevangen heeft, of dit nu tachtig of vierhonderd jaar geleden is.”

Dat biedt stof tot nadenken. Voor mij vallen de versjes in poesiealbums hoe dan ook onder poëzie, want ze rijmen, de zinnen beslaan meerdere regels en er is vaak ook nog eens sprake van cadans. Sommigen vinden een gedicht alleen poëzie wanneer het ook een zekere artistieke waarde heeft (en over wat dat dan precies is zijn ontelbare polemieken gevoerd). Wat je je echter ook kan afvragen, is waarom de versjes in deze albums de vorm hebben die ze hebben. Waarom al dat rijm en ritme, terwijl je goed advies ook gewoon even puntsgewijs aan het papier had kunnen toevertrouwen? Daarvoor moeten we weer even terug in de geschiedenis.

Ooit rijmden en dansten teksten niet alleen om mooi te klinken of om de talige gaven van de schrijver te etaleren, maar ook als geheugensteuntje. Door een tekst van ritme en rijm te voorzien werd het makkelijker om die te onthouden. Zo kon je ook kennis delen wanneer je niet kon lezen en schrijven, of geen beschikking had over schrijfmateriaal. En wát dan de moeite van het onthouden en overleveren waard was, waren de wijsheid en kennis die we terugvinden in spreuken, religieuze teksten of heldendichten.

Belangrijke informatie werd in vroeger tijd, toen nog maar weinigen konden lezen en schrijven, via rijm en ritme overgeleverd. En zo kregen rijmende teksten op een zeker moment iets ‘wijs’, wat wetenschappers ook wel het *rhyme-as-reason*-effect noemen. Sommige onderzoeken suggereren dat een bewering of tekst als waarachtiger wordt ervaren wanneer deze rijmt en goed bekt. De vorm versterkt dan de boodschap.

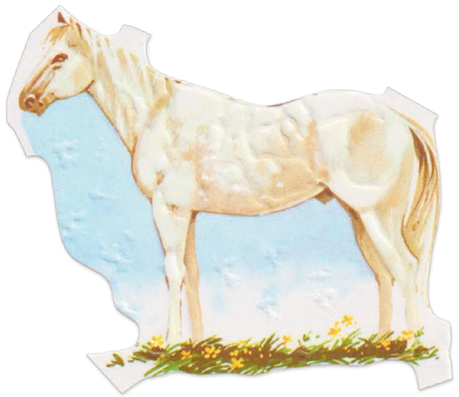
Wie weet, denk ik, terwijl ik mijn moeders album weer opensla en het eerste gedicht lees. „Onder beuken onder linden/ kan ik slechts een bloempje vinden./ die ge-toe roep in 't verschiet./ mieke ver-geet-mij-niet.”

Ondertekend door een zekere Ellen.

„Wie was zij?” vraag ik aan mijn moeder.

„Degene aan wie jij je voornaam dankt”, glimlacht ze.

Vergeet-mij-niet, denk ik. Gebed verhoord.

POETRY INTERNATIONAL

Op 6 juni zal op Poetry International het programma *Rozen verwelken, schepen vergaan: over poesiealbums* plaatsvinden, met o.a Sophie Reinders, Iduna Paalman en Ellen Deckwitz. Zie: poetry.nl. Voor wie meer wil weten over zestiende- en zeventiende-eeuwse poesiealbums: Sophie Reinders schreef hierover *De mug en de kaars*, verschenen bij Uitgeverij Vantilt.

Advertentie

D-reizen

ANVR SGR Calamiteitenfonds

De mooiste bestemmingen
boek je bij D-reizen

Live Your Dreams

Boek jouw vakantie nu op D-reizen.nl of in één van onze winkels
Boek 24/7 jouw vakantie! Altijd de beste deal Klantenbeoordeling: 9.0 Persoonlijk advies op maat

AUTOTEST

De Lucid Gravity is groot, maar maakt efficiënt gebruik van de binnenruimte, schrijft *Bas van Putten*. De zesde en zevende stoel laat je zo, in twee stappen, onzichtbaar verdwijnen.

Prima bedienbaar klimaatsysteem, die Max-knop voor de hardste airco-stand moet boven de twintig graden wel erg vaak aan.

Afwerken doen ze bij Lucid heel behoorlijk, en smaakvol.

De naam Gravity hoef je met een blik op de RDW-data niet meer uit te leggen; het ding weegt 2700 kilo.

Met de achterste stoelen neer heb je op vakantie echt geen dakkoffer meer nodig.

FOTO'S MERLIJN DOOMERNIK

Reus met voluptueuze rondingen

Wat een reus, denk je. Maar hij is korter dan de op het oog veel kortere Audi Q7, ook al geen kleintje. Het scheelt vier centimeter maar het lijkt een meter. De Lucid Gravity is dus een knap ontwerp. Hij lijkt oneindig door zijn lage daklijn en het uitdijende effect van zijn voluptueuze rondingen, terwijl zo'n Audi door zijn scherpe Duitse hoeken lijkt te krimpen. Binnen heeft de Gravity de uitgestrektheid van een treincoupé. Vanaf de bestuurdersstoel is de achterruit in de binnenspiegel zoiets als de overkant van je straat. Daartussen bevindt zich op drie zitrijen veel praktisch ingedeelde ruimte voor tot zeven volwassenen. Die zitten allemaal boven op een megabatterij met een netto capaciteit van 123 kWh, hallo zeg, en voldoende reserve voor een actieradius van 748 kilometer, best een boel.

Doortrapt en vindingrijk

Op papier heeft een 2.700 kilo zware, ruim vijf meter lange, 839 pk sterke, meer dan een ton kostende giga-suv van een met veel Saoedisch geld gefinancierd nieuw merk onder het motto *doe normaal zeg* alles mee voor een publieke afstraffing in dit theater. In de praktijk blijkt de Gravity een doortrapte, uiterst vindingrijke auto. Hier zou de wagenparkbeheerder van een groot gezin met voldoende familiekapitaal na vergelijkend onderzoek tussen de populairste grote suv's van Audi, BMW, Mercedes, Porsche en Volvo weleens voor kunnen vallen. Ik zie geen merk zo effectief de beschikbare binnenruimte voor passagiers en goederen ontsluiten. Op het criterium vernuftige binnenhuisarchitectuur is de Gravity een Hyundai Inster in het groot.

Verrukt ben ik van het opklapmechanisme voor de tweede zitrij. Het is briljant in zijn bedieningsvriendelijkheid. In twee stappen, op de rugleuningen helder aangegeven, laat je beide stoelen voor de zesde en zevende passagier onzichtbaar verdwijnen in een opbergvak onder de laadvloer. Onder voorheen de motorkap bevindt zich een extra bagageruim van 230 liter dat door zijn vorm ook bruikbaar is als buitenzitje voor twee personen. De fantastische, Volvo-achtige voorstoelen zijn zorgzaam voor alle ondersteuningsrijpe lichaamsdelen. De afwerking is mooi en smaakvol. De Gravity is absurd snel, maar het is geen jachtig apparaat geworden. Voor de mobilisatie van zijn piekvermogen moet eerst de sprint-toets worden aangevinkt en die aandrang verdwijnt snel zodra je hebt ervaren hoe goed hij al presteert met de 480 pk van zijn standaardsetting. Hier heeft een kundig brein regie gevoerd en dat was tot zijn vertrek vorig jaar inderdaad niet de minste. Oud-ceo Peter Rawlinson ontwikkelde voor hij ruzie kreeg met Elon Musk bij Tesla de nu nóg briljante Model S. Je ziet aan de Gravity de architectonische overeenkomsten met die auto, en net als de Model S is de Lucid opmerkelijk zuinig: 18 kWh op 100 kilometer zie ik weinig suv's van deze grootte halen. De indrukwekkende snellaadsnelheid van 400 kW heb je door de enorme actieradius zelden nodig.

De Gravity is wel breed, drie centimeter breder dan de Audi Q7 in het voor wasstraten en parkeergarages kritische bereik van twee meter zonder buitenspiegels - en twee meter twintig mét. Dit is meer iets voor welgestelde *soccer mums* in het royaal bemeten Californië dan voor de krap behuisde Nederlandse zakenrijder. Toch is het goed dat hij er is, want Lucid laat wel zien hoe je een intelligente Grote Auto bouwt.

Hij heeft twee manco's. De eerste valt hopelijk in de categorie kinderziekten. De elektronica mag standvastiger. De automatische portierontgrendeling werkte bij nadering van de auto niet altijd, de rechter zijruit moest een keer gereset worden toen hij niet volledig sloot. Een structureler probleem is de klimaatregeling. Die lijkt onvoldoende opgewassen tegen de op zonnige dagen snel oplopende binnentemperaturen. Door de tot ver in het dak doorgetrokken voorruit wordt het snel heet in de auto en moet de airco al bij lentetemperaturen rond de 20 graden op de max-stand. Die noodgreep veroorzaakt veel rumoer dat drukt op het akoestische genot van de ditmaal fantastische geluidsinstallatie, die in de Lucid Air nog veel te wensen overliet. Fiks het, Lucid, dan is dit een 10.

■

Lucid Gravity Grand Touring

Motor elektromotoren (2)
Vermogen 839 pk
Koppel 1232 Nm
Aandrijving voor en achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 250 km/u
Acceleratie 0-100 3,6 seconden
Verbruik gemiddeld 18,2 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
CO_2-uitstoot 0 g/km
Energielabel A
Basisprijs € 119.818
Prijs testauto € 151.218

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJDS WONEN

PASTOE A'DAMMER
Ontwerp 1978
Aldo van den Nieuwelaar
Diverse uitvoeringen direct leverbaar!

GELDERLAND 2041 ELZERD FAUTEUIL
een herintroductie van het iconische ontwerp uit 1956, ontworpen door Koene Oberman
vanaf €1995,-

GELDERLAND 430
Nu 20% korting in Hallingdal en Ploegwool
Bv. 3-zits: van €5860 voor €4699

PASTOE LANDSCAPE
Ontwerp Joost van der Vecht 2012
Diverse uitvoeringen mogelijk.

PASTOE ZWAAN FAUTEUIL
Gerrit Rietveld, 1958
vanaf €3125,-

PASTOE BR 02 MARTIN VISSER

GELDERLAND HERSTOFFEERACTIE:
Nu 15% korting op herstofferen!
Verlengd tot 30 juni!

Slaapbank Jubileumactie Select
frame mat chroom van:
€4176 nu voor: €3699
Armlegger van:€486 nu voor: €400
Exclusief bij Jan van Beek

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

JANNEKE KOOKT

Het cliché wil dat er evenveel caponata's bestaan als er koks op Sicilië zijn. *Janneke Vreugdenhil* constateerde ter plaatse dat dat niet ver van de waarheid is. Thuisgekomen bedacht ze de ultieme variant op de klassieke stoof.

De duizend zielen van Sicilië

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

In een ideale wereld zou ik voor elk van de gerechten op onze klassiekerlijst wel naar het land van oorsprong willen reizen om er minstens tien versies van te proeven. In de echte wereld is dat natuurlijk veel te duur, vervuilend en tijdrovend. Maar in dit geval ben ik vers terug van een vakantie op Sicilië en kunnen we daar ons voordeel mee doen. In vrijwel ieder restaurant waar ik at, bestelde ik een bordje caponata, en weer thuis nam ik al die ervaringen mee de keuken in om tot een, nu ja, ultieme versie te komen.

Caponata is een stoof van aubergines, bleekselderij en tomaten - en soms paprika, wortel, zwaardvis, olijven, kappertjes, krenten, pijnboompitten, enzovoort; straks meer over al die varianten. Je zou kunnen zeggen dat dit gerecht de ziel van het eiland herbergt. Op z'n minst reflecteert het de invloeden die eeuwenlange aanwezigheid van onder andere Grieken en Romeinen, Arabieren, Joden en Spanjaarden heeft gehad op de lokale keuken.

Over de oorsprong bestaan meerdere, elkaar tegensprekende theorieën. Interessant is dat er in oude geschriften vaak sprake is van 'caponata alla giudia'. Er zijn dan ook historici die het ontstaan van het gerecht situeren in het Sicilië van vóór 1492, het jaar waarin alle Joden van het eiland werden verbannen. Het gebruik van aubergines is dan weer typisch Arabisch, net als de toevoeging van azijn en suiker of honing, verantwoordelijk voor de kenmerkende *agrodolce* (zoetzure) smaak.

Het is natuurlijk een cliché om te zeggen dat er zoveel recepten voor caponata zijn als er Siciliaanse koks zijn, maar deze constatering ligt in mijn beleving wel dicht bij de waarheid. Zo proefde ik in het binnenland een verderlichte caponata van beetgare, piepklein gesneden blokjes aubergine, paprika, bleekselderij en wortel waaraan geen tomaat te pas leek te zijn gekomen en die dus ook nauwelijks sauzig was. Terwijl ik aan de kust een paar keer een zware, compôte-achtige caponata kreeg voorgezet, vol met stukjes zwaardvis.

Ik at caponata's met en zonder rode paprika - paprika wordt vooral in het oosten en dan met name in en rondom Catania gebruikt -, met en zonder groene olijven, met amandelen en met pijnboompitten, met krenten en met kappertjes, met basilicum, peterselie en met munt.

Ik heb me laten vertellen dat in de winter ook caponata's worden gemaakt van artisjokken in plaats van aubergines en vond dat meteen een goede reden om eens in dat seizoen terug te keren.

Zoals gezegd heb ik bij thuiskomst geprobeerd al deze proef-ervaringen te vertalen in een eigen recept. Daarin gaat wel paprika, omdat de fruitigheid daarvan een mooie tegenhanger van de gefrituurde aubergine vormt. Maar geen krenten, omdat die het geheel naar mijn smaak te zoet maken. Wel kappertjes, olijven en pijnboompitten - die laatste kocht ik op de markt in Siracusa en nam ik in mijn koffer mee naar huis: zalig romige, langwerpige Siciliaanse exemplaren. Geen wortel, amandelen of zwaardvis. En als kruid koos ik verse munt. Mits je er zuinig mee omspringt geeft het een heerlijk fris smaakaccent.

Hoe je caponata eet? Op Siciliaanse menukaarten kom je het ofwel tussen de antipasti ofwel tussen de contorni tegen. Het kan dus allebei, als voorgerecht met een stuk brood (en, waarom niet, een bol burrata) erbij, of als bijgerecht met een stuk vlees of vis of iets vegetarisch.

■

Ook een klassieker aanvragen? Stuur uw verzoek naar janneke@nrc.nl

Caponata Siciliana

Voor caponata gebruikt u het liefst kappertjes die in zout zijn ingelegd. Deze zijn te koop bij Italiaanse delicatessenzaken en dienen voor gebruik te worden ontzout door ze eventjes te weken in een kommetje lauw water. Wie ze niet kan vinden, kan uiteraard ook kappertjes op azijn gebruiken. Verder kan ik u aanbevelen om de caponata niet warm te serveren maar hooguit lauw, of nog liever op kamertemperatuur. Dan komen de smaken het beste tot hun recht. Verder geldt voor deze groentenstoof hetzelfde als voor bijna elke andere stoof: hij wordt alleen maar lekkerder van één of twee nachten in de koelkast.

Voor 4-6 personen.

1 kilo aubergines, 1,5 el grof zout, plantaardige olie om in te frituren, 4 el olijfolie, 250 g ui, gesnipperd, 3 grote stengels bleekselderij, 1 grote rode paprika, 3 teentjes knoflook, fijngesneden, 450 g rijpe tomaten, ontveld en in stukjes, 100 g groene olijven zonder pit, gehalveerd, 2 el kappertjes, 4 el rodewijnazijn, 1-2 tl suiker, 30 g pijnboompitten, geroosterd, 6-8 blaadjes verse munt

Snijd de aubergines in dobbelstenen en doe deze over in een groot vergiet.

Strooi er het grove zout over en hussel goed.

Leg een passend bord bovenop de aubergines en zet daar iets zwaars op – ik gebruikte een watermeloen, maar een stenen vijzel, een kleine braadpan of een paar conservenblikken doen hetzelfde. Laat de aubergines zo minimaal een uur tot wel een paar uur uitlekken. Op deze manier raken ze het grootste deel van hun bitterstoffen kwijt en zuigen straks ook minder olie op.

Verhit
een paar centimeter olie in een zware, lage pan.

Knijp een portie aubergines – afhankelijk van de grootte van de pan kunt u ze het beste in 3 of 4 porties frituren – en laat de blokjes in de hete olie vallen.

Frituur ze in ongeveer 6 minuten gaar en lichtbruin. Schep de blokjes aubergine met een schuimspaan uit de pan en laat ze uitlekken op een driedubbele laag keukenpapier. Herhaal met de volgende porties en ververs na elke portie het keukenpapier.

Verhit de olijfolie in een royale (stoof-)pan en voeg de ui en een snuf zout toe. Laat af en toe omscheppend 10 minuten fruiten.

Voeg de bleekselderij en paprika toe en fruit 5 minuten mee. Voeg de knoflook toe en fruit nog een paar minuten mee. Doe nu de ontvelde tomaten erbij en wacht tot de boel flink gaat pruttelen.

Draai het vuur laag, leg een deksel op de pan en laat 15 minuten stoven.

Voeg de gefrituurde aubergine, de olijven en kappertjes, rodewijnazijn en 1 tl suiker toe en laat nog eens 10-15 minuten stoven zonder deksel.

Proef de caponata en maak hem verder op smaak met versgemalen peper en zo nodig extra zout of suiker.

Serveer de caponata lauwwarm of op kamertemperatuur. Bestrooi met pijnboompitten en in kleine stukjes gescheurde muntblaadjes.

VAN DE KAART

Kasvio serveert *vegan fine dining*, zoals een sprankelende paddenstoelenspies, schrijft *Joël Broekaert*. Maar in een paar gerechten duikt toch een reform-kartonsmaakje op.

Kasvio, Utrecht. FOTO SAMMY JO

De smaak van het opgeheven vingertje

De wat vergeelde bloemetjes en blaadjes - geplet tussen twee plastic vellen, waarop met postelastieken het papieren menu geklemd zit - zien er niet heel smakelijk uit. Maar als we horen dat *kasvio* het Finse woord is voor 'herbarium', snappen we in ieder geval het idee erachter.

Kasvio is een volledig plantaardig restaurant, geleid door twee vrouwelijke chefs met een Finse achtergrond. Duurzaamheid en circulariteit staan hoog in het vaandel. De vloer is vervaardigd uit oude spoorbielzen, de tafels uit omgevallen bomen uit een naburig bos. Er wordt gewildplukt en gewerkt met biologische, lokale boeren. De keuken is van het gas af en reststromen worden geminimaliseerd. Verreweg de grootste milieu-impact heeft natuurlijk het niet gebruiken van dierlijke producten.

Veganistisch eten heeft lange tijd een geitenwollensokkenimago gehad, maar *vegan fine dining* is allang geen *contradictio in terminis* meer. Bij Kasvio laten ook Mari Pitkänen en Iines Råmark zien dat het kan, met een prachtige paddenstoelenspies met asperge en zonnebloempitten. Die laatste zijn geoxideerd door ze te koken met baksoda. Daardoor krijgen ze een pastelgroene kleur en een bijzonder, hooiachtig aroma, als vers geslagen touw - het is wat straf en Spartaans, maar dat werkt wel tegenover die liefdevol geroosterde, vlezige paddenstoelen, gelakt in flink diepzoete-zoute coating, die doet denken aan ketjap. De asperge erbij is mooi gegaard, met een fijne mosterdsaus.

De oranje wijn (Posca Bianca van Orsi) geeft er een extra gelaagdheid aan, met mooi oranje tonen van gedroogde abrikoos, aangename tannines en een lange afdronk. Het non-alcoholisch alternatief - een kombucha op basis van witte thee en druivensap - sluit ook goed aan doordat ook daar wat zonnebloem in verwerkt is, die samen met kombu-zeewier iets lekker karamelligs-umami geeft.

Wat opvalt, is dat de chefs het zuivelpalet op een veganistische manier inventief weten te vangen: van de romige textuur in de zonnebloemsaus, tot een karnemelk-lactische smaak in de asperge-dressing en de volvette yoghurtachtige zijdentofucrème. Die laatste, geserveerd als amuse op een taffesharde cracker met een nogal straf, vegetaal poeder van berkenblad - niet comfortabel, wel prikkelend, dus in dat opzicht een geslaagde amuse.

Kon ik het hier maar bij laten.

Gefermenteerde tofu

Helaas rammelt er ook veel - te veel - bij Kasvio. Zowel op het bord als aan de voorkant. Bij het aperitief eten we vier 'bitterballen' met een prima korst gemaakt van het roggebrood dat overschiet (reststroom) en een onaangename rulle, zure vulling van vermalen gefermenteerde tofu en kappertjes. Exact zo'n zelfde smakeloze, korrelige tofuvulling komen we direct daarna in de eerste gang tegen, waar die al het plezier uit een verder prima aangemaakte courgetterol zuigt. Komkommer met vlierbloesem erbij is prima, de saus eronder ook wel weer lekker romig. Maar door het gul gebruik van hennepzaad krijgt dit gerecht exact dat reform-kartonsmaakje dat de veganistische keuken zo lang een slechte naam gaf: de smaak van het opgeheven vingertje.

Het hoofdgerecht is niet onaardig, maar ook niets om voor terug te komen. Linzen en parelgort met een saus van zoete aardappel en paprika, met geroosterde prei, chips van zoeteaardappelschillen, walnoten en een chimichurri van zuring en ingelegd mosterdzaad. Het is misschien een *primi*,

> De brioche is luchtig zoals een supermarktcroissantje luchtig is

een bijgerecht, of gewoon een goed vullende kom dinergranen. Wat het niét is, is een *fine dining*-hoofdgerecht. Het ziet er niet aantrekkelijk uit en mist vooral zuur én zout. De geroosterde prei is echt lekker, dat moet gezegd. En gort garen in lapsang (gerookte thee) is een leuke twist. Maar de tannines uit de thee én die uit de schil van de walnoot geven samen alweer zo'n stram karakter. Alsof niets vanavond gewoon een keer comfortabel mag zijn.

Vergeleken met die sprankelende paddenstoelenspies steekt de rest van het eten een beetje zielloos af. Ook de bediening weet de energie niet in de avond te krijgen. Ze zijn uiterst vriendelijk. Maar het duurt lang voordat we een drankje krijgen, lang voordat we een kaart zien... en tussendoor wordt nergens oogcontact gemaakt. Dan komt weer het bestek te laat, dan weer de wijn (nadat het eten is uitgeserveerd).

Het ergste is dat de wijn meermaals wordt begeleid door de onvoltooid verleden toekomende tijd: „deze wijn *zou* mineraliteit moeten hebben", „deze wijn *zou* weinig tannines moeten hebben, daardoor *zou* die goed moeten complementeren". Hoezo *zou*? Je hebt het geproefd toch, of niet? Blijkbaar niet. Zeker twee wijnen smaken gewoon helemaal nergens naar, je hoeft geen vinoloog te zijn om dat te proeven.

Bij het dessert vliegt het echt uit de bocht. Brioche maken zonder ei is een uitdaging - of gewoon niet zo'n goed idee? Dit geval is op zich luchtig, maar wel op de manier waarop een supermarktcroissantje luchtig is. Aardbei met tomatenchutney is best leuk. Maar de amandel-koji-kaas-dotjes zijn kazig zoals bedorven melk kazig kan zijn. Gewoon echt ranzig.

Wat wel weer goed gelukt is, is de 'slagroom', die een heel mooie homogene luchtig-geslagen textuur heeft, volgens de bediening op basis van suikerstroop met soja- en kokosyoghurt met palmolie - benieuwd van welke lokale plantage die komen.

■

Kasvio, Utrecht
Prijs: vanaf ca. 180 euro (2 p.)
●●○○○

Tofu

Tofu is geperste, gestremde sojamelk. Het proces lijkt op dat van kaasmaken, maar in plaats van melk wordt het eiwitrijke vocht van uitgeperste sojabonen gebruikt. Waar kaas vaak gestremd wordt met dierlijk stremsel (enzymen uit de maag van kalveren), wordt bij het maken van tofu de sojamelk gestremd door deze aan te zuren, of met calcium- of magnesiumzout. Daardoor klonteren de eiwitten samen en scheiden ze zich met de vetten af van het waterige deel (de wei). Die broze vaste delen (de wrongel) worden eruit geschept en tot blokken geperst. Vandaar dat tofu in het Engels ook wel *bean curd* wordt genoemd: boonwrongel.

Advertentie

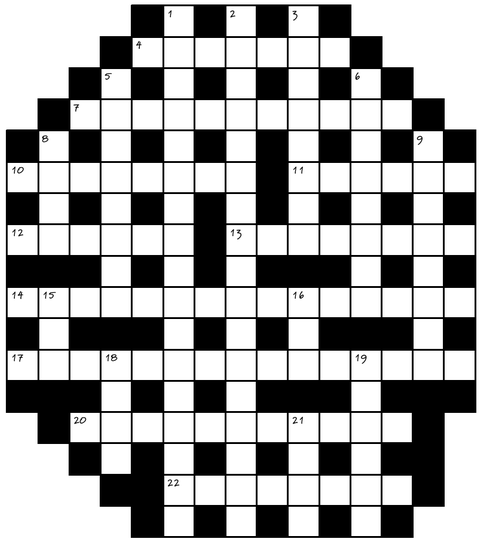

SCRYPTO

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:
4. Dat auto-onderdeel is nog zonder eigen behuizing (7)
7. Een keer bestraald worden (11)
10. Automatendrank (8)
11. Destijds Van Gogh, tegenwoordig lage cijfers (6)
12. Die spreuk zegt veel over Amsterdam (6)
13. Zo kan je achter iemand staan, zo kan je iemand uitlachen (8)
14. Uit naïviteit met een stokje je zool moeten afkrabben (6+9)
17. Die twijfelaars krijgen geen poot aan de grond (8+7)
20. en 22 Blijven spelen op het gevoel (11+8)
22. Zie 20 horizontaal

Verticaal:
1. Sympathie opwekkende variant van de Hongkong-griep (17)
2. en 3 verticaal Dorstige monnik uit Waterland of Stadskanaal (7+3+2+5+8)
3. Zie 2 verticaal
5. Stijlgids (8)
6. Krullerige drinkattributen (8)
8. Binnen de lijntjes blijvende bestuurder (4)
9. Een her wordt 't niet, je kan beter binnen blijven (4+4)
15. Met hoge golven is het niet fijn (3)
16. Periode met veel uitval (3)
18. Vrij immoreel (4)
19. Sterren bij het zwembad (6)
21. Veel mensen verhuizen wegens een behoefte aan voedsel (4)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Scryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scrypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 30 mei:

Horizontaal:
4. iets aan je; 6. laars lappen; 8. meerstemmigheid; 11. gemengde noten; 14. recht van reclame; 16. vrijetijdskleding; 18. bij voorkeur; 19. lepeltje.

Verticaal:
1. belastingvrije voet; 2. lawaai; 3. zekere; 5. sesam; 6. lorum; 7. bergmeer; 9. hotel; 10. innemend; 12. denksport; 13. niet lekker; 15. heerboer; 17. druk.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:
Yolande Lamers, Linschoten
Jan Jore, Eck en Wiel
Ruut Hamer, Middelburg

J.J. Steenhuis

SUDOKU

				9				
		7			1	3		
9		5					2	
4								1
				6			8	
		6	1			4	5	
						6		

1077

3	5	9	4	1	6	2	7	8
4	2	8	5	3	7	9	1	6
7	6	1	9	8	2	3	4	5
1	7	4	3	2	8	6	5	9
5	3	2	6	9	4	1	8	7
9	8	6	7	5	1	4	3	2
8	9	3	2	4	5	7	6	1
6	4	5	1	7	9	8	2	3
2	1	7	8	6	3	5	9	4

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Veel meisjes waren verliefd op Joop, zegt Ans Reder, die met hem trouwde. FOTO'S PRIVÉ-ARCHIEF/AURELIEN GOUBAU

1969

In deze rubriek elk weekeinde een portret van iemand die recent is overleden.

2022

De Baantjer van de Bijlmer

Oud-brigadier Joop Reder (1946-2026) vond rechercheren fantastisch. „Urenlang puzzelen hoe hij de zaak kon gaan oplossen."

Helpen zit zijn familie in het bloed. Dus toen Joop Reder (1946), 'de Baantjer van de Bijlmer', op zijn 58ste met pensioen ging, werd hij fulltime vrijwilliger. Hij werd actief bij de Zonnebloem. De Lutherse kerk. Chauffeerde bewoners van zorginstelling Cordaan. Werd nóg actiever bij de Amsterdamse Politie Gymnastiek Sportvereniging (APGS). Voorzitter van de Senioren Politie Amsterdam en vrijwilliger bij het Verzetsmuseum. „Joop was onze speciale koerier die museumobjecten vervoerde", vertelt museumdirecteur Karlien Metz. „Hij was een man die vanwege zijn politieverleden oog had voor mogelijke risico's. Een man op wie je altijd kon rekenen en die altijd klaar stond." Joop Reder overleed op 10 april, 79 jaar oud.

Reder was na zijn pensioen nog net zo druk als in zijn tijd als rechercheur in de Amsterdamse Bijlmermeer. „En toch was mijn vader er op alle belangrijke momenten in mijn leven", vertelt zijn oudste zoon René. „*Quality time* voor de familie vond hij heel belangrijk. Daar was mijn vader heel strikt in."

„Ik kon altijd bij mijn vader terecht. Met álles. Hij heeft altijd gezegd: 'Als er iets is, vertel het! Het maakt niet uit wat het is. Want als ik niks weet, kan ik je nooit helpen'. Dat credo is ook het mijne geworden'', zegt René Reder. Hij woont met zijn twee kinderen bij zijn moeder in huis nadat hij tien jaar geleden zijn huis kwijtraakte na een scheiding. „Zijn jongste broer heeft na zijn scheiding ook een tijdje met zijn kinderen bij ons ingewoond", vertelt moeder Ans. Nuchter: „Als je mensen kunt helpen, moet je dat doen."

Ans Reder (80), tot twee jaar geleden nog parttime werkzaam in het basisonderwijs, vertelt dat zij en haar man in het verleden ook twee keer tijdelijk iemand in huis hebben genomen 'waar het thuis niet zo lekker liep'. „En toen de Betuwe in 1995 vanwege het hoge water moest worden geëvacueerd, zijn Joop en de jongens meteen naar Joops broer gereden om zijn showroom te ontruimen. En daarna hebben zijn broer en zijn zoon tien dagen bij ons in huis gezeten."

Knappe verschijning

Joop Reder werd 80 jaar geleden in Amsterdam-Oost geboren. Hij was nummer twee in een gezin met vier kinderen. Een druk gezin. Reders vader was bakker en werkte later bij de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij. Joops moeder was huisvrouw. Toen hij 12 was, verhuisde het gezin naar Amsterdam-Noord. Joop deed de mavo en ging na zijn examen meteen aan de slag als winkelbediende. Nadat hij een servies had laten vallen bij Wille & Co, een chique speciaalzaak op de Amsterdamse Nieuwendijk, kon hij vertrekken.

Hij vond een nieuwe baan in een woonwinkel. En al snel stond de 18-jarige, bijna twee meter lange Joop, in pak bij de receptie. Een knappe verschijning die moeiteloos met iedereen overweg kon. „Ik ontmoette hem 60 jaar geleden tijdens dansles. Joop was assistent van de leraar en heel veel meisjes waren verliefd op hem", lacht Ans Reder. „Ik vond hem wel leuk, maar ik had altijd het idee: 'die is zo weer weg'. Dus ik ben in het begin heel terughoudend geweest. Maar Joop was serieus, en drie jaar later zijn we getrouwd."

Tijdens een wandeling met Ans in Amsterdam-Noord zag Reder een poster van de politie hangen. Ze zochten nieuwe mensen. De twintiger solliciteerde en ging onder meer aan de slag op bureau Kattenburg, IJtunnel en Bijlmerplein. Om uiteindelijk rechercheur te worden op bureau Flierbosdreef. „Hij vond het fijn om politieagent te zijn. Maar het recherchewerk vond hij écht fantastisch. Urenlang puzzelen en nadenken over hoe hij een zaak kon gaan oplossen. Welke kant hij op moest gaan. Welke kant niet. Dat vond hij machtig mooi", vertelt zijn zoon.

In een interview met deze krant zei Joop Reder dat de Bijlmerramp de grootste indruk op hem heeft gemaakt in zijn carrière. „Als ik m'n ogen sluit, zie ik mijzelf weer lopen bij die flats. En voel de hitte." Femke Akerboom-Beekman - wier familie zeer goed bevriend is met de Reders - vertelt: „Als Joop een heel zware dag had gehad, belde Ans mijn moeder, die predikant van de Lutherse Augustanakerk was, en zei dan simpelweg: 'Joop is onderweg'. Hij kwam dan met een krat Grolsch binnen en zat dan weleens tot drie uur 's nachts met mijn moeder te praten."

Groot hart

Femke Akerboom-Beekman voelde zich soms een beetje de dochter van Ans en Joop. „Als ik bijvoorbeeld met zijn zonen René en Sander uitging, kreeg ik van Joop geld om een rondje te geven. Terwijl zij juist de opdracht hadden gekregen om mij vrij te houden. Als ik het geld wilde teruggeven, kreeg ik te horen dat het voor mijn spaarpot was."

„Joop was veel meer dan een politieman", vertelt oud-collega Rob Heida. „Hij was een man met een groot hart voor anderen. Zo was hij op verschillende politiebureaus en basisscholen in Amsterdam-West Sinterklaas. En hij heeft ons veel geleerd over leiderschap, betrokkenheid en hoe je met humor en warmte mensen kunt verbinden." Heida herinnert zich de vrijdagmiddagborrels. „Dan werd je gebeld dat er assistentie nodig was bij een vechtpartij. Als je dan in het betreffende etablissement arriveerde, stond er een biertje voor je klaar."

Zijn bijnaam, de Baantjer van de Bijlmer, dankt hij aan een artikel in *De Telegraaf*. Misdaadverslaggever John van den Heuvel, ooit collega van Reder, interviewde de ras-Amsterdammer toen hij met pensioen ging. De twee hebben altijd contact gehouden. Een dag voor de oud-brigadier euthanasie kreeg, belde Van Den Heuvel nog kort met Reder. „Joop was een gedroomde rechercheur. Strategisch. Analytisch. En voorzien van een groot rechtvaardigheidsgevoel."

„En bovenal was hij een man die altijd opkwam voor zijn collega's", voegt hij eraan toe. „Ik zal nooit vergeten hoe Joop op bureau Lijnbaansgracht de toenmalige burgemeester Ed van Thijn, die net te keer was gegaan tegen alle collega's, corrigeerde. Hij liet Van Thijn weten dat hij niet op zo'n manier wenste te worden toegesproken door zijn baas. Het was doodstil in de zaal, maar Joop was voor niets en niemand bang. En dus ook niet voor autoriteiten."

Marloes Elings

Advertentie

ROLF BENZ TOT 60% KORTING | MONDIS TOT 49% KORTING | leolux TOT 60% KORTING | Artifort TOT 49% KORTING | vitra. TOT 54% KORTING | Cassina TOT 56% KORTING | Gelderland TOT 45% KORTING | bert plantagie TOT 48% KORTING

pode TOT 60% KORTING | GIORGETTI TOT 73% KORTING

Stressless TOT 48% KORTING | JORI TOT 78% KORTING

HAY TOT 39% KORTING | arco TOT 46% KORTING

MUUTO TOT 60% KORTING | Poltrona Frau TOT 43% KORTING

auping TOT 49% KORTING | &Tradition TOT 55% KORTING

zanotta: TOT 39% KORTING | Artemide TOT 40% KORTING

B&B ITALIA TOT 51% KORTING | DESIGNONSTOCK TOT 44% KORTING

THONET TOT 39% KORTING | ligne roset TOT 45% KORTING

FLOS TOT 40% KORTING | COR TOT 46% KORTING

WITTMANN TOT 46% KORTING | swissflex TOT 49% KORTING | interlübke TOT 39% KORTING | HARVINK TOT 40% KORTING | LABEL VANDENBERG TOT 50% KORTING | CARL HANSEN & SØN TOT 50% KORTING | LINTELOO TOT 60% KORTING | de Sede TOT 60% KORTING

OPENINGSTIJDEN
Maandag t/m woensdag: 9.30 - 17.30 uur
Donderdag en vrijdag: 9.30 - 21.00 uur
Zaterdag: 9.30 - 17.30 uur
Zondag: gesloten

ADRES
Noorderkade 1038
1823 CJ Alkmaar
Tel. (072) 511 27 60
www.vantil.nl / info@vantil.nl

van til interieur

Getoonde opruimingsartikelen zijn eenmalig en kunnen inmiddels verkocht zijn. Druk- en zetfouten voorbehouden. Voor opruimingsartikelen gelden andere bezorgtarieven.
Aanbiedingen kunnen van de afgebeelde (kleur) uitvoering verschillen.

Meer informatie

ECONOMIE

FOTO ROGER CREMERS

Werk minder, red de wereld

Wanneer Thomas Piketty spreekt, wordt er geluisterd. Zijn ideale wereldeconomie is tot in de puntjes doorberekend.

16/19

& VERDER

2/3

Defensie
Sentiment over inzet AI bij defensie begint te schuiven, ook bij Trump

12/13

Upfront
Supermarkt en eitwitreep-merk geeft ‘mensen controle over eten’

14/15

Kei-auto
Is het een golfcar, is het een camper? Mini-wagen uit Japan is een succes

BRONCODE

Op Spotify ligt de lat wel erg laag

Spotify zet de deur naar AI-muziek wijd open, via een deal met Universal. Nét ietsje beter dan AI-slop.

Peter van der Ploeg en vier andere redacteuren schrijven hier wekelijks over technologische ontwikkelingen.

Meer dan twintig jaar geleden zag ik The Fun Lovin' Criminals. Je weet wel, 'Scooby Snacks'. Ik weet er niet zoveel meer van, dus erg memorabel was het niet, maar één ding heb ik wel onthouden: de drummer speelde *over* een bandje, niet met z'n bandje. Hij playbackte.

Het gekke is dat ik dat niet zo erg vond. Waarom stoorde het me niet enorm dat deze herfstige slagwerker zijn paycheck bij elkaar zat te acteren? Drum zelf, of drum niet, toch? Maar omdat de sierdrummer ook nog een beetje mee zat te rammen, was het charmant-rommelig genoeg. De act van die charismatische, zwetende New Yorkers deed de rest. En ach, plezier makende boefjes, natuurlijk kleuren die niet binnen de lijntjes.

Ik moest er afgelopen week aan denken toen Spotify zich openlijk met AI-muziek bleek te gaan bemoeien. Het bedrijf sloot een deal met Universal Music Group voor het aanbieden van een soort AI-mixer. Tegen extra betaling kunnen gebruikers straks liedjes mixen en coveren. Misschien kun je dan een nummer van Pearl Jam door Alicia Keys laten zingen, of The Beatles in de stijl van André Hazes.

Hoe dat precies gaat werken, weten we nog niet. Maar er is een risico dat de Spotify-bibliotheek zich straks nog verder vult met AI-muziek – nóg verder, want zo'n 44 procent op de streamingdiensten is al gemaakt met AI. Universal Music Group is het grootste muzieklabel van de wereld, met artiesten als Taylor Swift en Billie Eilish, en sublabels als Def Jam en Top Notch.

Het waarom weten we wel: 'Alles beter dan slop'. Dat is het daadwerkelijke argument dat Spotify-chef Alex Norström gaf in *The Guardian*. Slop is een mooi woord voor shit. Zielloze, voorspelbare, gladde shit. De lat voor Spotify is nu dus shit, en alles daar net boven is blijkbaar mooi meegenomen. Als muziekliefhebber, met blijkbaar een zwak voor net-niet-drummers, vind ik die lat vrij laag liggen.

Maar er moet geld verdiend worden en ze zoeken dat bij 'superfans' die geld overhebben. Alle abonnementsprijzen zijn al verhoogd – in mei ging het premium-abonnement nog van 14,99 naar 17,99 euro per maand. En voor wie nóg meer wil betalen komt er de 'personal podcast', waarmee met AI-agents samengestelde persoonlijke podcasts kunnen worden beluisterd. Het idee is dat je bijvoorbeeld je persoonlijke werkschema kan laten samenvatten in een podcast.

En dan is er 'reserved', Spotify's toegangspoort voor concerttickets en abonnementen. De *user experience* op moet er personaliseerd worden. Uiteraard geldt dat niet voor artiesten, wier persoonlijkheid straks volledig naar wens is om te katten naar iets anders.

Geld

Money money money. Abba zong het al, daar gaat het om. AI-slop is waardeloos, maar als je er iets aan kunt verdienen, kunnen ze het je wel vergeven. Vooralsnog is Spotify voor het eerst winstgevend, en na de bekendmaking van de deal met Universal schoot het aandeel met 16 procent omhoog. Maar dat is wel nadat het in het afgelopen jaar diep met 40 procent was gezonken. Zou ik nog geen T-shirts van laten drukken.

AI-muziek pakt nu al aan twee kanten opbrengst van artiesten af: eerst door de modellen op hun muziek te trainen, daarna door een groeiend deel van de opbrengsten uit streaming in te pikken. In de deal van Universal staat dat alleen muziek van artiesten met hun toestemming kan worden gebruikt in de nieuwe tool, maar hoe vrijwillig is dat? Wordt het meegenomen in contractonderhandelingen? Zien artiesten hoe ze op Spotify straks helemaal niet meer in relevante playlists terechtkomen?

> *De lat voor Spotify is shit, alles daarboven is mooi*

Waar de kleine streamingdienst Deezer zich juist profileert met het uitkammen van AI-muziek, heeft Spotify heeft de deur naar AI nooit dichtgedaan. Wel heeft het onlangs vignetjes aangeboden aan echte artiesten, maar dat is ad hoc en misschien de omgekeerde wereld. De AI-artiesten hoeven niets, de echte artiesten moeten zich maar bekendmaken. En wie gaat hiervoor betalen?

Natuurlijk wil iedereen het een keer proberen, ik ook. 'Scooby Snacks', maar met het ritme van Bob Marley's 'Exodus' en de stem van Billie Eilish, let's go. Maar die betalende superfans waar Spotify op rekent, moet ik nog tegenkomen. Zou je als Taylor Swift-superfan haar muziek willen verknippen met die van een ander?

We wisten dat AI alles ging veranderen in de muziekwereld. Het wordt steeds duidelijker welke kant dat opgaat. Ik heb tien keer liever echte muziek die slecht wordt gespeeld, dan perfectionistische net-niet-slop. Geef mij een drummer die zich in het zweet werkt om zijn eigen bandje bij te houden: imperfecte menselijkheid boven perfecte onmenselijkheid.

MILITAIRE AI

Het Mythos-effect: Trump haalt voor het eerst de teugels aan voor AI

Militairen in de VS willen meer AI en cyberwapens inzetten, samen met de commerciële techsector. Maar de angst voor de ongeremde inzet van kunstmatige intelligentie groeit, zelfs bij de regering-Trump.

Marc Hijink
WASHINGTON

Anthony Fleming koos een strategische plek om zijn campingtafeltje uit te klappen. Hij staat langs het voetpad midden op de National Mall in Washington, het uitgestrekte grasveld tussen het Congres en het Witte Huis. Zijn missie: handtekeningen verzamelen om de ongereguleerde opmars van kunstmatige intelligentie te stoppen. Zijn wapens: folders, buttons en een goed gesprek.

Fleming is de regionale coördinator van Pause.AI. Samen met twee andere jonge vrijwilligers haalt hij op een zaterdagmiddag in mei zestig steunbetuigingen op. Niet slecht, vinden ze.

De Pause.AI-beweging startte in Nederland maar vindt ook weerklank in de VS. In het land waar ChatGPT werd geboren, lijkt niets de AI-race nog af te remmen; techbedrijven steken honderden miljarden dollars in nieuwe datacenters en hun AI-modellen worden gretig omarmd door het Pentagon.

„Gewone Amerikanen zien liever dat het bedrijfsleven minder hard van stapel loopt.", zegt Fleming. „Er is veel lokaal protest tegen de grote datacenters, en een groeiende angst dat AI je werk overneemt of je kinderen tot zelfmoord kan drijven."

De AI-sector kreeg van de tweede regering-Trump ruim baan en alle regels die de regering-Biden opstelde om AI veilig te houden, gingen de prullenbak in. Maar Fleming voelt dat er verandering in de lucht zit. Hij put moed uit de aanvaring tussen het Pentagon en Anthropic. Deze toonaangevende AI-ontwikkelaar weigerde producten te leveren die massasurveillance ondersteunen, of de inzet van dodelijke autonome wapens mogelijk maken. Het Pentagon was van plan Anthropic in de ban te doen: militairen willen zich niet door een leverancier laten voorschrijven hoe ze hun wapens inzetten.

Maar toen kwam Anthropic met Mythos op de proppen, een AI-model dat razendsnel kwetsbaarheden in software opspoort, informatie waarmee je cyberaanvallen kunt ontketenen. Mythos zou zo'n krachtig wapen zijn dat voorlopig een beperkt aantal partijen toegang tot de software krijgt, waaronder Amerikaanse veiligheidsdiensten.

„Mythos was een waarschuwingsschot voor de overheid: ze zien nu in dat AI ook een gevaar kan zijn. Dat zet verandering in gang", hoopt Fleming. Zijn voorgevoel lijkt te kloppen: afgelopen week tekende president Trump een decreet om AI-modellen die als cyberwapen kunnen dienen, vooraf te controleren via een 'clearinghouse'. Zo kunnen instellingen die vitale infrastructuur beheren als eerste hun software repareren. De AI-bedrijven moeten 'vrijwillig' meewerken. Al is het voorzichtig, het is de eerste keer dat Trump de teugels aantrekt.

AI-aroma

De Amerikaanse techreuzen hielden zich lange tijd ver van militaire toepassingen, uit angst voor reputatieschade of boze werknemers. Die gêne is verdwenen; techbedrijven willen graag defensiecontracten tekenen. Uit vaderlandsliefde, maar ook om hun peperdure AI-datacenters sneller terug te verdienen.

In mei werd in Washington de zogenoemde AI+ Expo gehouden, waar de stands van Amazon, Google, Meta, Microsoft en OpenAI gebroederlijk tussen die van wapenfabrikanten en Amerikaanse ministeries. De kopstukken uit de techsector, politici en militairen komen elkaar tegen in panels, in de wandelgangen en in de lange rij voor een robot die koffie serveert. Veel trager dan een menselijke barista, maar wel met AI-aroma.

Katie Sutton, de onderminister voor het cyberbeleid van het Department of War, draait in een vraaggesprek op het AI+-podium handig om de Mythos-discussie heen. „Het heeft geen zin om alle aandacht op één model te richten. Over zes maanden is er een ander product dat nog weer veel beter is."

Sutton was in het verleden cybersecurityspecialist. „De aanvaller is altijd in het voordeel", weet ze. Dat geldt ook voor Amerikaanse overheidsinstellingen en kritieke infrastructuur, die uiterst kwetsbaar bleken voor hackcampagnes zoals Salt Typhoon (2023) en Volt Typhoon (2024). Volgens de VS zat de Chinese overheid daarachter.

De cyberoorlog escaleert, ziet Sutton: „De meeste cyberaanvallen waren tot nu toe gericht op spionage en datadiefstal, maar nu nestelen hackers zich in systemen als strategische voorbereiding op een mogelijk conflict." Ook Amerika gaat cyberwapens offensief inzetten, in combinatie met traditionele wapens. Sutton: „Dat die aanpak werkt, hebben we nu bewezen met onze acties in Venezuela en Iran, Operations *Absolute Resolve* en *Epic Fury*."

Amerikaanse commando's bij een presentatie van de Special Operation Forces in Tampa, Florida. GETTY IMAGES VIA AFP

Ingestort huis

Als je met een cyberaanval stroomnetten, watervoorzieningen, verkeerslichten of mobiele netwerken platlegt, treft dat burgers net zo hard als de militaire tegenstanders, waarschuwt Jonathan Horowitz. Hij is juridisch expert bij het Internationaal Comité van het Rode Kruis (ICRC). Hun stand op de AI+ Expo valt op: een huis dat door een raketaanval getroffen lijkt.

Het ICRC probeert burgers in gewapende conflicten te beschermen en volgt daarom op de voet welke nieuwe technologieën er op het slagveld verschijnen. Vandaar dat Horowitz op het AI-congres veel met defensiespecialisten praat. „Geen militair wil een wapensysteem dat onbetrouwbaar, onvoorspelbaar en onnauwkeurig is. Dat is weggegooid geld en een tactisch risico", stelt hij.

Met een cyberaanval kun je doden, gewonden of fysieke schade veroorzaken, en daarom moeten digitale wapens volgens Horowitz aan dezelfde regels voldoen als traditionele wapens. „Zoals je geen bom op een ziekenhuis mag gooien, mag je dat ziekenhuis ook niet platleggen met een cyberaanval. Dat maakt voor het internationale humanitaire recht niet uit."

Een hacker kan erg nauwkeurig te werk gaan, maar zodra zogeheten 'AI-agents' op eigen houtje systemen gaan blokkeren, ontwricht dat al snel de hele samenleving.

Volgens Horowitz belandt alle hardware, software, netwerken en diensten uit de commerciële techsector in het midden van de strijd: „Ook betaalsystemen, bankgegevens en andere data van burgers zijn het doelwit." Dat is een van de reden dat het Nederlandse kabinet de verkoop blokkeerde van Digi-D-beheerder Solvinity, aan een Amerikaanse partij.

> Zoals je geen bom op een ziekenhuis mag gooien, mag je dat ziekenhuis ook niet platleggen met een cyberaanval
>
> **Jonathan Horowitz** jurist het Rode Kruis

De missers van Maven

Een van de beloftes van het Pentagon is dat je met AI sneller vijandelijke doelen kunt treffen en kunstmatige intelligentie helpt menselijke missers op het slagveld te voorkomen. Maar alles staat of valt bij het gebruik van de juiste data. Dat bleek opnieuw eind februari, toen een Amerikaanse raket een Iraanse meisjesschool raakte en 156 mensen doodde. Ooit was dat gebouw onderdeel van een militair complex, maar die gegevens waren blijkbaar niet geüpdatet.

Op deze dramatische misser wil Emil Michael geen commentaar geven. Michael is onderminister bij het Amerikaanse Department of War, verantwoordelijk voor de invoering van nieuwe technologie bij het Pentagon. Hij denkt dat het gebruik van AI de kans op fouten verkleint: „Hoe meer data je verzamelt en combineert met andere real-time informatie, des te minder onbedoelde nevenschade je veroorzaakt."

De Amerikaanse krijgsmacht gebruikt het Maven Smart System om zo snel mogelijk vijandelijke doelen te vinden en uit te schakelen. De menselijke beoordeling van zo'n aanval is tot een minimum beperkt, om tijd te besparen. De algoritmes zijn getraind met video's van drones en satellieten; meerdere commerciële techbedrijven leveren de software voor de beeldherkenning en databedrijf Palantir voegt de informatiestromen samen.

In haar boek 'Project Maven' beschrijft Bloomberg-journaliste Katrina Manson van dichtbij hoe een clubje van vijf Amerikaanse mariniers dit grootschalige AI-project in het Pentagon optuigde. Manson is op de AI+ Expo om haar boek toe te lichten: „Het team van Project Maven had in het begin grote moeite om techbedrijven te ronselen. Liefst wilden ze samenwerken met het 'A-team' van Google Deepmind, maar die weigerden. Noodgedwongen zijn ze in zee gegaan met een bedrijf dat zich had gespecialiseerd in beeldherkenning voor trouwreportages."

Volgens Manson was 'Maven' vanaf het begin bedoeld om vijandelijke doelen te herkennen. Een van de conclusies van haar boek is dat algoritmes steevast tekortschieten in nieuwe situaties, omdat er dan te weinig data voorhanden zijn. „De modellen die getraind zijn voor de woestijn, werken niet in de jungle of in de sneeuw."

Algoritmes kunnen vaak ook geen onderscheid maken tussen mannen, vrouwen of kinderen. Manson: „Het is bovendien moeilijk om op basis van drie pixels te duiden of iemand een wapen over zijn schouder draagt of een onschuldige rugzak. De menselijke beoordelaars die ik sprak, vinden dat ze daar beter in zijn dan AI. Mensen begrijpen meer van de context."

De claims van het Pentagon dat AI de accuratesse of de precisie zou verbeteren, worden volgens Manson niet waargemaakt. Ze haalt het voorbeeld aan van een actie in Kabul waarbij zeven kinderen omkwamen. Dat was een menselijke beoordelingsfout, bleek achteraf. „Voor die specifieke aanval werd Maven niet gebruikt. Maar toen de ontwikkelaars dezelfde dronebeelden aan Maven toonden, zag het systeem de kinderen ook niet. Zelfs al stond de AI-software op zijn meest gevoelige stand."

Advertentie

Brainstormen over een ander belastingstelsel

Het moet anders, maar hoe? Hoe komen we tot iets dat niet alleen goed is voor de economie, maar ook eerlijk? Té belangrijk om aan specialisten over te laten.

Henry Meijer nodigt je uit voor een **bijeenkomst** over onder meer de hoge marginale druk voor toeslaggerechtigden, evenwicht belasten arbeid en vermogen, giftenaftrek, eigen woning en erfbelasting.

Aanmelden op www.eerlijkerbelastingstelsel.nl

11 juni Den Haag
17 juni Vught
18 juni Zwolle
24 juni Leiden

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

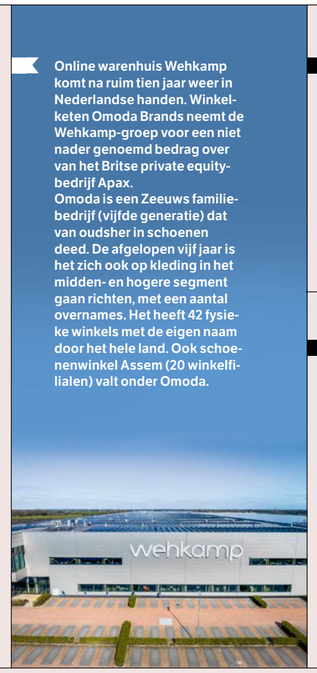
In het kort

Wanneer SpaceX volgende week vrijdag naar de beurs gaat, wil het 75 miljard dollar ophalen. Dat blijkt uit een pitch aan beleggers, waarin het bedrijf zegt zich op te maken voor een uitgifteprijs van 135 dollar voor de 555,6 miljoen aandelen. Als die belangstelling inderdaad zo groot is, zou het de grootste beursgang ooit zijn. Het huidige record staat op de beursgang van Saudi Aramco in 2019, dat bedrijf haalde destijds 29,4 miljard op. Later in het jaar volgt een andere grote beursgang: AI-bedrijf Anthropic wil ook naar de beurs, zo maakte het deze week bekend. De verwachting is dat OpenAI later volgt.

> *Amerikaanse cloudspelers zijn heel goed in het bedienen van grote bedrijven*

Alexander Zwart, hoofd IT van Rabobank, is voorstander van digitale Europese soevereiniteit, zei hij deze week in NRC. Alleen voorlopig kan zijn bank niet zonder grote Amerikaanse spelers.

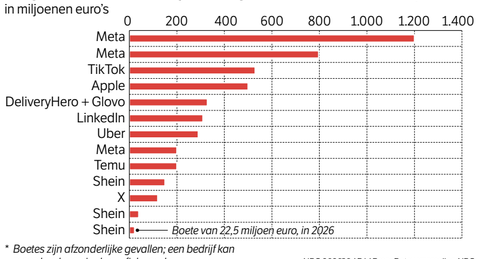

Online warenhuis Wehkamp komt na ruim tien jaar weer in Nederlandse handen. Winkelketen Omoda Brands neemt de Wehkamp-groep voor een niet nader genoemd bedrag over van het Britse private equity-bedrijf Apax.
Omoda is een Zeeuws familiebedrijf (vijfde generatie) dat van oudsher in schoenen deed. De afgelopen vijf jaar is het zich ook op kleding in het midden- en hogere segment gaan richten, met een aantal overnames. Het heeft 42 fysieke winkels met de eigen naam door het hele land. Ook schoenenwinkel Assem (20 winkelfilialen) valt onder Omoda.

De **inflatie in Europa** is verder opgelopen naar 3,2 procent op jaarbasis. De inflatie wordt vooral aangejaagd door de hoge energieprijzen ten gevolge van de sluiting van de Straat van Hormuz. In navolging van de energieprijzen (waar ook brandstof onder gerekend wordt) beginnen ook de kosten voor diensten op te lopen, aldus het Europees statistiekbureau Eurostat deze week.

Er komt een nieuwe topman bij **Shell Nederland**: Thomas de Boer volgt Frans Everts op die sinds 2023 aan het hoofd stond van het bedrijf. De Boer is op dit moment vicepresident biogas, het bedrijfsonderdeel dat uit agrarische reststromen gas maakt. Ondertussen heeft bij **Heineken** de discussie over wie de brouwer moet gaan leiden zich verplaatst naar de Britse krant Financial Times, waar twee grote aandeelhouders pleiten voor een topman van buiten.

GRAFIEK VAN DE WEEK FRANSE BOETE VOOR SHEIN RELATIEF LAAG IN EU-PERSPECTIEF

Europese boetes* tech-bedrijven in de periode 2023 tot en met 2026,
in miljoenen euro's

* *Boetes zijn afzonderlijke gevallen; een bedrijf kan meerdere keren in de grafiek voorkomen.*

NRC 060626 / DJ / Bron: Dataverzameling NRC

Het platform voor ultrafastfashionkleding **Shein** heeft in Frankrijk een boete van bijna 22,5 miljoen euro gekregen. De Franse toezichthouder DGCCRF vindt dat de van origine Chinese webwinkel zich niet heeft gehouden aan de regels voor het informeren van consumenten. Shein vertelde klanten in hun bestelbevestiging niet de precieze prijs van gekochte producten. Verder informeerde Shein klanten niet over de microplastics. Bij kledingstukken die voor meer dan de helft uit synthetische vezels bestaan, moet in Frankrijk worden vermeld dat bij het wassen plastic microvezels vrijkomen.
Het is niet de eerste keer dat Shein een boete krijgt in Frankrijk. Vorig jaar gaven de consumententoezichthouder en de privacywaakhond Shein al miljoenenboetes. Die zijn overigens veel lager dan sommige boetes die de Europese Commissie en nationale overheden de afgelopen drie jaar gaven aan tech-bedrijven. De Franse DGCCRF-boete komt voort uit nationaal consumentenrecht met vaste maxima, de Europese Commissie en de privacytoezichthouders werken met kaders waarin de boete is gekoppeld aan de wereldwijde omzet. Dat verschil in mandaat en rechtsgrond verklaart het schaalverschil. Sinds februari loopt er ook een Europees onderzoek naar Shein. Dat draait onder meer om de vraag of de webwinkel genoeg doet om illegale producten te weren.

De nog maar net begonnen overnamestrijd rond **AkzoNobel** is alweer voorbij. Vorige week werd bekend dat het verfconcern een bod van de verfbedrijven Nippon Paint en Sherwin-Williams van 12,5 miljard euro had afgewezen. De verfbedrijven zouden AkzoNobel willen opsplitsen, waarbij Nippon onder meer de verfmerken Flexa en Sikkens zou krijgen, en Sherwin-Williams de autocoatings. Deze week werd bekend dat Nippon Paint en Sherwin-Williams hun overnameplannen weer staken. Als de overname was doorgegaan zouden zowel het hoofdkantoor als de beursnotering uit Nederland zijn verdwenen.

Het meest waardevolle Japanse bedrijf is niet meer automaker Toyota, maar **SoftBank**. Vorig weekend kondigde de Softbank aan tot 75 miljard euro te steken in de bouw van nieuwe Europese AI-datacentra. Die moeten in Frankrijk komen. Daarop klom het aandeel van Softbank flink. Het bedrijf investeerde afgelopen jaren in OpenAI (de maker van ChatGPT). Ook verdiende het aanzienlijk toen het in 2000 20 miljoen investeerde in het destijds net beginnende Chinese internetbedrijf Alibaba.

Drie fruitdrankjes zijn verkozen tot meest misleidende product van het jaar en krijgen van consumentenorganisatie Foodwatch het **Gouden Windei**. Het gaat om Van de Boom Siroop Peer, dat voor driekwart uit appelsap bestaat. Om Citrus Shield, een drankje van sapmerk Innocent, dat voor 35 procent uit appelsap bestaat. De meeste stemmen waren voor 1 de Beste Ice Tea Perzik, dat slechts 0,1 procent perziksap bevat uit concentraat. Volgens Foodwatch is deze vorm van misleiding geen incident. Fabrikanten gebruiken afbeeldingen en productnamen om een hogere kwaliteit of hoeveelheid te suggereren dan daadwerkelijk aanwezig is.

Samenstelling **Liza van Lonkhuyzen** en **Jan Benjamin.** Foto's: **ANP, Getty Images**

Advertentie

OUR BANK THE BANK FOR FOOD SECTOR LEADERS HUNGRY FOR WHAT'S NEXT

To be competitive in today's food sector demands continuous innovation. We support our partners in staying a step ahead, by combining industry insights, financing solutions and strong connections across the value chains.

RABOBANK.COM/WHOLESALE

de coöperatieve Rabobank

Advertentie

Branded content

In Limburg wordt de chemie opnieuw uitgevonden

Hier vindt de Nederlandse transitie naar een circulaire toekomst plaats

De chemische industrie staat aan het begin van een fundamentele verandering. Grondstoffen komen niet langer vanzelfsprekend uit olie en gas, fabrieken worden onderdeel van circulaire ketens waarin afval weer grondstof wordt. Die omslag voltrekt zich niet alleen in laboratoria, maar ook op industriële schaal. Tekst: Robert Heeg, fotografie: Marloes Bosch

Koos van Haasteren en Astrid Boeijen over de rol van Chemelot binnen de transitie van de chemische industrie.

De Brightlands Chemelot Campus is een innovatief ecosysteem in de wereld van circulaire chemie in Limburg. Hier wordt gewerkt aan wat een nieuw industrieel systeem moet worden. Samen met Chemelot Industrial Park vormt het één van de grootste Europese chemiecomplexen.

Circulair dieet

Het nieuwe systeem is een behoorlijk fundamentele omslag, aldus Koos van Haasteren, ceo Chemelot Industrial Park. „Op Chemelot zijn we bezig de bestaande installaties in stappen op een circulair dieet te zetten. Tot nu toe kregen we een belangrijk deel van de grondstoffen via buizen, denk aan nafta en gas. De komende tijd zullen we veel meer grondstoffen gebruiken, zoals gebruikte kunststoffen, textiel en afval, om circulaire waterstof en nafta te maken. Dat zal minder door buizen komen en meer via spoor, water of weg."

Van laboratorium naar fabriek

Die verandering raakt het hele systeem, aldus Van Haasteren. „Als je aan het begin van de keten met circulaire grondstoffen werkt, kun je in een keer de hele keten circulair maken. De chemie staat immers aan de basis van honderden producten, van verpakkingen en kleding tot medische toepassingen."
De Brightlands Chemelot Campus speelt een centrale rol in de revolutie, vertelt Astrid Boeijen, ceo van de campus. „Op de campus wordt de basis gelegd voor de circulaire chemie van de toekomst. Zo'n 130 organisaties, van kleine startups tot innovatielabs van multinationals, studenten en onderzoeksinstituten als TNO, werken allemaal samen aan dezelfde vraagstukken om tot een circulaire chemie te komen."

Innovatie en industrie naast elkaar

De campus fungeert zo als schakel tussen onderzoek en industriële productieschaal, legt Boeijen uit. „Wij verbinden bedrijven met kennis en talent, en helpen ze groeien met faciliteiten en expertise over bijvoorbeeld financiering. Een startup kan hier beginnen met begeleiding, vervolgens een laboratorium huren en uiteindelijk een proefinstallatie bouwen om technologie op te schalen."
Volgens Van Haasteren is die nabijheid van innovatie en industrie cruciaal. „We hebben een ecosysteem waar innovatie en industrie naast elkaar zitten. Dankzij die samenwerking zitten er zo'n 120 verduurzamingsprojecten in onze investeringspijplijn."

Baanbrekend werk

De nieuwe chemie wordt al ontwikkeld en getest op de campus door verschillende aanwezige bedrijven. Zo werkt Coolbrook hier aan het elektrificeren van de 'kraker'; een enorme fabriek die de basis legt voor bijna alle plastic producten die we in ons dagelijks leven gebruiken. Boeijen: „Normaal wordt nafta – gemaakt uit aardolie – gebruikt om hier de benodigde hoge temperaturen te bereiken in zo'n kraker, maar Coolbrooks technologie maakt het mogelijk om elektriciteit te gebruiken." Ook Toriant is een voorbeeld van een bedrijf dat baanbrekend werk levert; het gebruikt plasmatechnologie om van methaan grondstoffen voor plastics te maken zonder CO_2-uitstoot. „Deze technologieën zijn de laboratoriumschaal al voorbij en zitten in de opschalingsfase."

Eerste circulaire operatie

Van Haasteren ziet hoe de campus voortbouwt op een lange geschiedenis van innovatie op Chemelot. „We hebben nu een van de eerste grote industriële pyrolysefabrieken die circulaire nafta maakt voor de kraker." Soms ontstaan innovaties uit onverwachte samenwerking. „Plastic afval van operaties uit het Zuyderland ziekenhuis in Heerlen wordt nu verwerkt en opnieuw gebruikt in medische verpakkingen. Daardoor vond daar onlangs de eerste circulaire operatie ter wereld plaats. Toch wel iets heel bijzonders."

Investering en talent

Om innovaties door te ontwikkelen tot fabrieken is meer nodig dan technologie alleen. „Bij serieuze fabrieken gaat het om investeringen van tientallen of honderden miljoenen euro's", zegt Boeijen. „Als dat geld in ons land niet beschikbaar is, vertrekken bedrijven naar het buitenland. Dat zouden we als Nederland en Europa niet moeten willen."
De campus profiteert van de aanwezigheid van onderwijsinstellingen in de regio, voegt ze toe. „Bedrijven hebben hier direct toegang tot talent van onder meer de Universiteit Maastricht en de RWTH Aachen. Dat maakt deze regio aantrekkelijk voor bedrijven die willen groeien."

Energie-infrastructuur steeds belangrijker

De vraag is vooral hoe snel de gehele transitie kan plaatsvinden. „Als het lukt om zoals gepland in 2033 de aansluiting op het 380 kV-netwerk te krijgen, redden we het tot 2035 met de stroom die we dan hebben", zegt Van Haasteren. Ook voor startups en scale-ups wordt energie-infrastructuur steeds belangrijker, vult Boeijen aan. „Voor de bedrijven die nu in de beginfase zitten, hebben we voldoende elektriciteit, maar voor verdere doorgroei wordt netcapaciteit een belangrijke factor."

Motor voor Nederland

Chemelot is goed voor een aanzienlijk deel van de omzet van Zuid-Limburg. „Maar het belang is groter", zegt Van Haasteren. „Als eerste chemiecomplex ter wereld kunnen we circulair en klimaatneutraal worden. Door de samenwerking tussen Chemelot Industrial Park en Brightlands Chemelot Campus kunnen we optimaal gebruikmaken van de kennis en kunde om die slag te maken."
Volgens Boeijen is dat niet alleen een regionale, maar ook een nationale opgave. „Wij zijn op regionale kracht uitgegroeid tot waar we nu zijn, maar we zijn inmiddels een motor achter de economie van Nederland. Innovatiecampussen zoals die van ons verdienen structurele steun om die motorfunctie te versterken."

Nu handelen

Van Haasteren vat het pragmatisch samen: „Geen woorden maar daden. We moeten alle duurzaamheidsplannen die op tafel liggen, realiseren. De tijd om te handelen is nu." De transitie van de chemische industrie is daarmee niet alleen een technologisch verhaal, maar ook een economisch en maatschappelijk verhaal. Beide organisaties spelen daarin een trekkersrol. Of, zoals Boeijen het zegt: „We streven ernaar de meest duurzame en competitieve chemiesite van Europa te worden door innovatie op het gebied van *biobased* materialen en circulaire productieprocessen. Het is cruciaal dat we die innovaties van het lab naar de fabriek brengen. Dat heeft Nederland nu nodig om de transitie naar een circulaire toekomst te maken."
En als het aan beide ceo's ligt, begint die toekomst niet ergens in het buitenland, maar in Limburg.

Astrid Boeijen
Astrid Boeijen is ceo van Brightlands Chemelot Campus. Als chemicus en bestuurder met ervaring bij onder meer de Universiteit Maastricht, het CBS en de Brightlands Smart Services Campus is zij verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het innovatie-ecosysteem op het gebied van circulaire chemie en materialen, en voor het begeleiden van innovaties van lab naar industriële toepassing.

Koos van Haasteren
Koos van Haasteren is executive director van Chemelot, het industriële chemiecomplex in Sittard-Geleen. In deze rol werkt hij met bedrijven, overheden en kennisinstellingen aan de transformatie van Chemelot tot een circulaire en klimaatneutrale chemiesite, en aan het versterken van de samenwerking tussen industrie en innovatie op de campus.

Brightlands Limburg vernieuwt zonder grenzen
Brightlands is de innovatiegemeenschap van Limburg waarin grote internationale ondernemingen, honderden gespecialiseerde mkb'ers, twee universiteiten, hogescholen, mbo-instellingen en overheden hun krachten bundelen. Samen werken ze aan doorbraken op het gebied van circulariteit, gezondheid en veiligheid, in de meest internationale regio van Nederland. Met de vier Brightlands Campussen als broedplaatsen waar ondernemers, wetenschappers en studenten praktische oplossingen ontwikkelen voor ingewikkelde vraagstukken. Letterlijk innovatie zonder grenzen.
Benieuwd naar de resultaten en verhalen van Brightlands? Scan de QR-code of volg Brightlands op linkedin.com/company/brightlands-nl/
Brightlands

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht NRC mee bij een bedrijf. Deze week: KLM, waar de lippen gestift zijn en piloot Robert nog een drie dagen oud broodje kaas uit zijn tas haalt.

Het KLM-bemanningencentrum. Lunchen doet de crew meestal aan boord. FOTO SIMON LENSKENS

'De crew' eet graag wat er over is uit de businessclass

Naam bedrijf: KLM
Locatie: Amsterdam
Branche: luchtvaart
Jaaromzet: 13,175 miljard
Aantal werknemers: 36.500
Kosten lunch: er zit altijd wat in de crewtrolley

In een zwerm van knalblauwe pakken en rolkoffers laveren we het KLM-bemanningencentrum binnen. Onder het systeemplafond een rij incheckzuilen en nepleren zitbanken. In alles lijkt het bemanningencentrum op een hufterproof gate ergens anders op het vliegveld maar dan zonder verdwaalde reizigers in korstige trainingsbroeken. Hier zijn de haren zijn geföhnd, de lippen gestift en het uniform gestreken.

De wekker van stewardessen Jasmijn Arends (28) en Puck Brouwer (29) ging vanmorgen om drie uur in Aberdeen. Ze vliegen zo door naar Kopenhagen. Nu drinken ze samen met piloot Robert Bosma (59) een kop koffie. Het is negen uur, ontbijten deden ze gemaskeupped en in uniform in het hotel. „Zodra je het uniform aan hebt, ben je KLM." Volgens Jasmijn is dat verzorgd, energiek en vriendelijk. Ook als je een week lang om half vier 's ochtends in een bedompte ontbijtzaal ergens in Europa wakker moet worden. „Dat doet het uniform wel met je", zegt Jasmijn.

Lunchen doet „de crew" meestal aan boord. Uit „de crewtrolley" halen ze een broodje kaas, een wrap met kip of een stuk fruit. „Als je Europaweek hebt, zoals wij nu, wordt het wel eentonig hoor," zegt Puck. Eten dat over is uit de businessclass gaat naar de crew. „Dat is wel echt een wat luxer segment", zegt Jasmijn. Met het daggeld dat ze meekrijgen gaan ze vaak 's avonds samen „een hapje eten in de stad".

Steward Sjoerd van Mook (38) komt erbij zitten. Ook hij ziet er frisser uit dan elke collega die ik ooit heb gehad. Op zijn KLM-iPad laat Sjoerd zien uit welke warme maaltijden het personeel kan kiezen bij langere vluchten. Zijn favoriet is de 'Indonesian rice table' maar die heeft ook het meest calorieën: 826. „Ja die mag ik maar een keer per week, alle andere gerechten zijn rond de 500 calorieën".

Het is bij KLM gewoon „heel goed geregeld", zegt Robert. Toch heeft iedereen eigen snacks mee. „Je weet nooit of je lang moet wachten of ergens strandt." Robert haalt een drie dagen oud crewtrolley broodje kaas uit zijn tas: „Kan nog prima." Sjoerd heeft een appel en een potje havermout van de Albert Heijn mee. „Als ik bijvoorbeeld naar Amerika vlieg, word ik om half twee 's nachts wakker, eet ik dit en ga ik sporten. Tegen de tijd dat we daar gaan ontbijten, ben ik al uren wakker en is dat eigenlijk lunch." Voor elke vliegweek maakt de crew een appgroep aan; een familieapp. „Handig voor de tikkies en de leuke dingen," zegt Puck. „Dit is mijn familie voor de week," zegt Jasmijn. „Zo hecht word je met elkaar, maar daarna zie je elkaar waarschijnlijk nooit meer en dat is ook prima."

'Dit is mijn familie voor de week. Daarna zie je elkaar waarschijnlijk nooit meer, en dat is ook prima'

De crew moet naar Kopenhagen. Purser Nadia Everraert (48) zit in een hoek op haar iPad te tikken en een broodje te eten. „Een waldkornbol met dadelsiroop van Zonnatura" en een zwarte koffie. Gezond eten is voor Nadia belangrijk, maar eigenlijk niet te doen met deze baan. Ze vliegt vandaag naar Austin, Texas en dan morgen weer terug. Waarschijnlijk luncht ze zo aan boord, iets wat over is uit de businessclass. „Volgens mij hebben ze deze week een Mexicaanse bonenschotel met vegan beef, die is lekker." Als ze vanavond aankomt in Austin eet ze niet meer. Het is daar zeven uur vroeger, dus midden in de nacht Nederlandse tijd. Voor dat soort momenten heeft Nadia een oplossing: „Ik heb altijd een zakje van die oranje Hollandse borrelnoten van Duyvis mee, dat eet ik eigenlijk het liefst als ik ver weg ben."

Emma Vos

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

ANALYSE **POLITIEK**

Kabinet-Jetten worstelt: VVD geeft niets cadeau en oppositie ruikt bloed

Het kabinet moet afspraken maken met de oppositie, maar ook intern overeenstemming vinden. Dat valt niet mee.

Premier Rob Jetten en minister Hans Vijlbrief (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) voorafgaand aan een debat donderdag in de Tweede Kamer over acties van de vakbonden vanwege bezuinigingen op sociale zekerheid. FOTO LINA SELG/ANP

Eline Nugteren en **Marko de Haan**

DEN HAAG

Heeft het minderheidskabinet Jetten na ruim honderd dagen een manier gevonden om te kunnen regeren? Of blijft het een worsteling met de oppositie, de polder én tussen de drie coalitiepartijen zelf?

Deze week leek de coalitie van D66, VVD en CDA (66 zetels) ineens een onverwacht succes te hebben geboekt. De begroting van Buitenlandse Handel zou alsnog gered zijn en door de Eerste Kamer kunnen komen, dankzij steun van grootste oppositiepartij PRO. In ruil maakt D66-minister Sjoerd Sjoerdsma voor dit jaar 380 miljoen euro extra vrij voor ontwikkelingssamenwerking. Door geld uit latere jaren en andere potjes naar voren te halen - iets waar de VVD juist altijd tégen was. Was dit misschien een voorbode van vakere samenwerking over links, met PRO?

In werkelijkheid zou de VVD akkoord zijn gegaan met het extra geld door een „geheime" deal met D66, ontdekte *Trouw*. D66 staakte dan zijn verzet tegen een VVD-wens om het verheerlijken van terrorisme strafbaar te stellen. PRO-Kamerlid Suzanne Kröger, die de deal met de coalitie voor buitenlandse handel sloot, liet weten „geschokt" te zijn. Zij regelde extra geld, maar door haar deal komt er mogelijk een wet waar haar partij niets van afwist. Vicepremier Dilan Yesilgöz (VVD) hield bij de wekelijkse persconferentie vrijdag vol dat het een „parallelle" deal zou zijn - los van de begroting van Sjoerdsma.

Daarbij wás al ophef ontstaan over de rommelige aanloop van de begroting van Sjoerdsma in de Tweede Kamer: de reden dat nu een deal met PRO nodig was.

Die begroting haalde in maart namelijk een meerderheid met steun van rechtse partijen als JA21. Zij steunden de begrotig vanwege een bezuiniging op hulporganisatie UNRWA voor Palestijnse vluchtelingen. Maar enkele dagen na de stemmingen bleek minister Sjoerdsma de steun voor UNRWA te handhaven op 19 miljoen euro.

Eén begroting, dubbele afspraken, en zo ongeveer iedereen boos. Het toont de worsteling van het kabinet-Jetten: het moet afspraken maken met de oppositie voor meerderheden, maar ook regelmatig nog intern overeenstemming vinden. En dan kan het zomaar voorkomen dat wie een deal met dit minderheidskabinet sluit, ongevraagd en onwetend een andere deal toegeschoven krijgt, leert deze afspraak.

Ultimatum vakbonden

Deze week debatteerde de Tweede Kamer over een ander hoofdpijndossier: het ultimatum van de vakbonden. Zij dreigen met stakingen vanwege de bezuinigingsplannen (6,5 miljard euro) van het kabinet op de sociale zekerheid. Wéér was er frictie binnen de minderheidscoalitie, waarbij het met name de VVD is die ruimte pakt.

Minister Hans Vijlbrief van Sociale Zaken (D66) heeft al toegezegd de bezuiniging op de AOW „van tafel te vegen" en die op de WIA en WW niet „in voorgestelde vorm" door te zetten. De vakbonden mogen opperen waar dat geld dan wel opgehaald zou kunnen worden, bijvoorbeeld bij vermogenden. Maar VVD-minister Eelco Heinen van Financiën en VVD-fractievoorzitter Ruben Brekelmans lijken vast te houden aan bezuinigingen op sociale zekerheid.

In het debat donderdag ging het daarom verder vooral over die ene vraag: moet die 6,5 miljard euro aan bezuinigingen op de sociale zekerheid op dezelfde begroting worden opgehaald? Het zit verdere onderhandelingen met de vakbonden en werkgevers in de weg.

D66 en CDA lieten eerder al doorschemeren dat er „geen taboes" zijn en dat het geld ook best deels op andere begrotingen gevonden kan worden. Premier Jetten gebruikte in het debat soortgelijke woorden. Maar VVD'er Ingrid Michon-Derkzen begon weer over de „financiële kaders" die wat haar betreft staan. Al zei ze ook: „Als er een financiële uitdaging is, kijken we daarna hoe we die oppakken."

> Eén begroting, dubbele afspraken, en zo ongeveer iedereen boos

Een ministapje in de goede richting, concludeerde de ChristenUnie in het debat. Maar is het genoeg om de bonden weer aan tafel te krijgen? En bij een volgende stap is opnieuw coalitiegedoe te verwachten.

Minister Hans Vijlbrief kon dan niet met de bonden en werkgevers praten, maar maakte deze week wel een ronde langs oppositiepartijen PRO, JA21, ChristenUnie en SGP. Kunnen zij hem misschien helpen in zijn zoektocht naar hervormingen van de arbeidsmarkt en sociale zekerheid? Daar werd een andere worsteling duidelijk: het kabinet heeft nog steeds niet besloten of het voor financiële afspraken met JA21 of PRO gaat samenwerken.

Vijlbrief droomt van „een akkoord over het midden". Met links én rechts. „Daar kom ik vandaan", zei hij lachend na zijn gesprek met JA21. Maar JA21-leider Joost Eerdmans denkt dat Vijlbrief moet „kiezen", zei hij. „Als je kijkt naar de verschillen tussen JA21 en PRO dan is dat enorm."

Ideologische verschillen

Wat de keuze voor een samenwerkingspartner op juist dit dossier lastig maakt: er zitten grote ideologische verschillen in hoe naar de sociale zekerheid gekeken wordt. Ofwel: Kan je mensen in de WW en WIA prikkelen om weer aan de slag te gaan? Bijvoorbeeld door sommige uitkeringen te versoberen en mensen tegelijkertijd meer scholing te geven? VVD en JA21 denken van wel. Klaver, de vakbonden en Jimmy Dijk (SP) vinden juist: iedereen die niet werkt, doet dat onvrijwillig. Prikkelen met kortingen heeft geen zin, mensen komen daar alleen maar door in de problemen.

Om te komen tot een akkoord met de vakbonden en werkgevers voor hervormingen op de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid, zullen toch samenwerkingsstappen moeten worden gezet.

De belangrijkste eis van de bonden is dat de pijn die geleden wordt om meer uit te kunnen geven aan defensie, gelijk verdeeld wordt. En dat ook vermogenden en rijke mensen meebetalen, in plaats van alleen arbeidsongeschikten, zieken, gepensioneerden en werklozen. Daarvoor zal met name de VVD een beweging moeten maken. En, leerde de deal voor ontwikkelingssamenwerking: dat doet de VVD niet gratis.

Advertentie

ADVERTENTIE

NIEUWE OBLIGATIERONDE GEOPEND

VAN WC-ROL TOT TOEKOMST-PERSPECTIEF: INVESTEER IN ECHTE IMPACT

Hoe één product een verhaal vertelt over perspectief voor duizenden mensen in Ghana. Bouw mee en investeer in onze keten waar groei en impact hand in hand gaan.

Dagelijks grijpen we naar een wc-rol. Het lijkt het meest vanzelfsprekende product, maar de keuze is impactvol. De wereldwijde papier-industrie leunt nog steeds voor 85-90% op houtpulp. Minder dan 20% voldoet aan duurzame normen. Miljoenen bomen worden gekapt, grote hoeveelheden water en chemicaliën worden gebruikt, allemaal voor een product dat we één keer gebruiken en wegspoelen.

EEN KETEN DIE HET VERSCHIL MAAKT

Zeven jaar geleden besloten Melle Schellekens en Sander de Klerk, founders van The Good Roll, dit te veranderen. Tijdens reizen in Afrika zagen ze hoe het gebrek aan toiletten gevolgen had voor gezondheid, onderwijs en gelijke kansen. Zo ontstond The Good Roll: toiletpapier dat toiletten bouwt. Nu bouwen we op basis van onbenut bamboe in Ghana een complete papierketen waarin iedere schakel perspectief en hoop creëert.

SCAN DE QR-CODE OF BEZOEK
INVESTERENINTHEGOODROLL.COM

ONZE 'CIRCLE OF GOODNESS'

1. Van onkruid naar waardevol alternatief
In Ghana groeit bamboe volop tussen cassave en bananen van lokale boeren. Tot voor kort verbrandden ze het als onkruid. Nu krijgen boeren een marktconforme prijs per kilo, direct uitbetaald. Hun inkomen stijgt gemiddeld met 59%.

2. Een fabriek die levens verandert
In Akosombo bouwden wij de eerste bamboepulpfabriek buiten China. Met 150 collega's en salarissen die 15-25% boven het lokale gemiddelde liggen, zijn we de op één na grootste werkgever in de regio. De fabriek draait gedeeltelijk op waterkracht en biomassa van bamboe-afval.

3. Bamboe: snel groeiend en duurzaam
Bamboe groeit veel sneller dan bomen, zonder kunstmest of pesticiden. We produceren bamboepulp zonder chloor of schadelijke toevoegingen en met minimaal watergebruik.

4. Toiletten voor gelijke kansen
5% van onze pulpomzet en 50% van onze winst op toiletpapier in Nederland gaat naar The Good Roll Foundation. Onze onafhankelijke stichting bouwt veilige en schone schooltoiletten in Ghana, waar 25 miljoen mensen geen toegang hebben tot een schoon toilet. Voor meisjes zoals Ama (14) is dat levensveranderend. Op haar school was geen toilet; tijdens haar menstruatie bleef ze thuis. Nu mist ze geen lessen meer en heeft ze uitzicht op een betere toekomst.

5. De cirkel nog ronder
Onze rollen worden verpakt door sociale werkplaatsen zoals Pantar en Werkom, waar 140 mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt zinvol werk vinden. Ook hier gaan duurzaamheid en sociale impact hand in hand

.GROEI EN IMPACT GAAN GELIJK OP

Meer groei betekent letterlijk meer impact. Hoe meer bamboepulp we maken, hoe meer boeren we aansluiten, hoe meer bomen we sparen, hoe meer we aan onze foundation kunnen doneren. Het is niet óf-óf, maar én-én.

DOE OOK MEE EN INVESTEER IN DE COMPLETE KETEN

6.800 investeerders zetten zich samen met ons al in voor een toekomst waarin ondernemen meer is dan winst maken. Sluit ook aan en bouw mee aan een wereld waarin papier geen bos kost, werk perspectief brengt en ieder toilet zorgt voor gelijke kansen

Advertentie

Sta op tegen Big Tech

De macht van Big Tech moet gebroken worden. Een handjevol bedrijven controleert een steeds groter deel van onze nieuws- en informatievoorziening. Big Tech streeft zonder moreel kompas naar maximale winst, fabriceert schadelijke algoritmes en toont zich welwillend tegenover autoritaire leiders. Zo ondermijnt Big Tech onze democratie. Daarom ben ik met een groep geestverwanten The Firewall begonnen. Gewapend met de twee belangrijkste middelen uit het democratische arsenaal: **het vrije woord** en **de rechtspraak**.

Big Tech wordt met de dag dominanter, de rol van technologie steeds overheersender. Onze democratische instituties zijn voor hun vitale infrastructuur afhankelijk van deze bedrijven. Tegelijk splijt Big Tech de maatschappij door haar te overspoelen met een stortvloed aan nepnieuws. De vrijheid en het welzijn van generaties staan op het spel.

Grote techbedrijven gedragen zich alsof ze boven de wet staan. Kritiek wordt niet alleen genegeerd, maar in de kiem gesmoord. Met hun enorme lobbykracht beïnvloedt Big Tech politici en wetgeving in Nederland en Europa. Grote politieke partijen en toezichthouders houden zich stil, zelfs als de wet met voeten wordt getreden. Het onthullen van de misdragingen van Big Tech volstaat niet langer. Er moet meer gebeuren. Deze bedrijven veranderen niet als we ze in verlegenheid brengen. Ze veranderen pas als we ze daartoe dwingen.

The Firewall staat op tegen Big Tech. Met diepgravend onderzoek stellen we de feiten vast en publiceren we de bevindingen. Waar bedrijven aantoonbaar over de schreef gaan, daagt ons juridische team ze voor de rechter. Zo krijgen we Big Tech weer kleiner. Dat kost veel geld. Maar het is de enige manier die echt werkt.

U begrijpt wat er op het spel staat. De keuze is simpel: zijn we verontwaardigd en laten we het daarbij? Of binden we de strijd aan? The Firewall vecht terug. Doe mee. Word medestander en steun ons werk.

Eric Smit, namens The Firewall

Ambassadeurs
Maxim Februari, Nilüfer Gündogan, Felienne Hermans, Dolf Jansen, Hans Laroes, Joris Luyendijk, Daan Roovers, Sander Schimmelpenninck, Hans Schnitzler, Jeroen Smit, Marleen Stikker, Kees Verhoeven, Tommy Wieringa

Word ook medestander op thefirewall.eu

THE FIRE WALL

BIERBROUWER

Discussie over nieuwe Heineken-ceo

Publiekelijk pleiten twee grote beleggers tégen een interne ceo-aanstelling. Dat zou een traditiebreuk zijn voor Heineken.

Eva Smal
AMSTERDAM

De brouwerij van Heineken in Zoeterwoude. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

De raad van commissarissen van Heineken, druk op zoek naar een nieuwe ceo, zal niet blij de *Financial Times* hebben 'opengeslagen' op vrijdag. De discussie over wie de Nederlandse brouwer moet gaan leiden heeft zich namelijk verplaatst naar de kolommen van de zalmroze zakenkrant. En de door de FT aangehaalde aandeelhouders zijn niet erg aardig voor Heineken en alle voormalige bestuursvoorzitters.

De FT heeft twee grote beleggers uit de top-vijftien gevonden die in het openbaar een pleidooi houden voor een bestuursvoorzitter van buiten. Als dat inderdaad gebeurt, zou dat een breuk betekenen met de traditie van het familiebedrijf om een ceo intern op te leiden. De Carvalho-Heineken-familie heeft nog altijd een meerderheidsstem bij het bedrijf.

Zonder opvolging

Dolf van den Brink kondigde zes maanden geleden aan, tot verrassing van de rvc, zijn functie als bestuursvoorzitter neer te willen leggen. Dat deed hij daadwerkelijk afgelopen zondag, terwijl de commissarissen, onder leiding van Peter Wennink (ex-ceo ASML), nog geen opvolger hebben gevonden. De honneurs worden nu waargenomen door de financieel directeur, Harold van den Broek.

De krant citeert Daniel J. O'Keefe, die namens belegger Artisan Partners het woord mag voeren: „Het is een Nederlandse familieonderneming, dus ze zullen iemand moeten aannemen die Nederlands is, en ... ze zullen niet het salaris betalen dat nodig is voor een echt getalenteerde en erboven uitstekende leidinggevende. We zullen onvermijdelijk iemand krijgen die vrij middelmatig is, en dat is altijd al zo geweest bij dit bedrijf."

Spoedige benoeming

De FT citeert ook een bron die zegt te weten hoe de discussie binnen de rvc gaat over de interne kandidaten die er lijken te zijn. Sommige bestuurders zouden vinden dat die nog niet klaar zijn voor de topfunctie. En andere bestuurders zouden sowieso vinden dat het tijd is voor een externe kandidaat „om zaken op te schudden" bij de bierbrouwer.

Heineken stuurde vorige week een persbericht rond waarin werd aangekondigd dat spoedig een benoeming zou volgen. Wennink: „Het selectieproces voor de opvolger van Dolf verloopt voorspoedig en zal naar verwachting binnenkort worden afgerond; tot die tijd blijft elke externe reactie speculatief." Dat er nu wel 'externe reacties' zijn, is een blamage voor de rvc en ook schadelijk voor degene die het uiteindelijk gaat worden. Want was die kandidaat dan niet geschikt genoeg om vóór het vertrek van Van den Brink te benoemen?

Advertentie

nrc veilingen

Veiling Kunst, Juwelen en Zilver nu online!

Alle werken bekijken én bieden via nrcveilingen.nl

Isaac Israels, *Dame in een strandstoel, Italië*, olieverf op doek, 50 x 60 cm. (€50.000-70.000) › **Bieden vanaf €46.000**

Kijkdagen:
- vrijdag 12 juni t/m zondag 14 juni van 10-17 uur
- Lange Leidsedwarsstraat 198-200, Amsterdam

Veiling:
- **Kunst** op maandagavond **15 juni** om 18.30 uur (live en online)
- **Juwelen en Zilver** op dinsdagochtend **16 juni** om 11 uur (online)

Willem Hussem, *Zonder titel*, olieverf op jute, 60.5 x 65.5 cm. (€4.000-6.000) › **Bieden vanaf €3.000**

Cornelis Springer, *De Grote Kerk, Zaltbommel*, 1860, aquarel op papier, 46 x 57 cm. (€5.000-7.000) › **Bieden vanaf €4.600**

Eugène Brands, *Meisje met bloemen*, 1956, olieverf op papier, 34 x 36.5 cm. (€1.200-1.600) › **Bieden vanaf €1.000**

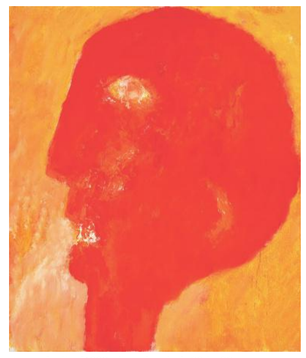
Frieda Hunziker, *Zonder titel*, olieverf op doek, 80 x 100 cm. (€6.000-8.000) › **Bieden vanaf €5.000**

Georg Jensen, Een zilveren kandelaar, 25.7 cm. hoog (€4.000-6.000). › **Bieden vanaf €3.000**

Van Cleef en Arpels, Een gouden ring in de vorm van een strik, ca. 10.3 gr., ringmaat ca. 51 (€1.500-2.500). › **Bieden vanaf €1.000**

Armando, *Kopf*, 1990, olieverf op doek, 99.5 x 80 cm. (€5.000-7.000) › **Bieden vanaf €4.000**

Aangeboden door lezers

Beoordeeld door experts

Live & online geveild

Kijk snel op nrcveilingen.nl en bied mee

INTERVIEW **MARK DE BOER** MEDE-OPRICHTER UPFRONT

Upfront groeit door marketing, eiwittenhype en transparantie

Met de ingrediëntenlijst voor op de verpakking komt Upfront aan de wens tegemoet om precies te weten wat er in je eten zit – en het slaat aan. Inmiddels openen de oprichters winkels voor basisvoedsel. En hun ambities reiken verder.

Door **Ron Rijghard** Fotografie **Walter Herfst**

Upfront werd groot met **de eigen eiwitreep**. Nu wil het verder groeien met een heel andere insteek: anti-ultrabewerkt.

Op de cover van *Asterix en Cleopatra* staat waarmee het album is gemaakt: „14 liter Oost-Indische inkt, 30 pensselen, 62 zachte potloden, 1 hard, 27 vlakgommetjes, 38 kilo papier, 16 rolletjes schrijfmachinelint, 2 schrijfmachines en 67 liter bier waren nodig voor de totstandkoming van deze monsterproductie.” Een fascinerende mededeling: wat er allemaal niet nodig is om een strip te tekenen!

Op een zelfde soort fascinatie voor ingrediënten is Upfront gebouwd, het populaire merk voor sportvoeding dat de samenstelling ervan op de voorkant van zijn verpakkingen plakt. In plaats van een vrolijke foto van bijvoorbeeld een aardbei en een scheut melk sieren een ingrediëntenlijstje en een voedingswaardetabel de repen, poeders en drankjes. Inmiddels hebben Upfront-producten eigen planken op ruim tweeduizend supermarktlocaties ververd en zijn ze te koop op ruim 1.100 andere plekken (sportscholen, bedrijven, horeca). Upfront zette in 2025 via winkels bijna 17 miljoen om en online bijna 46 miljoen euro.

Met z’n alternatieve vormgeving en gelikte marketing - 328.000 volgers op Instagram, dubbel zoveel als XXL Nutrition, dat zich Benelux-marktleider in sportvoeding noemt - speelt Upfront slim in op een nieuwe generatie die wil weten waar haar eten van gemaakt is. En in het bijzonder op de eiwittenhype, want die speelt de laatste jaren een hoofdrol in deze wens. Met name jonge mensen willen extra eiwitten, volgt uit onderzoek van marktonderzoeksbedrijf NielsenIQ, om te herstellen van inspanningen als krachttraining op de sportschool en om spieren op te bouwen.

Inmiddels investeert Upfront in de bouw van eigen winkels (Upfront Foodstores). Het heeft er sinds eind vorig jaar een in thuisstad Rotterdam en opent deze zaterdag een tweede. Die wordt drie keer zo groot (van 80 naar 250 vierkante meter winkelvloer) en staat niet in een uithoek van de stad, maar in het centrum. Nummer drie en vier volgen deze zomer, ook in Rotterdam. Het doel is dit jaar tien winkels te hebben, ook in andere steden.

Directeur en medeoprichter Mark de Boer (31) droomt van honderd winkels, op afzienbare termijn. „Sinds we zes maanden geleden de eerste openden, is er een stabiele afzet. Dit jaar koersen we, als we tien supermarkten weten te openen, af op 100 tot 120 miljoen euro omzet.” Zijn compagnon en medeoprichter Harro Schwencke (30) noemde Upfront eind vorig jaar op LinkedIn „het snelst groeiende” bedrijf voor voedsel in Europa, „zowel online als in retail”. De derde oprichter, Nick Schijvens, verliet het bedrijf in 2024.

De woordvoerder van De Boer had een interviewverzoek afgewezen, maar als *NRC* het hoofdkantoor in Rotterdam betreedt, gaat een welwillende medewerker hem halen. In een open ruimte staat een kok intussen een snack voor het personeel te bakken. Na te hebben gevraagd waar het gesprek over moet gaan, stelt De Boer voor alsnog te gaan praten.

Selectieve transparantie

Het idee voor Upfront ontstond uit frustratie, vertelt hij. „Om te weten wat er in producten zat, moesten we op de achterkant kijken, en dan stond de informatie er in kleine lettertjes op. We wilden daar een format voor ontwikkelen. Uiteindelijk, na veel brainstormen, hebben we de verpakking omgedraaid. Dus de achterkant is de voorkant.”

Die creatie voltrok zich in stappen. „We hebben eerst een concept gekopieerd, van voedingsproducent RXBAR uit Amerika, dat een paar ingrediënten op de voorkant zet. De rest staat alsnog in kleine letters op de achterkant. Selectieve transparantie, noem ik dat nu. Wat wij deden, was steeds meer ingrediënten noemen aan de voorkant, en toen ook de voedingswaardes.” De naam Upfront kwam daarbij, en leest als ‘aan de voorkant’, wat het niet letterlijk betekent. Letterlijk is het ‘openhartig’.

Al in 2019 zagen de drie vrienden de eiwithype opkomen, met de eerste eiwitrepen uit de Verenigde Staten. „Wij zaten daar vol in”, zegt De Boer, „want we waren fanatieke sporters. We wilden zelf een eiwitreep maken. Die mocht één euro kosten en moest 20 gram eiwit bevatten. En hij moest ‘clean’ zijn. Zo noemden we dat destijds: heel weinig ingrediënten hebben. Maar de repen werden na twee maanden te hard om te eten, zodat we de meeste konden weggooien en opnieuw moesten beginnen. Dat was een les in voedingsmiddelentechnologie: als je het eiwitgehalte verhoogt, moet je een bevochtigingsmiddel toevoegen, of suiker of vet.”

De reep was door Schwencke gemaakt in zijn eigen keuken. Hij had zowel Food Technology als Consumentenwetenschappen gestudeerd aan de Universiteit Wageningen. De Boer en Schijvens hadden Creative Technology gedaan - „een soort designstudie” - aan de Universiteit Twente. Kennis van voeding en kennis van ontwerpen kwamen bij hen samen.

De drie verkochten hun repen online en kregen ze binnen bij kantines van hogescholen en universiteiten, begin 2020. De Boer: „Er was zichtbaar animo voor de duidelijkheid die wij boden. Dus we wisten dat we iets in handen hadden dat werkte. Toen besloten we er vol op in te zetten.”

Vanwege Covid maakten ze de switch naar online verkoop. Maar het plan om een scala aan voedzame tussendoortjes te bieden, mislukte. „Ons tweede product was koffie, ons derde product een eigen cup-a-soup. Maar dat werkte niet online. Niemand gaat voor soep, koffie en eiwitrepen naar een aparte website toe. Zo werden we een onlinebedrijf met de focus op sportvoeding, want hardcore sporters zitten in een routine en blijven terugkomen. Daar konden we een stabiele business op bouwen.”

Een prikkelarme supermarkt

Nu, vijf jaar later, gaat Upfront een andere richting op, met de opening van supermarkten voor basisvoeding. Voor De Boer was de focus op sportvoeding slechts een bouwsteen voor een heel ander plan - de grote droom was altijd een nieuw soort supermarkt te scheppen. „Het is eigenlijk een omweg van vijf jaar geweest.”

In die supermarkt is duidelijkheid opnieuw het centrale thema. Het idee is, kort gezegd: minder producten, gezonde producten, rust en overzicht.

De huidige supermarkt biedt chaos en winkelen is er een hel, zegt De Boer. „Als ik nu door een supermarkt loop, voel ik paniek. Dan vraag ik me af: zit ik in een marketing-slotmachine of ben ik hier om mijn voeding te kopen? Allemaal borden, pijlen, kleuren. Supermarkten bieden twintig- tot dertigduizend producten. Wij tweehonderd. In onze supermarkt maken we het simpel. Mensen krijgen weer controle over wat ze eten. En we bieden ontprikkeling.”

Het is te zien als hij het bezoek rondleidt in de Upfront-supermarkt, pal naast het kantoor op het terrein bij de Van Nelle Fabriek. Die supermarkt is klein, niet groter dan een buurtwinkeltje: één langwerpige ruimte, met aan weerszijden producten tegen de muren. Van het onderste tot bovenste schap staat steeds hetzelfde product, op plankjes boven elkaar. „We hebben van alles één soort: één pindakaas, één pasta.” Die pasta is van durum-tarwegriesmeel, uit Italië. „En alleen voeding, geen andere producten, geen shampoo.”

Gezonde voeding is een tweede pijler. De ‘voedingsindustrie’ ziet De Boer als een „heel groot probleem”, en met die blik zou hij zijn opgegroeid. Meer dan dat er iets in zijn familie speelt, wil hij daar niet over kwijt.

Niet branden aan claims

Overigens vermijdt De Boer de term ‘gezonde voeding’ liever. Natuurlijk zou hij graag van de daken schreeuwen dat zijn assortiment veel gezonder is, maar: „‘Ongezond’ en ‘gezond’ zijn te subjectieve termen. Soms worden mensen heel oud op een dieet dat volgens experts schadelijk is. Ik wil me niet branden aan vergaande claims. Ik heb veel liever dat mensen zelf de positieve gevolgen ervaren van eten dat bij ons te koop is, en dan terugkomen.”

Hij spreekt over „begrijpelijke voeding”, en in zijn filosofie betekent het dat de Upfront-supermarkt geen ‘ultrabewerkte’ producten aanbiedt. Over die term is veel te doen. Ultrabewerkt staat voor alle handelingen en toevoegingen die producten houdbaar, zacht en makkelijk verteerbaar maken. Het voedsel wordt gemaakt met complexe industriële processen als raffineren, bleken en ontgeuren, en heeft lange ingrediëntenlijsten met kunstmatige smaakstoffen, emulgatoren en conserveringsmiddelen. Veel toevoegingen dus, en een ingrediëntenlijst die voor leken onbegrijpelijk is.

Volgens Marlou Lasschuijt, voedingsonderzoeker aan de Universiteit van Wageningen, geeft wetenschappelijk onderzoek hooguit zwak bewijs voor schadelijke effecten door ultrabewerkt voedsel, zoals gewichtstoename. „Er zijn te veel variabelen om harde conclusies over oorzaken trekken. Een van de problemen is dat het zo divers is wat in de categorie ‘ultrabewerkt’ valt. Volkorenbrood van de bakker valt er niet onder, volkorenbrood in de supermarkt wel.”

Onderzoekers zijn het er wel veelal over eens dat voedsel met veel vet, suiker en zout meestal ultrabewerkt is. Als het ook nog makkelijk weghapt en weinig essentiële voedingsstoffen bevat - zodat mensen nauwelijks een voldaan gevoel hebben, snel weer willen eten, en dus te veel calorieën binnenkrijgen - leidt het zo naar obesitas.

Hoe kijkt De Boer naar ultrabewerkt voedsel? „Mensen die ultrabewerkt voedsel eten, nemen structureel meer calorieën in dan de benodigde hoeveelheid voor onderhoud. Al is het maar een beetje per dag, dat slaan ze op en daar krijgen ze last van. Het is een secundair effect van ultrabewerkte voeding. Niet elk ultrabewerkt product is slecht of geeft gezondheidsproblemen. Maar de supermarkt draagt wel bij aan obesitas, omdat inmiddels meer dan de helft van het aanbod uit ultrabewerkte producten bestaat.”

> Onze reep moest ‘clean’ zijn: heel weinig ingrediënten. Dat werd een les in voedingsmiddelentechnologie

Opmerkelijk is dat de principes achter de Upfront-supermarkt haaks staan op hoe de Upfront-sportvoeding wordt gemaakt: die valt wel degelijk in de categorie ultrabewerkt. De eiwitreep van 50 gram, bijvoorbeeld, bevat een emulgator en 12 gram suiker - drie suikerklontjes. Om die reden is de eigen sportvoeding dan ook niet te koop in de eigen supermarkt.

De Boer erkent dat dat lastig te rijmen is. „We houden de kanalen gescheiden. De sportvoeding geeft ons de middelen om basisvoeding te gaan verkopen. Dat betekent niet dat we sportvoeding de das omdoen zodra onze supermarkten goed werken. Het kan naast elkaar bestaan. Maar ik wil niet doen alsof sportvoeding je dieet kan vervangen.”

Concessie aan het concept

Stuit het een idealist die de voedingsindustrie ingrijpend wil veranderen niet tegen de borst dat hij ultrabewerkte sportvoeding moet blijven verkopen? „Ik begrijp de vraag. Maar sportvoeding heeft een specifiek doel. Je loopt een marathon en neemt een gelletje dat ultrabewerkte componenten bevat: dat bevordert je prestatie. Of je neemt creatine als supplement om je spiergroei te versnellen, dat is niet gek.” Toch vindt hij het „storend” dat er meer suiker dan eiwit in de reep zit: „Dat is een concessie aan ons concept.”

Afscheid nemen van de sportvoeding is niet aan de orde. Maar De Boer hoopt dat de sportreep over tien jaar een klein deel zal zijn van de hele afzet van Upfront. „De omzet in de supermarktmarkt in Nederland gaat richting de 60 miljard. En de supplementenmarkt raakt niet eens de 500 miljoen aan, een fractie.”

Aan de horizon ligt nog het verlangen het voedsel zelf te gaan verbouwen. Een eerste stap naar zelf produceren is een eigen fabriek op het terrein. „Die mixt het grootste gedeelte van de poedervormige producten die we online verkopen. Er zijn plannen dit jaar een tweede en derde fabriek te openen.”

En dan? Upfront-aardappelvelden en -tomatenkassen? „Erg interessant vanuit een technisch oogpunt. Ik zou graag bepaalde soorten gewassen koppelen aan onze winkel.” Maar De Boer mag een dromer zijn, hij is ook een realist. „Dat is niet iets wat je zomaar doet. Eerst de fabrieken. Daar is veel efficiencywinst te behalen.”

Boven: de testlocatie van Upfront bij de Van Nelle Fabriek in Rotterdam.
Onder: de nieuwe winkel op de hoek van de Nieuwe Binnenweg en de Mathenesserlaan.

Advertentie

vewin

CHASSE Executive Search

Voor de
Vereniging van waterbedrijven in Nederland (Vewin)
zoekt Chasse Executive Search een:

DIRECTEUR

Meer informatie en solliciteren: **https://chassesearch.nl/vacatures**

REPORTAGE **AUTOMARKT**

In Japan zijn **deze miniwagentjes** doodnormaal (en voordelig)

Is het een golfkar? Past-ie op de plek van een scooter? Japanse kei-auto's genieten een ongekende populariteit in eigen land. Ook in Europa klinkt de roep om kleinere en betaalbare auto's steeds luider,

De **Kei-campers** worden (volgens de branchevereniging) ook gebruikt als gezinsauto, bezorgwagen, mobiele supermarkt, eetkraampje en zorgvoertuig. FOTO SOICHIRO KORIYAMA

Anoma van der Veere

TOKIO

Op de parkeerplaats van de Kawasaki-paardenrenbaan, net buiten Tokio, staan kampeerwagens in keurige rijen opgesteld. Boven de voertuigen wapperen vlaggen met namen van autohandelaren uit heel Japan. Bezoekers schuifelen over het drukke terrein en praten met verkopers over opklapbare bedden en uitschuifbare keukentjes. Opvallend is het formaat van de voertuigen: het merendeel van de campers is kleiner dan een gemiddelde Europese personenwagen.

„*Puchi Kyan*", zegt Kiminari Kitagawara terwijl hij naar het vlaggetje boven zijn stand wijst, „is een afkorting van de Japanse woorden voor kleine camper." Automonteur Kitagawara is eigenaar van Car Shop Assist, een garagebedrijf dat onder meer kampeerwagens bouwt. „We gebruiken deze naam speciaal voor onze lijn minicampers."

Hij loopt naar een omgebouwde Suzuki Every, een compact tweezitsbusje dat in Japan vooral populair is bij pakketbezorgers en kleine ondernemers vanwege de verrassend grote laadruimte. „Als basis gebruiken we dit soort *kei*-auto's."

Wie ooit in Japan is geweest, herkent ze direct: ultracompacte bestelwagens, piepkleine stadsauto's en hoekige busjes die zich door nauwe woonstraten wringen en parkeren op plekken waar normaal hooguit een scooter past.

Deze kei-auto's, een afkorting van *keijidsha*, letterlijk 'licht voertuig', zijn typisch Japanse mini-auto's met motoren van maximaal 660 cc, waarbij 'cc' staat voor kubieke centimeter, een maat voor de motorinhoud. Die is in dit geval ongeveer de helft van een gemiddelde Europese stadsauto. Ook qua formaat gelden strikte regels, een kei-auto mag maximaal 3,4 meter lang en 1,48 meter breed zijn.

Golfkarretje

Omdat ze zo compact zijn, ogen de voertuigen voor buitenlandse bezoekers bijna als speelgoed, iets groter dan een golfkarretje, maar met een dak en deuren. In Japan zijn die afmetingen behoorlijk gunstig: de auto's manoeuvreren moeiteloos door de smalle straten en nauwe parkeerplaatsen van dichtbebouwde steden. Inmiddels rijden er bijna 32 miljoen kei-auto's rond in het land, goed voor ongeveer 40 procent van de markt. Hier zijn ze net zo alledaags als fietsen in Nederland.

En de belangstelling voor deze compacte auto's groeit inmiddels ook buiten Japan. Tijdens een bezoek aan Japan sprak president Donald Trump online bewondering uit voor de kei-auto en zei hij vergelijkbare modellen in de Verenigde Staten te willen produceren.

Ook in Europa klinkt intussen de roep om kleinere en betaalbare auto's steeds luider, mede omdat automodellen de afgelopen jaren almaar groter zijn geworden. Organisaties als het Wetenschappelijk Instituut voor Verkeersveiligheidsonderzoek waarschuwen al langer dat deze steeds minder passen bij de beperkte ruimte van Europese steden.

Een handvol autofabrikanten, zoals het in Amsterdam zetelende Stellantis, lobbyt inmiddels voor een Europese variant van de kei-auto. Met enig succes: commissievoorzitter Ursula von der Leyen pleitte vorig jaar voor compactere voertuigen in steden, en de Europese Commissie werkt aan nieuwe regelgeving voor een vergelijkbare voertuigcategorie.

„We maken onze auto's niet groot en overdreven", vertelt automonteur Kitagawara, terwijl hij alle extra's aanwijst die hij in de mini-camper heeft geïnstalleerd. Een ingebouwde kraan met drinkbak voor een hond, daarnaast een airconditioner ter grootte van een bierkrat, gericht op de zitbank die kan worden uitgeklapt tot bed. En op het dak is een extra bagagerek gemonteerd.

Een 'unieke categorie'

„Kei-auto's zijn ontworpen om zo veel mogelijk te doen op zo min mogelijk ruimte. En binnen de beperkingen zijn Japanners opvallend creatief", vertelt Yoshio Minegishi, beleidsmedewerker bij branchevereniging Zenkeijikyo. „Ze worden niet alleen gebruikt als minicamper, maar ook als gezinsauto of bezorgwagen, als mobiele supermarkt, eetkraampje en zelfs als zorgvoertuig." Dat zijn speciaal aangepaste auto's waarmee minder mobiele ouderen of rolstoelgebruikers worden vervoerd.

Die multifunctionaliteit hangt volgens Minegishi nauw samen met de betaalbaarheid van de voertuigen. „De meeste gebruikers hebben een gezinsinkomen van minder dan 4 miljoen yen per jaar." Dat is minder dan 22.000 euro, ongeveer een kwart lager dan het landelijke gemiddelde. „Zo'n auto moet dus niet alleen goedkoop zijn, maar ondanks het compacte formaat ook handig voor alles in het dagelijks leven, van kinderen ophalen tot boodschappen doen." Minegishi rijdt om dezelfde reden ook in een kei-auto.

Ruim zeven op de tien Japanse huishoudens bezitten een personenauto, flink minder dan in Nederland, waar volgens het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid gemiddeld elk huishouden één auto bezit. Een reguliere nieuwe personenauto, vergelijkbaar met een Europese auto, kost in Japan gemiddeld circa 3,31 miljoen yen, omgerekend bijna 18.000 euro. Een nieuwe kei-auto is al verkrijgbaar vanaf ongeveer 1,8 miljoen yen, minder dan 10.000 euro.

„Ze zijn dus praktisch én betaalbaar", verklaart Minegishi. „Dat heeft de verkoop al die jaren enorm gestimuleerd." In 2025 werden er 1,69 miljoen verkocht.

Op de parkeerplaats in Kawasaki beaamt Kitagawara dat betaalbaarheid de belangrijkste reden is dat hij deze mini-campers bouwt. „Dit model kost maar 3,5 miljoen yen", zegt hij, terwijl hij met zijn hand op het dak van de kleine Suzuki tikt - omgerekend zo'n 19.000 euro. „Voor een reguliere camper betaal je al snel 10 miljoen yen [55.000 euro], bijna het driedubbele."

Steeds veiliger, steeds handiger

De kei-voertuigen zijn een erfenis van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, toen Japanse fabrieken na ontbinding van het leger noodgedwongen overschakelden van de productie van wapens naar die van bromfietsen en kleine auto's.

Om deze overstap te stimuleren, bedacht het Japanse ministerie van Transport in 1949 de categorie 'lichte voertuigen'. Simpel te maken wagens met maximaal 100 tot 150cc motorinhoud, vergelijkbaar met een lichte motorfiets. De overheid hoopte zo vervoer betaalbaar te maken in het arme naoorlogse land, waar een gewone auto voor de meeste gezinnen nog veel te duur was.

> Ze worden ook gebruikt als gezinsauto, mobiele supermarkt of eetkraampje
>
> **Yoshio Minegishi** Zenkeijikyo

Maar de eerste kei-voertuigen sloegen nauwelijks aan. Het waren kleine twee- of driewielers die niet veel krachtiger waren dan een brommer, met een klein laadbakje of een dakje erop. Meer dan één of twee personen pasten er niet in, en ze waren te instabiel om er grote dingen mee te kunnen vervoeren.

„Pas in de jaren vijftig verschenen de eerste vierwielige modellen", vertelt Minegishi van de branchevereniging. „Toen werd de motorlimiet verhoogd naar 360cc en konden automakers aan de slag met kei-auto's die wel handig in gebruik waren."

De doorbraak kwam in 1958 met de Subaru 360, een klein, bol mini-wagentje met ronde koplampen, ruwweg driekwart van de grootte van een moderne Volkswagen Golf. Die werd razend populair: voor veel Japanse gezinnen was het hun eerste betaalbare auto. In de jaren erna rolde het ene na het andere model van de productiebanden af.

De verkoop zakte tijdelijk in nadat het speciale kei-rijbewijs, dat vrij makkelijk te krijgen was, in 1968 werd afgeschaft en geleidelijk strengere autokeuringen werden ingevoerd. Maar in de jaren tachtig volgde een heropleving met modellen als de Suzuki Alto en Daihatsu Mira: hoekige mini-auto's met dunne banden, schuiframen en eenvoudige interieurs, vooral populair bij kleine ondernemers. De meeste modellen werden alleen in Japan verkocht, omdat ze speciaal waren ontworpen volgens de Japanse kei-regels.

Toen de Japanse economie aan het einde van de eeuw in een recessie belandde, werden kei-auto's nog populairder: de kleine motoren waren zuinig en goedkoop in gebruik vergeleken met die van reguliere auto's. „Het interessante is dat er zelfs sportmodellen binnen deze categorie bestaan", vertelt analist Masahiro Akita van Bernstein Group. „Door de lage economische groei in de jaren negentig bleef het beschikbare inkomen per huishouden beperkt. Dat heeft de vraag naar deze kleinere auto's stabiel gehouden."

Bovendien verbeterde ook de veiligheid sterk. Daihatsu introduceerde in 2012 als eerste een automatisch noodremsysteem dat kan ingrijpen als een botsing dreigt. „Daarna volgden de veiligheidssystemen elkaar snel op en werden ze steeds beter", zegt beleidsmedewerker Minegishi. „Dat gaf ook het imago van de wagens een opkikker. Waar auto's in veel landen juist steeds groter werden, bleef Japan inzetten op klein."

De Japanse overheid koppelt autobelastingen sinds 2001 expliciet aan uitstoot en brandstofverbruik. Oudere en vervuilendere auto's worden sindsdien extra belast, terwijl zuinige modellen belastingvoordeel krijgen. Sinds 2015 gelden die regels ook voor kei-auto's, die door hun efficiënte motoren door het ministerie van Milieu worden gekenmerkt als een 'relatief' klimaatvriendelijke optie.

„Voor een gewone auto betaal je al snel 50.000 yen aan jaarlijkse motorrijtuigenbelasting. Voor een kei-auto is dat maar 10.800 yen", vertelt automonteur Kitagawara - respectievelijk zo'n 270 euro en 60 euro. Ook aanschafbelasting en andere heffingen liggen aanzienlijk lager.

Overstap op elektrisch

Toch verloopt de overstap naar elektrische kei-auto's, die op de weg géén uitstoot hebben, maar moeizaam. „Onze autofabrikanten investeerden jarenlang vooral in hybride technologie en werden daar wereldleider in", zegt analist Akita. Daardoor bleef de druk om volledig elektrisch te gaan beperkt, niet alleen bij kei-auto's, maar in de hele Japanse auto-industrie.

Nu de wereldwijde vraag naar elektrische auto's groeit, brengen merken als Nissan, Honda en Toyota vooral elektrische modellen op de markt. Maar binnen Japan blijft de verkoop ervan tegenvallen en draaien veel fabrikanten verlies op hun elektrische segment.

„De prijs is het grootste probleem", zegt beleidsmedewerker Minegishi. De Nissan Sakura, de populairste elektrische kei-auto van Japan, kost zo'n 2,6 miljoen yen, zo'n 14.000 euro. Dat is bijna de helft meer dan de gemiddelde verkoopprijs van een kei-auto. In 2025 werden er zo'n tienduizend verkocht. Ter vergelijking: van de populaire Honda N-Box, met benzinemotor, werden er bijna 200.000 afgerekend. Tegelijk komen betaalbare elektrische auto's steeds vaker van Chinese bedrijven als BYD, dat inmiddels ook actief is in Japan.

Desondanks ziet analist Akita kansen voor Japanse elektrische kei-auto's. „Omdat ze compacter zijn dan gewone personenwagens, hebben ze kleinere en dus goedkopere batterijen nodig." Hij verwacht dat de technologie zich snel ontwikkelt en de markt verder groeit. „Meerdere fabrikanten hebben recent nog nieuwe modellen aangekondigd."

En wat lang werd gezien als een typisch Japanse oplossing voor betaalbaarheid en dichtbebouwde steden, trekt nu ook in Europa aandacht. De Europese Unie werkt aan nieuwe regels voor kleinere en goedkopere elektrische stadsauto's, geïnspireerd door de Japanse kei-auto. Die nieuwe M1E-categorie is nog in ontwikkeling, maar autofabrikant Stellantis kondigde inmiddels al aan vanaf 2028 een nieuwe lijn auto's op de markt te willen brengen die binnen die regels passen. De voertuigen mogen volgens de plannen maximaal 4,2 meter lang zijn en moeten in Europa worden gebouwd.

Volgens beleidsmedewerker Minegishi dreigt Europa echter tegen dezelfde problemen aan te lopen als Japan. „Als betaalbaarheid het doel is, is direct volledig elektrisch gaan misschien niet de meest praktische oplossing."

Automonteur Kitagawara is het daarmee eens. Hij ziet dat de aandacht in Japan voor elektrisch rijden toeneemt. Ook van de Suzuki Every waar hij tegenaan leunt, bestaat inmiddels een elektrische versie. Maar die kost bijna evenveel als zijn omgebouwde kampeerwagen, inclusief alle extra's. „Onze klanten gebruiken onze kei-auto's niet alleen om te kamperen, maar ook voor werk en boodschappen." Volgens Kitagawara blijft de combinatie van prijs en gebruiksgemak daarom het belangrijkst voor klanten. „De realiteit is dat ik nog steeds vooral benzineauto's verkoop."

De Kei-auto moet ondanks het compacte formaat handig zijn in het dagelijks leven, van kinderen ophalen tot boodschappen doen. FOTO SOICHIRO KORIYAMA

Europa wil ze ook: reuzehandig in propvolle steden

INTERVIEW **THOMAS PIKETTY** ECONOOM

Piketty: om de planeet leefbaar te houden, moeten we veel minder gaan werken

Zijn in het jaar 2100 de ongelijkheid én de klimaatverandering beteugeld? De Franse econoom Thomas Piketty rekende het door, en zegt met co-auteurs: ja, dat kan. Hij presenteert vergaande plannen voor een verbouwing van de wereldeconomie. „We móéten het hebben over alternatieve ontwikkelingsmodellen."

Wouter van Noort en **Mark Beunderman**

De Franse econoom **Thomas Piketty in 2020.** FOTO'S ROGER CREMERS

We moeten veel minder gaan werken. We moeten veel minder rood vlees eten. Er moet een groot nieuw internationaal 'rechtvaardigheidsfonds' komen, dat jaarlijks ruim 10 procent van het wereldwijde bbp herverdeelt van rijke naar arme landen. Én er moet een mondiale reservemunt komen.

Dat lijstje ideeën klinkt nogal ambitieus, om niet te zeggen utopisch. Maar ze zijn wel afkomstig van één van 's werelds topeconomen: Thomas Piketty. Deze donderdag presenteert de 55-jarige Fransman met enkele co-auteurs plannen voor een radicale, alomvattende en tot in de puntjes doorgerekende verbouwing van de wereldeconomie.

Hun doel: aan het einde van deze eeuw moeten twee van de grootste uitdagingen voor de mensheid zijn beteugeld. De enorme ongelijkheid tussen arme en rijke landen moet goeddeels zijn opgeheven, én tegelijkertijd moet ontwrichtende klimaatopwarming zijn voorkomen. Het staat in het deze donderdag verschenen *Global Justice Report* van het World Inequality Lab in Parijs, een onderzoeksinstituut waarvan Piketty co-directeur is. Aan het rapport werkten ruim veertig onderzoekers mee.

Thomas Piketty noemt zijn nieuwe voorstellen in een videogesprek met *NRC* „helemaal niet zo radicaal". Vanuit zijn met boeken gevulde werkkamer in Parijs noemt hij „de problemen waar de wereld voor staat gewoon heel complex".

De energieke econoom houdt amper op met praten. Gretig zoekt Piketty de ideeënstrijd met rechts. „De reactionaire of nationalistische kant, met Trump als belangrijkste voorbeeld, verwoordt zijn wereldbeeld heel duidelijk. Het is cruciaal dat internationalisten daar een verhaal tegenover zetten dat gebaseerd is op gedeelde welvaart en mondiale rechtvaardigheid."

Wanneer Piketty spreekt, wordt doorgaans geluisterd. Weinig economen verdienen het predicaat 'stereconoom', maar dit is er zo een. De Fransman blies met zijn werk *Kapitaal in de 21ste eeuw* (2013) het debat over economische ongelijkheid nieuw leven in - ook in Nederland, waar hij destijds op uitnodiging van Jesse Klaver (GroenLinks) sprak in de Tweede Kamer. Uitgevers vochten om de rechten op de wereldwijde bestseller. In de boekenkast achter hem staat een stevige rij vertalingen.

Het belangrijkste punt in Piketty's standaardwerk is dat ongelijkheid binnen het kapitalisme van nature toeneemt, omdat het bezit van vermogen meer oplevert dan inkomen uit arbeid. Piketty pleitte onder meer voor (veel) hogere belastingen op topvermogens en -inkomens. In het *Global Justice Report* wordt dit pleidooi herhaald. De komende decennia moet de rijkste 1,3 à 1,5 procent van de wereldbevolking, afhankelijk van het vermogen, 1 tot 20 procent gaan vermogensbelasting afdragen aan een op te richten Global Justice Fund. Dit fonds moet zijn gericht op herverdeling van welvaart op wereldwijde schaal en op grootschalige klimaatinvesteringen.

Iedereen naar 5.000 euro per maand

Het idee ongelijkheid en klimaatverandering tegelijk aan te pakken, is op zich niet nieuw. Ook Oxford-econoom Kate Raworth beschreef in haar boek *Donuteconomie* (2017) al ideeën om te komen tot een economie die én iedereen voldoende welzijn biedt, én binnen de draagkracht van de aarde blijft. Piketty en collega's leveren nu een grondige doorrekening van wat nodig is om in zo'n wereld terecht te komen. Nieuw is dat deze studie klimaatmodellen met precieze berekeningen van ongelijkheid op zeer lange termijn samenbrengt.

Wat moet er gebeuren zodat alle landen in 2100 ongeveer hetzelfde welvaartsniveau bereiken? En welk welvaartsniveau is haalbaar bij klimaatopwarming onder de 2 graden, zoals vastgelegd in het Akkoord van Parijs? Met die vragen is het team aan het rekenen geslagen. Hun antwoord: ja, het is mogelijk. Maar alleen als met name rijke landen fundamenteel anders gaan denken over groei, welvaart en werk.

> Wat bedoelt u met 'niet productief'? Zorg en onderwijs produceren uw uw gezondheid

Maandinkomens per hoofd van de bevolking moeten in alle landen van de wereld naar hetzelfde niveau toegroeien in het jaar 2100: maximaal 5.000 euro, gecorrigeerd voor inflatie. Nu nog verdient een inwoner van Sub-Sahara-Afrika gemiddeld 290 euro per maand, iemand in het rijke Westen zit met 4.000 à 4.500 euro al bijna op het streefniveau.

Waarom wilde u in dit rapport in één keer zo breed te werk gaan?
„De ambitie van het mondiale Zuiden om het welvaartsniveau van het Noorden te behalen, is sterker dan ooit. Hoe gaan we dit bereiken terwijl we de planeet leefbaar houden? Dit is centrale vraag van deze tijd. En die gaat niet verdwijnen."

Groeien om het groeien kan niet meer, zeggen de onderzoekers. Ze spreken van *sufficiency*: een economische toestand waarbij het welvaartsniveau 'genoeg' of 'toereikend' is. Productiviteitsgroei en meer participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt moeten het mogelijk maken dat mensen gemiddeld minder uren werken, waarbij een verschuiving moet plaatsvinden van vervuilende industriesectoren als de vleesbranche naar minder vervuilende, zoals zorg en onderwijs. Hij benadrukt dat dit wat anders is dan het *degrowth*-denken, een stroming in de economische wetenschap die pleit voor een volledige stop op economische groei in rijke landen. „Niet de omvang van de groei is doorslaggevend, maar de samenstelling ervan."

Om te voorkomen dat extra economische groei leidt tot meer vervuiling, moet die groei vooral worden ingezet om meer vrije tijd te creëren, vinden Piketty en zijn collega's. De gemiddelde werkende wereldburger werkt nu zo'n 2.100 uur per jaar. Dit moet volgens de onderzoekers meer dan halveren, naar 1.000 uur per jaar aan het einde van deze eeuw. Dat komt ongeveer neer op een 25-urige werkweek met twaalf weken per jaar vakantie. Grondstofgebruik, emissies en landgebruik moeten zo worden beteugeld, want minder werken betekent volgens de auteurs uiteindelijk: minder produceren.

Zoals u in het rapport schrijft, is er in het verleden veel sociale strijd nodig geweest om de werkweek te bekorten. Hoe zal dit nu uitpakken?
„Ik denk dat je dit keer ook heel brede mobilisatie en sociale strijd nodig hebt. Tegelijk is een grote reductie in werkuren al eerder vertoond. Het aantal uur dat wordt gewerkt in landen als Frankrijk of Nederland, is sinds het begin van de twintigste eeuw al van 3.000 naar ruwweg 1.500 uur gedaald. Als je dat in, pakweg, 1915 aan een fabriekseigenaar had verteld, zou hij - en de meeste economen met hem - je voor gek hebben verklaard. 'Dat is krankzinnig, dit is verschrikkelijk, dan gaat de economie instorten.' En dat is natuurlijk niet gebeurd".

Piketty betoogt dat productiviteitsgroei een kortere werkweek met behoud van welvaart mogelijk maakt. Hij haalt een grote inspiratiebron aan, de econoom John Maynard Keynes (1883-1946). Die schreef in 1930 in zijn beroemde lezing *Economic Possibilities for our Grandchildren* dat welvaartsgroei door technologische vooruitgang een werkweek van 15 uur toereikend zou maken. „Hij voerde het misschien wat ver", geeft Piketty toe.

Maar dan rijst de vraag: worden mensen niet armer van korter werken? De onderzoekers zeggen van niet, of in elk geval niet zo erg als je zou denken. Vrije tijd heeft namelijk ook waarde. Als je niet werkt, en wel tijd doorbrengt met vrienden, is dat ook welzijn, al telt dat nu niet mee in het bbp. Piketty en zijn collega's lossen dat op door de waarde van vrije tijd wél mee te nemen in hun berekeningen. Daaruit blijkt dat de toegenomen waarde van vrije tijd grotendeels het inkomensverlies door minder werken compenseert.

Het idee is dus: minder werken, minder spullen maken en kopen, minder CO uitstoten, en meer tijd voor jezelf en je sociale leven. Of meer vrije tijd daadwerkelijk goed is voor de planeet, hangt volgens de groep denkers van het World Inequality Lab wel van af van wat mensen met die vrije tijd doen: „Meer vakantie kán heel schadelijk zijn als dat betekent dat mensen meer de wereld over gaan vliegen," schreven ze onlangs in een korter artikel. Ook moet de 25-urige werkweek geen doel op zichzelf worden, maar alleen als die bijdraagt aan meer welzijn of minder klimaatverandering, waarschuwen ze. „Het heeft weinig zin om muzikanten of yogadocenten te dwingen minder te werken."

Mensen moeten niet alleen minder werken, ze moeten ook in ándere sectoren gaan werken. Industrie, bouw en energiebedrijven nemen nu het leeuwendeel van de economische productie voor hun rekening. De Franse econoom en zijn collega's schrijven dat „immateriële sectoren", zoals onderwijs en zorg, veel groter moeten worden: van ongeveer 11 procent van alle arbeidsuren nu naar 43 procent in 2100. „Zweden en Noorwegen zitten al op 30 à 35 procent, dus onmogelijk is dat niet."

Zijn sectoren als zorg en onderwijs wel productief genoeg om zo'n groot deel van de economie te vormen?
Piketty, fel: „Wat bedoelt u met 'niet productief'? Ze produceren uw onderwijs en uw gezondheid."

Maar vanuit het perspectief van de overheid kosten deze sectoren geld, in plaats van dat ze geld opleveren.
„Nee, nee, nee. Ze maken gewoon deel uit van het bruto binnenlands product. Zo werken nationale rekeningen al een eeuw." [In de 'nationale rekeningen' wordt de omvang van de economie van een land gemeten, met het bbp als centrale indicator.]

Nationale rekeningen, ja. Maar nationale begrotingen werken anders. Hoe betalen deze sectoren zichzelf terug?
„Betalen zichzelf terug? Onderwijs en zorg hebben waarde in zichzelf. U lijkt aan te nemen dat iets meer waarde heeft als de particuliere sector het levert."

Lees verder op pagina E18 »

CV

Thomas Piketty (1971) is hoogleraar Economie en Economische geschiedenis aan het Franse onderzoeksinstituut EHESS en aan de Paris School of Economics. Piketty werkte eerder onder meer aan de Amerikaanse topuniversiteit MIT. Behalve zijn standaardwerk *Le capital au XXIe siècle* (Kapitaal in de 21ste eeuw, 2013) schreef hij onder meer ook *Capital et idéologie* (Kapitaal en ideologie, 2019), waarin hij ingaat op de ideologieën van de „bezittende klasse". Piketty is getrouwd met de econoom Julia Cagé. Met haar schreef hij het boek *Une histoire du conflit politique* (Een geschiedenis van politiek conflict, 2023), over stemgedrag en sociale achtergrond in Frankrijk.

» **Vervolg van** pagina E17

Noorwegen en Zweden, uw eigen voorbeelden, financieren die 'immateriële' sectoren met inkomsten uit hun materiële economie. Vandaar onze vraag.
„Ik begrijp u echt niet. Als de helft van de bevolking onderwijs en zorg levert, en de andere helft voedsel en energie produceert, werken ze voor elkaar. De gedachte dat de ene helft de andere betaalt, maar niet andersom, is economisch heel merkwaardig." Niet alleen de verdeling van geld moet volgens hem veranderen, maar vooral dus ook de bepaling van wat economisch waardevol is.

'AI niet nodig als apart element'
Als het gaat over fundamentele verschuivingen in de economie, gaat het tegenwoordig ook vaak over kunstmatige intelligentie. Die technologie zorgt ervoor dat automatisering versnelt, en dat banen mogelijk sterk veranderen of zelfs verdwijnen. Dat zou ook invloed kunnen hebben op arbeidsduur.

We hebben gezocht naar de term 'kunstmatige intelligentie' in uw onderzoek. Die staat er nul keer in. Dat lijkt een bewuste keuze.
„Uiteraard. Overal ter wereld datacenters bouwen is zo'n beetje het slechtste idee dat er bestaat. Het verhoogt de uitstoot enorm. We moeten hier heel voorzichtig mee zijn. Veel van de mensen die hierop aandringen, de techmiljardairs en de trumpisten, geloven niet eens in klimaatverandering."

Het effect van AI op de verhouding tussen kapitaal en arbeid lijkt hoe dan ook groot. Of u het leuk vindt of niet, het komt eraan.
„Je hóéft niet overal datacenters te bouwen. De materiële voetafdruk van onderwijs en zorg is per euro bbp drie tot vier keer kleiner dan die van de maakindustrie. Dáár liggen de kansen. Natuurlijk wordt in onderwijs en zorg ook technologie gebruikt. De discussie moet gaan om de intensiteit."

Toch is uw doel om het aantal arbeidsuren per persoon te halveren. Kan AI daar misschien ook bij helpen?
„AI is niet nodig als apart element in onze modellen. Onze productiviteitsvoorspellingen zijn gebaseerd op historische trends. AI is daar onderdeel van. Sommigen voorspellen een enorme versnelling door AI. Veel economen geloven dat niet. Wij nemen gewoon de trend van de afgelopen decennia. Of de productiviteitsgroei onder invloed van AI nu 0,8 of 1,2 procent per jaar wordt, dat is niet het cruciale punt. Wat telt, is hoeveel van die groei je inzet in de materiële sector en hoeveel in de immateriële. Dáár valt de beslissing."

> Gaan we miljoenen drones boven de Middellandse Zee inzetten om mensen uit Afrika hier weg te houden?

Piketty verzet zich tegen wat hij „extractivisme" noemt: de gedachte dat landen gewoon door kunnen gaan met fossiele energie, grondstoffenwinning en economische concurrentie. „Wat we vandaag de dag in de wereld zien met '*drill, baby, drill*': dat gaat simpelweg niet werken. We móéten het echt hebben over alternatieve ontwikkelingsmodellen."

U stelt grote gedragsveranderingen voor: we moeten veel minder rood vlees eten om de ontbossing te stoppen. Eet u zelf nog rood vlees?
„Net als veel andere mensen probeer ik het te beperken. Mijn dochters zijn wel vegetariër geworden. In onze voorspellingen hoeft rood vlees niet helemaal te verdwijnen; de consumptie moet flink dalen. En eerlijk gezegd is de grootste opgave voor Noord-Amerika, en in mindere mate Europa. De rest van de wereld eet gelukkig al veel minder rood vlees. Dus het hoeft helemaal niet zo moeilijk te zijn."

De reikwijdte van het Global Justice Report is enorm. Minder werken dus, anders consumeren. Maar om de kloof tussen arm en rijk op de wereld de komende decennia te dichten, is volgens de auteurs nog iets anders nodig: niets minder dan een „nieuwe internationale orde".

het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank, instituties die in 1944 onder leiding van westerse landen werden opgericht, volstaan niet meer. Ze moeten op een radicaal andere manier gaan werken, of anders worden vervangen. Binnen IMF en Wereldbank hebben westerse landen naar verhouding van hun bevolkingsaantallen veel macht, de VS hebben er zelfs als enige een veto.

Het op te richten Global Justice Fund heeft een heel andere opzet: beslissingen moeten er „democratisch" worden genomen, staat in het rapport. De stem van elke wereldbewoner zou er even zwaar moeten tellen, anders dan in het „plutocratische" IMF- en Wereldbanksysteem waarin westerse landen meer te zeggen hebben.

Het Global Justice Fund zou de extra belastinginkomsten van 's werelds ultrarijken moeten doorsluizen naar arme landen, die er klimaat-, onderwijs- en zorguitgaven mee kunnen doen. Het Global Justice Fund zou jaarlijks ruim 10 procent van het wereldwijde bbp investeren in klimaat- en ontwikkelingsprojecten. Ter vergelijking: de huidige ontwikkelingshulp van rijke landen en de financiering van IMF, Wereldbank en VN samen bedraagt 0,4 procent van het bbp. Veel te weinig, zeggen de auteurs: alleen al voor klimaatinvesteringen in arme landen is 3 à 4 procent nodig – en dan moet óók nog veel geld in onderwijs en gezondheid worden gestoken.

Het Global Justice Fund moet een aparte beleggingspoot krijgen die belangen neemt in bedrijven: een World Sovereign Fund, geïnspireerd op onder meer het Noorse staatsinvesteringsfonds. Het wereldwijde fonds zou rond de 10 procent van het mondiale kapitaal in handen krijgen en zo de rol van overheden in de economie versterken. Doelstelling moet zijn financieringsstromen „te verschuiven" naar duurzame doelen: meer windmolens, minder datacenters.

Voor zo'n transfer van geld van Noord naar Zuid is solidariteit nodig en politieke wil. Die ontbreken vooralsnog.
„Nou, ten eerste: dit is geen transfer van geld, dit gaat in feite over herstelbetalingen voor de werkelijke schade – klimaatschade en koloniale schade – die westerse landen in het mondiale Zuiden hebben aangericht. De bedragen die we noemen zijn dan nog steeds drie tot vier keer kleiner dan de schade die is toegebracht. Wat is als Westen precies je morele filosofie wanneer je schade toebrengt aan anderen en weigert die te betalen? We hebben het telkens over de westerse beschaving, over universele waarden. Oké, heel goed. Maar als westerse landen hun eigen handelen niet in overeenstemming brengen met hun universele waarden, hoe kan iemand ze dan nog serieus nemen? Dan moeten we niet raar opkijken wanneer zuidelijke landen de kant kiezen van China of Rusland, of eigen instituties oprichten.

„En als dat niet genoeg is: ik denk dat we écht een belang hebben in het voorkomen van 4 graden of meer klimaatopwarming. Als je landen in het Zuiden niet steunt, zullen ze voor hetzelfde ontwikkelingsmodel kiezen als wij, gebaseerd op fossiele brandstoffen. Dan liggen we op koers voor 4 à 4,5 graden opwarming, ofwel een klimaatcatastrofe.

„Nog een argument: wat gaan we doen aan het inkomensverschil tussen Europa en Afrika? Gaan we miljoenen drones laten vliegen boven de Middellandse Zee om mensen uit Afrika hier weg te houden? Is dát het ontwikkelingsmodel dat we nastreven?"

Piketty noemt recent academisch onderzoek, deels uitgevoerd door onderzoekers verbonden aan het World Inequality Lab, dat laat zien dat burgers in westerse landen wel degelijk het idee steunen om ultrarijken meer belasting te laten betalen én om daarvan klimaatbeleid in arme landen te financieren. „Mensen staan veel opener voor dit soort ideeën dan je zou denken", zegt hij.

Bij de grootscheepse wereldwijde herverdeling die de auteurs voorstellen (waarbij de maandinkomens per hoofd van de bevolking in alle landen naar 5000 euro in 2100 toegroeien) zou 95 à 98 procent van de wereldbevolking erop vooruitgaan in inkomen. Alleen de rijkste toplaag zou moeten inleveren. Als je de winst van meer vrije tijd en het voorkomen leed door klimaatschade meeneemt, gaat zelfs 99 procent van de aardbewoners erop vooruit, schrijven de auteurs.

Het Global Justice Report, benadrukt Piketty, is geen blauwdruk, maar een manier om steviger te discussiëren over economische keuzes. Historisch gezien, staat in het rapport, kwam maatschappelijke vooruitgang tot stand na publiek debat op basis van discussie over politieke ideeën. De groep bouwde een *open source*-tool waarmee iedereen de data kan benutten om scenario's te verkennen, zodat een breed debat mogelijk wordt. Scenario's bijvoorbeeld waarin meer uren worden gewerkt, waarin de industrie blijft groeien en waarin de klimaatopwarming 4 graden of meer bereikt.

> Overal ter wereld datacenters bouwen is zo'n beetje het slechtste idee dat er bestaat

Hoe zouden we uw visie moeten noemen?
„Ik voel niet echt de inspiratie om u een merknaam te geven. Misschien 'sociaal-democratie voor de 21ste eeuw', of 'ecologische sociaal-democratie'? Voor mij is het echt een voortzetting van de Europese sociaal-democratische agenda van de twintigste eeuw, maar dan op mondiale schaal en met de leefbaarheid van de planeet centraal gesteld".

Met zijn co-auteurs denkt Piketty zijn model van „mondiale gerechtigheid" zelfs door tot in de monetaire sfeer. In het rapport staat: idealiter komt er een „centrale bank van de Verenigde Naties" die een „nieuwe internationale munt" zou moeten uitgeven. Daarmee moet de wereld extra financiële armslag krijgen. Het gaat hier niet om een betaalmunt, maar een reservemunt: een valuta die centrale banken of overheden in kas hebben.

Waarom is dit ook nog nodig? In zekere zin, relativeert Piketty, hééft de wereld al een internationale munt. Het IMF verleent landen financiële steun in de vorm van speciale trekkingsrechten (*Special Drawing Rights*, SDR's). Dat zijn internationale valutareserves gedekt door een 'mandje' van harde valuta, waaronder de dollar en de euro. Vlak na de financiële crisis (2009) en tijdens de coronacrisis (2021) stelde het IMF al SDR's ter beschikking aan de centrale banken van arme landen. Piketty: „In feite creëerde het IMF toen geld, en behoorlijk wat ook." Vlak na de pandemie bereikte de hoeveelheid SDR's in omloop bijna 0,7 procent van het wereldwijde bbp. „Dat is *big money:* meer dan de ontwikkelingshulp die nationale regeringen geven, zo'n 0,3 procent van het bbp."

Nadelen van crisisbestrijding
Door zulke grote crisisinterventies ontstaat eigenlijk al een nieuw internationaal monetair systeem, zegt Piketty. Dit soort crisisbestrijding door monetaire autoriteiten heeft nadelen, geeft hij toe: het verhoogt de inflatie en neemt de druk weg op regeringen om zélf te handelen. „Wij zeggen dan ook: het kan niet allemaal langs deze weg gaan." Daarom is belastingheffing op ultrarijken in het rapport de voornaamste bron van financiering.

„Maar als je mijn voorspelling wilt: bij de volgende crisis, bijvoorbeeld een grote klimaatramp, is de monetaire route veel sneller en makkelijker dan miljardairs belasten, en komt er een nieuwe, mogelijk veel grotere uitgifte van SDR's, misschien wel 2 of 3 procent van het wereldwijde bbp, of nog hoger."

Liefst, zegt Piketty, hoeft de wereld niet te wachten op zo'n crisis. Maar hij vreest er wel voor. Hij haalt een bekende sciencefiction-schrijver aan: Kim Stanley Robinson. „In zijn boek *The Ministry for the Future* is het politieke kantelpunt een verschrikkelijke hittegolf die miljoenen mensen doodt in India. Daarna krijg je ecoterroristen, vooral uit India, die vliegtuigen uit het [mondiale] Noorden neerschieten. Het wordt heel lelijk."

In dat boek komt na die ramp de wereld in actie en worden eindelijk grote, noodzakelijke veranderingen doorgevoerd, waaronder de vorming van nieuwe, wereldwijde instituties. „Ik zeg niet dat dit per se zo gaat gebeuren. Ik denk, ik hoop, dat het ook minder geweldadig kan."

Meisjes spelen in zee in Buota, nadat springtij het dorp onder water heeft gezet. Buota maakt deel uit van de Republiek Kiribati, een eilandengroep in de Grote Oceaan, die zo laag ligt dat die als gevolg van de opwarmende aarde onder de stijgende zeespiegel dreigt te verdwijnen. FOTO'S SANNE ZURNÉ

ZES LESSEN VAN **JOS BAETEN** 20 JAAR CEO ASR

‘Besturen is als een achtbaan: als je je krampachtig vasthoudt, dan doet het pijn’

Jos Baeten in het kantoor van zijn vader, die assurantieadviseur was in het Limburgse Horst. FOTO FAMILIEARCHIEF JOS BAETEN

Jos Baeten werkte 46 jaar voor ASR, waarvan 20,5 als hoogste baas. In die tijd veranderde verzekeren sterk. „Mijn grootste lessen heb ik getrokken uit het geconfronteerd worden met besluiten die achteraf – en dat is vaak pas na een paar jaar – niet zo heel goed uitpakten.”

Door **Eva Smal** Fotografie **Lars van den Brink**

Tien jaar. Zo oud was de nu 67-jarige Jos Baeten toen hij zijn eerste verzekeringswerk deed. Zijn vader was tussenpersoon voor verzekeraars – assurantieadviseur – in het Limburgse Horst. Als een vrachtwagenchauffeur in die tijd over de grens wilde, had hij een papieren groene kaart nodig: een verzekeringsbewijs voor het buitenland. Zijn vader schakelde Jos in. Als een klant belde, nam hij op en noteerde de gegevens op het kladblok naast de draaischijftelefoon, zodat zijn vader de kaart kon aanmaken.

Anno 2026 is het internationale verzekeringsbewijs niet meer groen maar wit, en eigenlijk altijd digitaal. En dat is nog een van de minder rigoureuze veranderingen in verzekeringsland in de bijna zestig jaar die zijn verstreken. Hoewel er nog steeds assurantieadviseurs zoals Jos’ vader zijn, sluiten veel consumenten hun verzekeringen online af. Een wijziging doorvoeren of een declaratie indienen? Dat kan meestal via de app. En over de toepassing van AI wordt bij verzekeraars uitgebreid gediscussieerd. Niet langer kleine Jos, maar AI moet het noteren van de gegevens uit handen nemen.

Baeten maakte die veranderingen niet alleen mee, ze kwamen er mede door zijn toedoen. Baeten was 20,5 jaar bestuursvoorzitter van een van de grootste verzekeraars van Nederland, ASR. Zijn totale dienstverband bedroeg ruim 46 jaar: na een stage trad hij in 1980 in dienst van Stad Rotterdam Verzekeringen, een van de rechtsvoorgangers van ASR. In het jaar dus dat Beatrix koningin werd en de NOS met Teletekst begon.

Maar nu is het klaar. Baeten heeft afgelopen maand afscheid genomen als bestuursvoorzitter, tijdens de aandeelhoudersvergadering, een bijeenkomst met concurrenten en een ‘interview’ voor al het ASR-personeel door Twan Huys. *NRC* was daarbij en interviewde hem een-op-een.

Bij al die bijeenkomsten kwam kleine Jos voorbij, in een steeds iets andere context. Jos bij zijn vader in de auto op weg naar een ongeluk. Ook al was het weekend, klanten gingen voor, vertelde hij de concurrenten bij het Verbond van Verzekeraars. Op de aandeelhoudersvergadering was het kleine Jos die op de fiets polissen rondbracht, waardoor hij klanten goed leerde kennen.

Anders dan veel andere ceo’s gebruikt Baeten sowieso veel persoonlijke verhalen en observaties om zijn punten te maken. Pratend met zijn handen, het liefst staand, lepelt hij de ene anekdote na de andere *oneliner* op. Over de woekerpolisaffaire. Over alle grote en kleine overnames die hij heeft meegemaakt. Over de Kredietcrisis die hij meemaakte vanuit het uiteindelijk door de staat geredde Fortis, waar ASR onderdeel van was. Over de beursgang als zelfstandige verzekeraar een paar jaar later.

En over hoe hij het al die jaren als hoogste baas heeft volgehouden. Blijven leren, antwoordt Baeten dan tegenover iedereen die het vraagt. „Ik zei altijd tegen mijn commissarissen: op het moment dat ik niet meer leer, moet je me weghalen. Je moet nieuwsgierig blijven en je aanpassen aan de verandering van de omgeving. Maar ook een koers durven kiezen op een gegeven moment. En 20 procent geluk hebben.”

Wat waren de belangrijkste lessen voor Baeten in al die jaren?

1 | Gaat het goed? Denk dan na over wat er fout kan gaan

Een belangrijke affaire in verzekeringsland in de afgelopen decennia is de woekerpolisaffaire. Die draaide om beleggingsverzekeringen die in de jaren tachtig en negentig populair werden als beleggingsproduct: het waren een soort overlijdensrisicoverzekeringen en belegging in één. Het probleem: de helft van de in die tijd circa zeven miljoen verkochte polissen leverde klanten niet het door de verzekeraars voorgespiegelde rendement, mede vanwege de hoge kosten die de verzekeraars rekenden.

De affaire heeft lang het imago van verzekeraars getekend. Baeten: „Kijk, die verzekeringen werden populair in een tijd dat de economie hard groeide en de welvaart heel erg toenam. Mensen gingen meer beleggen, en namen bij een hypotheek standaard zo’n beleggingsverzekering. Dat ging zo lang goed, dat de risico’s langzaam naar de achtergrond verdwenen. Er werd te weinig nagedacht over de vraag: onder welke omstandigheden zou dit ook een uitkomst kunnen geven die we niét met elkaar willen? En toen kwamen er een aantal beurscrises, en waren de verliezen niet uit te leggen aan klanten.”

De afwikkeling van de affaire zelf duurde, vindt Baeten nu, „verdomde lang”. Pas na tien jaar procederen kwam er een definitieve schikking met een aantal claimorganisaties – ASR was in november 2023 wel de eerste verzekeraar die beloofde 300 miljoen euro uit te keren. In zijn laatste jaar zijn die vergoedingen daadwerkelijk uitgekeerd. „We hebben lessen getrokken als industrie. Deels ook gewoon door de komst van de Autoriteit Financiële Markten [in 2002]. Deels door de druk van de wet. Maar we zijn nu gedwongen om veel meer na te denken over de langetermijnimpact van een product.”

2 | Personeel tegen elkaar opzetten is geen goede fusiestrategie

Fuseren is heel gewoon in verzekeringsland. Schaal is belangrijk. Om aan alle wet- en regelgeving te voldoen en alle risico’s die worden verzekerd goed te kunnen spreiden. Baeten begon met werken bij Stad Rotterdam Verzekeringen. Dat werd in 1997 ASR, toen er werd gefuseerd met De Amersfoortsche. Drie jaar later ging ASR op in Fortis – en kreeg Baeten een plek in het bestuur: om de fusie tussen ASR en Fortis-dochter AMEV te begeleiden.

Tijdens het interview met Huys vertelt Baeten dat dat de enige baan is waar hij spijt van heeft: hij had echt buikpijn in die rol. „Fortis framede de overname andersom: niet AMEV zou ASR overnemen, nee, de commerciële jongens en meisjes van ASR zouden de jongens en meisjes uit Utrecht [waar Fortis-dochter AMEV gevestigd was] ‘leren wat ondernemen is’. Toen dacht iedereen in Utrecht natuurlijk: dat zullen we nog wel eens zien.” De samenwerking binnen de fusieverzekeraar was de eerste jaren daardoor „buitengewoon vervelend”. „Dat is een van de lessen die ik heb getrokken: als je twee bedrijven samenbrengt, dan moet je zorgen dat de culturele samensmelting vanaf dag één goed gaat.”

Baeten paste die les daarna meermaals toe: ASR kocht onder zijn leiding verschillende kleinere verzekeraars op en integreerde die succesvol. De koop van het veel grotere Aegon Nederland in 2023, waardoor het aantal klanten van ASR verdubbelde, was de kers op de taart. Baeten werd nog een keer herbenoemd om die fusie in goede banen te leiden – wat lukte: met meer financiële baten dan vooraf gedacht is de samensmelting inmiddels afgerond.

3 | Buitenland is voor vakantie (en oneliners werken soms tegen je)

ASR kijkt voor die overnames, anders dan andere Nederlandse verzekeraars, niet in het buitenland. In elk profilerend stuk over Baeten staat dat hij ‘het buitenland voor vakanties’ vindt. Dat is een les uit de periode dat hij onder Fortis bestuurder was bij ASR. „Een van de voordelen van het internationale Fortis vond ik toen dat ik commissaris kon worden bij de buitenlandse verzekeraars die Fortis had overgenomen. Dat vond ik geweldig: ging ik naar Turkije. Naar Portugal. Duitsland.”

Tot Fortis in de problemen kwam: de bankverzekeraar had voor miljarden de Nederlandse delen van ABN Amro gekocht en viel vervolgens door die overnamesom tijdens de kredietcrisis in 2008 om. Baeten, die toen de leiding had over ASR, kon terug naar de tekentafel. Hij ging nadenken: „Wat hebben al die buitenlandse verzekeraars nou gebracht? Mijn persoonlijke conclusie: ze hebben vooral veel geld en energie gekost. En eigenlijk niets toegevoegd aan het bedrijf. Dus nadat we genationaliseerd waren en de brokstukken van de verzekeraar weer bij elkaar geveegd hadden, was mijn conclusie: ja, schaal is belangrijk. Zonder kan je de kosten niet dragen. Maar fusies moeten wel zin hebben. Alleen maar zeggen: ik heb een vlag geplant in Duitsland door er een verzekeraar te kopen, zonder dat er verbinding is met de rest van je bedrijf, dat werkt niet. Daar komt dat ‘*abroad is for holidays*’ vandaan.”

Baeten vindt het wel een beetje vermoeiend dat dat zinnetje nu steeds terugkomt. „Ik gebruik best veel oneliners om een punt te maken en dat werkt negen keer goed en ook wel eens minder. Beleggers blijven me steeds vragen stellen over wel of geen buitenlandse overnames. Maar het is niet mijn strategie, het is die van ASR.”

Hij verwacht dan ook niet dat zijn opvolger, Ingrid de Swart, anders zal handelen. „Er zal zeker in de toekomst weer nagedacht worden over de grens overgaan. Maar je moet wel ergens marktleider of nummer twee of drie worden. En je moet zeker zijn dat er synergie te bereiken is. En ja, als je eerlijk kijkt: wat zijn dan de opties? Daar hebben bataljons zakenbankiers hun tanden al op stukgebeten. Er zijn nog een aantal opties in Nederland. Dan denk ik: focus je op daar waar je invloed op hebt, waar je kennis hebt, waar je een netwerk hebt, waar je mensen kent. In plaats van iets ‘dappers’ te doen in het buitenland.”

4 | Als je uitgekotst wordt als bedrijf, heb je geen bestaansrecht meer

ASR staat erom bekend een ‘stakeholderstrategie’ te voeren: „langetermijnwaardecreatie” zoals ze zelf zeggen voor niet alleen aandeelhouders, maar ook klanten, medewerkers en maatschappij – in jargon heten dat *stakeholders*, mensen die een belang hebben bij het bedrijf. Dat komt bij ASR uit de koker van Baeten. „Toen ik in 2005 net tot ceo was benoemd van Fortis Verzekeringen Nederland, besprak ik voor het eerst met de hoofddirectie van Fortis mijn meerjarenbudget. Ik zal dat nooit vergeten: ik had een afspraak in de hoge toren waar Fortis toen huisde in Utrecht, op een kamer met een hoog plafond met een kleine tafel, twee stoelen en wat broodjes. We hadden een groei gepland van 6-7 procent. De mensen tegenover me – ik had ze nog nooit ontmoet – zeiden als eerste tegen me: ‘ik heb *double digit growth* nodig. En als jij dat niet voor me kan regelen, zoek ik iemand anders’.”

„Daar werd ik boos van, dat maakte iets los bij me. Als je zonder het gesprek aan te gaan over wat realistisch is, alleen maar kijkt naar aandeelhouderswaarde – daar ging het na-

Lees verder op pagina E22 »

» **Vervolg van** pagina E21

melijk over - dan weet ik niet of je een gezond bedrijf kan runnen op de lange termijn."

Niet heel lang daarna kwam Fortis in de problemen. „Les één die ik toen getrokken heb: de samenleving geeft ons een *license to operate*. Want als je door mensen uitgekotst wordt als bedrijf - wat na de nationalisatie bij Fortis gebeurde - dan heb je geen langetemijnbestaansrecht meer." Voor de tweede les uit die periode begint Baeten weer over kleine Jos en zijn vader. „Wat ik van mijn vader heb geleerd is dat ons bestaansrecht is om klanten te helpen. Na de Fortis-problemen heb ik besloten: we moeten terug naar die kern. Ervoor zorgen dat klanten komen en blijven komen door ze goede producten en service te bieden. En ook: competente medewerkers aantrekken die het leuk vinden om bij ons te werken. En we moeten ervoor zorgen dat aandeelhouders komen en bereid zijn je kapitaal te verschaffen."

ASR scoort inmiddels hoog bij klanten en bij medewerkers, en ook aandeelhouders zijn overtuigd dat ASR het goed doet. Na de redding als onderdeel van Fortis door de Nederlandse werd ASR verzelfstandigd. In 2016 ging de verzekeraar naar de beurs. Een aandeelhouder die toen instapte, heeft volgens beleggingsclub VEB een rendement behaald van ruim 370 procent. Dat is flink meer dan een concurrent als NN (+240 procent).

5 | In een achtbaan moet je je niet krampachtig vasthouden

Tijdens het interview door Twan Huys kwam Wouter Bos aan het woord in een video. De PvdA'er was minister van Financiën ten tijde van de redding van Fortis. Bos vertelde dat hij er toen achter kwam dat Baeten een fan is van achtbanen - hij is nu ook commissaris bij de Efteling. Bos: „Toen vielen alle puzzelstukjes op zijn plek. De bankencrisis was voor ons allemaal een ongelooflijke hectiek, vol onzekerheden. Maar hij genoot van de crisis, van de sfeer. Dat alles snel ging. Dan moet je inderdaad van achtbanen houden."

Baeten pakt de voorzet van de video meteen op. „De overeenkomst met besturen zit zo. Mensen vinden achtbanen eng, omdat het pijn doet als ze erin zitten. En dat komt omdat ze helemaal zó zitten"- Baeten pakt zijn stoel krampachtig vast als voorbeeld. „De kunst van een achtbaan is dat je je handen vrij houdt. Want zo gauw dat ding een beweging maakt, kom je los van je stoeltje en dan zweef je een moment vrij. Dat is een ultiem prettig gevoel. Nou, dat is met besturen net zo: als je je krampachtig vasthoudt, dan gaat het fout. Terwijl als jij vrijheid voelt om te handelen, dan gaat het goed."

Hij geeft meteen toen dat hij tijdens de kredietcrisis van 2008 wel degelijk met kramphanden zat. ASR was onderdeel van Fortis, maar was geen oorzaak van het probleem, dat waren de bankonderdelen. Baeten kwam erachter dat ASR als onderpand was gegeven aan de Belgische staat, in ruil voor steun van de Belgische overheid voor het Fortis-concern. „Dat kón helemaal niet. Maar het was toch zo." Uiteindelijk kreeg hij een telefoontje van een topambtenaar, Bernard ter Haar, die op weg was naar Brussel om de Nederlandse delen van Fortis te nationaliseren. „Hij vroeg: moet de verzekeraar mee? Ik zei: daar moet ik even over nadenken. Dat kan, zei hij: je hebt 30 seconden. Toen heb ik ja gezegd."

6 | Klimaatverandering is het grootste collectieve risico van onze tijd

Baeten nam tot spijt van zijn vader niet het assurantiekantoor in Horst over, maar bleef dus wel in de verzekeringen. Al twijfelde hij in het begin van zijn carrière of hij geen fotograaf wilde worden. Hij koos voor verzekeren, maar werd wel fanatiek amateurfotograaf - als afscheid kreeg hij een fototentoonstelling op de eerste verdieping van ASR en mag hij een fotoreportage maken bij het Leger des Heils.

Om te fotograferen reisde Baeten in 2010 ook naar Antarctica. „Toen heb ik wel het besef gekregen - ik heb het met eigen ogen gezien aan het ijs - wat klimaatverandering aan het doen is. Als onze generatie blijft toekijken, dan laten we een hele ongezonde wereld achter." In zijn afscheidsspeech tijdens de aandeelhoudersvergadering koppelt Baeten dat uitgangspunt nadrukkelijk aan verzekeren: „Een verzekeraar, een bedrijf dat bestaat om mensen tegen risico's te beschermen, kan dan niet wegkijken van het grootste collectieve risico van onze tijd." Duurzaamheid is sinds Antarctica een belangrijk „kompas" en niet „alleen een hoofdstuk in het jaarverslag", knoopt Baeten de aandeelhouders in de oren.

> **Een verzekeraar kan niet wegkijken van het grootste collectieve risico van onze tijd**

Baeten mist in de huidige wereld, bij politici, beleidsmakers en bedrijven, de langetermijnblik om het klimaatprobleem aan te pakken. „Een deel van de leiders van de wereld, vooral in Amerika, gaat ermee om op een manier dat ik denk: die hebben een gaatje in hun hoofd. Er zijn hele regio's in de VS die onverzekerbaar zijn - en dat komt niet doordat verzekeraars te weinig kapitaal hebben. Dat komt doordat het risico te groot aan het worden is. En dat kan in Europa ook gebeuren. We gaan over een paar jaar terugkijken naar deze periode en denken: we hebben toen het moment om iets te doen gemist."

Dat bij beursgenoteerde bedrijven de korte termijn zo belangrijk is, komt mede doordat ceo's meestal niet zo lang zitten als Baeten - het gemiddelde is zeven jaar. „Dat vind ik dus onwenselijk. Mijn grootste lessen heb ik getrokken uit het geconfronteerd worden met besluiten die achteraf - en dat is vaak pas na een paar jaar - niet zo heel goed uitpakten. Daarvan heb ik meer geleerd dan van de succesvolle dingen. Ik denk dat het heel goed is om de leiding van een bedrijf, structureel, te confronteren met de eigen besluiten en de impact ervan. Dus zolang de ceo blijft leren, laat zien dat hij of zij zich kan aanpassen aan de omstandigheden, dan moet je zo iemand laten zitten."

Advertentie

nrc webwinkel›

LAFUMA

Frans design voor ultiem comfort

LAFUMA
Complete 5-delige luxe loungeset

› Luxe zitcomfort met ademende en UV-bestendige materialen
› Complete 5-delige loungeset inclusief gratis bijzettafel t.w.v. € 149,-
› Hoogwaardig Frans design voor jarenlang buitenplezier

LAFUMA
Vlinderstoel

› Extra comfortabel dankzij zachte bekleding
› Slim opvouwbaar ontwerp
› Geschikt voor binnen én buiten

LAFUMA
Evolution Becomfort ligstoel

› Ontspant het lichaam door optimale gewichtsverdeling
› Ademend, waterafstotend en sneldrogend comfort
› Perfecte ondersteuning en eenvoudig afneembaar

LAFUMA
Balkonset 3-delig

› Complete balkonset met 2 comfortabele stoelen en een tafel
› Inklapbaar en ruimtebesparend
› Stevig, comfortabel en onderhoudsvriendelijk

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/lafuma

Advertentie

SPITSUUR

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

Roelof en Sylvester zijn dol op thee. En als cadeau voor hun bruiloft lieten ze een schilderij maken. FOTO'S MONA VAN DEN BERG

'We vinden allebei ons werk heel leuk. De reistijd is de concessie'

Roelof Bruls (32) en Sylvester Bruls-Groen (38) werken respectievelijk als jurist in Den Haag en arts in Maastricht. Ze wonen in Eindhoven en hebben daardoor allebei dagelijks veel reistijd. Roelof: „Die uren zou ik wel graag terug willen. Het is nu meer werk dan privé in ons leven."

Sylvester: „Hoewel mijn werk maar om een paar organen draait, is het werk als maag-darm-leverarts heel divers. Je hebt een gevarieerde patiëntenpopulatie, van 18 tot 100 jaar, met veel verschillende ziektebeelden. Chronische ziektes, kanker, galsteenlijden. Mijn specialisatie is de alvleesklier. Het is een klein orgaan dat niet veel mensen aan zouden kunnen wijzen, maar als je er last van hebt, ligt je hele spijsvertering overhoop. Dus ik kan vaak dankbare bijdragen leveren aan het leven van patiënten. Het is wel een veeleisende baan. Ik heb officieel een contract van 36 uur per week..."

Roelof: „... maar je komt vaak makkelijk aan de 50 uur."

Sylvester: „60 uur soms ook wel. Overdag heb ik bijvoorbeeld gewoon een werkdag, 's avonds en 's nachts ben ik vaak *on call*. Dan word je gebeld als één van je patiënten snel achteruitgaat, of als iemand op de eerste hulp komt."

Roelof: „Laatst zat er een stukje biefstuk vast in iemands slokdarm. Dan moet jij naar het ziekenhuis om dat stukje biefstuk naar beneden te tikken."

Sylvester: „Het kan goed zijn dat zo'n spoedgeval overloopt in je nieuwe werkdag 's ochtends. Dus dan kom je wel aan je uren. Daarnaast ben ik betrokken bij het opleiden van jonge MDL-artsen, ik schrijf een proefschrift en heb regelmatig congressen in het buitenland. In die zin is het wel veeleisend."

Roelof: „Daar hebben we wel eens discussies over. Dit zeg ik als ambtenaar, maar jouw secundaire arbeidsvoorwaarden zijn ... niet geweldig. Dat je na een nachtdienst niet eens een dag vrij krijgt ter compensatie, vind ik eigenlijk niet kunnen. Je krijgt er een mooi salaris voor terug; dat wel."

Sylvester: „En ik vind het werk ook gewoon echt heel leuk. Ons team bestaat uit allemaal gepassioneerde mensen die graag zorgen voor anderen."

Roelof: „Maar als de helft van het salaris er tegenover zou staan, zou het toch anders zijn."

Sylvester: „Oh, zeker."

Ik wilde nooit trouwen, tot ik de ware tegenkwam - ja, het cliché is echt waar. Ik heb hem zelfs gevraagd

Veel reistijd

Roelof: „Ik werk als wetgevingsjurist in de Tweede Kamer. Na mijn rechtenstudie ben ik daar vrij snel beland en niet meer weggegaan. Met zes collega's vormen we een juridische dienst waar individuele Kamerleden gebruik van kunnen maken als ze een amendement of initiatiefwet juridisch uitgewerkt willen hebben. Dat past goed bij mij. Politiek heb ik altijd al interessant gevonden, maar zelf heb ik niet de ambitie om politiek actief zijn. Op deze manier ben ik precies dicht genoeg bij het vuur. Ik vind het inhoudelijk heel interessant en zou niet snel een andere baan willen, maar de reistijd vanaf Eindhoven is wel een nadeel. Van deur tot deur ben ik twee uur onderweg - heen, en terug nog een keer. Ik kan maandag en vrijdag thuiswerken, maar dinsdag tot en met donderdag word ik meestal in Den Haag verwacht."

Sylvester: „Bij mij is het anderhalf uur van deur tot deur, naar Maastricht. Ik pak 's ochtends om half zeven de trein en ben dan hopelijk kwart voor zeven 's avonds weer thuis, als er geen vertraging is."

Roelof: „Als ik wat zou mogen verbeteren aan onze werk-privébalans, is het dat die reistijd weggaat. Meer slapen, sporten, boodschappen doen, of met mooi weer gewoon eens in de tuin zitten - die uren zou ik wel terug willen. Het is nu meer werk dan privé in ons leven. Gelukkig geldt die situatie voor ons allebei, dus we snappen elkaar daarin goed."

Sylvester: „Het is best een vol leven, ja, maar voorlopig zal die reistijd niet veranderen. De Tweede Kamer is nu eenmaal in Den Haag en ik ben in Maastricht aan het werk en bezig met mijn proefschrift. We vinden allebei ons werk heel leuk; de reistijd is de concessie die we daarvoor overhebben."

Floris de kleinkater

Sylvester: „Ik ben van het fitnessen. Ik ga zo'n vier keer per week."

Roelof: „Ik ga drie keer per week en doe ook aan krachttraining, maar dan in een groepsles. Dat vind ik gezelliger en het geeft me een stok achter de deur."

Sylvester: „Het sporten is soms best een opgave na zo'n lange werkdag, maar het is echt mijn uitlaatklep. Als ik niet ga, word ik chagrijnig. Dat kan jij beamen."

Roelof: „Klopt. Sporten is heel belangrijk voor hem."

Sylvester: „Verder ontspannen we door lekker uit eten te gaan met vrienden, toch wel twee keer per maand. Af en toe pakken we een feestje mee, zoals de Pride in Amsterdam of Milkshake-festival. En vorig jaar zijn we druk geweest met het organiseren van onze bruiloft."

Roelof: „Het was op 28 december 2025 in een mooi landhuis in Maastricht. Een prachtige dag, een ontroerende dag ook. Ik kan wel wat foto's laten zien. Kijk, dit is het 'staatsieportret' dat we hebben laten maken, in jacquet. En dit is mijn favoriet: een echt moment tussen ons tweeën bij het eten. Ik maak net een hele slechte woordgrap volgens mij."

Sylvester: „Ik wilde nooit trouwen, tot ik de ware tegenkwam - ja, het cliché is echt waar. Uiteindelijk heb ik hem zelfs gevraagd. Voor de toekomst hebben we allebei een kinderwens."

Roelof: „We zouden het zoeken in de hoek van het draagmoederschap, maar dat is lastig. Als je een grote zak geld neerlegt en naar een land als Canada uitwijkt, zou het moeten kunnen, maar dat hebben we nog niet concreet gemaakt. Eigenlijk hopen we een lieve vriendin uit onze omgeving te vinden die ons zou willen helpen. Zodat het kind ook een band met zijn moeder op kan bouwen. We gaan zien of het lukt."

Sylvester: „Voor nu hebben we onze handen vol aan de druktemaker in huis: Floris de kater. Die staat nu aan de deur te rammelen."

Roelof: „Ja, Floris is belangrijk voor ons. Laatst bij de dierenarts hebben we 'm ook als Floris Bruls in het systeem laten zetten, ha, dus nu is hij echt onderdeel van het gezin. Hij zou in theorie best één of twee dagen alleen thuis kunnen zijn, maar dat doen we toch liever niet. We regelen altijd wel iets. Als we een weekendje weg gaan, komen mijn ouders met veel liefde oppassen. Ze zeggen altijd: we hebben geen kleinkind, maar een kleinkater. Dat is wel schattig."

Jette Pellemans

IN HET KORT

Roelof Bruls (32) en **Sylvester Bruls-Groen** (38) zijn getrouwd en wonen in een koophuis in Eindhoven, met hun kater Floris (8). Roelof werkt als wetgevingsjurist in de Tweede Kamer en zit in verschillende ombudscommissies. Sylvester is maag-darm-leverarts in het Maastricht UMC+ en schrijft daarnaast een proefschrift. Gezamenlijk verdienen ze ruim vier keer modaal.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

Voor een etentje met vrienden. Roelof: „We waren bij Fifth hier in Eindhoven. Dat is een restaurant in een oude fabriekshal die ze mooi strak getrokken hebben; echt een tip. Het kostte 180 euro per koppel."

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

Bijna iedere dag naar Albert Heijn. Sylvester: „Eens in de zoveel tijd nemen we ons voor om weekboodschappen te doen. Maar het lukt ons gewoon niet dat in te plannen." Roelof: „En ik vind het ook niet zo erg om naar de supermarkt te gaan. Heb ik weer een wandelingetje gehad."

Wat is je laatste grootste uitgave?

De verbouwing van badkamer en wc: 27.000 euro. Roelof: „Daarvoor hebben we wel alles laten doen; we hadden er geen omkijken naar."

Tweedehands of liever nieuw?

Nieuw. Roelof: „Ik kan niks bedenken wat ik tweedehands koop. Hooguit dat ik wel eens spullen van mijn ouders zolder meeneem."

Waar spaar je voor?

Een gezamenlijk koophuis in de toekomst. En op kortere termijn een grote reis naar Argentinië of Colombia. Roelof: „Maar met die stijgende kerosineprijzen momenteel hebben we besloten dat tot volgend jaar uit te stellen."

Wie ruimt het huis op?

Allebei. Roelof: „We zijn allebei heel proper, maar misschien ben ik iets pietluttiger dan jij?" Sylvester: „Mm, een beetje." Roelof: „We hebben nu in de nieuwe badkamer een spiegel met zo'n touch-knopje. Ik wil die vingerafdrukken dan weg hebben. Sylvester maakt dat wat minder uit."

Wat was echt een miskoop?

Roelof: „Met het risico dat we verwend overkomen, maar de elektrische Mini die we twee jaar geleden gekocht hebben, valt erg tegen." Sylvester: „De reikwijdte blijkt beperkt in de praktijk. En de software is héél traag. Dan duurt het weer minuten voordat het navigatiesysteem is geladen; daar storen we ons aan."

Wie bedenkt wat je gaat eten?

Wie als eerst thuis is, kookt. Sylvester: „Ik ben van de pasta's, Roelof meer van de AVG'tjes."

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

Roelof: „Het is eerder andersom. Ik spaar best veel en zou het mezelf gunnen om het soms wat makkelijker uit te geven."

Beste tip voor huishouden of financiën?

Roelof: „Ik ben fan van de overblijvers bij Albert Heijn. Dat zijn producten die bijna over de datum gaan en die je met korting mee kunt nemen. Daar ga ik heel goed op; dat heb ik van mijn moeder. Zij is ook zo'n koopjesjager."

Advertentie

nrc webwinkel›

INDRUKWEKKENDE WAARDERINGEN:

94 Robert Parker · JAMES 95 SUCKLING · 94 falstaff · 94 JEB DUNNUCK

ICOONWIJN
Verfijnde wijnen voor de kenner

Indrukwekkende Château du Tertre uit 2022

› Uitmuntende Château du Tertre uit het legendarische wijnjaar 2022
› 95/100 punten van James Suckling en 94/100 punten van Parker
› Nu op dronk, prachtig te bewaren tot ver na 2040

Een van de meest indrukwekkende wijnen uit het inmiddels legendarische Bordeaux-jaar 2022. De Château du Tertre 2022, Grand Cru Classé uit Margaux, geldt volgens kenners als de beste versie die dit château ooit heeft voortgebracht.
De wijn ontving 95/100 punten van James Suckling. Ook Parker is lovend en noemt hem "one of the better values of the campaign" (94/100).

In het glas toont deze Margaux een rijke gelaagdheid met cassis, viooltjes en cederhout. Krachtig en geconcentreerd, maar tegelijk verfijnd en elegant. Nu al toegankelijk, met een indrukwekkend bewaarpotentieel tot ver na 2040.

Beschikbaar zolang de voorraad strekt. Slechts enkele tientallen kisten beschikbaar.

Adviesprijs aanbieder 342,-
318,-
per kist (6 flessen)

NIX18

Bestel nu ›nrcwebwinkel.nl/icoonwijn

Geboren

Geboren!
Pieter Alexander Jeroen
Rudolf en Carlijn de Sonnaville- Hintzen
Willem
's-Hertogenbosch, 29 mei 2026

Dolgelukkig zijn wij met de geboorte van
Wies Elise Pieta
Roos Bijlard en Roemer Doekes
's-Gravenhage, 31 mei 2026

Bienvenida al mundo, pequeña!
Olivia Marie Leopold Vargas
Cindy & Maurits
Nuremberg, 28 mei 2026

Geboren!
Alix Catherine Caroline de Roos
Agnes Scheltema en Reinout de Roos
Barcelona, 25 mei 2026

Geboren!
James Henri Erick Masthoff
Evelyn Ravesteijn Emile Masthoff
Jackie
Amsterdam, 27 - 05 - 2026

Huwelijk

Getrouwd!
Thera van Bon & Willem Jan Hemmes
Bloemendaal, 5 juni 2026

Vandaag trouwen:
Julia Smit & Iskander Pels Rijcken
Beesd, 6 juni 2026

In memoriam

Isabel Maria Davids
23 januari 1962 – 7 juni 2016

Je bracht kleur in ieders leven.
We missen je zo.

Eric, Luc, Bella †,Wies & Jo

Overleden

Op een zonnige lentedag, omringd door zijn Riet en vier kinderen, is rustig ingeslapen, mijn allerliefste Duk, onze lieve pap en opa

Jan

Jean Joseph Marie
Dudok van Heel

Amsterdam 9 februari 1940 — Epe 26 mei 2026

Wij zijn dankbaar voor alles wat wij samen hebben beleefd en koesteren de herinneringen. Wij zullen je missen.

Riet Dudok van Heel-Buurke
Mieke Dudok van Heel
Daniëlle en Joram Adelaar-Dudok van Heel
Menno
Wessel
Joost en Nicole Dudok van Heel-Baltussen
Isis
Jackie
Mariëtte en Maarten Kok-Dudok van Heel
Annabelle en Martijn
Josephine
Pepijn

Het afscheid heeft
in besloten kring plaatsgevonden.

"Kijk, wat een mooie boom"

Jonkheer Lodewijk
van Nispen

Breda, 29 september 1939
Burgh-Haamstede, 30 mei 2026

Grote Loen Gneomar Clem Quirine
Christiaan Laury Loen Carel Savy
Hugo Maurits Rutger Sophia Friso Giulia

We hebben in besloten kring
afscheid genomen van Lodewijk.

Onze broer, zwager en oom

Lodewijk van Nispen

Ammie en Freek †
Solange en Willem
Liesbeth en Coen †
Valerie
neven en nichten

"Aan de ultieme schoonheid hoeft niets toegevoegd, verwijderd of vervangen te worden, die is er gewoon, waar je hem neerlegt. That's my final statement."
Uit: Verrichtingen van mijn geest, Keir Cockram (2021)

In liefde hebben wij afscheid genomen van

Keir Cockram

Den Haag, 1 oktober 1961 — Leiden, 1 juni 2026

Mirjam
Eline en Arjen
Mark en Philip
John en Marijke
Mark en Stephne
Carolijn en Max

Correspondentieadres:
Gerrit Doustraat 87, 2311 XN Leiden

Tot ons grote verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van Flipje

Keir Cockram

Voor altijd een van ons

Wij wensen Mirjam, de kinderen en iedereen die hem lief had, veel sterkte

O, wat is het toch fijn... om een Flipje te zijn

De Flipjes, Delft '84

Alea iacta est

Na een enerverend leven is van ons heengegaan mijn lieve echtgenoot, onze zorgzame vader en schoonvader

Freek van der Woude
Frederik Emanuel Vincentius Marie

Maastricht, 19 juli 1951 — Leidschendam, 1 juni 2026

Zijn eigenheid, zijn onstilbare honger naar kennis en zijn authenticiteit hebben ons vele dierbare herinneringen gebracht.
We zullen hem enorm missen.

Maeyken Ruimers
Séline & Eline
Thaïsa & Bram

Het afscheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentie: Uitvaartstudio Helm & Schols
o.v.v. Freek van der Woude,
Damlaan 64, 2265 AP Leidschendam

'Oh, merde ...'

Tot ons groot verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van onze lieve, bijzondere papa, schoonvader en opa (opi)

Frederik Arnold Joseph Laumans

Tegelen
22 januari 1937

Loosdrecht
2 juni 2026

echtgenoot van Theresia Augusta Maria Smeets †

Bussum, Marjolein Laumans
Luna, Philippa, Scato
Rob Toorman

Amstelveen, Nathalie Laumans en Maarten Tibosch
Joris, Markus, Lorijn

Bussum, Frederik Laumans en Giovanna Marcucci
Wyger, Valentina

Na meer dan zestig jaar samen in een caleidoscopisch bestaan ontsnapte aan haar broze gezondheid mijn lieve, bedachtzame levensvriendin. Plots, maar vredig; ik was er bij.

Bertha Johanna Oostra - van Beveren

Betty

Utrecht, 22 augustus 1940 — Den Haag, 30 mei 2026

Ate Oostra

Conform de uitdrukkelijke wens van Betty zal het afscheid, op maandag 8 juni, in kleine kring plaatsvinden.

Geen bloemen.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging, t.a.v. de heer A. Oostra
Benoordenhoutseweg 279 - 2596 BJ Den Haag

Dankbaar voor zijn leven geven wij u kennis van het overlijden van onze lieve

Prof. Dr Marius Anton Joannes Romme

Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw

Amsterdam, 17 januari 1934 — Amsterdam, 4 juni 2026

Sandra Escher †

Enno Romme †

Marilien Romme en Tim O' Kennedy
Arlen, Torin

Steven en Angelique Romme
Stan en Lotte
Fleur, Thijs

Met zijn energie en levenslust bracht Marius de boel in beweging. Marius kon aandachtig luisteren, hij moedigde aan, observeerde scherp, en zei wat hij vond, ook als dat confronterend was. Als hoogleraar sociale psychiatrie aan de UM legde hij de basis voor de Stemmen Horen beweging.

Op woensdag 10 juni bent u van harte welkom om persoonlijk afscheid te nemen van Marius tussen 19.00 en 20.30 uur in Theater Vrijburcht op de Jan Olphert Vaillantlaan 143 op Steigereiland Amsterdam.

De ceremonie is op donderdag 11 juni om 10.30 uur live te volgen via https://start.memoriam.tv/HQ0E-EQHP

Brokking & Bokslag Uitvaartbegeleiding, o.v.v. Marius Romme
Herenweg 92, 2101 MP Heemstede. E: f.geertsema@brokkingenbokslag.nl

---

Met veel verdriet hebben wij afscheid genomen van onze lieve vader, schoonvader en opa. Onze rots.

HJ Overbeek

☆ Leiden, 21 juni 1936 — † Bergen, 29 mei 2026

weduwnaar van

Erica Overbeek-van Nieuwenhuizen

Oegstgeest: Onno en Sabine Overbeek-Bogaert
Eline en Floris

Bergen NH: Sabien en Eric Brennan-Overbeek
Orla en Emer

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

'feel free'

We nemen afscheid van onze zeer geliefde man, vader, schoonvader en opa.

Henk (Hendrik) Vaessen

23 september 1939, Oldebroek — 29 mei 2026, Castricum

Hij leefde vol avontuur en verwondering.
Met zijn onderzoekende en liefdevolle betrokkenheid was hij voor ons en veel anderen van grote betekenis.

Liesbeth Vaessen-Reinders

Florien Vaessen en Marc van Veelen
Lisa en Tim

Jannet Vaessen en Jan Maarten Hupkes
Julia en Mees,
Mats

Na een welbesteed leven, dat hij met veel toewijding, nieuwsgierigheid en eigenzinnigheid heeft geleid, is in alle rust overleden, omringd door zijn familie

HANS ERIK HAGEMAN

Ridder in de Orde van de Poolster

Arnhem, 15 mei 1944 — Bosch en Duin, 3 juni 2026

Zeist Magda Hageman - Apol

Zeist Leontine en Martin, *Luca, Julius, Laurens*

Dubai Alexander en Monique, *Hugo, Tessel, Zoe*

Dubai Nienke en Gijs, *Sofie, Finley, Harry*

Boston Derk-Jan en John, *Thomas, Teddy*

Correspondentie: Drent Uitvaartverzorging
T.a.v. Mevrouw Hageman, Laantje zonder Eind 5, 3701 BT Zeist

De crematieplechtigheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Een geliefd man is niet meer

dr. ir. Heko Willem Köster

Amsterdam, 15 oktober 1937 - 29 mei 2026

Echtgenoot van Hans Dresden

Michiel Köster †

Adriaan Köster & Nana Yanagimoto

Amos Kater & Gerda Oomkes
Chaja & Tom
Gideon
Abigaël †
Issara & Tom

Mark Kater & Josien Spanjaart
Ties
Cath
Puck
Lynn
Karel

De begrafenis heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Hans (Hannah) Dresden, Hobbemakade 92 I
1071 XR Amsterdam

PC

Onze lieve moeder, oma en overgrootmoeder, een creatieve, eigenzinnige dame met een groot hart voor de natuur

Hermina Aline Labberton – Bos

Herma

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau
Erelid van Groei & Bloei

* Vaassen, 25 december 1932 — † Beekbergen, 4 juni 2026

Dick Labberton *in liefdevolle herinnering*

Maarten Labberton
Astrid Andriessen

Frans Labberton
Daniëlle Plantinga

Kleinkinderen en achterkleinkind

Raimond Siebesma

Onze dank gaat uit naar de medewerkers van Vérian en van het Zonnehuis voor hun liefdevolle verzorging.

Correspondentieadres:
Familie Labberton
P/a Veenhuizerweg 143
7325 AK Apeldoorn

Lieke Marsman

1990 - 2026

'Er komt zelden iemand terug uit de dood om te zeggen:
en dit is hoe het was. Maar dat is wat ik wil. Dat documenteren [...]
Als ik niet terugkom, dan zal ik zorgeloos zijn.
Maar als ik wel terugkom, dan zal ik spoken.'

Lieve Lieke, kom je snel spoken?

Mizzi, Evi, Rianne, Margo, Siemen, Cato, Emilie,
Barbara, Alexandra, Gert, Floris

Uitgeverij Pluim

Lieke Marsman

Natuurlijk hebben de doden wel een stem.

Maartje & Femke

Aan het eind van een gedicht
ben je niet langer verloren.

'Ter gelegenheid van poëzie',
Lieke Marsman, 29 juni 2022

Met verdriet heeft de Stichting Dichter der Nederlanden kennisgenomen van het overlijden van

Lieke Marsman

We herinneren ons haar als een fonkelende Dichter des Vaderlands. In die functie scherpte zij in 2021 en 2022 ons denken, met haar persoonlijke, politieke, vurige en speelse gedichten. Haar eruditie, tederheid en humor zullen gemist worden. We blijven haar altijd lezen.

Daphne de Heer
Thomas de Veen
Femke Essink
Menno Hartman

Ik ben van het licht,
in het daglicht mij gegeven
schrijf ik mijn gedicht.

In alle rust is heengegaan, onze lieve

Bauke de Haan

Scharnegoutum, 11 januari 1939 — Alphen aan den Rijn, 1 juni 2026

Anje de Haan-Zijlema
Remko & Margriet, Pieter-Gerard, Alice & Peter
(achter)kleinkinderen

Wij hebben op 5 juni in besloten kring afscheid van hem genomen.

Correspondentieadres: Uitvaartzorg Treur & van Eijk
Emmalaan 71, 2405GB Alphen aan den Rijn

Actief, creatief en humorvol.

In haar vertrouwde omgeving hebben wij afscheid genomen van mijn stoere vrouw, onze zorgzame moeder en trotse oma

Carla Mathilde
van Herpen-Lensink

Rotterdam, 8 februari 1956 Vught, 26 mei 2026

Hans van Herpen

Bas en Emma
Ben

Mark en Angela
Kaylee

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Paul Schut

11 januari 1961 - 31 mei 2026

Paul was ruim 25 jaar werkzaam bij Van Lanschot Kempen. Als business advisor voor Private Banking stond hij altijd klaar voor onze klanten. Wij zullen hem herinneren als een deskundige, betrokken en warme collega. Paul zorgde voor verbinding, had aandacht voor wie dat nodig had en stimuleerde de ontwikkeling van anderen.

Onze gedachten gaan uit naar zijn vrouw Eveliene, zijn kinderen, kleinkinderen en andere dierbaren.

Namens de Raad van Bestuur en medewerkers van Van Lanschot Kempen

Wendy Winkelhuijzen
Mark Buitenhuis
Theo Timmers

In het bijzijn van ons allemaal is vredig ingeslapen mijn lieve echtgenoot, onze lieve vader, schoonvader en opa

Ronald Henri Kenninck

Den Haag, 22 juni 1954 Vught, 2 juni 2026

Philippine Kenninck-Goettsch

Bonno Kenninck en Stephanie Jonker
Caro

Eeke van Vegchel-Kenninck en Freek van Vegchel
Diederik

Correspondentieadres:
Beukenhorst 4, 5262 LG Vught

Ons bereikte het droevige bericht van het overlijden van

Ron van Mastrigt

emeritus hoogleraar in de Fysica van de Urinewegen, verbonden aan de afdeling urologie van het Erasmus MC.

Onze gedachten gaan uit naar zijn naasten.

Namens de klinische- en wetenschappelijke staf
afdeling Urologie
Erasmus MC

"Geen dag zonder Bach."

Intens verdrietig en dankbaar voor alle dierbare momenten samen geven wij kennis van het overlijden van

mr. Andreas Wilhelmus Joannes Maria Rapati
~ André ~

"Muziek is de universele taal die emoties raakt waar woorden tekortschieten."

Amsterdam, 25 november 1944 Rotterdam, 29 mei 2026

Wij danken alle lieve mensen in het Reinier de Graaf Gasthuis voor hun warme aandacht, betrokkenheid en professionele ondersteuning.

echtgenoot van Annette Rapati - Redelé

vader van Elsbeth Rapati
Menno Rapati

broer van Thomas Rapati *in dierbare herinnering*

Correspondentieadres:
Familie Rapati
p/a Niels Jens, Vijverweg 5, 3062 JN Rotterdam

Het afscheid vindt plaats in kleine kring.

Enige en algemene kennisgeving

Met verdriet nemen wij afscheid van onze lieve vader, schoonvader en opa

Dirk Meinard Noothoven van Goor

Amsterdam
22-4-1936

Den Haag
1-6-2026

Montpellier (Fr) Bart Noothoven van Goor
Laetitia Noothoven van Goor - Eboa
Samuel, David, Noor

Den Haag Caspar Noothoven van Goor
Caroline Noothoven van Goor - Van Nispen tot Sevenaer
Okkie, Nadine, Reinout

Den Haag Daan Noothoven van Goor
Barbara Noothoven van Goor - Grote
Paul, Merijn

De crematie vindt op 8 juni 2026 in besloten kring plaats.

Correspondentieadres: dnoothoven@gmail.com

Vandaag is vredig heengegaan onze lieve, eigenzinnige vader en schoonvader

Ad Frijlink

Rotterdam
19-5-1941

Den Haag
28-5-2026

Weduwnaar van
Jenny L. Frijlink-Prins ♥

Ingrid & Huite
Anton, in liefdevolle herinnering

We hebben afscheid van Ad genomen bij hem thuis, in besloten kring.

CORRESPONDENTIEADRES:
Ingrid Frijlink
Huijgenspark 29A
2515 BA Den Haag

Na een kort ziekbed is Maud, onze lieve mama en Nenna, rustig ingeslapen.

Maud Wiarda
Maud Charlotte Wiarda-Hansen

Amsterdam,
25 november 1944

Broek in Waterland,
31 mei 2026

Willem Wiarda †

Kirsten Wiarda
Paul Riedijk
Sem, Duuc

Okke en Anna Wiarda-Cornelissen
Tijntje, Kick, Tabe

Quirine Wiarda en Rogier Walraven
Sam

Duco en Sabrina Wiarda-de Vries
Iva, Tias

www.afscheid.nabestaandenloket.nl/maud-wiarda.

Met haar levenskracht, liefde en wijsheid raakte ze ons steeds opnieuw

Judith Marieke Zadoks

4 mei 1964 - 30 mei 2026

Tilly van Uffelen
Leah Zadoks
Isaac Zadoks
Jan Carel Zadoks en
Coos Zadoks-van Heuven

Lange Dreef 6A, 4101 NR Culemborg

Intens verdrietig hebben wij afscheid moeten nemen van mijn dierbare echtgenoot en onze lieve, slimme vader, schoonvader en opa

Prof. dr. ir. Jacob de Smit

Rotterdam
27 maart 1943

Rotterdam
1 juni 2026

Weduwnaar van Elly de Smit-Brusik
sinds 6 november 1994

Delft
Loes de Smit-Naaborg

Bilthoven
Diane de Smit en Chris Limbach
Duco en Tasara
Morris en Mar
Oscar

Voorburg
Marie-Louise de Smit en Govert Visser
Elly
Ype
Rozemarijn
Bastiaan

Op zaterdag 6 juni hebben wij Jaap naar zijn laatste rustplaats gebracht op begraafplaats Jaffa.
Veel waardering en respect gaan uit naar de zorgverleners van Golden Years in Rotterdam. Jaap is door hen omringd met liefde en zorg.

Correspondentieadres:
P/a Delft Uitvaartbegeleiding
T.a.v. familie de Smit
Zuiderstaat 274, 2611 SL Delft

Tot op het laatste moment zó Marijke
Het is overdonderend snel gegaan
Overleden is onze lieve oma,
onze dappere mama, mijn vrouw, mijn lief

Marijke Smijtink
psycholoog-psychoanalytica-psychotherapeut

11 augustus 1943 | 2 juni 2026

Amsterdam Wytzia de Savornin Lohman
Leroy

Foissy-lès-Vézelay Heko Köster & Elise Cognard Chouchane
Elliott & Elise
Amaury
Iso en Helka

Amsterdam Maartje Köster & Cat Brown
Aram
Kiki

Marijke is thuis.
Gelegenheid tot afscheid nemen:
zaterdag 6 en zondag 7 juni – 14:00-15:30 uur

Uitvaart: woensdag 10 juni – 14:45 uur
De Nieuwe Ooster, Kruislaan 126, Amsterdam

Correspondentieadres:
afscheidmarijkesmijtink@gmail.com

Ga met God en Hij zal met je zijn,
in zijn liefde je bewaren,
in de dood je leven sparen.
Ga met God en Hij zal met je zijn.

Gez. 416 vers 3

Na een lang en welbesteed leven is, op de leeftijd van 92 jaar, van ons heengegaan onze lieve vader, schoonvader, opa en overgrootvader

Prof. dr. Robert Gersdorf

★ 6 augustus 1933 † 27 mei 2026

Sinds 2015 weduwnaar van Elly Gersdorf-Spruijtenburg

Marianne en Ruud
Steven en Myrthe, *Lexie, Milou, Romée*
Robert en Hanne, *Teun*
Ingrid en Tom
Katinka en Martin, *Jasper*
Pepijn

Correspondentieadres:
M. Poort-Gersdorf, Kamgras 10, 3893 GZ Zeewolde

De begrafenis heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Onze dank gaat uit naar de medewerkers van woonzorgcentrum `t Kampje te Loenen aan de Vecht, voor de liefdevolle verzorging van onze vader.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

NIET VOOR IEDEREEN

WÉL VOOR WIE VAN EEN ECHTE KRACHTPATSER HOUDT

NIEUW: ESPRESSO FORTE

We gingen naar Oeganda. Naar onze biologische koffieboeren Agnes en Jenipher.
Daar proefden we iets wat we nog nooit eerder hadden geproefd.
Een hele bijzondere specialty koffie. Vol en romig. Met een flinke dosis pit.
Intensiteit 10/12. Geloof ons. Echt geen vlakke jongen. En dus moest hij mee.

Zin om te proeven? Snappen we. Probeer nu met €10 korting.
Ga naar dekoffiejongens.nl/nrcorigin of scan de qr-code en gebruik de code: NRCORIGIN

Je bent gewaarschuwd: knetterlekker.

DE KOFFIE JONGENS

Advertentie

Voor Frank zit stijl in aandacht: voor hoe je je presenteert, hoe je de dag begint en hoe je jezelf verzorgt. Diezelfde standaard zie je terug in de Philips Shaver i9000 Prestige Ultra.

PHILIPS

Lees het hier!

OPINIE & DEBAT

FOTO BART MAAT

Begin met uitsluiten

Als de strijd tegen radicaal-rechtse provocaties juist leidt tot normalisering, wat doe je dan?

4/5

& VERDER

2/3
Achter looksmaxxing schuilt een politieke agenda, stellen *Luuc Brans* en *Linda Duits*

10
Soms moet je hackers toch betalen om je klanten te beschermen, zegt *Michiel Hennink*

12/13
Xochitl Gonzalez waarschuwt: Big Tech maakt het leven sneller, maar niet menselijker

DAT MAG JIJ VINDEN

Het verschil tussen standpunt en mening

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Wat hebben Donald Pols en Rob Jetten met elkaar gemeen? Ze kunnen met iedereen samenwerken. Waar NRC dinsdag onthulde dat Pols – die al lenig genoeg was om van Milieudefensie over te stappen naar Tata Steel – een verleden heeft bij de extreemrechtse studentenbeweging Afrikaner Studente Front, pronkte D66 op sociale media met samenwerkingen met maar liefst tien politieke partijen; van VVD tot SP, van JA21 tot Partij voor de Dieren.

Bij Pols was er sprake van voortschrijdend inzicht; hij kwam terecht in een andere omgeving, ontmoette andere mensen en kwam in aanraking met andere kennis. Wat hij als tiener geloofde, gelooft hij nu niet meer. Hij walgt van de keuzes die hij toen maakte, vertelt hij aan NRC. Zijn inzet voor de klimaatbeweging ziet hij als een poging om zijn jeugdzonden te compenseren.

Bij Jetten geen voortschrijdend inzicht, maar pragmatisme. Hij is geen Kamerlid meer, maar premier. Als Kamerlid sprak hij zich fel uit tegen de passieve houding van het kabinet ten opzichte van Israël. Als leider van een minderheidskabinet neemt hij nu zelf een passieve houding aan. Ik vermoed niet dat de Jetten van nu walgt van de Jetten die in oktober meeliep in de rode lijn-demonstratie, hij heeft nu gewoon een andere rol en daarbij horen andere standpunten.

De overstap van Pols naar Tata Steel had ook zo'n andere rol kunnen zijn, dat was in elk geval de verwachting van de klimaatbeweging. Dat hij zijn standpunt zou veranderen omdat hij nou eenmaal wordt betaald door een bedrijf met totaal andere waarden. Van standpunt wisselen kan van de ene op de andere dag, van mening veranderen kost doorgaans meer tijd. Dat is het subtiele verschil; een mening is een persoonlijke opvatting, een standpunt is een positie die je inneemt binnen een bepaalde context. „Wie nooit van mening is veranderd, heeft zelden iets geleerd", was ooit het motto van deze krant. Niet: „Wie van standpunt is veranderd, heeft vaak een mooie nieuwe baan."

Pols betuigt pas spijt nu hij door NRC op zijn extreemrechtse verleden is gewezen, maar toch is dat geloofwaardig. Het helpt daarbij dat hij daarna iets radicaal anders is gaan doen. Als hij nu Kamerlid was geweest voor Forum voor Democratie, is het minder aannemelijk dat je je tegenwoordig schaamt voor je racistische denkbeelden van toen. Maar Pols werd klimaatactivist en hield dat zo'n vijfendertig jaar vol.

Nog veel beter was het geweest als Pols zelf open was geweest over zijn extreemrechtse verleden. Sylvana Simons zei bij *Pauw, De Wit & Mogré* dat ze hem gelooft als hij zegt niet meer die persoon van toen te zijn, maar vindt het jammer dat hij het niet eerder met de wereld had gedeeld: „Dan had hij zo'n prachtig voorbeeld kunnen zijn van wat een bepaalde omgeving met je kan doen in je jonge jaren. Hoe je kunt radicaliseren en hoe je vervolgens kunt deradicaliseren."

> *Jetten heeft nu een andere rol en daarbij horen andere standpunten*

Dat is inderdaad een gemiste kans. De publieke opinie is meestal mild voor spijtoptanten. De voormalig crimineel die nu jongeren helpt op het rechte pad te blijven, de oud-bankier die nu juist tégen kapitalisme is, de teleurgestelde PvdA'er bij een WNL-talkshow.

Openheid van Pols had zelfs zijn controversiële overstap van Milieudefensie naar Tata Steel een beter verhaal gemaakt. Uiteindelijk gaat het daar om de vraag of het geloofwaardig is dat je radicaal kunt veranderen. Van extreemrechts naar klimaatactivist, van extreem vervuilend naar duurzaam; het is nu aannemelijker dat Pols zelf gelooft dat het wél kan. Maar misschien was Tata Steel daar wel helemaal niet naar op zoek.

Luuc Brans is socioloog aan de KU Leuven en Fulbright fellow aan Columbia, gespecialiseerd in de politiek van cultuur en de cultuur van politiek. **Linda Duits** publiceert over populaire cultuur, in het bijzonder op het gebied van gender en seksualiteit.

OPINIE
Online beweging

Looksmaxxing is een teken van oprukkend rechtsextremisme

Looksmaxxing heeft niks te maken met doorgeslagen schoonheidsidealen, betogen *Luuc Brans* en *Linda Duits*. Het is onderdeel van een rechts-conservatief project dat ideologisch moet worden bestreden, zeggen *Luuc Brans* en *Linda Duits*

ILLUSTRATIE LYNNE BROUWER

Plots duikt 'looksmaxxing' overal op: een markant woord dat verwijst naar jonge mannen die extreem doelgericht en soms met grof geweld hun uiterlijk proberen te verbeteren. Op het eerste gezicht lijkt het simpelweg een uitbreiding van het schoonheidsideaal naar mannen, een verleidelijke vergelijking die volop gemaakt wordt. Soms vanuit genoegdoening ('vrouwen kampen hier al jaren mee'), soms vanuit zorg ('dit is niet de gelijkheid die we moeten willen'). Maar looksmaxxing is wezenlijk anders. Het is onderdeel van een rechts-conservatief project dat ideologisch moet worden bestreden.

Schoonheid is altijd politiek. Al eeuwenlang worden meisjes en vrouwen onder het patriarchaat getraind in en beoordeeld op dwingende schoonheidsidealen. Ook onder homo's is het lichaam een vorm van kapitaal. Sinds de jaren 80 groeit de druk op jongens, mede dankzij de vermenging van sport met consumptiecultuur. Waren voetballers in de jaren 70 nog iel (denk aan Johan Cruijff), inmiddels zetten spelers als Cristiano Ronaldo een nieuwe 'fitte' norm. Looksmaxxing gaat net als het schoonheidsideaal over esthetiek en wordt eveneens aangejaagd door een industrie die gebruikmaakt van onzekerheid. Maar daar houden de overeenkomsten op.

De term bestaat al sinds zeker 2015, toen het fenomeen oversprong van incel-fora lookism.net en looksmaxxer.com naar platforms als 4chan en Reddit. Inmiddels is het onderdeel van de *manosphere*, een online subcultuur waarin deelnemers elkaar ophitsen met ouderwetse ideeën over mannelijkheid. Het is onmogelijk te zeggen hoe wijdverbreid looksmaxxing is. De meest spectaculaire uitwassen, zoals je jukbeenderen breken of met schroeven je benen verlengen, krijgen nu massale media-aandacht, maar hoe vaak dit daadwerkelijk gebeurt, is onbekend. Er bestaat weinig medisch onderzoek naar, wat mogelijk wijst op een marginaal fenomeen. Meer gematigde praktijken (sporten, kaaklijnoefeningen, fillers) vallen minder op en bestaan ook los van deze scene.

In plaats daarvan wordt gegrepen naar pseudo-wetenschap over 'volmaakte' verhoudingen zoals de *canthal tilt*, de helling van de buitenste ooghoeken. Combineer dit met een doorgeslagen geloof in de maakbaarheid van het individu en je krijgt looksmaxxing, een competitie zonder prijs. Handige contentcreators als Braden 'Clavicular' Peters, Kareem Shami en Oscar Pate beloven '*male improvement*' via betaalde content, cursussen, en zelfs exotische mannenretraites. Ervaren forumleden treden op als mentoren die *bro-science* verkondigen (fitnesstips gebaseerd op anekdotes, eigen ervaringen en onbewezen claims), terwijl ze onderwijl minderwaardigheidsgevoelens en woede aanwakkeren.

Want met advies komt een flinke portie reactionaire ideologie die gendergelijkheid afkeurt, vrouwen ten diepste haat en mannelijke dominantie en geweld verheerlijkt. Misogynie is geen bijproduct van looksmaxxing, maar het middel om misogynie aan de jongeman te brengen.

Geracialiseerd

Onderzoek naar looksmaxxing-platform looksimportant.net laat zien dat mensen die er bijdragen plaatsen, zich vaak achter uiterst rechtse vertogen scharen. Het is hun reactie op een samenleving die in hun ogen mannen discrimineert. Een terugkerende overtuiging is dat het Westen moreel en cultureel in verval raakt door feminisme en diversiteitsbeleid. Looksmaxxers lijken daarin sterk op de *tradwives*, de vrouwen die op sociale media pleiten voor een terugkeer naar traditionele genderrollen. De esthetiek is bovendien uitgesproken geracialiseerd: mannen die een 'alpha'- of 'Chad'-uiterlijk nastreven idealiseren een wit, hypermasculien lichaam en legitimeren dit met 'evolutionaire' logica over bijvoorbeeld 'biologische bestemming'.

Elke kaakslag slaat zo racisme het jongenshoofd in, elk gebroken bot is een verwijt aan vrouwen. De bruutheid van de vaak zelfuitgevoerde ingrepen en de agressie waarmee men elkaars voortgang becommentarieert, weerspiegelt bovendien een ronduit fascistisch geweldsgenot. Vergeet niet: de historische aantrekkingskracht van extreemrechts was nooit alleen maar politiek; identiteit en esthetiek hebben altijd een rol gespeeld, zeker bij de nazi's.

Elke kaakslag slaat zo racisme het jongenshoofd in, elk gebroken bot is een verwijt aan vrouwen

Het verschil tussen looksmaxxing en schoonheidsidealen wordt ook zichtbaar in vergelijking met een specifieke homoseksuele subcultuur waarin het mannelijkste mannenlichaam wordt verheerlijkt. Maar bij deze zogenoemde *muscle gays* draait dat lichaam om verlangen, plezier staat voorop: in uitbundige feesten, met veel drugs en eindeloze seks.

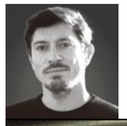
Heteroseksuele manfluencers daarentegen prediken de tegenhanger van hedonisme, ascetisme. Hun uiterst mannelijke mannenlichaam is een product van discipline, lijden en onthouding. Begeerte moet worden onderdrukt. Niet voor niets vind je in deze hoek ook *spermmaxxing*: afzien van seks (inclusief masturbatie) om de kwaliteit van je zaad te bevorderen, voortgekomen uit zorgen over teruglopende westerse vruchtbaarheid. Ook hier weer twijfelachtige wetenschap en drastische maatregelen, zoals je testikels in ijswater dippen.

'Goede oude tijd'

Looksmaxxing symboliseert geen doorgeslagen schoonheidscultuur maar een nieuw front in strijd tussen democratie en autoritaire krachten. Het is een teken van een oprukkend reactionair rechtsextremisme, dat terugverlangt naar een mythische 'goede oude tijd' waarin vrouwen en mannen hun plek nog kenden.

Geen aandacht besteden aan deze ideologische context is als kijken naar tradwives en je zorgen maken of de taarten die zij bakken wel gezond zijn. Het gaat niet om 'zomaar' jongens die 'gewoon' onzeker zijn over hun uiterlijk. Om dit te bestrijden helpt het daarom niet om jongens te vergelijken met de meisjes die ze minachten. We kunnen beter inzetten op het blootleggen van de onderliggende politieke agenda en op de viering van diverse lichamen, geworteld in plezier in plaats van verderf.

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

Chris Julien is filosoof en activist voor Extinction Rebellion.

Geert Wilders (PVV) staat de pers te woord.
FOTO BART MAAT

OPINIE
Populisme

Journalisten moeten geen woord meer schrijven over uiterst rechts

Bij omstreden uitspraken van rechts-radicale politici gaan nieuwsmedia factchecken en kritische analyses schrijven. Maar volgens *Chris Julien* is het resultaat evengoed normalisering van extreem gedachtegoed.

Het stramien is bekend. Al jaren spinnen uiterst rechtse politici garen bij het in de publieke ruimte slingeren van telkens meer racistische, anti-democratische geluiden. Daarmee wakkeren ze woede en verontwaardiging aan onder het electoraat en spelen zich in de kijker bij media en politieke concurrenten.

Een volgende uiterst rechtse escalatie kan steevast rekenen op verontwaardiging, en een gevoel van (morele) urgentie: we moeten grenzen stellen en van ons laten horen als die bereikt zijn. Onder het mom van 'normeren in plaats van normaliseren' volgt telkens een stortvloed van reacties, commentaren en aangiftes. De 'omstreden' uitspraken circuleren rijkelijk in de nieuwsmedia en op sociale media. We moeten tenslotte weten met wie we te maken hebben, nietwaar?

Die gedachte is begrijpelijk en niet onterecht. Maar wat gebeurt er na de ontmaskering, zodra de streep in het zand getrokken is en partijen 'aangesproken'? Dan gebeurt het omgekeerde van wat alle kritische verslaggeving beoogt. De uiterst rechtse opvattingen die zo veelvuldig worden beschreven, raken in de loop van de tijd breed geaccepteerd. Ze worden *normaal*.

Dit proces van normalisering, uitvoerig door politicologen onderzocht bij uiterst rechts, kan op twee manieren plaatsvinden. De eerste zal voor de meeste *NRC*-lezers geen nieuws zijn: beweringen van uiterst rechts ongefilterd overnemen, normaliseert ze. Je zou dus denken dat je deze uitspraken, om normalisering te voorkomen, kritisch moet bevragen, factchecken en demystificeren.

Maar wat als dit uiterst rechts alsnog in de kaart speelt? Wat als ook de verontwaardiging, de aanhoudende ontmaskering en het andermaal stellen van grenzen de uiterst rechtse aandachtseconomie voedt? Dat is de tweede manier waarop uiterst rechts gedachtegoed genormaliseerd kan worden.

Een veelbesproken, vorige zomer verschenen onderzoek door wetenschappers van de London School of Economics illustreert de problematiek: zelfs gesandwiched tussen kritiek blijft het normaliseringseffect voor een belangrijk deel overeind. Zoals een van de onderzoekers het tegen wetenschapssite Scientias verwoordt: „Het is gewoon ontzettend moeilijk om extreemrechtse actoren zo te Interviewen dat het niet leidt tot een hogere sociale acceptatie van hun uitspraken." Wat beklijft is de indruk dat de verkondigde ideeën maatschappelijk breed gedragen worden.

Migratie, asielzoekers, illegaal

Zo blijkt zelfs het trekken van een grens in het voordeel te werken van de populist. „Denk *niet* aan een roze olifant", vatte neurowetenschapper George Lakoff dit effect al in 2004 samen. Als je iets maar vaak genoeg hoort wordt het - ongeacht de context - neurologisch saillant; door blootstelling worden specifieke synaptische verbindingen in ons brein versterkt. Migratie, asielzoekers, illegaal. Zo vinden uiterst rechtse denkbeelden houvast in het collectieve bewustzijn en lijken ze breed gedragen. Het is de onzichtbare grimas van de kat in Alice in Wonderland, die blijft hangen lang nadat het sujet verdwenen is.

Per saldo is het effect van alle ophef over de zoveelste uitspatting van een uiterste rechtse politicus, dat de groep die zulke standpunten huldigt groter lijkt dan die is. Zo verschuift de indruk van wat gezegd mag worden, welke emoties het daglicht kunnen verdragen én wie het meerderheidsstandpunt vertegenwoordigt. Dat zelfs de kritiek die indruk niet kan wegnemen, is het geheime wapen van uiterst rechts.

Je beroepen op een 'wij' om je standpunt kracht bij te zetten - het is de populistische techniek *par excellence*. Met een beroep op 'de volkswil' maken rechtspopulisten echter geen feitelijke claim, alsof ze daadwerkelijk een meerderheidsstandpunt vertegenwoordigen. Het doel is minder rationeel maar niet minder reëel: ze beogen een *sociaal* effect. Met grensoverschrijdende standpunten claimen ze een dominante positie in een groepsdynamiek. Ongeacht de feiten maakt deze intimidatie-tactiek indruk op ons, groepsdieren als we zijn; de eigen groep voelt zich gesterkt, en de rest van de kudde denkt wel twee keer na om daar tegenin te gaan.

De populist blijkt een heel ander spel te spelen dan we gewend zijn. Die reageert laconiek op de streep in het zand, de morele aanklacht en het feitenrelaas, met de ultieme populistische uitdaging: wat ga je doen dan?!

Achter die uitdaging schuilt het inzicht: steeds normeren zonder gevolgen is de norm kapot maken. Door hem telkens te herhalen raakt de norm bedolven onder de reacties, interpretaties en commentaren en lost hij gaandeweg op in het rijk der meningen.

De populistische uitdaging plaatst journalisten in het bijzonder voor een dilemma. Elke keer dat je verslag doet van uiterst rechtse uitspraken, frames of beelden maak je ze óók courant. Zodra je spreekt van een 'migratiecrisis' of 'bezorgde burgers' - al is het om deze voorstellingen te ontkrachten - heeft er al normalisering plaatsgevonden. Ze worden andermaal rondgepompt, in het publieke debat en in ons brein.

Om te verklaren waarom de journalistiek zich - uitzonderingen daargelaten - niet weet te onttrekken aan deze aandachtseconomie, volstaan de bekende diagnoses van commercialisering en kijkcijferdrang niet. We moeten het antwoord ook zoeken in de liberale traditie en de maatschappelijke ordening die daaruit voortkomt.

Het mooie aan een 'liberale' democratie is dat wetten een vanzelfsprekend normatief kader vormen - ze geven aan waar de grenzen liggen van het toelaatbare, en binnen dat kader verdient elke stem gelijke behandeling. De keerzijde is dat we niet meer gewend zijn om in het sociale verkeer grenzen te moeten stellen - laat staan bewaken.

De hoeksteen van dit stelsel is het idee van neutraliteit, waar de staat en ook de journalistiek voor zijn autoriteit op leunt. Voor de journalist biedt neutraliteit een kader om verslag te doen van de wereld zonder zelf onderdeel te worden van het verhaal. Journalistiek handwerk bestaat er precies uit om je, via kritische distantie en het aanbrengen van balans, als waarnemer te onttrekken aan de situatie, zodat die voor zich kan spreken.

De journalistiek kan zich onafhankelijk opstellen omdat de liberale staat de kaders van het maatschappelijk toelaatbare bewaakt. Dat is meteen ook de achilleshiel van dit bestel, die meedogenloos wordt uitgebuit door rechtspopulisten: zij weten dat de journalistiek gewoon is zich te voegen naar de dominante (of als dominant gepresenteerde) norm, omdat hun neutraliteit alleen kan bestaan zolang ze samenvallen met die norm. Zodra ze zelf grenzen moeten stellen kiezen ze partij, en is het gedaan met de positie waaraan ze hun autoriteit ontlenen.

Zo rijst de paradox van de onafhankelijkheid: doorgaan met 'normaal' verslag doen van uiterst rechts ondermijnt de eigen positie, en ingrijpen evenzo.

Geert Wilders (PVV) in gesprek met de pers.
FOTO BART MAAT

Eén steen uit de *Brandmauer*

Maar wat moeten we dán doen tegen populistische retoriek? Wat komt er na het stellen van grenzen?

Wetenschappers raden aan om overschrijders van grenzen te isoleren. Het gewezen model hiervoor is een *cordon sanitaire,* wat zoveel betekent als uiterst rechts uitsluiten van politieke samenwerking en directe vermelding in de media. Echter lijkt deze benadering alleen te werken als de afzetting waterdicht is. Om met de Duitse variant te spreken: haal één steen uit de *Brandmauer*, en de vlammen grijpen om zich heen.

Dit doet denken aan de *tragedy of the commons*. Een hardnekkige mythe die ons vertelt dat als er maar één iemand is die meer aan de gemeenschap onttrekt dan bijdraagt, de rest zal volgen.

Daar staat echter tegenover wat wetenschappers *conditional cooperation* ('voorwaardelijke samenwerking') noemen: onze bereidheid bij te dragen aan het collectief wordt in belangrijke mate bepaald door onze perceptie of anderen die bereidheid ook hebben. Afhankelijk van de omstandigheden kan dit effect tot wel de helft van onze bereidheid bepalen.

Dit laat zien hoe het geheime wapen van rechtspopulisten tegen hen gebruikt kan worden. Ook isolatie is een sociaal effect, dat zich vanuit een minderheid kan verbreiden. Uitgesloten worden van het publieke leven grijpt namelijk in op een heel primair menselijk instinct, in ons brein en ons lichaam gebeiteld: alleen komen te staan is de dood.

Die sociale dynamiek vraagt een andere benadering jegens uiterst rechts: in plaats van onze aandacht op de overschrijders te richten en steeds een nieuwe streep in het zand te trekken, zal elk van ons moeten beginnen hen uit te sluiten. Dat veronderstelt een andere manier van kijken: zodra een individu of idee de polis is uitgejaagd, geef je die juist zelden aandacht, en als het dan doet, enkel op grote afstand; als iemand zonder een duidelijke stem of gezicht die in de verte staat te tieren.

Daarin mogen we van de journalistiek, met haar legitimerende functie, het goede voorbeeld verwachten. Dat vraagt om een andere journalistieke taakopvatting. Naast transparantie en duiding, gaat die over het obscuur maken en onttrekken van aandacht aan de afzenders van ontoelaatbare opvattingen.

Dit maakt de uitdaging van de populist ook een productieve. Die wijst erop hoe je als journalist onderdeel bent van de maatschappij die je beschrijft, en dus onvermijdelijk ook vormt. Deze positie bewust innemen komt je objectiviteit en geloofwaardigheid juist ten goede - net als de democratie.

Advertentie

55
BROKKING
VLOERKLEDEN

IN MEI & JUNI
TOT WEL 70% KORTING

VOORJAARS OPRUIMING

bij de **VLOERKLEDENSPECIALIST.NL**

Het voorjaar is hét moment om ruimte te maken voor iets nieuws. Bij Vloerkledenspecialist.nl doen we dat ook: **vanaf 1 mei t/m 30 juni ruimen we op**. Een selectie unieke vloerkleden gaat met aantrekkelijke kortingen de deur uit - **oplopend tot wel 70%**. Onze vloerkleden zijn stuk voor stuk bijzonder en op is in dit geval ook écht op. Tijdloos design, hoogwaardige kwaliteit - zonder concessies. Kom langs in onze showroom of bekijk de collectie online.

Basiliekpad 42 · 3401 BJ IJsselstein · T 030 - 688 26 52 · info@vloerkledenspecialist.nl · **www.vloerkledenspecialist.nl**

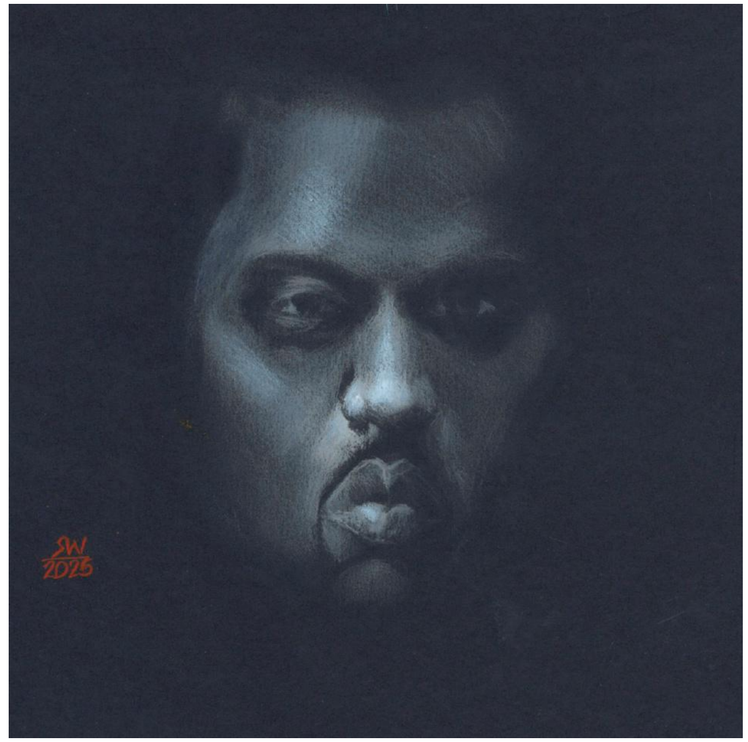
PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
Ye (voorheen Kanye West)

WAAROM
In het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Polen, Italië en Frankrijk gingen optredens van Ye niet door, vanwege zijn antisemitische uitspraken en sympathieën voor het nationaal-socialisme. In Nederland is er volgens het kabinet onvoldoende wettelijke grondslag om hem te weren.

HOE
Wit potlood op zwart papier.

Siegfried Woldhek

COLUMN
TESSA SPARREBOOM

Een ongewenst kinderloze overheid

Als columnisten zich rechtstreeks tot de lezer richten is het meestal goed mis. Dan is het oorlog, of zijn ze eruit gegooid door de krant. Maar Angela de Jong had deze week in het *AD* een verzoek aan de jeugd. „Lieve jongeren, ga alsjeblieft kinderen maken.” Een zin die je onmiddellijk naar de telefoon doet grijpen voor een afspraak in de sterilisatiekliniek.

Jarenlang was het verhaal dat we met veel te veel mensen op deze aarde rondliepen, en eerlijk gezegd was dat ook wel te merken. Je hoefde maar de tweedeklas-coupé van een willekeurige sprinter in te stappen om tot de conclusie te komen dat het wel wat rustiger aankon met dat vermenigvuldigen. Demografen wezen consequent op de gevaren van overbevolking, er konden simpelweg niet nog meer mensen met behoefte aan geïmporteerde avocado’s en vliegreizen bij.

De laatste tijd lijkt er iets veranderd. Het CBS berekende dat in 93 procent van de gemeenten vrouwen in 2024 gemiddeld minder kinderen kregen dan in 2014, en dat was kennelijk ook weer niet helemaal de bedoeling. De Jong haalt in haar column emeritus hoogleraar demografie Jan Latten aan, die opmerkte dat „de kinderen die nu niet worden geboren” over twintig jaar ook niet „mantelzorger of aan het werk” zijn. Waarschijnlijk waren die kinderen toch influencer of student Finance & Control geworden. In het beste geval bouwden ze aan zorgrobots die de verzorgingstehuizen moeten bestieren.

Op NPO Radio 1 wees onlangs ook demografisch onderzoeker Daniël van Wijk op de kinderwens van de arbeidsmarkt. „Op termijn is het slecht voor de economie” als er zo weinig kinderen worden geboren, omdat er dan geen mensen zijn die „personeelstekorten kunnen opvullen”. Elke keer als ik de woorden „slecht voor de economie” hoor, sterven er duizend eicellen in mij, zoveel is zeker.

Volgens Van Wijk krijgen mensen gemiddeld net wat minder kinderen dan ze zeggen te willen, bijvoorbeeld omdat het onbetaalbaar is, en zou beleid hier iets aan kunnen doen. Maar het zou natuurlijk ook kunnen dat mensen er na de eerste achterkomen dat het allemaal zo leuk niet is en het er bij nader inzien bij laten - niet iedereen hoeft zo dol op ‘koters’ te zijn als De Jong.

Hier in Nederland kunnen we de krant dichtslaan of de radio uitzetten, maar in Frankrijk hebben ze het moeilijker: daar krijgen alle 29-jarigen deze zomer een brief met het verzoek of ze eens willen nadenken over hun vruchtbaarheid en kinderwens. Er schijnt zelfs een zin over de biologische klok in te staan. Het zou wat zijn als Macron, een kinderloze man, de afzender is (goed, drie stiefkinderen, maar daar krijgt alleen Brigitte de credits voor).

Vraag blijft ook hoeveel effect zo’n brief heeft, niemand wil immers het gevoel hebben dat hij of zijn kind onderdeel is van een of ander eng Lebensborn-project. Als je als overheid per se meer baby’s wil zien kun je beter een andere brief sturen, in de trant van: ‘Jongens, we gaan binnenkort een tijdje eenkindpolitiek proberen, misschien zelfs nulkindpolitiek.’ Eens afwachten hoeveel dikke buiken er dan op de boulevards te zien zijn.

Het getuigt natuurlijk wel van lef om mensen te vragen aan kinderen te beginnen nadat je eerst een klimaat hebt geschapen waarin het al moeilijk is om jezelf in leven te houden, laat staan een baby. Ook in Nederland is het niet te doen. Waar moet dat kind wonen nadat het uit de baarmoeder is getrokken? En hoe moeten de ouders een pot Olvarit betalen? Je kunt zoiets alleen met goed fatsoen van 29-jarigen vragen als je ze vanuit de staat ook een huis met kinderkamer en een nanny aanbiedt. Zo niet, dan moet je als overheid niet raar opkijken als je ongewenst kinderloos blijft.

Tessa Sparreboom is neerlandicus.

WAT HET LEVEN DE MOEITE WAARD MAAKT

Op 9 juni brengt NRC Boeken haar allereerste boek uit: *Wat het leven de moeite waard maakt*. Ter gelegenheid daarvan vroegen we onze lezers ook antwoord te geven op deze vraag. Op deze pagina vind je de meest verrassende, ontroerende, en mooie inzendingen. Dit is voorlopig de laatste selectie die we in de krant plaatsen.

Stel je voor: na de dood is het hiernamaals een eindeloze herhaling van je leven. Is dat dan de hemel of de hel? Alles herbeleven: elke ruzie, elk trauma. Maar ook opnieuw verliefd worden, je vleugels uitslaan en op jezelf gaan wonen, je identiteit opnieuw uitvinden, de zonsopgang opnieuw waarderen, een kind op de wereld zetten en genieten van een glas wijn aan het strand. Voor mij is het juist die ervaring, het leven in al z'n rauwheid opsnuiven, wat het leven de moeite waard maakt.

Hester, Amsterdam

Dat ik naar mijn schildergroep ga en lekker kan wandelen en fietsen , en af en toe naar het museum en een mooie filmhuisfilm kijken, en af en toe uit eten of een korte vakantie van 14 dagen naar Frankrijk of de Nederlandse waddeneilanden of Limburg.

Martine van den Hengel, Doorn

Dat elke ochtend opnieuw de zon opkomt, alsof de zon zegt: probeer het nog eens.

Pieter Rovers, Kralendijk

Een fietstocht 's ochtends vroeg in de lente, langs de Linge.

Martie, Geldermalsen

Spiritus Sanctus. De kosmos, waar ik deel van ben, het is een ondoorgrondelijk gegeven. Mijn bestaan als mens is feitelijk de onontkoombare drang tot overleven. Tussen deze oerkrachten ervaar ik soms liefde, mededogen, vreugde, plezier. Gekend of ongekend. Gedeeld of gekoesterd. Gegeven of gekregen. Gezocht of gevonden. Nooit door dwang, altijd een geschenk. Een kwetsbaar verlangen en niet te blussen vuur. Goddelijk? Humaan? Nee, de Heilige Geest!

Peter Barendregt, Rotterdam

Als je investeert in mensen krijg je veel liefde terug. Liefde die nodig is om te leven, te genieten, kracht te verzamelen, om moeilijke periodes en momenten aan te kunnen.

Dieneke Plompen, Amsterdam

Dat ik nodig ben.

An van Breukelen, Hengelo

Koken, tuinieren in onze Japans geïnspireerde tuin, wandelen met onze hond, lezen (literatuur, geschiedenis, etc.), en schrijven.

Johannes van den Bos, Tallow (Ierland)

Het besef dat we hier in Nederland al 80 jaar in vrede leven. Naarmate ik ouder word realiseer ik me steeds meer en beter dat dat niet vanzelfsprekend is.

Yoda, Helmond

Wat het leven voor mij de moeite waard maakt? Echte ontmoetingen, goede gesprekken, iets mogen betekenen voor anderen en blijven creëren. Mijn hoofd zit altijd vol ideeën. En verder: wandelen langs het water, muziek, liefde, humor en mensen die zichzelf durven zijn.

Karin Seijdell, Waalre

Het besef dat het leven eindig is maakt het leven de moeite waard. Toen ik 7 jaar geleden een diagnose kreeg waarbij de dokter zei "we kunnen u in elk geval nog wel wat mooie jaren geven", schrok ik. Ik zou de ouderdom niet meemaken. Ik dacht aan mijn vader, die altijd zei "iedereen wil oud worden", maar niemand wil het zijn. Op dat moment heb ik me voorgenomen het leven dat me rest te omarmen, te genieten, fijne dingen te doen en te delen... Ik tuinier, maak kunst, geniet van eten, van inmiddels toch kleinkinderen en het feit dat ik ouder word. En hoewel ik me niet oud voel, wil ik het straks toch best zijn. Inmiddels toch genezen, energiek en nog met veel plezier aan het werk. (Inmiddels ben ik bijna 66). Ik geniet meer dan voor mijn ziekte. Verder denk ik dat humor, het meest serieuze wat er is, het leven licht en leefbaar maakt.

Rian Los, Hoiten

Door niet te veel bezig te zijn met wat het leven de moeite waard zou móéten maken. Betekenis ontstaat juist vaak uit wat voortkomt uit je eigen handelen: uit aandacht, keuzes, verbinding en de kleine dingen die je met zorg doet.

F. Kosterman, Den Haag

Het diepe besef dat ik door God geschapen ben, en dat ik mag leven door het geloof in Jezus Christus. Dat bepaalt mijn dagelijks leven, omgang met anderen en hoop voor de toekomst.

Leo van den Heuvel, Almkerk

Liefde, schoonheid en verwondering!

P. van Rooij, Den Bosch

De mensen om mij heen die mij lief hebben, toejuichen, zeggen dat ze mij missen en altijd het allerbeste van de wereld voor mij willen. Door hen kan ik zijn wie ik wil zijn. Mijzelf steeds opnieuw uitvinden.

Soraya Legger, Epse

Het leven zit voor mij in samen op pad zijn: nieuwe plekken ontdekken met mijn gezin, verhalen verzamelen. In omkijken naar elkaar, mijn kinderen zien groeien en de ruimte houden om zelf te blijven bewegen en ontwikkelen.

Martijn Cox, Ede

Laat je niet uit het veld slaan door mensen die niet uit liefde handelen. Gebruik hen als referentie en motivatie om te bepalen wie jij bent. Handel daar bewust naar en dan zul je ervaren waarom je altijd voor het leven kiest.

Jasper Ottink, Overdinkel

Het eigenlijk niet hebben van een antwoord op deze vraag. Behalve gewoon zijn. Bestaan. Wat dat ook mag betekenen. Door niet echt een antwoord te hebben sluit ik niet uit wat óók waar is.

Marijn, Leiden

Wat voor mij het leven de moeite waard maakt is de weergaloze tijd waarin ik leef. Als ik zie waartoe de mens in staat is, vliegtuigen in de lucht, enorme zeeschepen, AI, dan denk ik: wat een voorrecht om in deze tijd te mogen leven.

Voor alle mensen van vóór 1850 is dit puur science fiction, en ik maak het mee!

Gert Vlot, Hardenberg

Zes maanden geleden overleed mijn echtgenoot. Na 53 jaar samen is dat een groot verdriet. Het leven lijkt nooit meer aangenaam te worden, en veelal je kinderen houden je nog net op de been. Dan wordt het Moederdag en staan onverwacht je drie kinderen met bloemen voor de deur en hebben een lunch geregeld. Dan besef je dat zij je het leven toch echt laten vieren en dat je graag doorgaat mét en vóór hen.

L. Saffrie-van der Voort, Oosterhout

Leven in het Hier en Nu.

Herman Oldenburger, Harlingen

Wanneer ik op vrijdagochtend naar werk fiets, zit daar een mevrouw op een bankje. Haar rollator naast zich, en gezicht in de zon. De eerste keer dat ze me opviel groette ik haar, haar gezicht lichtte op, mijn gemoed xxxx. Nu is het vaste prik. Dit soort kleine ontmoetingen kleuren mijn dag.

Anoniem

Er is maar één antwoord mogelijk: de natuur, steeds anders en ondoorgrondelijk.

Marion Leenen, Abcoude

Liefde als ontdekking
Iedere dag een stapje dichterbij
Liefde voor wat is
In de diepste diepte blij

Ameen, Millingen aan de Rijn

Een duikvlucht van snerpende gierzwaluwen, David Hockney die vertelt dat het gaat om 'kijken', vissoep van Gauthier, Roni Kaspi op drums, het Landhuis Oud Ameliswaard, een goudreinet met oude kaas, het licht van de zee voordat je hem ziet, de nieuwe Modiano, foto's van Yana Wernicke, de quiche van mijn vriendin, en haar strelingen, de geur van Meidoorns, tekeningen van Sempé, Misha Mengelberg en het geluid van een groep staartmezen.

Johan Blom, Bilthoven

Mijn partner, vrijheid, leuke dingen doen, sigaren roken, lekker eten, problemen oplossen, fijn toekomst perspectief.

Anno, Den Haag

De ontdekking dat mijn slaplantzaadje vindt, dat het zich niet hoeft te houden aan de tekst achterop het zakje waarin het naar mij toekwam. Het maakt zelf wel uit of de wereld waarin het terecht komt de moeite waard is om opgegeten te worden.

Frans Kassenaar, Eindhoven

Omringd zijn met mensen die je liefhebt en ze graag zo vaak mogelijk zien, spreken en samen het leven ervaren.

Igor, Zevenhuizen

De niet aflatende dynamiek van het bestaan.

Han de Lange, Baarn

Het is het leven zelf dat het leven de moeite waard maakt. Het besef dat ik besta tussen alle anderen, van de Groningse klei via Oekraïne, Gaza, Sudan, de aarde rond, maakt mij menselijk tot op het bot. Ik ben omdat wij zijn. Het is dit besef van onze onuitwisbare en gedeelde menselijkheid dat maakt dat ik het leven wil leven, iedere dag opnieuw.

Amanda, Groningen

Ik vraag me dat soms weleens af. In onze 'maakbare' samenleving probeer ik als dertiger alle ballen - of eigenlijk alle onderdelen van mijn identiteit - hoog te houden: moeder, echtgenote, dochter, werknemer, collega, vriendin, zus... En dat terwijl de maatschappij nóg sneller, nóg digitaler en nóg intoleranter wordt en zoveel van je verlangt. Toch weiger ik elke dag weer om me daar volledig aan over te geven. Het leven is, ondanks de omstandigheden, uiteindelijk nog steeds wat je er (met elkaar) zelf van maakt. Het is en blijft de moeite waard om contact te maken, om stil te staan, om te lachen, om te genieten, om elkaar te respecteren en om daarin het goede voorbeeld te geven aan wie dat soms even kwijt is.

Irma, Ridderkerk

De oorverdovende stilte in een groot bos en een zonsondergang aan een verstild meer. Natuur in al haar kracht en pracht.

Coen Bais, Oosterhout

› Bekend van de populaire interviewreeks in de krant
› Inspirerend en hoopvol
› Het ultieme cadeauboek, gemaakt door NRC

De mooiste NRC-interviews over die ene grote vraag

Sinds 2020 interviewt NRC mensen met uiteenlopende expertises en levenservaring over die ene vraag waar iedereen een antwoord op zoekt: wat maakt het leven de moeite waard? In dit boek, samengesteld door de bedenkers van de reeks, zijn de beste interviews gebundeld.

Dat wat je niet meteen begrijpt: dat is waar het leven om draait

– filmmaker **Floris van der Pol**

Adviesprijs 22,99
20,99

Scan de QR-code of ga naar
nrcwebwinkel.nl/boek

Verschijnt op 9 juni
Bestel nu bij NRC Webwinkel

nrc› boeken

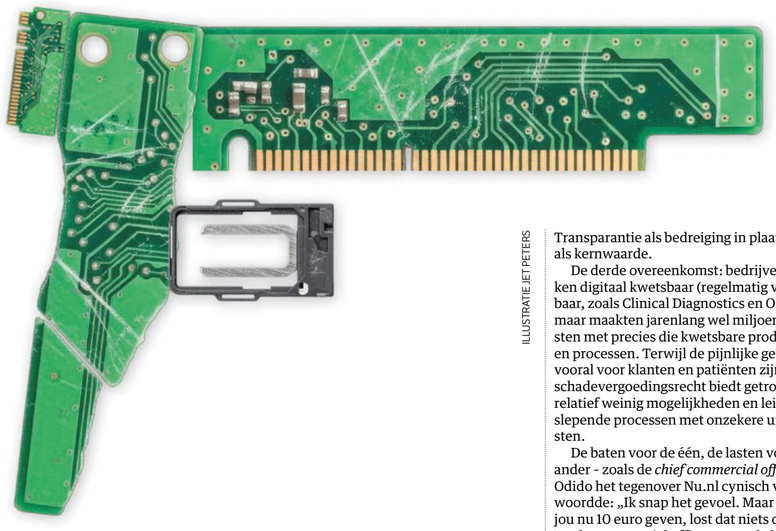

Michiel Hennink is consultant.

OPINIE
Cyberveiligheid

Losgeld betalen aan digitale straatrovers is soms maar gewoon het beste

Bij grote datalekken, zoals recent bij Odido, is er volgens *Michiel Hennink* één groep die over de afhandeling niets te zeggen heeft: de slachtoffers. Dat moet anders, want soms is het in hun belang om de criminelen wél te betalen.

ILLUSTRATIE JET PETERS

Wat doe je als je op straat wordt overvallen met een pistool – je geld of je leven? Optie één: je geld. Je vervloekt de crimineel, doet aangifte en hoopt dat het eenmalig was. Optie twee: je wilt het verdienmodel van straatrovers niet in stand houden, dus je laat je neerschieten. Je kiest voor 'het maatschappelijk belang', wel zo netjes, toch? Misschien. Maar de meeste ouders zullen dit hun kind niet adviseren.

Wat zien we als we het Odido-datalek (6,5 miljoen klanten) vergelijken met een straatroof? De directie van Odido koos voor optie twee: niet betalen, 'schiet ons maar neer'. Maar met een 'kleine' nuance: niet de directieleden werden geofferd, maar hun 6,5 miljoen klanten, want het waren hún gegevens die werden gepubliceerd.

De casus Odido staat niet op zichzelf. Er zijn drie belangrijke overeenkomsten met andere grote datalekken, zoals die bij Clinical Diagnostics (bevolkingsonderzoek, bijna één miljoen vrouwen) en ChipSoft (ziekenhuizen, miljoenen patiënten en honderdduizenden medische dossiers).

Ten eerste dat miljoenen burgers geraakt worden, maar geen stem hebben in de besluitvorming na het datalek. Zoals: wel of niet onderhandelen, wel of niet betalen? Odido kon de hackers afkopen voor een euro per getroffene, maar deed dat niet. Een ingrijpende belangenafweging waarin het slachtofferbelang nu niet (formeel) werd vertegenwoordigd.

Generieke zinnen

Een tweede gemene deler is dat Odido, Clinical Diagnostics, ChipSoft en betrokken zorginstellingen de getroffenen slechts summier, onpersoonlijk en vertraagd informeren. Enkele zinnen met generieke informatie en dan weer radiostilte. Ook nadat de gevoeligste (onderhandelings)fasen voorbij zijn. De krant weet vaak meer dan slachtoffers. Zorgbedrijven als ChipSoft en Epic werden eerder zelfs beschuldigd van het opleggen van zwijgplichten in IT-contracten. Transparantie als bedreiging in plaats van als kernwaarde.

De derde overeenkomst: bedrijven blijken digitaal kwetsbaar (regelmatig verwijtbaar, zoals Clinical Diagnostics en Odido), maar maakten jarenlang wel miljoenenwinsten met precies die kwetsbare producten en processen. Terwijl de pijnlijke gevolgen vooral voor klanten en patiënten zijn. Het schadevergoedingsrecht biedt getroffenen relatief weinig mogelijkheden en leidt tot slepende processen met onzekere uitkomsten.

De baten voor de één, de lasten voor de ander – zoals de *chief commercial officer* van Odido het tegenover Nu.nl cynisch verwoordde: „Ik snap het gevoel. Maar als we jou nu 10 euro geven, lost dat niets op." Dank, commercial officer, maar de klant is niets gevraagd. Bovendien: soms kan een erkenning van verantwoordelijkheid of een tegemoetkoming niets oplossen, maar toch van betekenis zijn.

Deze datalekken zullen niet de laatste zijn. De volgende keer gaat het misschien om UWV-keuringen, jeugdzorgdossiers of populaire datingapps. Het lijkt mij wenselijk dat we in die situaties niet opnieuw 'een Odidootje doen'. Getroffenen hebben nu weinig te zeggen, weinig te weten en weinig te krijgen. Zij moeten sterker staan.

Ik denk hardop na over hoe het beter kan. Ten eerste door een evenwichtiger belangenafweging te verplichten. „Niet betalen", ongeacht de context het officiële politiemantra voor iedere situatie, is te kort door de bocht. Zeker, een crimineel verdienmodel frustreren is in het maatschappelijk belang. Maar een ernstige schending van de persoonlijke levenssfeer van honderdduizenden mensen voorkomen is dat óók. Het kabinet erkent dit spanningsveld en wil het betalen van losgeld niet verbieden. Betalen biedt geen garanties, maar is soms wel de enige kans die je hebt. Moedig de betaaloptie niet aan, maar overweeg die wel – net als bij de straatrover.

Ten tweede kunnen gedupeerden een verplichte, formele stem krijgen in de besluitvorming na grote datalekken. Wel of niet onderhandelen? Hoe helpen we gedupeerden? Dat kan met een directe stem (bijvoorbeeld een klantenpanel) of via een vertegenwoordiger. Denk aan gespecialiseerde advocaten die als formele belangenbehartigers van de slachtoffers fungeren in de bestuurskamer.

Ten derde kunnen de informatierechten van getroffenen versterkt worden. Na de eerste melding van het datalek begint de communicatie nu vaak te haperen. Zelfs als feiten nog onduidelijk zijn, of publicatie ervan criminelen in de kaart speelt, kan een minimum aan procesupdates worden verplicht. Wat speelt er, wat kan ik verder verwachten? Een datalek heeft naast een materiële ook een emotionele dimensie. Betere communicatie is daarom cruciaal.

Geannuleerde vluchten

Tot slot kunnen we grote bedrijven verplichten om slachtoffers van een datalek sneller en meer tegemoet te komen. Een eerste financiële tegemoetkoming kan gestandaardiseerd worden, nog los van de juridische schuld- of schadevraag. Zo gaat het ook bij luchtvaartmaatschappijen die tickets terugbetalen bij geannuleerde vluchten of banken die klanten compenseren na *phishing*.

Bij datalekken zou de hoogte van de tegemoetkoming bijvoorbeeld kunnen afhangen van de gevoeligheid van de gelekte gegevens, de omzet uit de klant en/of recente bedrijfswinsten. Bovendien moet het mogelijk worden voortijdig een consumentencontract op te zeggen, wanneer een bedrijf als Odido het vertrouwen heeft geschaad.

Overregulering of bedrijven failliet laten gaan na een datalek is onwenselijk. Maar honderdduizenden mensen duperen, die een gratuit excuses aanbieden met gesloten beurs, en de jaren daarop weer vrolijk miljoenenwinsten uitkeren, is óók onwenselijk. Die vrijblijvendheid mag er wel een beetje af.

Feline Govaert is masterstudent geneeskunde in Leiden.
Kyra van Wijngaarden is masterstudent geneeskunde in Leiden.

OPINIE
Zorg

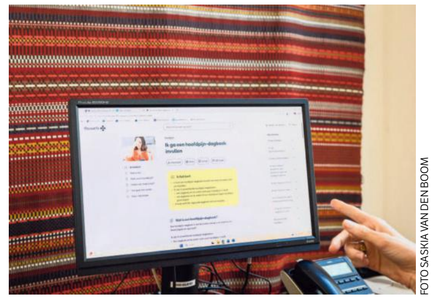

FOTO SASKIA VAN DEN BOOM

Technologie is niet altijd de oplossing in de zorg

Innovatie is niet altijd verbetering, zien *Feline Govaert* en *Kyra van Wijngaarden*. Innovatie lijkt een doel op zich geworden.

De NOS besteedde onlangs aandacht aan moetiknaardedokter.nl, de in opspraak geraakte online triagetool voor huisartsen. Deze AI-tool zou tijd besparen en daarmee de druk op de zorg verminderen. Huisartsen voelen druk vanuit zorgverzekeraars, omdat zij hen extra betalen als ze deze tool op hun site zetten. Een aantal huisartsen is echter kritisch, bijvoorbeeld omdat patiënten met een taalachterstand er niet goed mee overweg kunnen.

Het begint ons als toekomstige dokters op te vallen dat innovaties in de zorg worden gepresenteerd als dé oplossing voor alles. Ondertussen is scepsis op zijn plaats wanneer algoritmes worden ingezet bij het geven van medisch advies aan patiënten zoals via de bovengenoemde website. Uit onderzoek van het CBS in 2025 blijkt bijvoorbeeld dat bijna tweederde (65 procent) van de volwassenen het een slecht idee vindt om klachten te bespreken met een chatbot in plaats van met de huisarts.

Een ander punt is de kwaliteit van het advies. Recent onderzoek in het gerenommeerde medische tijdschrift *Nature* laat zien dat er haken en ogen zitten aan AI-gebruik voor medische vragen. In dit geval ging het om ChatGPT Health. Het bleek dat de tool regelmatig medische situaties onder- of overschat. AI-tools en andere technologische innovaties hebben ook aangetoond. Onder andere een oriënterend onderzoek naar het gebruik van camera's in ambulances werd op deze manier gepresenteerd. Via deze camera's kunnen artsen live meekijken vanaf de spoedeisende hulp. Hoewel de techniek goed werkt en het de communicatie tussen zorgverleners kan verbeteren, is er met een pilot nog geen wetenschappelijk onderbouwd bewijs dat deze innovatie daadwerkelijk leidt tot betere patiëntuitkomsten. Dat moet vervolgonderzoek uitwijzen. Wij zijn uiteraard benieuwd naar de resultaten en ook naar het antwoord op de vraag hoeveel extra tijd dit systeem van zorgverleners vraagt en of de kosten van implementatie opwegen tegen de baten.

Natuurlijk moet de zorg kwalitatief goed én betaalbaar blijven. Dat is ook ons belang als toekomstige dokters. Innovatie kan daarbij helpen, maar we moeten wel kritisch blijven kijken of een technische ontwikkeling daadwerkelijk bijdraagt aan gezondheidswinst en houdbaarheid van de zorg. Laten we dus als patiënt, beleidsmaker of toekomstige dokter – zelfs bij grote beloftes en ondanks financiële druk – doorgaan met het stellen van de nodige kritische vragen.

Kost dit niet juist extra tijd?

Factoren die bijdragen aan de vlotte omarming van medische innovatie zijn commerciële belangen en media-aandacht. Daarbij worden al snel uitspraken gedaan over 'levensreddende' interventies voordat dit daadwerkelijk is aangedaan de voordelen, maar dat neemt niet de plicht weg om kritisch te blijven kijken naar de risico's, én de daadwerkelijke opbrengst.

Dat laatste gebeurde bijvoorbeeld niet bij het invoeren van het e-consult in de huisartsenpraktijk. Op het eerste oog lijkt het efficiënt: patiënten kunnen laagdrempelig online een bericht sturen naar hun huisarts. Toch merkten wij tijdens onze coschappen dat niet alle huisartsen blij zijn met deze ontwikkeling. In de praktijk blijkt namelijk dat deze lagere drempel juist leidt tot méér contactmomenten. Wat bedoeld was om tijd te besparen, kan daardoor resulteren in extra werkdruk. Onderzoek van de Universiteit van Maastricht bevestigde dit. Het is een gemiste kans dat verlichting van werkdruk niet vooraf is onderzocht, vóór de brede implementatie. Nu zit het e-consult zo geworteld in het zorgsysteem dat de implementatie moeilijk terug te draaien is.

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 7 JUNI 2026

Bekijk alles

CARS
Herenpolo's

ADVIESPRIJS FABRIKANT
39,95
24,95

GEMAAKT VAN 100% KATOEN

› Met een klassieke kraag met knopen
› Nu 2 polo's voor maar €39,95
› Bekijk meer Cars kleding online

LENCO
Projector

ADVIESPRIJS FABRIKANT
399,95
279,95

4" LCD-SCHERM MET FULL HD 1080P RESOLUTIE

› Ingebouwde Netflix, Prime Video en YouTube
› Projectiegrootte tot 400 cm (160")
› 180° draaibare standaard voor flexibele opstelling

TEN CATE PREMIUM
Dekbedovertrekset

ADVIESPRIJS FABRIKANT V.A.
79,95
34,95

GEMAAKT VAN KATOENSATIJN

› Heerlijk zacht, ademend en vochtregulerend
› Met dubbele instopstrook over de gehele breedte
› Bekijk meer Ten Cate producten online

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

Xochitl Gonzalez schrijft voor *The Atlantic* en was in 2023 finalist voor de Pulitzer-prijs.

OPINIE
Technologie

Mensen die helemaal niet van mensen houden, bouwen onze toekomst

Robotaxi's zijn nog maar het begin. Ze zijn exemplarisch voor de toekomst die techbro's bouwen; een toekomst zonder mensen, ziet *Xochitl Gonzalez*. Maar dat hoeven we niet te laten gebeuren.

FOTO ARTUR DEBAT/GETTY IMAGES

In den beginne schiep God de Mens en die Mens schiep steden. In deze steden werd een dienst in het leven geroepen om de Mens door de stad te loodsen: de taxi. En hij zag dat het goed was. Zo goed, dat de dienst door de eeuwen heen nauwelijks veranderde. Bezoekers van het oude Rome konden een *cisium* aanhouden, een open tweewielige wagen. In het zeventiende-eeuwse Frankrijk bestond de *fiacre*, een huurkoets met tweespan. De negentiende-eeuwse Engelse versie van dit vervoermiddel heette een *hackney.* Uiteindelijk verscheen de auto op het toneel, die de paardenkoets overbodig maakte. De ervaring bleef hetzelfde: passagiers wenkten een chauffeur die hen hielp met het inladen van hun bagage. Onderweg vertelde hij misschien iets over de stad terwijl hij ze naar hun bestemming bracht.

Vervolgens schiep de Mens in 2009 de app voor het delen van ritten. En zo was het heel goed. Veel van de onvermijdelijk lijkende overlast door taxi's verdween van de ene dag op de andere: wachten met een opgestoken hand in de vrieskou, chauffeurs die weigeren je ergens heen te brengen nadat je al bent ingestapt, taxi's die aan je voorbij rijden vanwege je huidskleur, je spullen kwijtraken en nooit meer terugzien - allemaal ongemakken die ineens tot het verleden behoorden. Voortaan zouden we ons geheel anders door de steden roeren.

Het delen van ritten heeft ook nadelen: hoge prijzen bij slecht weer, voortdurende tariefverhogingen, verlate of afgezegde ritten. Maar van alle manieren die ik heb bedacht om het moderne taxivervoer te verbeteren, kwam het afschaffen van chauffeurs nooit bij me op. Toch proberen de machtigen van Silicon Valley en hun geldschieters dit voor elkaar te krijgen.

Tesla heeft al een taxidienst zonder bestuurder. Daarnaast kondigde het bedrijf eerder dit jaar aan dat zijn Gigafactory in Texas *robotaxis* zou gaan produceren zonder stuurwielen of pedalen. Waymo, de zelfrijdende taxidienst van Alphabet die in 2020 werd gelanceerd, haalde onlangs 16 miljard dollar aan investeringen op en is van plan uit te breiden naar meer dan twintig steden. Sinds november mogen Waymo-voertuigen in Los Angeles en San Francisco zich op snelwegen begeven en naar sommige luchthavens rijden. Waymo heeft nu zijn zinnen gezet op het taximekka van de Verenigde Staten: New York.

O, onvermijdelijke vooruitgang

Net als bij veel recente technologische ontwikkelingen in Silicon Valley is het bedoeling dat we onmiddellijk dolenthousiast raken van de taxi zonder bestuurder. Het gaat hier immers weer eens om een 'toekomstdroom' die eindelijk werkelijkheid wordt. O, dat gevoel van onvermijdelijke vooruitgang! Dat vooruitzicht van een veiligere, comfortabelere toekomst!

Zelfrijdende taxi's zijn de volgende stap in de verwezenlijking van de hoop op een brede toepassing van zelfrijdende auto's. Uri Levine, medeoprichter van Waze, voorspelt dat Generatie Beta überhaupt niet meer zal rijden. „Als je tegen een jongere van een volgende generatie zegt dat je zelf auto hebt gereden, zal die je niet geloven", beweerde hij op de Amerikaanse zakensite *Business Insider*.

Big Tech vernietigt wederom een stuk menselijke interactie en noemt dat 'gemak'

Een van de genoemde voordelen van zelfrijdende auto's is dat ze bevrijd zouden zijn van menselijke fouten die tot ongelukken leiden. „Het wordt zo'n geweldige technologie", zegt Sebastian Thrun, de roboticus en voormalig hoofd van het zelfrijdproject van Google: „Denk aan de 1,2 miljoen levens die we elk jaar verliezen door auto-ongelukken, met als oorzaak vaak onoplettendheid. Denk je eens in hoeveel van die levens we kunnen redden."

Dat aantal van 1,2 miljoen klopt. Maar die hoeveelheid is mondiaal gemeten; meer dan 90 procent van de verkeersdoden valt in lage- en middeninkomenslanden, die geen deel uitmaken van de uitbreidingsplannen van Waymo of Tesla. Handelsorganisaties zoals de Autonomous Vehicle Industry Association, die pleiten voor 'veilige en tijdige inzet van autonome rijtechnologie', stellen dat zelfrijdende auto's levens zullen redden. Organisaties zoals de Union of Concerned Scientists zijn echter sceptisch en wijzen op studies waaruit blijkt dat geautomatiseerde voertuigen minder goed in staat zijn mensen van kleur en kinderen waar te nemen. Ze vrezen ook dat de auto's „miljoenen chauffeurs brodeloos zullen maken, een negatieve invloed zullen hebben op de financiering van het openbaar vervoer en de onrechtvaardigheid van het huidige transportsysteem in stand zullen houden".

Zekerder dan de veiligheid zijn de winsten. Als bedrijven het over veiligheid hebben, is dat dan ook vooral een verkooppraatje. In 2030 zal de markt voor zelfrijdende auto's naar verwachting 87 miljard dollar waard zijn. De gerobotiseerde 'passagierseconomie', met onder andere zelfrijdende taxi's en robotbezorgdiensten, zou in de verre toekomst van 2050 zo'n 7 biljoen dollar kunnen genereren. Wat zijn de voordelen van deze ontwikkeling? De kans is klein dat de gemiddelde Amerikaan veel van die winsten te zien krijgt. Erger nog: Big Tech vernietigt wederom een stuk menselijke interactie en noemt dat 'gemak'.

Interactie maakt ons menselijk

De meesten van ons leven in bubbels. We gaan vooral om met mensen die op ons lijken in termen van werk, opleiding, inkomen, taal en levensovertuiging. Er is niet veel gelegenheid om andere levenswijzen te leren kennen, om contact te leggen met mensen die een andere achtergrond hebben. De momenten waarop dat wel gebeurt zijn waardevol. En doen zich niet zelden voor in een taxi.

Altijd als ik in een vreemde stad ben, word ik ingewijd door een taxichauffeur. Zo als die ene die vroeger stunts deed in Hollywood en nu moest bijklussen, en mij verhalen vertelde over sterren en actiefilms in een tijd dat Los Angeles nog meer te besteden had. Of een zestiger, veteraan van de Navy, die chauffeur werd toen zijn eethuizen door de pandemie over de kop gingen. Terwijl hij me naar het vliegveld in Pittsburgh reed, vertelde hij dat hij kort daarvoor contact had gelegd met een zoon van wie hij het bestaan niet had geweten, die hem had gevonden via de website Ancestry.com. Of de jonge Pakistaanse chauffeur die bijzonder zenuwachtig was voor zijn huwelijk. Hij kreeg gratis advies en een mooie fooi.

Veel taxichauffeurs zijn immigranten. Velen zijn economisch achtergebleven - ze zijn gaan rijden vanwege een noodzakelijke financiële aanvulling op hun reguliere baan of op hun noodlijdende bedrijfjes, of omdat ze zorgtaken moeten combineren met hun werk. Misschien denkt Big Tech dat ze niet zullen worden gemist als ze weg zijn. Ja, chauffeurs kunnen je op je zenuwen werken. Ze zijn soms praatziek of spelen muziek die je niet aanstaat. Maar ze kunnen ook genereus en innemend zijn en je verrassen. Interactie, hoe onvolmaakt ook, maakt ons menselijk.

En misschien is dat wel het probleem voor de titanen van Silicon Valley. Voor mensen moet je veel meer moeite doen dan voor robots. „Ik kan me niet voorstellen hoe ik een pasgeborene had moeten grootbrengen zonder ChatGPT", zei Sam Altman, de ceo van OpenAI, onlangs. Artisan, een AI-startup, adverteert zijn diensten met de expliciete slogan „Stop met het inhuren van mensen". Wat we nu meemaken, is de ultieme wraak van de nerds, een groep sociaal onhandige techbro's die niet zullen rusten voordat de maatschappij waar ze nooit echt in pasten is vernietigd.

Willen we werkelijk dat deze mensen ingrijpende veranderingen in onze samenleving teweegbrengen? Technologie ontwikkelt zich deels doordat een klein aantal ondernemers of wetenschappers geweldig warm loopt voor iets, en een handvol investeerders zo mogelijk nog enthousiaster is over de enorme financiële mogelijkheden. Maar de rest van ons heeft wel degelijk iets in te brengen: we kunnen kiezen of we die technologie willen gebruiken of niet. We kunnen onze voorkeuren en de maatschappelijke gevolgen op de lange termijn overdenken. We kunnen weerstand bieden aan die ouderwetse hebzucht van bedrijven, een hebzucht verpakt in menslievende aanprijzingen van maatschappelijke vooruitgang en zorg.

Al twintig jaar zie ik hoe we blind in het ene na het andere verkooppraatje trappen. Elke app en noviteit gaat vergezeld van beloftes over 'vooruitgang', 'connectiviteit' en 'gemak'. Ooit leverde Silicon Valley inderdaad handige bedenksels, zoals apps voor het delen van autoritten. Maar het rendement neemt af. We leven inmiddels in de toekomst van Silicon Valley en die maakt ons eenzamer, angstiger en verdeelder dan ooit. Zijn de technologische snufjes beter? Veiliger? Wie weet.

Maar degenen die ze toepassen voelen zich intussen ellendig.

Dit stuk verscheen eerder in *The Atlantic* en werd geselecteerd en vertaald in samenwerking met *360 Magazine*.

INBOX

146 brieven — geplaatst 17 + **92** artikelen — geplaatst 9 = **238** inzendingen — geplaatst 26

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

BRIEVEN

Een familievakantie naar Italie? Niet te betalen tijdens het hoogseizoen

Vakanties worden steeds duurder. Vliegticketprijzen stijgen, net zoals de benzineprijs. Ook belastingen op accommodaties nemen toe. Gezinnen met schoolgaande kinderen voelen de druk wellicht het meest. Die prijsstijgingen worden vaak toegeschreven aan brandstoftekorten of inflatie, maar als ouder en fervent reiziger weet ik dat die factoren niet het hele verhaal vertellen.
Voordat ik moeder werd, reisde ik de wereld rond, inderdaad tegen de aantrekkelijke 'vanaf-prijzen'. Nu moet ik accepteren dat niet alleen dezelfde vluchten twee tot drie zo duur zijn, ik moet deze prijzen ook betalen voor mijn kinderen. De echte oorzaak van onze dure vakanties? De vaste schoolvakanties, waarin vraaggestuurde prijsstijgingen in de hele reisketen voelbaar zijn.
Elk jaar opnieuw ben ik hoogst verbaasd over de prijzen die mijn vriendinnen betalen voor een familiecamping in Italië. Voor datzelfde budget betaalde ik vroeger een zelfgeplande rondreis door Indonesië, alles inclusief. De prijzen rijzen de pan uit zodra de schoolvakanties beginnen. En niet alleen de prijzen, ook de hitte, de drukte op luchthavens en de files tijdens de beruchte 'zwarte zaterdagen' maken de reis er niet aangenamer op. Daarom pleit ik voor meer flexibiliteit in de schoolvakantiedata. Recent onderzoek van reisapp Skyscanner onder duizend Nederlanders toont aan dat maar liefst 52 procent van de ouders hier voorstander van is. Met name de 35- tot 44-jarigen, de groep met jonge schoolkinderen, heeft de grootste behoefte aan deze verandering. Het is duidelijk dat veel gezinnen de noodzaak hiervan inzien: 87 procent van de reizigers zou bereid zijn hun reisplannen met een dag eerder of later vertrek aan te passen om kosten te besparen.
Meer spreiding zou een win-win situatie opleveren. Stel je voor dat je als gezin een week in het heerlijke juni of september op vakantie zou kunnen, in plaats van vast te zitten aan de piek van juli en augustus. Dit zou niet alleen schelen in de kosten, maar ook zorgen voor aangenamere temperaturen en minder drukte op populaire bestemmingen. Helaas vallen de meivakantie en herfstvakantie nu vaak in periodes dat het in Europa te koud is voor een zonvakantie, waardoor echte spreiding uitblijft.
Zelf weiger ik om onnodig hoge prijzen te betalen 'omdat het zomervakantie is'. Ik weet dat reizen goedkoper kan en probeer hoge prijzen te omzeilen door creatief te zijn met bestemmingen en vervoer. Ik mijd massale pakketreizen, vakantieparken en luxe familiecampings tijdens de schoolvakanties. Liever kies ik voor een kleinschalige accommodatie die bereikbaar is per trein of auto. Ook loont het om slim te spelen met vluchten: een directe vlucht naar Montenegro is bijvoorbeeld vaak veel duurder dan vliegen op Kroatië en vervolgens een halfuur rijden met een huurauto. Door alles zelf samen te stellen en de massa te vermijden, kun je flink besparen én een vakantie creëren die beter bij je gezin past.
Laten we de vaste schoolvakanties niet langer een belemmering laten zijn voor betaalbare en ontspannen gezinsvakanties. Een beetje meer flexibiliteit zou een wereld van verschil maken voor talloze Nederlandse gezinnen.
Evy van Kan Maastricht

DUURZAAMHEID

Duurzaam is best leuk

Fijn dat in het interview met Helga van Leur en Reint Jan Renes over hun boek over gedragsverandering (29/5) toch ook even aandacht is voor de positieve kant van duurzame keuzes: grip krijgen en trots. Het blijft helaas bij één bijzin in een betoog dat verder bol staan van uitdagingen, sociale uitsluiting en zelfs 'vijf monsters' die je beletten om duurzame keuzes te maken. Ze gaan eraan voorbij dat juist dat de framing is, die het ook moeilijk maakt deze keuzes te maken. Ze pleiten daarom voor kleine stapjes, niet te radicaal. Moeilijk, moeilijk, moeilijk.
Terwijl in mijn ervaring het heel prettig is om duurzame keuzes te maken. Ik krijg door minder te douchen ineens zeggenschap over mijn waterrekening. Kan met minder vlees vaker duurzaam fruit kopen of kook met bonen en lokale groenten en wat kruiden een prima maaltijd. Als ik vis koop kan ik dan voor verse duurzame vangst kiezen in plaats van waterige kweekzalm of zielige tilapia. Voor je het weet heb je er ontzettend veel lol in, (financieel en emotioneel) baat bij en ontmoet je onderweg ook nog eens opvallend leuke mensen. Je snapt ineens dat je deel bent van hoe je omgeving is ingericht. Voor je het weet wil je ook alleen nog maar biologische inheems struiken in je tuin. Gratis op te halen of te ruilen op een stekjesmarkt; *beat the system*. Kan over al die positieve effecten ook niet eens een boek worden geschreven?
Youetta Visser Culemborg

BEZINNING

Dagelijkse verlossing

Het artikel van Arnon Grunberg van afgelopen zaterdag leek mij in eerste instantie enigszins overbodig (29/5). Ik vond de relevantie en urgentie van het betoog wat gekunsteld en vergezocht. Toch zaten er genoeg *triggers* in die mij tot nieuwe gedachtespinsels brachten. In mijn hoofd ontsponnen zich allerhande gedachten en bedenkingen over de beperkingen van zijn betoog.
Totdat ik de volgende zin las: „De zin van het leven is mijn kont". Daar ging mijn intellectuele gedachtenbouwwerk geheel tegen de vlakte. Een ontplofte wolk van diepere ideeën. Terug naar het fundament. De kont als uitgangspunt. Ik weet echter niet of deze gedachte wel een zo 'verfrissend uitgangspunt' is zoals Arnon schrijft. Al brengt de kont ons allen natuurlijk dagelijks verlossing.
Gertjan Kaart Amsterdam

SPORT

Hardlopers rennen niet

Met lichte irritatie las ik het artikel over hardloopgadgets in de krant afgelopen week (30/5). Niet vanwege de inhoud, maar vanwege het steeds terugkerende gebruik van het woord 'rennen'. Over de finish rennen, renschoenen, een persoonlijk record rennen. Zelfs het woord 'marathonrenners' kwam voorbij.
Iedere hardloper zal beamen dat de Engelse term *running*, als het over de sport gaat, zich niet laat vertalen door het woord rennen. (Hard)lopers lopen, ze rennen niet. Behalve als ze een bus moeten halen.
Amnon Vogel Wageningen

ELITAIRE KUNST

AI-kunst is nep

Dictators bannen vaak als eerste de kunst uit, onder het mom van: „Weg met die kritische kunstenaars, zij ondermijnen mijn alleenheerschappij". Maar nu is er ook volop AI-kunst (29/5). Hoe kan een dictator die uitschakelen? De stekker eruit trekken? Vind je dit een onzinnige vraag, dan meen je dat AI geen alleenheerschappij-ondermijnende kunst kan maken.
In andere woorden, AI kan dus géén kunst maken. Geen echte kunst in ieder geval. Geen kunst die ertoe doet.
Luc Meuwese Den Haag

ARBEIDSETHOS

Werk als last?

Met belangstelling las ik het opiniestuk van Aixa de la Cruz (29/5). Na afloop bleef ik met een ongemakkelijk gevoel zitten. Het leek alsof werk vooral werd beschreven als iets wat ons van het echte leven afhoudt: een noodzakelijk kwaad dat tijd steelt van familie, vrienden en persoonlijke ontwikkeling.
Steeds vaker hoor ik mensen zeggen dat ze financieel onafhankelijk willen zijn, het liefst zo snel mogelijk. Jongeren die nog maar net van school komen, dromen ervan om drie dagen te werken en veel te verdienen. Ouderen kijken reikhalzend uit naar hun pensioen. En de klassieke uitspraak blijft populair: „Als ik de loterij win, stop ik meteen met werken". Maar wat zeggen we eigenlijk wanneer we dat zeggen? Dat we niet willen werken? Of dat we niet gelukkig zijn met het werk dat we doen? Natuurlijk zijn er banen die zwaar, eentonig of slecht betaald zijn. Maar werk reduceren tot verloren tijd doet geen recht aan wat werk ook kan betekenen.
Via ons werk ontmoeten we mensen, leren we nieuwe vaardigheden, maken we dingen, lossen we problemen op en leveren we een bijdrage aan de samenleving. Werk geeft structuur aan de dag en voor veel mensen ook een gevoel van trots en eigenwaarde. Tegen jonge mensen zeg ik vaak: studeer, ontwikkel jezelf en zoek werk dat je echt leuk vindt. Want als je daarin slaagt, ontdek je misschien dat werk niet tegenover het leven staat, maar er juist een belangrijk onderdeel van is.
Ronald Bello Den Bosch

AI-POST

Klagende chatbots

Overheidsinstellingen lopen vast door een groeiende stroom AI-post, en de reacties zijn voorspelbaar: hogere drempels, limieten op bezwaren, AI inzetten om AI te bestrijden (27/5). Klassieke voorbeelden van eerste orde denken, waardoor de onderliggende problematiek buiten beeld blijft. De vraag die we onszelf zouden moeten stellen: waarom grijpen burgers zo massaal naar AI? Regelgeving is door een stapeling van nieuwe op oude regels zo complex geworden dat een burger zonder (dure) juridische hulp nauwelijks meer zijn weg vindt. Dat hij dan zijn heil zoekt bij chatbots die overtuigende juridisch klinkende teksten genereren, vind ik niet zo schokkend.De groeiende klachtenstroom is een spiegel. Ze laat zien dat de overheid voor veel burgers onbegrijpelijk is geworden. Dat is een democratisch probleem, en dat lossen we niet op met technologische innovaties, noch met het omzeilen ervan."
Marelle Attinger Maastricht

DONALD POLS

Mediaklimaat

Proficiat NRC. Het is u weer gelukt! Een onthulling, een man die valt. Uw krant is onderdeel van ern zwart-witte tijdsgeest, draagt bij aan het heersende media-klimaat (puns intended). Ik tel hier enkel verliezers.
Dan maar óp naar klimaatmars in september, positieve actie!
Marjolein Rikmenspoel Deventer

Advertentie

nrc webwinkel

ZENDURE

SolarFlow 2400 AC+ Thuisbatterij

- Bereid je voor op einde salderingsregeling met een thuisbatterij
- Uitbreidbare opslag van 2,4 kWh tot 16,8 kWh
- Plug-and-play met app-activering
- Extra beveiliging door ingebouwd brandonderdrukkingssysteem
- 2400 W laden en ontladen voor dagelijks gebruik en piekvraag

Zelf opgewekte stroom opslaan en gebruiken wanneer het je uitkomt: dat is de kracht van de Zendure SolarFlow 2400 AC+. Het plug-and-play systeem combineert 2400 Watt laden en 2400 Watt ontladen met uitbreidbare opslag van 2,4 kWh tot 16,8 kWh. Zo kun je overdag opgeslagen zonne-energie later gebruiken, juist wanneer je die nodig hebt.

De Zendure SolarFlow 2400 AC+ is bedoeld voor dagelijks gebruik en piekmomenten in huis. Met 2400 W bi-directionele AC kan het systeem veel apparaten laten draaien, van lampen en laptops tot zwaardere apparaten als een waterkoker of je oven. Daardoor gebruik je meer van je eigen opgewekte stroom en minder van het net. Combineer twee sets voor 4800 W aan laad- en ontlaadcapaciteit, of schaal op naar drie sets voor maar liefst 7200 W.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/zendure

Keuze uit 57 Enjoyhotels!

Enjoyhotels.nl

Alles-inclusief-vakanties

32 Jaar Enjoyhotels

ALLES INCLUSIEF
5 dagen met eigen auto!

Hoe kan het voor zo'n prijs?

5 dagen alles inclusief! Overnachten, eten, drinken en entertainment.

NOORD-HOLLAND Enjoyhotel Joli Bergen in Bergen

- Pittoresk kunstenaarsdorp
- Ideaal voor wandelen en fietsen
- Gezellig winkelen in Bergen en Alkmaar

5 DAGEN VANAF € 499,95 p.p.

DRENTHE Enjoyhotel Frederiksoord in Frederiksoord

- Sfeervolle ambiance
- Te midden van Nationale Parken
- Ideaal voor wandelen en fietsen
- Ook familiewoningen met 3 slaapkamers

5 DAGEN VANAF € 439,95 p.p.

MOEZELSTREEK
Enjoyhotel Bottler in Veldenz

5 DAGEN VANAF € 389,95 p.p.

ZUID-LIMBURG
Enjoyhotel La Source Epen in Epen

5 DAGEN VANAF € 409,95 p.p.

ARDENNEN
Enjoyhotel Maison des Ardennes in Maissin

5 DAGEN VANAF € 429,95 p.p.

GELDERSE ACHTERHOEK
Enjoy Landgoedhotel Ehzerwold in Almen

5 DAGEN VANAF € 479,95 p.p.

LÜNEBURGER HEIDE
Enjoy Landhotel Michaelishof in Bergen

5 DAGEN VANAF € 399,95 p.p.

WADDENEILANDEN - VLIELAND
Enjoyhotel Vlieland in Oost-Vlieland

5 DAGEN VANAF € 479,95 p.p.

HOCHSAUERLAND
Enjoy Berghotel Hochsauerland in Winterberg

5 DAGEN VANAF € 347,95 p.p.

EIFEL
Enjoyhotel Eifeler Hof in Kyllburg

5 DAGEN VANAF € 369,95 p.p.

ARDENNEN
Enjoyhotel L'Eau Vive Ardennen in Vresse-sur-Semois

5 DAGEN VANAF € 399,95 p.p.

WEST BETUWE
Enjoyhotel De Schildkamp Asperen in Asperen

5 DAGEN VANAF € 399,95 p.p.

ELZAS – NOORD VOGEZEN
Enjoyhotel Majestic Alsace in Niederbronn-les-Bains

5 DAGEN VANAF € 369,95 p.p.

ANTWERPEN – VLAANDEREN
Enjoyhotel Drie Paardekens Mechelen in Mechelen

5 DAGEN VANAF € 399,95 p.p.

Inbegrepen bij uw 5-daagse alles-inclusief vakantie:

- Ontvangst met lunch of koffie met gebak of iets anders lekkers
- 4 x overnachting met uitgebreid "Enjoy" ontbijt-buffet
- 4 x lunch of lunchpakket
- 4 x driegangen keuzediner of dinerbuffet
- Koffiecorner: koffie en thee gehele dag GRATIS
- Dagelijks van 17:00 tot 24:00* uur alle drankjes GRATIS: frisdrank, vruchtensap, bier, wijn, jenever en Apfelkorn
- Iedere avond vertier en entertainment, met o.a. een wandeling en live muziek. Hierbij wordt regelmatig iets lekkers geserveerd, zoals een bittergarnituur of een hartige snack
- GRATIS diverse auto-, fiets- en wandelroutes

* In Frankrijk alcoholische drankjes tot 22:30 uur i.v.m. wet- en regelgeving

DE NIEUWE ENJOYHOTELS BROCHURE 2026

Vraag 'm nu gratis aan op www.enjoyhotels.nl

De vanaf prijs is de laagste prijs voor een bepaalde aankomstdatum. Prijzen variëren per aankomstdatum.

Kijk voor meer Enjoyhotels op **www.enjoyhotels.nl** of bel **020 - 225 48 87**

Alle fouten voorbehouden en exclusief verplichte lokale heffingen. Geen boekingskosten

FOTO HILARY WARDHAUGH

Sloopkonijnen

Ooit leefden er 24 konijnen in Australië. Nu zijn het er 250 miljoen. Dat is een ramp voor de inheemse natuur.

& VERDER

2/3
Biologie
Vogels kunnen niet alleen geluid maken. Ze vervormen het ook

8/9
Polarisatie
Moet een universiteit een podium bieden aan alle meningen?

15
Karel Knip
Wat zijn de overlevings-kansen van druppels die op het water drijven?

nrc
ZATERDAG 6 JUNI & ZONDAG 7 JUNI 2026

Carel ten Cate: *Vogelgeluiden ontrafeld – Waarom, hoe en waarover vogels zingen en roepen*. KNNV Uitgeverij, 244 blz. €29,95

BIOLOGIE

Hij schreef een boek bomvol feitjes over vogelzang – 'wat weten we eigenlijk weinig'

Gedragsbioloog Carel ten Cate had eindelijk tijd om al zijn bevindingen én die van collega's in een boek te bundelen: 'Vogelgeluiden ontrafeld'. Hij vertelt erover tijdens een luisterwandeling.

Door **Rahul Gandolahage** Fotografie **Annabel Oosteweeghel**

Wie halverwege mei voor acht uur 's ochtends met open raam het duingebied Meijendel boven Den Haag binnenrijdt, kan zo al een trits vogelwaarnemingen opschrijven. Want dat vogelen alleen om 'spotten' gaat, is een misverstand. 'Horen is scoren', is een adagium in de vogelarij. Gehoord: merel, roodborst, vink, tjiftjaf, koolmees, pimpelmees, zwartkop, Cetti's zanger, spreeuw, houtduif, zwarte kraai, grauwe gans. Dat is geen slechte score voor een vogelaar die de parkeerplaats nog niet eens bereikt heeft.

Op die bijna lege parkeerplaats staat al iemand te wachten: Carel ten Cate (73), oud-hoogleraar gedragsbiologie aan de Universiteit Leiden. Om zijn nek hangt een verrekijker, maar hij is vooral aan het luisteren, zoals hij bijna zijn hele werkzame leven heeft gedaan. De zwartkop, het grijze vogeltje met zijn kenmerkende zwarte hoofddekseltje dat je bijna nooit ziet, maar in het voorjaar wel overal hoort, is de eerste vogel die hij noemt.

Ten Cate specialiseerde zich in vogelgeluiden. Nu hij met pensioen is, had hij eindelijk tijd om alles wat hij weet in een boek te bundelen: *Vogelgeluiden ontrafeld* is een genuanceerde maar bomvolle bloemlezing aan vogelgeluidonderzoeken geworden. Van hemzelf, maar ook van collega's van vroeger tot nu. Zowel biologen als hobbyvogelaars zullen er enorm veel van opsteken. Maar: het boek zit ook minstens zo vol vragen.

Met name de vraag welke zang vogels bij geboorte al kennen en welke ze aanleren fascineert Ten Cate. Om daar te komen legt hij je in zijn boek allerlei belangrijke tussenvragen voor. Zoals: hoe moeten we vogelgeluiden eigenlijk noemen: zingen of fluiten? (Kort antwoord: zingen.) Is er een definieerbaar verschil tussen zang en 'roepjes'? (Niet echt.) En zingen vrouwenvogels ook? (Absoluut.)

We zijn nog geen tien meter van de parkeerplaats weggewandeld, of we worden al nauwlettend in de gaten gehouden door een spreeuw, die ons vanaf een takje aan het volgen is. De spreeuw zingt diens kenmerkende 'duikbommenwerpertje': een korte, hoge glissando omlaag. Maar de spreeuw is ook bekend omdat-ie tientallen geluiden kan onthouden en imiteren. Meerstemmig zelfs, vertelt Ten Cate je in zijn boek in het hoofdstuk over de opbouw van de syrinx, het orgaan waarmee vogels geluid maken. Bij spreeuwen is die zo gebouwd dat een stijgende en een dalende lijn tegelijk zingen geen probleem is.

Het voordeel van de zebravink

Zelf deed Ten Cate vooral onderzoek aan zebravinken; vogels die in Nederland niet in het wild voorkomen, maar wel populaire huisdieren zijn. Het voordeel van de zebravink voor onderzoek is dat ze al na honderd dagen geslachtsrijp zijn, en Ten Cate in zijn laboratorium dus in een relatief korte periode elk geluid tussen ei en paring kon horen, meten en testen. Ideaal om het zangleerproces zorgvuldig in kaart te brengen.

„We weten steeds meer", zegt Ten Cate terwijl we een uitkijktoren beklimmen. We horen een vink. „Neem de vink. Die heeft behalve zang een herkenbaar repertoire aan roepgeluiden, die al lang geleden beschreven zijn. Maar de meetapparatuur wordt steeds beter. Vroeger kwamen onderzoekers misschien tot elf roepgeluiden. Nu kun je er met een analyseprogramma misschien wel achttien of meer uithalen."

Aan de andere kant blijft het enorm lastig om over al die geluiden te zeggen wat ze betekenen en waar ze voor gebruikt worden. „Daarvoor zou je precies moeten weten wanneer ze worden gemaakt, hoe ze dat doen, welke dieren erop reageren en wat er daarna gebeurt. Je zou eigenlijk dagenlang een individu in allerlei contexten en situaties moeten volgen en dat is erg lastig. Zelfs als het zou lukken, moet je er maar van uitgaan dat elke vogel binnen dezelfde soort hetzelfde doet in een bepaalde situatie."

Als je het zo stelt, weten we dus eigenlijk nauwelijks iets? „Dat heb ik me ook wel gerealiseerd toen ik dit boek schreef. Over zang van zangvogels weten we redelijk wat, maar over gewone 'roepjes', en geluiden van vogels die niet tot de zangvogels behoren, zoals ganzen of papegaaien, daar weten we veel minder over."

Eén pure toon

Gelukkig heeft dat de ex-onderzoeker nooit ontmoedigd, vertelt hij. We wandelen stevig door. Langzaam maakt het bos plaats voor duinen. Dit is een ideale plek voor nachtegalen, weet Ten Cate. Ze komen meermaals terug in zijn boek, bijvoorbeeld als hij uitlegt dat vogels niet alleen geluid kunnen máken, maar dat geluid elders in het lichaam ook nog kunnen vervormen, of er frequenties uit kunnen wegfilteren, voor het het lichaam verlaat. Zo kunnen duiven hun koeren extra laag laten klinken door hun keel op te blazen. Nachtegalen filteren bijna alle boventonen weg, tot er één pure toon overblijft. 'Vandaar dus die bijzondere, prachtig heldere klank!' denk je bij het lezen.

We staan stil en luisteren. Net zo lang tot er in de verte een nachtegaal begint te zingen. „Erstejaars vogels kunnen gemiddeld zo'n 80 liedjes zingen. Volwassen vogels 120. En het blijkt dat ze, wanneer ze 'een vocale interactie' aangaan, hun zang kunnen aanpassen aan de toonhoogte van een andere nachtegaal. Waarom weten we niet, maar het zou iets te maken kunnen hebben met competitie. Misschien is een rivaliserende nachtegaal die een toon perfect kan matchen bedreigender dan een nachtegaal die dat minder goed kan."

„Oh, daar zit een grasmus."

Hoe Ten Cate anders luistert dan een gewone voorbijganger? „Bewuster, denk ik. Veel mensen horen waarschijnlijk een mooi vogelkoor, ik hoor territoriale individuen verspreid over een bepaald type omgeving. Ik hoor of dat geluid op die locatie logisch of onlogisch is. En of bepaalde individuen interactie met elkaar hebben, of juist niet." Maar echt stilstaan om eens goed te luisteren, zoals we nu doen, nee dat doet hij niet vaak. „Laatst even, toen de Merlin-app [een app die vogelgeluiden determineert] een bladkoning hoorde. Toen heb ik met mijn vrouw een hele tijd gezocht, maar helaas. Niet gevonden."

> Nachtegalen kunnen hun zang aanpassen aan de toonhoogte van een andere nachtegaal

Ingrijpende onderzoeksmethoden

Toch staat deze wandeling best in contrast met onderzoeken die Ten Cate beschrijft. 'Meten en testen' mag je letterlijk nemen, en dat gaat lang niet altijd met brave analyseprogramma's. Vooral vroeger schuwden vogelgeluidonderzoekers ingrijpender onderzoeksmethodes niet: van kuikens 'verkeerde' zang proberen aan te leren tot opsluiting in geluidsdichte kooien, en van doof maken tot zenuwen naar stembanden doorknippen. Ten Cate is bekend met dit soort onderzoeken, maar als je het boek als leek doorleest, kun je best schrikken van die experimenten.

„Het is paradoxaal genoeg zo dat veel van de uitkomsten van die onderzoeken ons ervan bewust hebben gemaakt hoe ingrijpend de onderzoeksmethode was", legt Ten Cate uit. „Een experiment met doorgeknipte stembandzenuwen in het wild heeft ruim vijftig jaar geleden bewezen dat zang van levensbelang is voor een vogel. Zo'n onderzoek zou nu dus niet meer kunnen. Tegenwoordig moet je ethische commissies goed uitleggen waarom een onderzoek nodig is en zelfs dan is lang niet alles toegestaan. Maar inderdaad, doof maken komt nog voor. Al is het tegenwoordig mogelijk om in een laboratorium levende vogels ook 'tijdelijk' doof te maken."

„Nee, nee, néé, nee, nee", hij was niet liever vogelonderzoeker geweest in een tijd dat er meer kon. „Het is terecht dat sommige dingen niet meer kunnen. Er is nu gelukkig veel meer aandacht voor vogelwelzijn."

Waarom veel van die onderzoeken toch nuttig zouden zijn, verklaart het boek ook: het hoe en waarom van aangeleerde vogelzang kan misschien iets zeggen over de spraak- en taalontwikkeling van mensen. Ten Cate weet van zijn onderzoek aan zebravinken bijvoorbeeld dat het niet alleen belangrijk is wát jonge zebravinken horen, maar ook van wié ze het horen. Zebravinken leren alleen van oudere vogels met wie ze een sociale band hebben. „Bij jonge kinderen lijkt hetzelfde aan de hand, maar het is bij mensen veel lastiger om langdurig onderzoek te doen. Vogels kun je voor langere periodes als model gebruiken."

Voor Ten Cate zelf zit er nog een andere waarde aan die vergelijkbaarheid tussen mensen en vogels. „Mensen denken vaak dat ze unieke eigenschappen hebben. Maar door de uitkomsten van dit soort onderzoek moeten we ons afvragen of dat wel zo is. Andere diersoorten blijken ook behoorlijk geavanceerde vermogens te hebben." Wel moeten we er van Ten Cate op letten dat we onszelf niet vergelijken met 'de vogel'. „Er zijn 11.000 vogelsoorten. Die kun je niet in bulk vergelijken met één andere soort, 'de mens'."

Zingen om het zingen?

We waren inmiddels bij zee aangekomen, maar het waaide daar zo hard dat we maar snel zijn teruggelopen. Regen, sneeuw, ijzel, dat is allemaal geen probleem bij vogelen, maar harde wind wel. Daar schuilen vogels voor.

Moeten we het nog over muzikaliteit hebben? 'Zang' associëren wij met muziek. Bestaat er in de vogelwereld zoiets als *l'art pour l'art*, zingen om het zingen? Dat blijkt glad ijs. „Muziek speelt bij ons in op gevoel, maar gevoel kun je niet meten. We weten welke geluiden een vogel stimuleren om iets te doen, maar of ze er ook plezier aan beleven, weten we niet."

Maar nu we het er toch over hebben heeft Ten Cate nog wel een paar kritische noten. Er zijn wetenschappers die proberen aan te tonen dat vogels op dezelfde manier naar muziek luisteren als mensen, en daar heeft hij geen goed woord voor over. „Sommige serieuze artikelen betogen dat vogels gevoelig zijn voor bepaalde muziekgenres, zoals klassieke muziek. Mozart zou rustgevend zijn. Maar een reactie op muziek ontstaat waarschijnlijk door de aanwezigheid van bepaalde tonen, een instrument, of één klank. Niet uit waardering voor een heel muziekstuk. Maar dat wordt in die onderzoeken nooit uitgezocht."

> We weten welke geluiden een vogel stimuleren om iets te doen, maar of ze er ook plezier aan beleven, weten we niet

Stel, je bent een leek en wil zelf met open oren door bos en duin struinen, waarop moet je dan letten? „Realiseer je dat die enorme diversiteit aan vogelgeluiden die je hoort nooit toevallig is. Die zang bevat informatie. En niet alleen 'hallo, ik ben een roodborstje', maar specifieke informatie over de zanger."

Alleen welke informatie, hè? Om daarachter te komen is nog veel meer onderzoek nodig. Waarmee Ten Cate nu zou beginnen als hij weer een laboratorium tot zijn beschikking zou hebben? Die vraag kan hij niet beantwoorden. „Er zijn nog zó veel vragen."

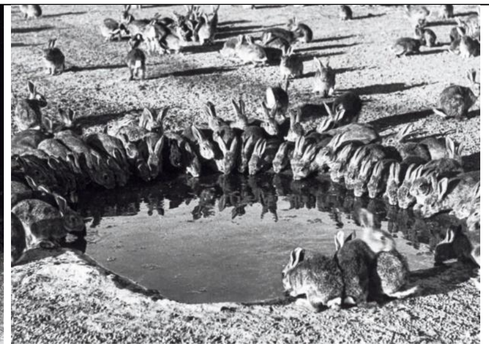

Brian Cooke in een door konijnen aangetast landschap in de buurt van Canberra.

Lege handen in de strijd tegen het allesverwoestende konijn

Konijnen in New South Wales (1949) en in de buurt van Adelaide (1961). FOTO'S GETTY IMAGES EN BETTMANN ARCHIVE

PLAAGDIERBESTRIJDING

In Australië worden konijnen weer een plaag. De soort is immuun geworden voor de virussen waarmee ze bestreden werden en groeit dus maar door. Complete ecosystemen worden verwoest.

Door **Meike Wijers** **Fotografie Hilary Wardhaugh**

Strijklicht werpt lange, geometrische schaduwen over het gazon voor het parlementsgebouw in de Australische hoofdstad Canberra. In de gele gloed van de ondergaande zon lichten enkele pluizige, witte staartjes op. Tientallen konijnen grazen rustig op het grasveld. Een idyllisch gezicht, maar konijnendeskundige Brian Cooke ziet het als een blamage. „Het probleem staat letterlijk voor de deur van ons parlement, maar het ontbreekt aan politieke wil om hier iets aan te doen."

Dit onschuldig ogende knaagdier *Oryctolagus cuniculus*, afkomstig uit Europa, richt een ongekende ravage aan in Australië. Naar schatting leven er zo'n 250 miljoen konijnen in heel het land. De schade aan de Australische landbouw is nu al zeker 250 miljoen Australische dollar per jaar (ruim 150 miljoen euro). Als de plaag niet aangepakt wordt, kan de schade volgens deskundigen oplopen tot2 miljard dollar per jaar (ruim 1,2 miljard euro). Ook voor de Australische natuur is het konijn een plaag: direct en indirect bedreigt het meer dan driehonderd inheemse dier- en plantsoorten. Het dier staat op de eerste plek van invasieve diersoorten die de meeste schade aanrichten in het land.

„Het konijn heeft het landschap haast onherkenbaar veranderd", zegt Cooke (81). Dat is duidelijk te zien bij zijn huis in Canberra. Het gebied in en rondom de hoofdstad bestaat voor meer dan 70 procent uit natuurgebied. Maar waar voorheen weelderige, inheemse grassen groeiden, zijn de heuvels nu kaalgevreten en geperforeerd door holen, met bodemerosie als gevolg.

Toch had de Australische regering de konijnenplaag jarenlang onder controle, legt Cooke uit. Dat is deels aan hem te danken. De bioloog wordt door collega's ook wel de *godfather* genoemd van onderzoek naar de gevolgen van konijnen in Australië. Bijna heel zijn leven zet hij zich in voor het indammen van de konijnenplaag. „Ik ging biologie studeren met als doel bedreigde inheemse diersoorten te redden." Hij spreekt bedachtzaam met een zachte stem. „Al gauw realiseerde ik me dat het beperken van het aantal konijnen de beste manier was om inheemse soorten te helpen."

Konijnen kwamen al mee met de eerste vloot Britse kolonisten die zich vanaf eind achttiende eeuw in Australië vestigden. De dieren werden in kooien gehouden om in geval van nood geslacht te worden. Ze veroorzaakten in eerste instantie geen schade aan de natuur. Dat veranderde decennia later, toen de Engelse pionier Thomas Austin in zijn nieuwe thuisland zijn favoriete hobby miste: de konijnenjacht. Hij gaf zichzelf een kerstcadeau. Op Eerste Kerstdag in 1869 liet hij 24 wilde konijnen los op zijn landgoed Barwon Park in de deelstaat Victoria, het zuidoosten van Australië. Hij hoopte dat ze zich zouden voortplanten, zodat hij regelmatig op jacht kon gaan.

Zijn wens werd ruimschoots vervuld. De wilde konijnen pasten zich razendsnel aan hun nieuwe omgeving aan. Enkele jaren later sprongen er tienduizenden rond op zijn landgoed, en ver daarbuiten. Uit genetisch onderzoek blijkt dat zo goed als alle konijnen in Australië afstammen van deze 24 voorouders. Volgens de onderzoekers zijn Austins konijnen het begin van „een van de meest iconische en verwoestende biologische invasies uit de geschiedenis".

In de jaren twintig van de vorige eeuw, het hoogtepunt van deze eerste plaag, waren er naar schatting tien miljard konijnen in het land. Voor ieder mens in Australië waren er in die tijd meer dan 1.300 konijnen.

Het was zowel een ecologische als een economische ramp. Boerenland werd compleet verwoest en veehouders zagen hun inkomsten met ruim de helft verdwijnen omdat de konijnen alles voor de voeten van hun schapen en koeien wegvraten. Op grote schaal werden de dieren afgeschoten, maar de populatie bleef onverminderd hard doorgroeien. Ook liet de Australische regering tussen 1901 en 1907 dwars door het land een hek van meer dan 3.000 kilometer bouwen, in een poging boerenland in het westen tegen de konijnen te beschermen.

Het haalde allemaal weinig uit, en Australische boeren waren de wanhoop nabij. Daarom werd in 1950 een drastische stap gezet. Wetenschappers lieten het myxomatosevirus vrij, een virus dat enorm besmettelijk en dodelijk is voor het Europese konijn. Het was een unicum: voor het eerst werd een zogenoemd biologisch bestrijdingsmiddel ingezet om een invasieve diersoort tegen te houden.

Myxomatose lijkt op het pokkenvirus en komt oorspronkelijk uit Zuid-Amerika. De ziekte is ongevaarlijk voor mensen en vee, maar levensgevaarlijk voor Europese konijnen. Het virus werd verspreid via muggen. Het bleek uitermate effectief: in de eerste jaren na de introductie van het virus stierf 99 procent van de geïnfecteerde konijnen aan de ziekte. Binnen een aantal jaar werd de konijnenpopulatie in Australië grotendeels uitgeroeid.

Cooke groeide op in de deelstaat Victoria, vlakbij het landgoed van Austin waar die eerste 24 konijnen werden losgelaten. Hij zag van dichtbij hoe effectief het virus was, kortweg 'myxo' genoemd. „Ik was zes, misschien zeven jaar oud toen ik voor het eerst een konijn zag met het myxomatosevirus. Mijn vader legde uit dat het virus de konijnenpopulatie moest beperken, zodat inheemse soorten gered konden worden."

Maar myxo bleek geen blijvende oplossing. Met de jaren werden de wilde konijnen resistent tegen het myxomatosevirus. Bovendien was de bestrijding met het virus niet overal een succes. Tijdens droge perioden, die regelmatig voorkomen in Australië, waren er niet genoeg muggen om het virus verder te verspreiden. Daarom werden in 1969 en 1993 Europese konijnenvlooien geïntroduceerd, die ook dragers konden zijn voor het virus. Dat zorgde tijdelijk voor een versterkte bestrijding, totdat de virusresistentie van konijnen weer de overhand kreeg.

Omdat steeds meer konijnen resistent waren tegen het myxomatosevirus, ging men op zoek naar een nieuw virus. Twee keer werden verschillende vormen van het dodelijke calicivirus geïntroduceerd. Cooke was betrokken bij de introductie van het virus in de jaren negentig. Dat ging niet altijd volgens plan. In 1995 was er een veldproef op Wardang Eiland in Zuid-Australië. Het virus ontsnapte al enkele maanden na het begin van de proef naar het vasteland, en verspreidde zich razendsnel over heel Australië.

Maar ook dit virus heeft een houdbaarheidsdatum. De huidige populatie wilde konijnen begint resistent te worden voor het calicivirus. Er is nog geen opvolger gevonden.

Bij het CSIRO, de nationale wetenschaps- en onderzoeksorganisatie van de Australische overheid, leidt Tanja Strive nu het onderzoek naar een mogelijk nieuw virus. Het departement van het onderzoekscentrum, een wit gebouw met grote zuilen, ligt aan een van de brede, lommerrijke lanen van Canberra. „Ook hier zit het gazon vaak vol konijnen", zegt Strive.

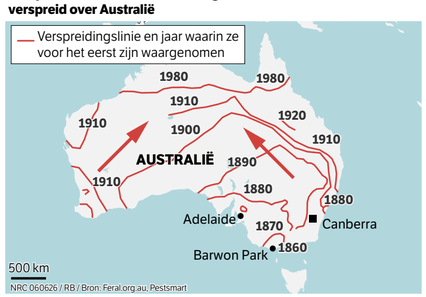
Het is een goede motivatie voor haar werk. De van oorsprong Duitse wetenschapper woont al jarenlang in Australië. Strive draagt een donkerblauwe labjas en een bril met een dun montuur. In het lab onderzoekt ze met haar team verschillende virussen. „We kunnen nooit zomaar een virus loslaten, het werkt alleen als we zeker weten dat het geen schade aanricht aan andere dieren of mensen", zegt Strive.

Toch is haast geboden, want konijnen planten zich voort als, nou ja, konijnen. Als ze ongeveer drie maanden oud zijn, kunnen ze zich al voortplanten. Ze hebben een draagtijd van 28 dagen, en de vrouwtjes kunnen na de bevalling dezelfde dag al weer zwanger raken. Ze krijgen vaak tot wel zes of zeven jongen, die ook binnen een paar maanden vruchtbaar zijn. „Zo groeit hun

LEES VERDER OP PAGINA W7

Konijn heeft zich verspreid vanuit één landgoed

Konijnen hebben zich sinds de negentiende eeuw steeds verder verspreid over Australië

NRC 060626 / RB / Bron: Feral.org.au; Pestsmart

Advertentie

Volg ons via:

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

Gemeente Nieuwegein	**Gebiedsregisseur Centrale As**	Nieuwegein	30121
Stichting Beter Leven keurmerk	**Senior Bestuurssecretaris**	Utrecht	30022
Stichting ITGD	**Voorzitter en Bestuurslid**	Vianen	30079
TU Delft via Chasse Executive Search	**Decaan Faculteit Industrieel Ontwerpen**	Delft	30133
Vera Gracia Company B.V.	**CEO | Private Klinieken**	Amsterdam/ Rotterdam/ Utrecht/Maastricht	30128

directie / management

Aeronamic via BeljonWesterterp	**Corporate Sustainability Manager**	Almelo	30134
Amsterdam UMC via Bureau Baken	**Manager OK**	Amsterdam	30130
Croonwolter&dros B.V. via YER	**Manager Engineering Utiliteit (Zuid-Nederland)**	Eindhoven	30124
Dienst Justitiële Inrichtingen	**Operationeel Manager Veiligheid**	Arnhem	30141
Gemeente Amsterdam	**Manager Criminaliteitspreventie**	Amsterdam	30131
Gemeente Utrecht via ADJ	**Teammanager Stedenbouw & Landschap**	Utrecht	30132
Matco Chemicals B.V. via YER	**QHSE Manager**	Oss	30096
Matco Chemicals B.V. via YER	**Technical Manager**	Oss	30097
Somfy Nederland B.V. via YER	**Head of Sales Nederland Dealerkanaal**	Hoofddorp	30126

finance

Pré Wonen	**Manager Financiën**	Velserbroek	30135
VaroPreem via YER	**Trade Accountant**	Rotterdam	30081
ZMGroep via YER	**Fiscalist**	Baarn	30103

IT

Provincie Noord-Holland	**Domeinarchitect**	Haarlem	30109

juridisch

CAOP	**Behandelend secretaris voor de Integriteitscommissie Rijk**	Den Haag	30114
CAOP	**Juridisch Adviseur Arbeidsrecht**	Den Haag	30088
Cboe Europe via Legal People	**Senior Legal Counsel**	Amsterdam	30122
Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten	**Senior Legal Counsel/Team Lead**	Utrecht	30113
Raad van State	**Secretaris**	Den Haag	30138
VBK via Legal People	**Manager Legal & Business Affairs**	Eindhoven	30137
VBK via Legal People	**Partner en Boegbeeld Corporate Litigation**	Utrecht	30142
Your.Cloud via Legal People	**Corporate Counsel**	Amsterdam	30072

projectmanagement

Gemeente Middelburg	**Verkeerskundige**	Middelburg	30078
Omgevingsdienst Haaglanden	**Teamleider Toetsing en Vergunningsverlening Milieu**	Den Haag	30125

research & development

Credit Life B.V. via YER	**Product Manager (Propositie/ Verzekeringen)**	Amstelveen	30105

RvC / RvB / RvT

Christelijke Hogeschool Ede via Leeuwendaal	**Lid Raad van Toezicht met aandachtsgebied Financiën**	Ede	30140
Fontys via Maes & Lunau	**Voorzitter College van Bestuur**	's-Hertogenbosch	30112
Haag Wonen via Colourful People	**Lid Raad van Commissarissen (Sociaal-maatschappelijk profiel)**	Den Haag	30123

technologie / techniek

Dienst Justitiële Inrichtingen	**Medewerker Techniek**	Zutphen	30136
Dienst Justitiële Inrichtingen	**Medewerker Techniek**	Arnhem	30139

overig

Provincie Groningen via BeljonWesterterp	**Provinciaal Bouwmeester**	Groningen	30129

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

Wetenschappers **Tanja Strive** (rechts) en **Elena Smertina** in het laboratorium van instituut CSIRO.

VERVOLG VAN PAGINA W5

aantal dus exponentieel", legt Strive uit.

Onderzoek naar een nieuw virus duurt daarentegen jaren. „Het duurt gemiddeld zo'n tien jaar voordat konijnen resistent worden tegen een nieuw virus", zegt ze. De laatste keer dat er een effectief virus werd ingevoerd was in 2017, toen ging het om de Koreaanse K5-variant van het calicivirus. „We zien dat het aantal konijnen nu weer op een plaag begint te lijken. En we hebben geen nieuw virus klaarliggen."

Een jarenlange zoektocht naar nieuwe methoden om konijnen met infectieziekten te bestrijden heeft vooralsnog niets opgeleverd. De wetenschappers staan met lege handen, maar om de populatie in toom te houden is wel iedere tien, vijftien jaar een nieuw virus nodig.

Daarom worden veel andere methoden gebruikt om de populatie in te perken. Zo worden konijnenholen met bulldozers vernietigd en worden de holen met giftige gassen uitgerookt. Daarnaast worden de dieren vergiftigd. Dat is zeer effectief, al gelden er strenge richtlijnen om huisdieren en inheemse dieren te beschermen. Ook worden konijnen gevangen en afgeschoten. Dat gebeurt vooral in de buurt van steden en door landeigenaren.

Maar een virus is volgens deskundigen nog steeds „de ruggengraat van effectieve bestrijding". Toch is een gevoel van urgentie bij de regering ver te zoeken. Er is een tekort aan politieke en financiële steun voor het biocontroleprogramma. „Het programma is een slachtoffer van het eigen succes geworden", zegt Strive. Omdat myxomatose zo effectief was, bestaat volgens haar het idee dat het probleem is opgelost. „Een tijdlang waren konijnen niet zo zichtbaar, en is de aandacht verslapt."

Als het niet lukt om een nieuw virus te vinden, betekent dat volgens Strive een „absolute ramp". De laatste subsidie is bijna op, en een nieuw bedrag voor onderzoek is vooralsnog niet vrijgemaakt in het budget van de regering. „Wetenschappers zijn klaar om deze uitdaging aan te gaan. Maar om een onverklaarbare reden wordt het programma sinds 2022 niet meer gefinancierd. Die zelfgenoegzaamheid is gevaarlijk", waarschuwde de directeur van de Invasive Species Council.

De gebrekkige steun komt ook doordat het konijn in Australië nog steeds een aaibaar imago heeft. „Er is steeds minder steun voor ons programma", zegt Strive. Zo leidt myxomatose tot een langzame, pijnlijke dood. Maar volgens Strive zijn de calicivirussen snel en efficiënt, waardoor het dier niet lang hoeft te lijden. „Het is geen mooie waarheid, maar het is absoluut nodig. Als we het goed doen zijn we niet alleen bezig met het doden van konijnen, maar juist met het voorkomen dat de aantallen zo snel oplopen."

Opgeven geen optie, zegt Strive. Sinds het begin van de kolonisatie van Australië zijn zeker dertig inheemse zoogdieren uitgestorven. Het konijn heeft daar veel aan bijgedragen, en bedreigt alsnog zeker 300 inheemse dier- en plantsoorten. „Australië heeft al heel veel verloren vanwege de konijnen, maar er valt nog veel meer te verliezen."

Dat de schade door het konijn zo groot is, komt volgens Cooke door het domino-effect dat het dier veroorzaakt. „Konijnen zijn een prooi voor andere invasieve dieren, zoals wilde katten en vossen. Als er meer konijnen zijn, zijn deze dieren ook meer aanwezig. En zij jagen weer op inheemse dieren, die zo van alle kanten bedreigd worden", legt hij uit.

„Soms nemen de konijnen niet eens de moeite een eigen hol te graven, maar kraken ze het huis van inheemse soorten, zoals de bilby", zegt Cooke terwijl hij op zijn knieën hurkt bij een bilby-hol en naar de konijnenkeutels wijst. De *greater bilby*, ofwel de grote langoorbuideldas, heeft een lange, spitse snuit en een zijdezachte vacht. Het is een iconisch Australisch buideldier dat nergens anders ter wereld voorkomt. De diersoort is zeer kwetsbaar, naar schatting zijn er slechts een kleine tienduizend over in het wild. Cooke: „In de concurrentiestrijd om voedsel en beschutting verliest het buideldier het van het konijn."

> Soms nemen ze niet eens de moeite een eigen hol te graven

Het is teleurstellend voor Cooke, die alles waar hij zich zijn hele carrière voor heeft ingezet opnieuw onder druk ziet staan. Ondanks dat hij al jaren probeert om met pensioen te gaan, blijft hij betrokken bij de ontwikkelingen. „Je zou denken dat mensen niet willen wachten tot het echt helemaal uit de hand loopt voordat we actie ondernemen." Onlangs onderging hij een hartoperatie, waar hij overigens boven verwachting snel van herstelt. Maar toch. „Ik ben inmiddels voorbij de tachtig, ik kan niet blijven rondrennen om dit probleem onder de aandacht te brengen. Het is nu aan een nieuwe generatie om het stokje over te nemen."

Leo Lucassen (links) en Jan Willem Duyvendak.

INTERVIEW **LEO LUCASSEN & JAN WILLEM DUYVENDAK** HISTORICUS EN SOCIOLOOG

‘We zijn allemaal mythejagers geworden’

Jarenlang hebben ze zich uitgesproken over maatschappelijke onderwerpen, zoals migratie en polarisatie. Nu gaan de twee wetenschappers met pensioen. „Goede wetenschap is niet ‘links’ of ‘rechts’.”

Door **Sjoerd de Jong** Fotografie **Merlijn Doomernik**

Maatschappelijk betrokken zijn ze allebei - alleen niet langer vanuit de universiteit en hun onderzoeksinstituten. Leo Lucassen en Jan Willem Duyvendak, een vooraanstaande migratiehistoricus en een socioloog, gaan met pensioen.

Los van elkaar schreven ze jarenlang over actuele thema’s en lieten ze zich gelden in het publieke debat. Lucassen (1959) bracht lijvige boeken uit over migratie door de eeuwen heen en bombardeerde kranten met waarschuwingen tegen extreemrechts en xenofobie (score de laatste vier jaar: 28 opiniestukken). Duyvendak (ook 1959) publiceerde over emancipatie, het ‘thuisgevoel’ in de samenleving en ‘nativisme’ (de ideologie dat ‘autochtonen’ superieur zijn en blijven aan migranten). Recent baarde hij opzien met *Spookkloven*, een met cijfers en statistieken onderbouwd betoog dat Nederland, ondanks paniek over polarisatie, steeds eensgezinder en gelijker is geworden.

Twee linkse wetenschappers met pensioen, in rechtse tijden. Hoe voelt dat?
Lucassen brandt los: „Als je ‘linkse wetenschapper’ zegt impliceer je dat de kennis die iemand produceert politiek gekleurd is. Tegen die beeldvorming verzet ik me, al moet je uiteraard altijd kritisch naar jezelf blijven kijken. Ik ben wetenschapper, ik werk vanuit nieuwsgierigheid. Je conclusies moeten niet al van tevoren vaststaan. Je politieke opvattingen kunnen natuurlijk een rol spelen in de keuze van je onderwerpen, maar ook dan zul je je aan academische regels moeten houden.”

Duyvendak valt hem bij: „Interessant dat je juist dit noemt, ‘links’. Je had mij veel meer dingen kunnen noemen die ik óók ben. Een oude wetenschapper, een witte, een mannelijke, een homoseksuele. Het gaat erom welke van die identiteiten belangrijk zijn voor je werk. Politieke meningen zijn dat het minst, persoonlijke achtergronden zijn het vaak wel omdat die nieuwe vragen en perspectieven opleveren. Bij het NIAS [het KNAW-onderzoeksinstituut waaraan Duyvendak is verbonden] streven we naar een zo breed mogelijke diversiteit aan achtergronden van onderzoekers, sociaal maar ook geografisch. Dat is veel belangrijker voor het soort vragen dat ze stellen.”

Toch hoor je nu vaak dat politieke ‘standpuntdiversiteit’ wenselijk is, zelfs bij Harvard waar ze nu Republikeinen zoeken.
Duyvendak: „Dat is het verkeerde criterium voor academische diversiteit. Het is heel zorgwekkend dat ook bij ons radicaal-rechtse partijen in de Tweede Kamer maar blijven komen met de verdachtmaking dat de universiteit te links zou zijn of te elitair. Op die manier zijn ze juist zelf bezig de wetenschap te politiseren. Dat is echt bedreigend. Ze doen het nu onder de vlag van ‘academische vrijheid’, maar maken geen goed onderscheid met de vrijheid van meningsuiting. Moet een universiteit een podium bieden aan alle meningen, ook als die haaks staan op uitkomsten van empirisch onderzoek?”

Lucassen: „Je hoort de politiek bovendien nooit over ‘rechtse wetenschap’. Ik zou dat net zo’n slecht idee vinden, goede wetenschap is niet ‘links’ of ‘rechts’, maar kijk eens naar economie of rechten, de banden met advocatenkantoren of het bedrijfsleven. Is de grens tussen wetenschap en andere belangen daar eigenlijk wel zo helder?”

Jullie komen beiden uit de emanciperende jaren zeventig, vormende jaren. Hoe hebben die doorgewerkt in jullie loopbaan?
Duyvendak: „Ik kom uit een kerkelijk gezin dat van het geloof is gevallen, zoals zoveel mensen destijds. Ik heb daaraan overgehouden dat ik graag afstand bewaar tot alles wat dogmatisch is. Je moet naar je eigen ongelijk blijven zoeken. Mensen zitten vaak zo vast in hun aannames. Toen ik *Spookkloven* presenteerde kreeg ik wel te horen: goh, dat hadden we van jou niet verwacht. Omdat maatschappelijk betrokken wetenschappers kennelijk op ongelijkheid moeten wijzen, niet op toegenomen gelijkheid. Bij linkse partijen zie je dat ook, de reflex van het dramatiseren. Ze zeggen niet: we hebben de ongelijkheid in een halve eeuw toch mooi teruggedrongen. Ze doen eerder alsof de samenleving morgen uit elkaar valt.”

Je was zelf ook verrast door de uitkomsten van je onderzoek
Duyvendak: „Ja, ik was ook geprogrammeerd door alle paniekverhalen over polarisatie en ongelijkheid. Maar de feiten wijzen anders uit. We zijn nog nooit zo gelijk geweest en we zijn het nog nooit zo met elkaar eens geweest. Er is één grote uitzondering, de vermogenskloof. Die is onheilspellend. Maar daar gaat het in de politiek dan weer heel weinig over. Bij De Nederlandsche Bank waren ze blij met mijn boek, zij proberen de Tweede Kamer al eindeloos te overtuigen dat er iets aan die vermogenskloof moet gebeuren.”

Polarisatie berust niet op feiten (Duyvendak), migratie is geen ramp (Lucassen). Waarom dan die paniek en de opkomst van extreemrechts?
Duyvendak: „Sociologisch gezien moet je denken aan *fear of falling*, de angst om terug te vallen. We leven in een rijk land, maar een derde van het electoraat stemt op radicaal-rechtse partijen die de ondergang ervan verkondigen. Mensen zijn bang kwijt te raken wat ze dankzij jaren van emancipatie en welvaart hebben opgebouwd.”

Lucassen: „Ja, met het idee dat ze nu récht hebben op die betere positie en anderen niet. De Amerikaanse burgerrechtenbeweging leidde daar tot een hevige reactie van de witte arbeidersklasse en lagere middenklasse. Die konden niet verdragen dat wat hun altijd was voorgehouden niet langer opging, namelijk dat ze altijd nog beter af waren dan zwarte Amerikanen.”

Dat zie je nu ook in Nederland?
Lucassen: „Ik vind de normalisering van racisme angstaanjagend. Mensen voelen zich gelegitimeerd door politici als Wilders of door de VVD die zijn retoriek kopieert. Ik beweer niet dat de meerderheid van Nederland racistisch is, maar wel dat racistische opvattingen hier vrij spel hebben gekregen. Het vervagen van de herinnering aan Auschwitz speelt daar ongetwijfeld ook een rol in, dat is een generatiekwestie. Maar ik blijf het schokkend vinden.”

Je kunt ook zeggen: na de linkse burger zien we nu de emancipatie van de rechtse.
Duyvendak: „Aanvankelijk had de populistische revolte zeker ook een egalitair sentiment, een streven naar gelijkheid van groepen die óók gehoord wilden worden. Dat was in het begin ook zo bij BBB en de boeren. Maar je ziet het doorschieten van een hang naar gelijkheid en serieus genomen worden naar een gevoel van superioriteit. Naar het idee dat ‘wij’ de échte Nederlanders zijn en zij dat nooit zullen worden, wat ze er ook voor doen.”

Lucassen: „En ‘zij’ zijn niet alleen wezenlijk anders, ze zijn er op uit om onze samenleving kapot te maken. Dat is de kern van de omvolkingstheorie, die je ziet opduiken bij extreemrechtse groepen in gewelddadige anti-azc-acties maar ook zelfs in de Tweede Kamer kunt horen. Dat is een heel giftige ideologie waar politici zich veel meer tegen moeten blijven uitspreken. Maar dat lef hebben ze niet.”

Komt die behoefte aan ‘echte’ Nederlanders ook omdat de zuilen zijn verdwenen, waarin je katholiek, gereformeerd of socialist was?
Duyvendak: „Het verdwijnen daarvan heeft zeker ruimte gecreëerd om na te denken over wat ons nu bindt. Maar dan zou je eerder de omarming verwachten van lichtere en flexibeler identiteiten dan die gesloten en massieve van vroeger. Dat zie ik helaas niet gebeuren, het publieke debat gaat juist helemaal de andere kant op, wij tegenover de anderen.”

Jullie mengen je als wetenschappers graag in dat publieke debat.
Lucassen: „Ik vind dat wetenschappers zich moeten uitspreken over publieke kwesties waar ze verstand van hebben. Het levert je ook een hoop ellende op, maar goed, ik doe niets meer op Twitter dus dat scheelt. Ik verbaas me eigenlijk meer over collega’s die tegen je zeggen ‘goed gedaan’ maar zelf niets doen. Ik snap dat het lastig is, zeker voor jonge wetenschappers aan het begin van hun loopbaan. Er waait een heel gure maatschappelijke wind.”

Duyvendak: „Het heeft ook te maken met de organisatie van de universiteit, waar erg wordt gestuurd op Engelstalige academische publicaties. Maar ik zie ook iets anders. Wat wij met opiniestukken en publieksboeken doen is vaak hetzelfde, het ontzenuwen en weerleggen van misverstanden, demystificeren. Over migratie, over polarisatie. Dat is belangrijk wanneer emoties en percepties niet stroken met de feiten, maar wat dan vaak ontbreekt is een positieve versie van wat er gebeurt. We zijn bijna allemaal uitsluitend mythejagers geworden.”

Lucassen: „Als historicus kun je laten zien dat wat we nu meemaken echt niet uniek of nieuw is. Migratie is onlosmakelijk met onze soort verbonden en heeft altijd positieve en negatieve kanten. Dat laatste met name als migranten de toon zetten, zoals Europeanen in de Amerika’s. En als nieuwkomers zich moeten voegen duurt het wederzijdse integratieproces vaak drie generaties. Alleen wordt dat achteraf vaak weer vergeten.”

Helpt het om feiten aan te dragen als wetenschappers? Hoe mensen de werkelijkheid beleven is steeds belangrijker. Ik vóél dat er een crisis is...
Duyvendak: „Iedereen is nu mondig, iedereen wil dat zijn ervaring meetelt. Maar het idee dat jouw ervaring op zichzelf al kennis is en anderen die ervaring óók moeten hebben gehad om te kunnen meepraten lijkt me onjuist. Dat leidt tot identiteitspolitiek. Alleen mensen die zelf arm zijn of geweest zijn kunnen dan over armoede oordelen, alleen homo’s over homo-onderwerpen, et cetera. Inmiddels lijken alleen onderwerpen waarbij mensen veel ‘voelen’ of ‘ervaring’ mee hebben nog de politieke agenda te halen. Er is genoeg reden tot zorg, over de opwarming van de aarde, over geopolitieke verschuivingen. Maar bij de laatste verkiezingen werd álles een crisis genoemd, asiel, wonen, stikstof. Ja, dat zijn grote problemen, maar het zijn ook kwesties die met fatsoenlijk beleid op te lossen zijn.”

Ook in de wetenschap geldt beleving steeds meer als een kennisbron.
Duyvendak: „Ja, veel van mijn vrienden zijn nu heel enthousiast over de ervaringen en kennis van inheemse volken. Ik vind dat opmerkelijk, want hoewel het natuurlijk verschrikkelijk is wat inheemse volken is aangedaan worden hun rechten daarbij verdedigd in termen van één volk, één land, één cultuur, heel homogeen en territoriaal afgeperkt. Hoe dat te rijmen met hun opinie dat, als het over Nederland gaat, nativisme uiteraard verschrikkelijk is? Ik vind zulke inconsistenties toch moeilijk te verklaren.”

Lucassen: „Onder historici is *oral history* al jaren erg in trek, het vastleggen van ervaringen en herinneringen van gewone mensen. Een heel nuttige methode, maar alleen als je hem combineert met allerlei andere bronnen waarmee je kunt verifiëren wat iemand vertelt. Elke bron heeft zijn beperkingen, maar zeker het menselijk geheugen. Mensen weten vaak helemaal niet waaróm ze iets al jaren doen of hoe ze aan bepaalde kennis komen.”

Duyvendak: „Bij een debat waar ik aan deelnam stond op een *slide* groot de tekst ‘Verhalen zijn altijd waar’. Mijn god zeg, verhalen zijn lang niet altijd waar, en daar gaat het bij verhalen ook niet om. Maar kennelijk mag je er niet aan twijfelen want dan twijfel je aan de integriteit van de persoon die ze vertelt, aan zijn identiteit. Ik vind dat je als wetenschapper toch vooral bij voor iedereen te verifiëren feiten moet blijven.”

Een aantal politicologen pleitte onlangs voor een cordon sanitaire tegen extreemrechts, omdat we de feiten erover nu wel kennen.
Lucassen: „Ik weet niet of dat zou werken. Media en politici zouden zich in elk geval wel veel principiëler moeten opstellen over extreemrechtse geluiden. Presentatoren van talkshows zijn vaak zo slecht voorbereid dat ze geen zinnig weerwoord hebben tegen de grootste onzin. Die moet je blijven weerspreken. Doe je dat niet, dan normaliseer je dat gedachtengoed.”

Duyvendak: „Het is wel opvallend hoe weinig wetenschappers je ziet in die talkshows. Ook daar regeert de emotie. De uitgangspunten staan vast - er ís een asielcrisis, er ís polarisatie - en die worden niet meer bevraagd.”

JONG GELEERD

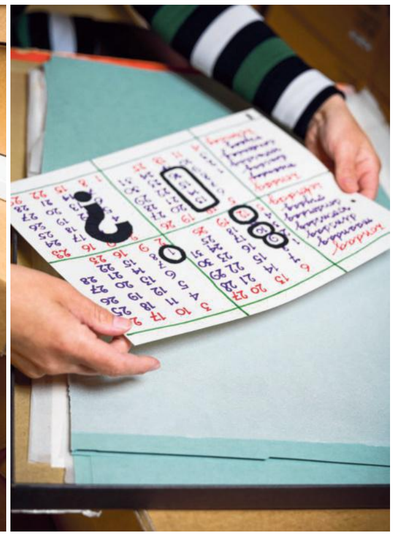
Een monsterklus in het kinder-tv-eldorado

Kinderprogramma's op tv zitten vaak vol animaties. Grietje Hoogland dook in de historie daarvan. „Soms vond ik een pareltje."

Grietje Hoogland neemt ons 15 meter mee onder de grond, naar depot 3.11 van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, haar habitat de afgelopen tien jaar. Gelijk om de hoek staat tv-icoon Willem Bever (of is het Ed?) uit *De Fabeltjeskrant* ons olijk op te wachten. Tegenover hem kindergriezel Karbonkel, volgens de kersverse doctor vroeger verantwoordelijk voor vele nachtmerries onder haar leeftijdsgenootjes.

Een paar stellingkasten verderop betreden we het Hilversumse werkterrein van Hoogland. Stapels kartonnen dozen, vol met tekeningen voor de tv-programma's. Ze laat prachtige, veelkleurige tekeningen zien. Zo als die van VARA-voorlichtingsprogramma *Open en Bloot*, van pessarium tot penis erectus, de baarmoeder en de ongewenste eicel. Hoogland: „Beeld en Geluid voelt als thuis. Ik heb hier zo lang rondgelopen. Als ik thuis aan het archief denk, ruik ik het al."

Hoogland heeft een monsterklus geklaard. Als buitenpromovenda heeft ze in tien jaar tijd de geschiedenis van 45 jaar kindertelevisie (1951-1996) omgeploegd. De getekende geschiedenis wel te verstaan. Kinderprogramma's waar stilstaande en bewegende tekeningen in voorkwamen. Met personages als Dikkie Dik, de spin Anansi of de kleine Isar in de hoofdrol.

Iconische series als *Q & Q* en *Tita Tovenaar* heeft ze laten liggen. „Er is al vrij weinig geschreven over kindertelevisie", vertelt ze. „En als dat al het geval is, dan kom je al snel uit bij deze programma's. Prachtige programma's, maar ik wilde het licht schijnen op de rijke geschiedenis van het getekende beeld."

Een betaalde promotiepositie wist ze niet te verwerven. Ze probeerde nog fondsen te werven, tevergeefs. Dat is ook niet zo gek volgens Hoogland, want „in de cultuursector concurreer je al gauw met 300 anderen". Dan maar een onderzoek als buitenpromovenda, zonder salaris, maar wel met de faciliteiten van de Universiteit van Amsterdam. Haar begeleider Huub Wijfjes zocht ze er zelf bij. Hoogland: „Ik heb eerst een paar jaar administratief werk gedaan, zodat ik daarnaast mijn aandacht kon focussen op het onderzoek. Later ben ik als universitair docent les gaan geven in onder andere televisiegeschiedenis, daar wist ik natuurlijk al heel veel van."

De kindertijd niet ontgroeid

Grietje Hoogland groeide op met een broer en twee zussen. Als kind keek ze naar *Sesamstraat*, later *Villa Achterwerk*. Tenminste, als ze haar zin kreeg. Lachend: „Mijn broer hield meer van de Amerikaanse series. Die vond ik weer te druk en te veel gedoe. Ik was toen al een cultuursnob."

Eigenlijk is ze haar kindertijd niet ontgroeid. In haar studentenkamer stonden haar kinderprentenboeken gewoon in de kast. Hoogland: „Annie M.G. Schmidt heeft weleens gezegd: 'Ik ben altijd acht gebleven.' Ik hoop dat ik iets van die achtjarige nog in me heb. Kinderen verwonderen zich over alles wat ze tegenkomen, en denken *out of the box*, want die *box* kennen ze nog niet."

Hoogland creëerde een database van ruim 600 items, van meer dan honderd programma's. De eerste jaren zat ze vaak onder de grond, in de kelderarchieven van Beeld en Geluid, het eldorado van de televisiegeschiedenis. „Er was geen overzichtscatalogus", vertelt ze. „Ik had de tekeningen uit het archief, en oude tv-opnames. Ook ben ik de tekenaars van de kinderprogramma's gaan interviewen. Die hadden vaak nog tekeningen op zolder liggen. Zo werd ik weer op het spoor gezet van programma's waaraan ze hadden meegewerkt. En ik heb veel zitten spitten in de bewaard gebleven omroepgidsen. Bladzijde voor bladzijde. Op zoek naar de speld in de hooiberg. Soms vond ik een pareltje, soms weken niks."

Hoogland schetst in haar boek de culturele ontwikkeling van de kinder-tv. Het begon in de periode van wederopbouw. De overheid was druk bezig met de verheffing van het volk. Hoogland: „De tv-makers waren zich erg bewust van hun verantwoordelijkheid, ze wilden vooral niet hun kindertjes verpesten. Kinderprogramma's moesten leerzaam zijn, educatief, en met een moraal. In die periode zie je best wel vaak lieve juffen die kleuterliedjes zingen met brave kinderen."

Ook 'gewoon' leuk

Maar op den duur ontspant het. Het belerende verdwijnt naar de achtergrond. Programma's kunnen ook 'gewoon' leuk zijn. Internationaal timmerde de Zweedse Pippi Langkous aan de weg, een jongedame die haar eigen zin deed en zich niets door volwassenen liet voorschrijven. „Een mooi voorbeeld van rebellie die kinderen soms nodig hebben om zich tegen hun ouders af te zetten, en hun eigen identiteit te ontwikkelen."

De progressieve omroepen zetten vol in op de autonomie van het kind. Zo was er de legendarische scène in *De Stratemakeropzeeshow* waarin pappa Joost Prinsen heel bedremmeld aanklopte bij de slaapkamer van zijn kinderen, en ze vertelde dat hij 'het' nooit meer zou doen. En dat die kinderen - Aart Staartjes en Wieteke van Dort - dat best knap van hem vonden en hem vervolgens weer naar zijn krantje dirigeerden. En natuurlijk was daar de evergreen uit *De film van Ome Willem*: „Lust je ook een broodje poep?"

Hoogland: „Daar gingen de kinderen helemaal op los. Bij *Ome Willem* werd echt gedacht vanuit de belevingswereld van het kind. Vooral VPRO-programma's konden heel erg op dat brutale zitten. Met *Purno de Purno* als uithangbord. In de intro springt hij op een soort van parcours van borsten, Purno's tegenspeler heette de Kietelaar, en als het regende, plaste de wolk met zijn piemeltje. Het zit stampvol seksuele grapjes die de prepuberende kinderen heel erg aanspraken. Mijn vijf jaar oudere broer lag in een deuk, bij mij ging het totaal langs mij heen. Ik had geen idee wat er gebeurde."

Voor de oudere tieners was er het VARA-programma *Open en Bloot* (1974), het eerste seksuele voorlichtingsprogramma op de Nederlandse televisie. Daar kwamen natuurlijk reacties op, vooral op het woord 'neuken' dat voor het eerst in de tv-geschiedenis - enigszins bekakt - werd uitgesproken door presentator Joop van Tijn.

In Hooglands boek passeren ook de technische ontwikkelingen in de getekende tv-geschiedenis de revue. Het begon met tekeningen die voor de draaiende camera werden gehouden. Later kwamen er 'schuifjes', zoals een getekende karavaan die met een paar handen buiten beeld over de basistekening - de woestijn - wordt getrokken.

Animaties, de bewegende tekeningen, waren een volgende stap. Dat gebeurde met stop-motion, een techniek waarbij fysieke objecten steeds een klein beetje worden verplaatst en telkens gefotografeerd. Wanneer al die foto's snel achter elkaar worden afgespeeld, lijkt het alsof de voorwerpen bewegen. Hoogland: „Een van de eerste animaties die ik heb gevonden was de leader van *De Fabeltjeskrant*. Meneer de Uil die vanuit een boom de kindertjes toezingt over het dierenbos, met de pratende snavel, de knipoog, en de spreidende vleugels. Dat duurt hooguit een minuut, maar dat zijn twaalf beeldjes per seconde, maal zestig. Daar zijn ze echt lang mee bezig geweest. Bor de Wolf, Lowieke de Vos en co. waren overigens geen animaties, maar handpoppen."

In 1974 werd voor het eerst chromakeytechniek toegepast, bij *De vloek van Woestewolf*. Een serie rond een kist met goud, waarbij de spelers acteerden voor een groene achtergrond, die later werd ingevuld met tekeningen. Eind jaren 80 was er de eerste Nederlandse - in Japan gemaakte - tekenfilm: *Alfred Jodocus Kwak*. *Purno de Purno* was begin jaren 90 een van de eerste producten van de computeranimatie.

Hoogland betwijfelt of AI de doodsteek gaat worden voor de beroepsgroep van tekenaars: „De tijd zal het leren. Wie weet wordt AI een tool, zoals een schilderskwast of een camera, waarmee je heel snel achtergronden kan maken bijvoorbeeld. Maar kunstenaars zullen altijd de behoefte hebben om nieuwe verhalen en beelden te creëren."

En nu is het na tien jaar wetenschap ineens afgelopen. Maar Grietje Hoogland gaat door. Ze is in gesprek om „een lekker nostalgisch boek" te maken over al die mooie kinderprogramma's die zijn geweest.

Peter de Jong

FOTO'S MERLIJN DOOMERNIK

WIE IS **GRIETJE HOOGLAND?**

- ***Geboren***
  Amsterdam, 1986.
- ***Doet aan***
  Aikido. „Een vredelievende krijgskunst, je werkt de ander met beleid naar de grond, in harmonie."
- ***Had graag meegespeeld in***
  De tv-serie *Madelief* uit de jaren 90. „Ik was vroeger nogal braaf, en had wel een vriendinnetje willen zijn van deze rebelse, stoere meid."
- ***Creatief***
  „Borduren en linoleum drukken. Tekenen heb ik vaak geprobeerd, maar geen talent."

Advertentie

nrc webwinkel›

Adviesprijs fabrikant 369,-
219,-

APPLE

Refurbished iPad

- **Refurbished iPad 2021 64GB Space Grey Wifi**
- **10.2-inch Retina IPS-LCD beeldscherm mét TrueTone technologie**
- **Krachtige A13 Bionic chip en lange accuduur**
- **Veilig en snel met Touch ID ontgrendelen**

Op zoek naar een toegankelijke iPad om digitaal de NRC te lezen en dagelijks te gebruiken? Deze refurbished iPad 2021 is een sterke alleskunner. Deze tablet heeft een 10,2-inch Retina-display, 64 GB opslag en de snelle A13 Bionic-chip. Daardoor navigeer je soepel tussen apps, stream je zonder moeite films en series en gebruik je de iPad ook prettig voor videobellen of online lezen.

Vergeleken met eerdere instapmodellen krijg je bij deze uitvoering meer opslagruimte en een duidelijk verbeterde frontcamera. Met 12 megapixel is die frontcamera bijzonder geschikt voor FaceTime, Teams en andere videogesprekken. Ook het scherm draagt bij aan een prettige kijkervaring, dankzij True Tone, dat kleuren afstemt op het omgevingslicht.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/ipad

Advertentie

nrc webwinkel›

Luxe hotelarrangementen tot -49%

Geniet deze zomer van een luxe mini-vakantie in eigen land of net over de grens. Van stijlvolle hotels aan de Zeeuwse kust en charmante verblijven in historische steden tot culinaire adressen in het groene Limburg en bruisend Brussel: deze zorgvuldig geselecteerde arrangementen staan garant voor ontspanning, comfort en heerlijke dagen weg. Speciaal samengesteld in samenwerking met ViaLuxury.

★★★★

Hotel Ter Zand, Burgh-Haamstede

Exclusieve deal: 3-Daags luxe verblijf in prachtig Zeeland

Geniet van een ontspannen verblijf aan de Zeeuwse kust bij Hotel Ter Zand. Dit stijlvolle hotel combineert rust, comfort en een moderne uitstraling op korte afstand van strand en natuur. Dit zomerse verblijf bevat alle ingrediënten voor een heerlijke mini-vakantie in Zeeland.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Culinair 3-Gangendiner
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Tasting uurtje tussen 15:00-16:00 uur
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness, en meer...

Korting 45%

Totaalprijs voor 2 personen €319 (€79,75 p.p.p.n)

★★★★

Kasteel Engelenburg, Brummen

Culinair verblijf met wellness in luxe 4* kasteel hotel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. uitgeserveerd ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar luxe kamer (o.b.v.b.)
- ✓ Culinair diner (dag van aankomst)
- ✓ Gebruik van de wellness
- ✓ Early check-in vanaf 14:00

Korting 49%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €299 (€149,50 p.p.p.n)

★★★★

Hotel De Plesman, Den Haag

Gloednieuw hotel in voormalig KLM-hoofdkantoor

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Deluxe kamer
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Suus (Gault&Millau 12,5 pnt)
- ✓ Late check-out tot 12:00
- ✓ Gratis parkeren van zondag t/m donderdag

Korting 43%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €299 (€74,75 p.p.p.n)

★★★★★

The National Brussels, Zaventem

Ontspannen, golfen en culinair genieten nabij Brussel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Collection Room Terrace - Lake view
- ✓ 3-Gangendiner
- ✓ Greenfees voor 18 holes (1 dag naar keuze)
- ✓ Gebruik golftrolley, gratis parkeren en meer...

Korting 39%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €579 (€144,75 p.p.p.n)

★★★★★

Landgoed Lauswolt, Beetsterzwaag

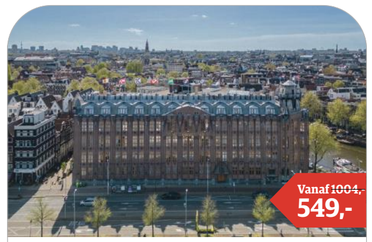
Culinair verblijf in het prachtige 5*-hotel in Friesland

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. champagne ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij De Heeren van Harinxma
- ✓ Welkomst koffie/thee met Fries suikerbrood
- ✓ Gebruik van wellness, zwembad en meer...

Korting 42%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399 (€199,50 p.p.p.n)

★★★★★

Grand Hotel Amrâth, Amsterdam

Verblijf in het 5*-hotel uit begin 20e eeuw in hartje Amsterdam

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Welkomstcocktail
- ✓ 3-Gangendiner in restaurant Seven Seas
- ✓ Gebruik wellness & spa
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 45%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €549 (€137,25 p.p.p.n)

★★★★

Hotel Winselerhof, Landgraaf

Luxe en rust, in een 16e-eeuwse herenboerderij in Zuid-Limburg

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Luigi's (dag van aankomst)
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Gratis wandel- en fietsroutes
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)

Korting 44%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €299 (€74,75 p.p.p.n)

Boek nu › nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

Prijzen vanaf en op basis van beschikbaarheid. Exclusief €27,50 boekingskosten en lokale belastingen. Typ- en drukfouten voorbehouden.

OVER DE HORIZON

PETER KUIPERS MUNNEKE

FOTO MERIJN DOOMERNIK

Het klimaat interesseert techbazen geen zier

COLUMN

Met instemming van politici overal ter wereld zijn grote techbedrijven bezig met de grootste broodroof en toeëigening van intellectueel en creatief werk in de geschiedenis van het internet. AI-modellen voeden zich met wat journalisten, tekstschrijvers, hobbyisten, experts, wetenschappers, muzikanten, schilders, tekenaars, filmmakers en softwareontwikkelaars op het internet hebben gezet, schotelen die informatie vervolgens in gehusselde vorm aan hun gebruikers voor, en doen alsof ze het zelf hebben bedacht. Doordat een zoekmachine als Google tegenwoordig zijn eigen AI-samenvatting bovenaan zet, klikken gebruikers niet meer door naar de bronnen van de informatie zelf. En het wordt erger: Google gaat de zoekresultaten binnenkort nog minder belangrijk maken. Met ontransparante AI-modellen bepaalt Google meer en meer welke informatie zichtbaar wordt, en welke niet.

Toch wil ik het graag hebben over het energiegebruik van AI, met het risico te lijken op iemand die zich erover opwindt dat de tanks op het slagveld niet op groene waterstof rijden. In een hilarische maar ook ontluisterende video heeft mijn Britse collega-klimaatwetenschapper Adam Levy zich verdiept in wat ceo's van grote techbedrijven zelf in de media te zeggen hebben over hun klimaatimpact. En daarmee legt hij bloot hoe flinterdun en onheus de klimaatambities van 's werelds grootste techbedrijven zijn.

De eerste stuitende constatering is dat techbazen geen enkele visie hebben op duurzaamheid en klimaat. Met goedkope retorische trucs bagatelliseren ze in het ene interview het energiegebruik van AI. En in het volgende interview, voor een andere doelgroep, scheppen ze op over hoeveel energie ze in de toekomst nodig gaan hebben. Voorbeeld: Sam Altman (OpenAI) komt in het ene interview met het argument dat een zoekopdracht met AI minder CO_2-uitstoot veroorzaakt dan een autoritje naar de bibliotheek om informatie op te zoeken. Een stropopredenering: eerst een situatie in het absurde trekken, om er vervolgens tegenin te gaan. Autoritten naar bibliotheken zijn nooit een wezenlijke bijdrage aan de opwarming van de aarde geweest. Dezelfde Sam Altman in een ander interview: „De vraag naar AI zal zó groot worden dat óf een groot deel van het aardoppervlak bedekt zal raken met datacenters, óf dat we datacenters in een schil rond de aarde zullen laten zweven." Het zijn kinderlijke verzinsels, er is geen enkele realistische kijk op de impact van het bedrijf op de planeet.

En dat terwijl AI hard op weg is om een belangrijke energieafnemer te worden. Duurzaam is die energie niet: sinds begin 2025 is bijna 30 miljard dollar geïnvesteerd in gascentrales uitsluitend bedoeld voor Amerikaanse datacenters, meer dan wat er in het hele Midden-Oosten aan gascentrales bijkwam, of in heel Europa. Techbedrijven ontmaskeren zichzelf: in 2020 beloofden Amazon, Google, Meta en Microsoft nog netto-nul uitstoot in 2030. Maar toen kwam AI, en die veranderde de schaal der dingen. Zo veel vraag, zulke snelle ontwikkelingen, alleen fossiele brandstoffen kunnen daarop inspelen. En dus verdwenen alle klimaatbeloftes van de grote bedrijven geruisloos van het toneel. De CO_2-uitstoot van Google is inmiddels 48 procent hoger dan in 2020. De groene praatjes van vijf jaar geleden waren er uitsluitend omdat op dat moment hernieuwbare energie het goedkoopst leek.

De tweede conclusie die je kunt trekken als je naar techbazen luistert, is dat ze heilig geloven dat AI alle toekomstige problemen gaat oplossen, inclusief de hele natuurkunde. Jeff Bezos, Bill Gates, Mark Zuckerberg, ze houden ons allemaal voor dat AI het klimaatprobleem gaat oplossen. Eric Schmidt (voormalig Google) maakt het het bontst van allemaal. In een interview: „We gaan de klimaatdoelen [van Parijs] toch niet halen, dus dan gok ik er liever op dat AI in de toekomst het klimaatprobleem gaat oplossen, dan dat we nu AI aan banden gaan leggen en daardoor nog steeds het klimaatprobleem hebben." Dat is een redenering waar je zo veel fantasie voor nodig hebt dat het simpelweg misleidend is. Adam Levy vergelijkt het met een leerling die de deadline voor z'n huiswerkopdracht niet gaat halen, maar dan niet heel hard z'n best gaat doen om het alsnog zo snel mogelijk in te leveren, maar liever de school in brand steekt om onder de deadline uit te komen.

Eric Schmidt (ex-Google) maakt het het bontst van allemaal

Schmidt, Bezos en alle anderen framen de klimaatcrisis als een probleem dat nieuwe technologie nodig heeft, die het vervolgens op miraculeuze wijze laat verdwijnen. Maar de klimaatcrisis is geen technologisch probleem. Het is het gevolg van politieke onwil om te stoppen met fossiele brandstoffen. In een recent rapport van het Internationaal Energie Agentschap wordt nog eens uitgelegd dat tweederde van het hele klimaatprobleem morgen kan worden opgelost met bestaande technieken. We hebben meer duurzame energie nodig, dat zeker. Maar wat we nog veel harder nodig hebben is dat het gebruik van fossiele brandstoffen stopt.

De derde en laatste conclusie moet zijn dat tech-ceo's maar wat uit hun nek kletsen. We doen soms alsof ze het kompas voor innovatie en vooruitgang zijn, een baken voor de mensheid. Maar het zijn niets meer dan leugenachtige verkopers van hun eigen producten. Het zorgelijke is dat ontzettend veel mensen die AI-bedrijven heel serieus nemen, en in de hype alles geloven wat ze zeggen. Tot onze pensioenfondsen aan toe. Na het demasqué van AI, dat ooit zal komen, resten ons de scherven van een ontplofte bubbel, een fata morgana van een glinsterend luchtkasteel met koningen op grote tronen die in het niets verdwijnen.

Met medewerking van Dr. Adam Levy (@ClimateAdam).

Peter Kuipers Munneke is glacioloog bij de Universiteit Utrecht en weerman bij de NOS

Advertentie

Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - De brieven onder nummer sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr.

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Portugal

WWW.JEEIGENBERG.NL
Rust, ruimte, privacy en zon aan de kust van de Alentejo

Italië

Te huur: vrijstaand huis in Italië, Lucca. **www.casa-andrea.nl 06 23434311**

Frankrijk

Limousin, schitterend uitzicht, sterrenhemel, vlakbij stadje **www.baanwachtershuis.nl**

Wilt u hier ook volgende week adverteren? www.ZADKINEMEDIA.nl

Lapland

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres? Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Drempt. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

WILT U ADVERTEREN?
Surf dan naar onze website **www.zadkinemedia.nl**

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Vraag & aanbod

CONCERTO EN PLATO ZOEKEN MOOIE LP's en SINGLES
Bel bij collecties voor een afspraak of kom gezellig langs in een van onze winkels.
Concerto Amsterdam en alle Plato's in Nederland.
www.concerto.nl of https://www.platomania.nl/concerto-plato-winkels
dick@concerto.nl 06-53314016

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, MUNTEN EN HORLOGES.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.OUDGOUDPRIJS.NL

Restaurant

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!

Ga naar:

WWW.ZADKINEMEDIA.NL

Geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

Duurzaam vergroenen

Zaken & Transacties

WILT U ADVERTEREN? **zadkinemedia.nl**
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING
Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)
WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

RELATIEBEMIDDELING
Op zoek naar een partner?
mens&relatie
www.mens-en-relatie.nl
BEL 088 - 022 19 00

VAN SLOBBE EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Wilt u uw leven ook zo graag verrijken met een geliefde?
Ensemble bemiddelt met verve kunst- en cultuurliefhebbers 50+
Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - www.ensemble-relatie.nl

Geef de liefde weer een kans!
Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of 085 – 0765 365

Man zoekt Vrouw

Avontuurlijke man (74) uit 's-Hertogenbosch, weduwnaar, fysiek wat gebruikssporen, mentaal zeer bij de tijd en actief, groot sociaal verantwoordelijkheidsgevoel. Over de wereld gereisd, gewoond en gewerkt. Ontwikkeld en belezen, buitenmens maar ook stadsbewoner. Veel vrienden, geen kinderen, vorig jaar ruim 10.000 km gefietst, houdt van whisky en wijn, goede kok en gastheer. Gaat uitstekend op adrenaline, voor de duvel niet bang, trouw, zorgzaam en al jaren te alleen. Kan uitstekend strijken. Wil vrouw met links hart, engagement, mag ook op de barricaden staan, kan tegen een stootje, maar graag ook vrouwelijk en charmant. We kunnen het allebei alleen, maar samen is beter, en af en toe leunen op elkaar fijner. Regio Brabant/Utrecht/Zuid Holland. Reacties met foto graag naar **ENLVDD@outlook.com**

Dating

Extra aandacht?
secondlove

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers. Ga naar ZADKINEMEDIA.NL

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!

Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

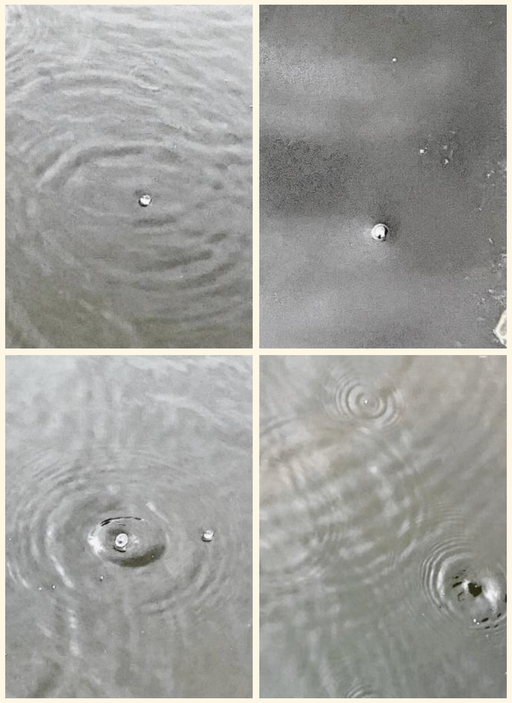

Karel Knip stuit in de alledaagse werkelijkheid op raadsels en onbegrijpelijke verschijnselen.

Deze week:
Mensen van naam en faam hebben er hun zegje over gedaan: drijvende druppels.

ALLEDAAGSE WETENSCHAP

Drijvende druppels in een zee van literatuur

"Vrijdagmiddag 15 mei regende het een beetje en ik schepte water uit de sloot. Het viel mij op dat sommige regendruppels als pareltjes secondenlang op het water bleven drijven (zie de foto's). Ik dacht direct: dit is iets voor de AW-rubriek. Wat veroorzaakt dit verschijnsel?"

Aldus lezer Kees E. die bij Oudewater woont. Zijn foto's tonen slootwater waarop druppels drijven die zo groot zijn dat ze afgeplat raakten en het wateroppervlak indeukten. Aan de waterkringen verderop zie je dat het inderdaad regende toen ze werden gefotografeerd en dat de drijvende druppels zich nauwelijks of niet verplaatsten. Dat het druppels waren en geen belletjes blijkt uit hun typische lichtbreking. Belangrijk is de opmerking dat de 'pareltjes' *secondenlang* op het water bleven drijven.

Dat is een late bevestiging van een waarneming die de leraar wis- en natuurkunde Gerard Schol meer dan vijftig jaar geleden bij Drachten deed. Hij was aan het roeien, misschien wel op het Geaster Djip, en zag dat de druppels die van zijn roeispanen gleden geregeld als 'schitterende edelstenen' bleven drijven, soms wel 15 seconden lang. Schols waarneming haalde de rubriek 'The Amateur Scientist' van C.L. Stong in *Scientific American* (augustus 1973). Schol liet zien hoe je zelf drijvende druppeltjes kon opwekken en toonde aan dat ze gevoelig waren voor elektrische velden, zoals die van opgewreven glazen staven of ballonnen.

Inmiddels staan de druppels bekend als 'floating droplets', of ook wel 'water boules'. Het proces dat ze ondergaan heet 'delayed coalescence', vertraagde samenvloeiing. Normale waterdruppels vloeien onmiddellijk samen met het water waarin ze terechtkomen.

De genoemde zoektermen voeren naar een zee aan publicaties over de druppels. Wetenschappers van naam en faam hebben er hun zegje over gedaan, in de negentiende eeuw had je al Lord Rayleigh (1879) en Osborne Reynolds (1881). Reynolds constateerde dat het fenomeen zich alleen voordeed op heel schone wateroppervlakken en veronderstelde de aanwezigheid van een luchtlaagje tussen druppel en wateroppervlak (ongeveer zoals bij het Leidenfrost-effect, zie wiki). Maar nog steeds is heel veel onduidelijk. De *Journal of Unsolved Questions* probeerde in 2019 met wat afsluitende hypotheses te komen, maar Taiwanese onderzoekers die snelle camera's inzetten gooiden in hetzelfde jaar weer veel overhoop.

Wie de druppelliteratuur doorkijkt krijgt het gevoel dat er twee soorten druppels zijn te onderscheiden, al wordt dat zelden gedaan. Er zijn die dikke druppels zoals in Oudewater en Drachten die zich nauwelijks verplaatsen en tamelijk lang leven (meerdere seconden) en er zijn kleine druppeltjes die snel wegschieten en een meestal maar een fractie van een seconde bestaan. Het lijkt niet waarschijnlijk dat ze op dezelfde manier overeind blijven.

De wetenschap is vooral geïnteresseerd in die kleine, snelle druppeltjes die het wateroppervlak niet zichtbaar indrukken. Dat zijn uitgerekend de druppeltjes die de oplettende amateur ook vaak tegenkomt, hij ziet ze als zilvervisjes voorbij flitsen op de vloer van de douchecel of de bodem van de gootsteen. Wie kletsnat wasgoed laat uitdruipen boven een aanrecht kan ze ook niet missen. Voorwaarde is dat er op de ontvangende oppervlakken, dankzij een zeker *afschot*, maar heel weinig water staat, anders vormen zich bellen en belletjes die het beeld verstoren. De liefhebbers van *slow coffee* zien de drijvende druppeltjes verschijnen als het koffiefilter aan het eind van het zetproces nog wat nadruppelt. Op hete thee waarin koude melk wordt geschonken zouden dezelfde druppeltjes ontstaan, maar dat viel niet te bevestigen. Moest het room zijn?

Voor het onderzoek aan de 'floating droplets' laat men druppels van minieme hoogte vallen in reservoirs waarbinnen het water maar een paar millimeter hoog staat. Daarbij wordt het lot van de druppels met allerlei optische apparatuur gevolgd. Er wordt geëxperimenteerd met wisselende valhoogte, met temperatuurverschillen tussen druppels en reservoir, met luchtdruk, luchtvochtigheid, oppervlaktespanning en noem maar op. In plaats van water wordt ook wel siliconenolie of hydraulische vloeistof gebruikt. De waargenomen 'residence time', de duur van het drijven, is steeds een belangrijke maat. Breng je het ontvangende reservoir in trilling, zoals Jearl Walker van 'The Amateur Scientist' deed (*Scientific American*, juni 1978), dan blijven de druppels onbeperkt lang drijven.

De door Reynolds veronderstelde luchtlaag blijkt er inderdaad te zijn en je zou kunnen zeggen dat de overlevingskansen van de druppels afhangen van de mate waarin zij die luchtlaag bij de inslag weten te verwerven en te behouden. Snelle camera's (meer dan 1.000 frames per seconde) hebben aangetoond dat de kleine druppeltjes nog dynamischer zijn dan ze al lijken. Ze stuiteren over het wateroppervlak en als ze uiteindelijk samenvloeien met het reservoirwater gebeurt dat in een vreemd getrapt proces. Binnen de druppels bestaan heftige stromingen.

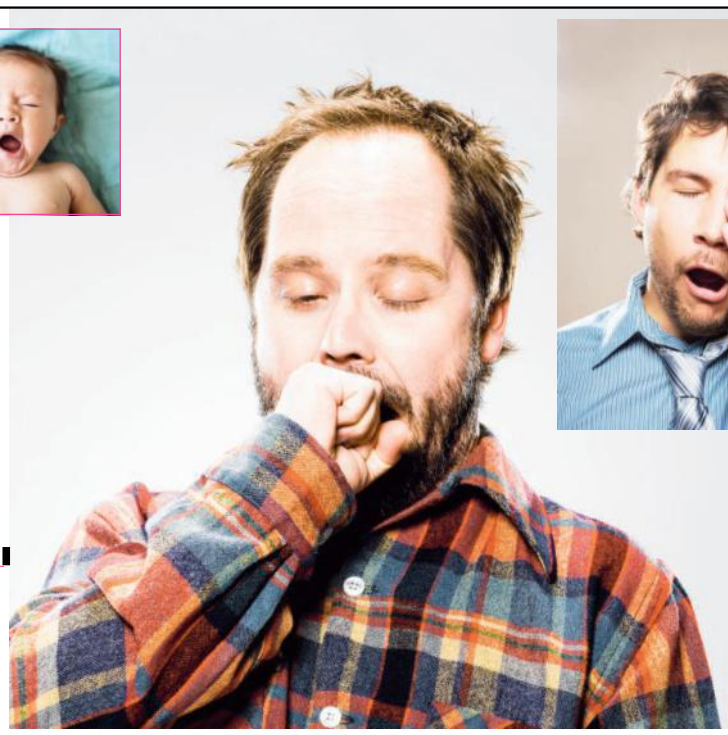
Hoe dit nu zit met die grotere druppels die van grotere hoogte in Oudewater en Drachten neerkwamen is onduidelijk. Er viel niet veel over te vinden. Of de aanwezigheid van een schoon wateroppervlak wel zo'n dwingende eis is, zoals Reynolds dacht, valt te bezien. Het moderne inzicht is dat wateroppervlakken eigenlijk nooit 'schoon' zijn, maar dat de meeste oppervlakken wat minder vuil zijn dan de gebieden die 'slicks' worden genoemd. Dat zijn de intrigerende stille plekken die vooral zichtbaar worden bij zachte regen of wind omdat ze de kleine waterrimpeltjes (capillaire golfjes) onderdrukken. Dat is het werk van de *biosurfactants*, oppervlakte-actieve stoffen van biologische oorsprong zoals uitscheidings- en verteringsproducten van algen. Ontstaan er binnen de slicks net zo makkelijk drijvende druppels als daarbuiten? Dat moet nu snel onderzocht worden. En dan mag de belangstelling verschuiven naar de slicks zelf, want daarover blijkt ook wonderlijk weinig bekend. Reageren de slicks bijvoorbeeld op wind, zoals Minnaert dacht, of op diepe stromingen? Later meer.

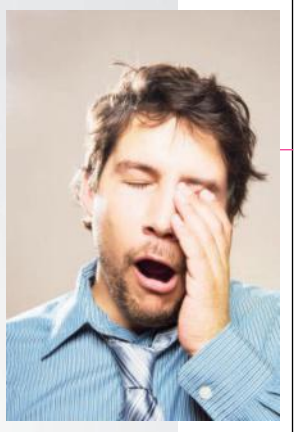
Karel Knip

DURF TE VRAGEN

Waarom gapen we?

FOTO'S GETTY IMAGES

Het is avond en een vriend vertelt je een ontzettend saai verhaal. Wanneer je gaapt, vraagt hij of je het niet interessant vindt. „Jawel hoor", hoor je jezelf zeggen. „Ik ben gewoon moe." *Ondertussen valt je op dat je makker zelfs na je twee keer te hebben zien geeuwen zelf niet ook in gapen uitbarst.* Betekent dat niet dat hij niet zo empathisch is?

Zo, de drie grootste misvattingen over gapen zijn eruit. Vermoedelijk heeft deze onvrijwillige handeling niets tot weinig te maken met verveling, moeheid en empathie. Om vast te stellen waar het dan wél over gaat, moeten we eerst onderscheid maken tussen de spontane geeuw, die uit onszelf komt, en de aanstekelijke variant, die optreedt als reactie op de gaap van een ander.

Er is nog veel onbekend over waarom we gapen, benadrukt Jorg Massen, universitair hoofddocent gedragsbiologie aan de Universiteit Utrecht. „De hypothese met het meeste bewijs stelt dat we gapen om onze hersenen te laten afkoelen", zegt hij telefonisch op een bloedhete dag. „Bij gapen komt koudere lucht binnen dan bij gewoon ademhalen en ventileren de mond- en neusholtes, waarlangs aderen lopen die naar de hersenen gaan. Hierdoor koelt het bloed wat af en komt dit kouder aan in de hersenen."

Gapen is dus vooral een reactie op hersenen die te warm zijn geworden en door deze 'radiatorfunctie' wat kunnen afkoelen. Ook wordt de bloedcirculatie door gapen opgevoerd. „Doordat je best een rare beweging maakt, span je veel spieren aan in de regio rond je brein", aldus Massen. „Dit knijpt de bloedvaten af, waardoor bloed sneller stroomt." Hiervoor moet de lucht die bij een gaap ingeademd wordt niet extreem koud zijn, omdat dan onderkoeling kan optreden, maar ook niet extreem heet, omdat het brein dan helemaal niet gekoeld wordt. „We zien dan ook dat in hele warme of hele koude temperaturen niet gegaapt wordt."

Gapen in een dreigende situatie

Spontaan gapen komt bij alle gewervelden voor en is via een echo zelfs in de baarmoeder waargenomen. Maar hoe komt het dan dat mensen zien gapen ook gaapverwekkend werkt? „Daar zijn we nog niet helemaal uit maar de meest gangbare hypothese gaat over het op elkaar afstellen van gedrag en over oplettendheid, in de context van een dreiging", zegt Massen. Bij dat laatste moet je niet denken aan een brullende leeuw die voor je staat: dan ga niet even rustig gapen voordat je wegrent. Maar bij ander gevaar loont het om de hersenen koel te maken om optimaal op de dreiging te kunnen reageren.

Zo werkt het ook als we anderen zien gapen: mogelijk ziet die persoon een dreiging, die ik nog niet heb gespot, maar waarvoor ik wel mijn hersenen vast op de goede temperatuur breng. Doordat dit de overlevingskansen vergroot, is aanstekelijk gapen mogelijk evolutionair geselecteerd. Bij tests die onderzoekers Andrew Gallup en Kaitlyn Meyers afnamen waarbij mensen afbeeldingen van een slang tussen andere beelden te zien kregen, bleek dat zij de slang sneller opmerkten wanneer ze net daarvoor iemand hadden zien gapen. Dat laatste lijkt dus te helpen met het je alert maken op mogelijk gevaar. Er is hierbij geen verschil tussen mannen en vrouwen.

En mensen die niet reageren op andermans gaap? „Er is veel geroepen over dat gapen en empathie met elkaar te maken hebben", aldus Massen. „Ik wil het niet uitsluiten, maar er is geen direct bewijs voor. Het is ook moeilijk te bewijzen: er zijn meer dan veertig definities van empathie, leg maar eens uit hoe dat in onze hersenen zou werken."

Dat gapen in het openbaar als onbeleefd wordt ervaren, komt dan ook vooral in westerse culturen voor. Eigenlijk zou je het als compliment moeten zien, omdat een geeuw er juist voor zorgt dat je ergens je aandacht bij kan houden, zo vindt ook Massen: „Ik zeg dan ook altijd tegen mijn studenten dat ze tijdens mijn colleges zo veel mogen gapen als ze willen, haha."

Casper van der Veen

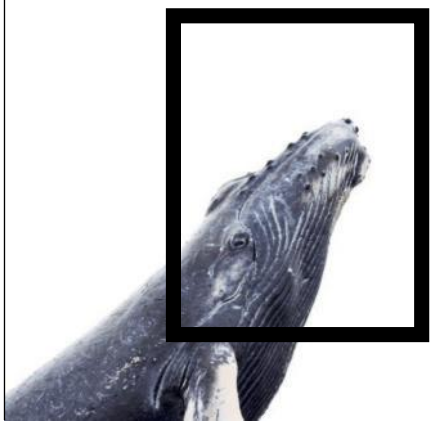
GOED BETER BEEST

Langeafstandszwemmer / bultrug / *Megaptera novaeangliae*

FOTO GETTY IMAGES

Een volwassen bultrug.

Een individuele bultrug (*Megaptera novaeangliae*) kun je makkelijk herkennen aan zijn staart. De vorm en het patroon op de onderkant ervan zijn net zo uniek als een vingerafdruk bij de mens. Daarbij is het een groot geluk dat de walvis zijn staart vaak boven water in de lucht gooit als hij duikt, een ideaal moment voor de identificatie.

Walvisonderzoekers maken er dankbaar gebruik van om de indrukwekkende migratiepatronen van deze zeezoogdieren in kaart te brengen. Ze paren in subtropische gebieden en foerageren vervolgens in de koelere ijszeeën rond de polen. Twee keer per jaar trekken ze op en neer, over afstanden van duizenden kilometers. Er zijn verschillende populaties, ieder met hun eigen migratieroute.

Zo is er een populatie met een paargebied langs de kust van Zuid-Amerika in de Atlantische Oceaan (bij São Paulo in Brazilië) en een populatie met een paargebied langs de oostkust van Australië in de Stille Oceaan (Hervey Bay, Queensland). Die bultrugpopulaties komen elkaar in principe nooit tegen, maar uit genetisch onderzoek was al gebleken dat er soms wel uitwisseling moest zijn.

Een nieuw onderzoek dat gebruikmaakte van een archief van staartfoto's van 19.283 individuele bultruggen, gemaakt tussen 1984 en 2025 in de voortplantingsgebieden van beide populaties, heeft nu twee volwassen bultruggen 'betrapt' die van de ene populatie naar de andere zijn gezwommen.

De ene zwom van Australië naar Brazilië, en de ander maakte de omgekeerde oversteek. Dat betekent dat deze twee dieren recordafstanden moeten hebben gezwommen van ten minste 14.200 en 15.100 kilometer, de hemelsbrede afstand tussen de verschillende fotolocaties. Welke route de dieren precies volgden tijdens hun oversteek is niet te achterhalen, waarschijnlijk is de werkelijk afgelegde afstand nog veel groter. Van de ene walvis is het geslacht onbekend, de tweede is waarschijnlijk een mannetje, concluderen de onderzoekers uit zijn gedrag.

De tijdsperiode waarbinnen de recordzwemtocht moet hebben plaatsgevonden was bij de ene walvis zes jaar en bij de ander 22 jaar. In combinatie met de zeldzaamheid van dit soort waarnemingen concluderen de onderzoekers dat zo'n grote oversteek naar een andere populatie in een andere oceaan waarschijnlijk een 'once in a lifetime'-gebeurtenis is voor een bultrug.

Sander Voormolen

Punt.

FRANS
Frans eten, Franse mode, Frans toerisme, Franse liefde en de Franse wijngaarden van Hollywoodsterren

nrc›
#49 06 | 2026

MAGAZINE

COLOFON

NRC MAGAZINE
is een uitgave van
Mediahuis NRC

HOOFDREDACTEUR
Patricia Veldhuis

REDACTIE
Milou van Rossum
(chef)
Menno Sedee
Nathalie Wouters
Gert Jonkers
Arjen Fortuin
Mischa Cohen

VORMGEVING
Anne-Marije Vendeville
(artdirector)
Yannick Mortier
Martien ter Veen

FOTOREDACTIE
Marloes Heineke

DIRECTEUR-UITGEVER
Dominic Stas

COMMERCIEEL DIRECTEUR
Madelon Fortuin
m.fortuin@nrc.nl

INTERNATIONAL SALES MANAGER
Gertjan Dijkhuizen
g.dijkhuizen@nrc.nl

SALES ALGEMEEN
sales@nrc.nl
adverteren.nrc.nl

TRAFFIC & SALES SUPPORT
traffic@nrc.nl
Telefoon +31207553051

DRUK
Roularta Printing

ADRES REDACTIE
Postbus 3372,
1001 AD Amsterdam

E-MAIL
magazine@nrc.nl

FOTO KOOSJE KOOLBERGEN

VOORWOORD

Een jaar of dertien zal ik zijn geweest toen ik samen met mijn moeder uit eten ging in Le Bistro in Tilburg. Het waren de late jaren zeventig, de tijd dat onze vakanties, kampeervakanties, zich bijna uitsluitend in Frankrijk afspeelden en dat speciaal eten Frans eten was. Ik herinner me de zaak als erg donker, ik weet dat ik escargots en uiensoep en vlees toen erg lekker vond, dus ik neem aan dat ik dat daar heb gegeten. De kans dat er geen houten borden op tafel stonden lijkt me klein. Ik herinner me het als een werelds en volwassen uitje.

Bistro's zijn nooit verdwenen uit Nederland - Le Bistro vierde afgelopen najaar zijn 55-jarig bestaan - maar golden heel lang niet meer als, nou ja, hip. Dat is aan het veranderen; de laatste jaren worden in Nederland opvallend veel bistro's geopend, of worden fine-dining-restaurants veranderd in bistro's. Het feit dat de restaurants Frans zijn speelt daarbij net zo'n grote rol als de relatief lage prijzen. In de interieurs wordt gespeeld met Franse clichés als verweerde spiegels en druipkaarsen in lege wijnflessen. Zo ziet Le Bistro, dat nog altijd escargots op de kaart heeft, er allang niet meer uit: daar zijn de stoelen inmiddels bekleed, en een muur bedekt met hedendaagse onregelmatige schrootjes.

Dit nummer staat in het teken van Franse cultuur. Menno Sedee onderzocht waar de opleving van de bistro vandaan komt, Rinskje Koelewijn interviewde de in Frankrijk opgegroeide schrijfster Emma Doude van Troost wijk, die op haar 24ste haar veelgeprezen Franstalige debuut uitbracht, Nathalie Wouters beschrijft de ongelooflijke aantrekkingskracht van het nadrukkelijk Franse modemerk Sézane. Onze correspondent Floor Bouma en oud-correspondent Peter Vermaas werpen een kritische blik op, respectievelijk, de omgangvormen tussen Franse mannen en vrouwen en het achterhaalde imago dat het land in stand houdt om toeristen te blijven trekken.

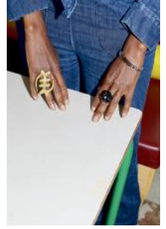
Milou van Rossum
NRC Magazine, m.vanrossum@nrc.nl

10 **WIJZER**
Rokhaya Diallo zette in Frankrijk het racismedebat op de kaart. ‘In de bourgeoisiekringen moest ik bewijzen dat ik Frans was’

13 **BISTRO**
Caféstoelen, druipkaarsen en vooral niet te duur: de bistro is weer populair

26 **TOERISME**
Frankrijk zit gevangen in zijn eigen sprookje, ziet oud-correspondent Peter Vermaas

INTERVIEW
De pas 27-jarige Emma Doude van Troostwijk won niet een, maar drie Franse literaire prijzen met haar debuutroman

18

‘Ik voel een soort van *urgence*. Het moet en het moet nu’

INHOUD

34 **WIJN VAN DE STERREN**
Waarom hebben George Clooney, Brad Pitt, John Malkovich en Ridley Scott een wijngaard in de Provence?

45 **ESSAY**
De *galanterie* van Franse mannen heeft ook een schaduwzijde, schrijft correspondent Floor Bouma

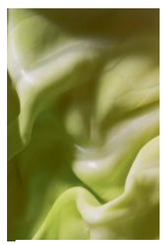
MODE
Weinig modemerken hebben zulke fanatieke fans als het Franse Sézane. ‘In Sézane waan ik me een beetje een Parisienne’

51

MODERN ETEN
Van alle groenten had kool in Frankrijk de laagste culinaire status. Maar die ‘stoffige’ reputatie schudt-ie van zich af

64

EN VERDER
6 Jente Posthuma **8** Agenda **24** Opgelost **42** Stijlfamilie **44** Relatiestatus **56** Ribbens geeft door **57** Zin in **58** Toptien restaurants langs de Autoroute du Soleil **63** Beautycase **66** Onweerstaanbaar

SEIKO
SINCE 1881
Keep Going Forward
PROSPEX

FOTO WENDELIEN DAAN

LOVELY DEATH FEELINGS

Van mijn jeugd heb ik veel vage en een paar scherpe herinneringen, maar die gaan meestal niet over de mijlpalen. Ik weet nog hoe duizelingwekkend laag de wc-pot was als ik rolschaatsen aan had. En ik zie nog de mieren door de vanillevla lopen op de stoep voor ons huis, waar de fles die de melkboer had neergezet, was omgevallen. Dit klinkt alsof ik opgroeide in de jaren vijftig, maar het waren de jaren tachtig, in Enschede. Ook weet ik nog precies waar ik stond toen ik huilde om het nummer ‘Kon ik maar even bij je zijn’ van Gordon, begin jaren negentig, toen ik 16 was. Ik stond midden in mijn zolderkamer en keek naar de houten latjes op de muur. Gordon zong over zijn overleden oma, ik huilde om mijn ex-vriend. Hij was 20, werkte in een stomerij en had een uitkering, omdat hij de overheid belazerde. Hij woonde nog samen met zijn vorige vriendin, met wie hij mij belazerde. Daarom had ik het uitgemaakt. Dat hij aan de heroïne verslaafd was, vond ik geen probleem. Mijn ouders zeiden daar ook niets over. Mijn vader vond het vooral problematisch dat hij onze jonge hond een ‘oudje’ had genoemd en mijn moeder bleef maar herhalen dat hij haar had gevraagd of ‘de stad los was’ toen hij wilde weten of de cafés open waren.

Als mijn vriend me meenam naar zijn dealer, zat ik daar zwijgend op de bank terwijl zij babbelden en heroïne rookten. Dat ik niets zei, vond hij niet erg. Als je maar mooi bent, zei hij. Ook met z’n tweeën hadden we weinig gespreksstof. Hij kon goed flipperen. Hij had platinablond geverfd haar en droeg strakke spijkerbroeken. Daarom vond ik hem leuk. Toen het uit was stuurde hij me een brief waarin hij zijn pijn verwoordde. Mijn moeder viel nogal over de taalfouten, maar ik voelde me geliefd. Hij miste me, zoals Gordon zijn oma miste. *Kon ik nog maar even met je praten / zoals we vroeger uren zaten / oh was het nog maar zo*.

Een paar maanden later viel ik op een bleke gothic-dj met sluik zwartgeverfd haar die probeerde seks met me te hebben op een kerkhof, waarvoor ik bedankte. Toen ik waterpokken kreeg, gaf hij me een mixtape met de titel ‘Lovely Death Feelings’. Je kamer ziet eruit als een sauna, zei hij. Hij zei niet dat hij al een vriendin had maar daar kwam ik vrij snel achter.

Nog iets later kreeg ik iets met een jongen die bij mijn oudste zus in de klas had gezeten. Toen ik terugkwam van vakantie gingen we samen in bad. Nadat we de witte plekken hadden bekeken waar mijn bikini had gezeten vertelde hij dat hij weer terug was bij zijn ex, een kleine brutale punker die ik wel leuk vond omdat ze altijd gewoon zei wat in haar opkwam, terwijl mijn gedachten en gevoelens alleen via de langst mogelijke weg, of via Gordon, naar buiten kwamen. Deze vriend deed een keer lachend na hoe ik mijn zinnen nooit afmaakte. We liepen voor mijn huis, niet ver van de lavendelstruik waar ik ooit als zesjarige naast stond en dacht: zo gelukkig als ik me nu voel, dat moet ik onthouden voor later. Dat is mijn scherpste herinnering, trouwens, en wél een mijlpaal, wat mij betreft.

—

Jente Posthuma is schrijver.

IN JUNI

6 Foam Talent: jaarlijkse groepstentoonstelling met de nieuwste generatie fotografen. Foam, Amsterdam **7** Laatste dag festival 'Drawn to Craft' van modehuis Hermès, met o.a. tekenworkshops, panelgesprekken en een combinatie van yoga en tekenen. Vondelpark 3, Amsterdam **8** Refugee Welcome Week: door vluchtelingen georganiseerde optredens, workshops, talks en diners. Op verschillende locaties in Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Rotterdam. T/m 21-6 **9** *Masters of Movement*: drie balletten op één avond. Waaronder de Europese première van *Solitude*, geïnspireerd op een foto van een Oekraïense vader die knielt naast het lichaam van zijn door een Russische luchtaanval omgekomen zoon. Nationale Opera & Ballet, Amsterdam. T/m 19-6 **10** Tentoonstelling over de invloed van islamitische kunst en architectuur op het werk van Escher. Met werk van twintig hedendaagse Arabische kunstenaars. Het Paleis, Den Haag **11** Begin WK voetbal (in de VS, Canada en Mexico) **12** Nieuw album van superster Olivia Rodrigo: *You Seem Pretty Sad for a Girl So in Love* **13** Na ruim vijf jaar restaureren gaat het aquarium in dierentuin Artis, Amsterdam, weer open **14** Het Barack Obama Presidential Center (museum, bibliotheek en educatieproject in een) opent in Chicago **15** Nieuw zesdaags festival: Mind the Gap! Met componisten die „tot voor kort buiten het centrum van de klassieke traditie" stonden. Deze editie focust op zwarte componisten uit Europa, Amerika en Afrika. Concertgebouw, Amsterdam **16** *De kwartelkoning*, een nieuwe bundel vogelverhalen van Hans Dorrestijn. Nijgh & Van Ditmar **17** Bioscoopprémière *Toy Story 5*, met stemmen van Tom Hanks en Keanu Reeves **18** Nieuwe Netflix-serie: *I Will Find You*. Over een onschuldige vader die vastzit voor de moord op zijn zoon en ontdekt dat die misschien nog leeft **19** Pinkpop, met o.a. The Cure, Halsey, Yungblud, Suzan & Freek en Zara Larsson. Landgraaf. T/m 21-6 **20** Retrospectief Jan Cremer in museum de Fundatie, Zwolle **21** Fête de la Musique: gratis muzikale optredens op straat door heel Frankrijk **22** Het derde seizoen van *House of Dragon* op HBO Max **23** Bad Bunny in Gelredome, Arnhem. Ook 24-6 **24** Sophie Ellis-Bextor in het openluchttheater in het Zuiderpark, Den Haag **25** Bioscoopprémière superheldenfilm *Supergirl*, met Milly Alcock (bekend van *House of Dragons*) in de hoofdrol **26** Dave Eggers vertelt over zijn nieuwste roman *Contrapposto*. TivoliVredenburg, Utrecht **27** Tentoonstelling Jamie Reid, de Britse punkontwerper, bekend van de platenhoezen van de Sex Pistols. Design Museum Den Bosch **28** Première *The Little Big Things*, grote Engelstalige Broadway-musical die de hele zomer te zien is in Carré, Amsterdam. T/m 16-8 **29** Eerste dag tennistoernooi Wimbledon **30** De Amerikaanse comedian Ali Wong (bekend van haar Netflix-specials) treedt op in AFAS Live, Amsterdam **1** Keti Koti **2** Colson Whitehead over zijn nieuwe roman: *Cool Machine*, het laatste deel in zijn Harlemtrilogie. Rode Hoed, Amsterdam **3** Buitenfestival Wonderfeel. Drie dagen klassiek, jazz, pop, wereldmuziek en eten. Landgoed Groeneveld, Baarn. T/m 5-7

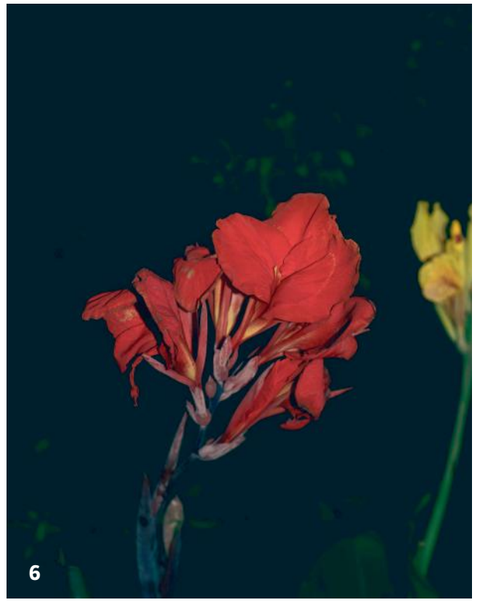

6

FOTO ALI MONIS NAQVI

12

17

10

BEELD M.C. ESCHER, WATERVAL, LITHO, OKTOBER 1961

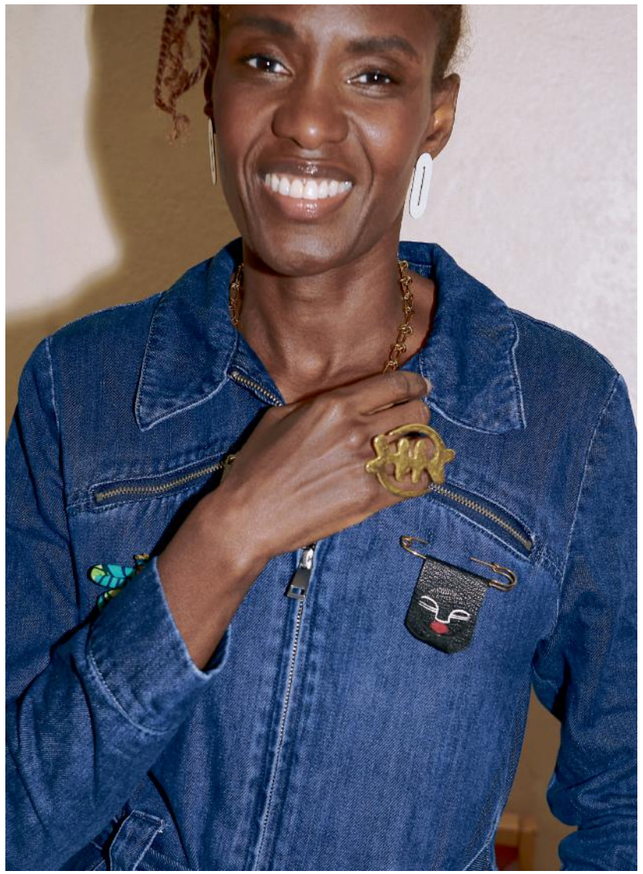
2

IN JULI

WIJZER

OVER KLEUR PRATEN IS NODIG

Activist en journalist Rokhaya Diallo (48) schudde het Franse debat over racisme op met boeken, documentaires en podcasts. Dit is wat ze leerde in het leven: het Franse universalisme is een mythe en over ras praten is taboe in Frankrijk.

Door
Peter Vermaas

Fotografie
Spela Kasal

„Mijn ouders komen oorspronkelijk uit Senegal. Voordat hij naar Frankrijk kwam, heeft mijn vader veel in Afrika gereisd. Dat was zijn opleiding. Ik ben wat je nu een klassenmigrant zou noemen. **Dat je opgroeit in een arbeidersmilieu weet je als kind niet.**

Toen ik op de middelbare school zat, zijn we met het gezin vanuit Parijs naar een grotere woning in La Courneuve verhuisd, in de *banlieue*. Daar heb ik eindexamen gedaan. Mijn ouders hebben me altijd enorm gemotiveerd om mijn best te doen op school, **het is rijkdom om je gesteund te voelen**. Ik keek veel televisie, las veel boeken. Daardoor maakte ik kennis met andere werelden. Geen moment heb ik gedacht dat die voor mij onbereikbaar zouden zijn.

Politiek was thuis overal. Op vrijdagen kwamen andere Senegalezen theedrinken en dan werd er enorm gedebatteerd. Ik hoorde altijd alles. Daar krijg je liefde voor het debat en het belang van politieke strijd van mee. Als Jean-Marie Le Pen van het Front National op televisie kwam, dan zei mijn moeder: 'Hij moet niets van ons hebben.' Ik registreerde dat, niet meer dan dat. Voordat ik me bewust werd van racisme was ik eigenlijk vooral bezig met feminisme. Racisme, dat was eerder de strijd in Zuid-Afrika. Ze zeggen wel dat kinderen geen huidskleur zien, en dat gold ook voor mij. **Dat op televisie niet veel mensen verschijnen die op jou of je buurtgenoten lijken, valt wel op.** Zwarten op televisie waren in die tijd vooral ridicuul, met enorm grote ogen, half ontkleed.

Het waren vooral Amerikaanse films en series die mij lieten zien dat het ook anders kon. De serie *The Fresh Prince of Bel-Air* was voor mij en mijn broer een openbaring. We waren trots om op tv een respectabele zwarte familie te zien. Zoiets hadden we niet in Frankrijk. Later heeft deze jeugdervaring me geïnspireerd tot de documentaire *Où sont les noirs?*. Uitgangspunt daarvan was de vraag 'Kun je vijf zwarte Franse acteurs of actrices noemen?' Dat bleek voor veel mensen heel moeilijk. Vanuit dat idee probeerde ik te laten zien dat je op televisie de indruk krijgt dat Frankrijk nog geheel wit is. **Zwarte acteurs krijgen vaak clichérollen, als kleine banlieucrimineel of prostituee. Dat doet iets met jongeren die opgroeien en over hun toekomst nadenken.**

Als kind was de hele wereld om me heen gekleurd. Hoe verder ik in het leven kwam, hoe minder zwarte mensen ik nog tegenkwam. Dan besef je dat je zwart bent in een land waar wit-zijn de norm is. Tijdens mijn rechtenstudie in Parijs was ik uiteindelijk de enige student van kleur. Dat was het moment waarop ik zelf met racisme te maken kreeg. Medestudenten die me raar aankeken of vroegen ›

‘In de Parijse bourgeoisiekringen moest ik voor het eerst van mijn leven bewijzen dat ik Frans was’

waar ik vandaan kwam. En als ik dan ging praten, dan zeiden ze dat het zo bijzonder was dat ik geen accent had. Vertelde ik dat ik was opgegroeid in La Courneuve, dan keken ze me met afschuw aan. In de bourgeoisiekringen in Parijs moest ik voor het eerst van mijn leven bewijzen dat ik Frans was. Ik begreep toen dat dat niet voor iedereen evident was. **De koloniale erfenis van Frankrijk is nog zeer dwingend aanwezig.** Ik begon te begrijpen hoe de macht inwoners van de *banlieue* onderdrukte, zoals destijds de lokale bevolking in de koloniën.

Ik heb me de laatste jaren echt boos gemaakt om de pogingen om het woord ‘ras’ uit de grondwet verwijderd te krijgen. In het eerste artikel staat dat Frankrijk, een ondeelbare republiek, gelijkheid voor de wet waarborgt van alle burgers, ‘zonder onderscheid van afkomst, ras of godsdienst’. De socialist François Hollande wilde ‘ras’ weg omdat het Franse republikeinse model officieel geen kleur ziet. Iedereen is gelijk, iedereen is burger. Over ras praten is hier taboe. Ik ben ook grootgebracht met dat idee. Het woord ras associeerde ik met nazi’s, met de koloniale tijd. Ik dacht: als je het goed doet op school, dan word je daarvoor in het volwassen leven beloond. Maar ras is niet alleen een biologische realiteit. Het zegt ook alles over machtsverhoudingen. Juist daarom is het nodig om wél over kleur te praten. **Je kunt alleen zeggen dat je geen kleur ziet als je louter witte mensen ziet.** Men beticht mij er soms van dat ik het debat in Frankrijk amerikaniseer. Wie dat zegt, kent onze geschiedenis niet.

Het rassenvraagstuk is altijd aanwezig geweest in Frankrijk. Vanaf 1685 bestond de *Code Noir*, de wetten die de behandeling van slaafgemaakten regelden. Ze noemden het niet slavenwetten of zoiets, maar wetten voor zwarten. In 1777 kwam er een speciale *police des noirs*, die moest voorkomen dat zwarte mensen uit de koloniën in Frankrijk bleven. **Het Franse universalisme is een mythe** die door de revolutie van 1789 is verspreid. Pas vijf jaar na die revolutie werd de slavernij afgeschaft. Dus kennelijk kon universalisme vijf jaar lang goed samengaan met uitsluiting van zwarten. En later werd de slavernij door Napoleon opnieuw ingevoerd. Ambiguïteit is er altijd geweest. Daar komt nog bij: Frankrijk is het enige land dat op vijf continenten aanwezig is. Een Breton heeft toch niet dezelfde identiteit en cultuur als iemand die opgroeit in Guyana of op een eiland in de Indische Oceaan?

Toen ik dertien of veertien was, heb ik op school een werkstuk gemaakt over de vrouwen die ik op televisie zag. Later, op het lycée, schreef ik voor het eerst over de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt. Dat er zo’n groot salarisverschil tussen mannen en vrouwen was heeft grote indruk op me gemaakt. Pas later ontdekte ik dat het klassieke feminisme van vrouwen als Élisabeth Badinter niet het mijne was. Ik was actief in een feministische organisatie op het moment dat de politiek discussieerde over het verbieden van hoofddoeken en andere religieuze symbolen op scholen. De vrouwen in die organisatie waren allen voor het verbod. Voor mij was dat totaal tegenstrijdig. Ik ben moslima, maar draag zelf geen hoofddoek. Feminisme is voor mij dat iedereen vrij is daarvoor te kiezen. Ik deed in die tijd mee aan een mars voor Internationale Vrouwendag en vrouwen met hoofddoek werden door de organisatie weggestuurd. Dat heeft me enorm geschokt. **Je kunt niet feminist zijn zonder ook werk te maken van racisme.** Dat leerde ik toen. Mijn belangen bleken niet dezelfde als die van witte bourgeois feministen.

Ik ben geboren in het Hôtel-Dieu, het ziekenhuis op het Île de la Cité naast de Notre-Dame. Dit is het epicentrum van de stad, de plek waar Parijs begon. Dus als iemand Parisienne is, dan ben ik het. Maar **rond de Parisienne is een soort mythe ontstaan die vooral als doel heeft Parijs te verkopen**. Tik je in Google ‘Parisienne’ in, dan krijg je allemaal vrouwen die niet op mij lijken. Wit, natuurlijk. Bourgeoise, dun, lang, op de fiets… Parijs is de meest multiculturele stad die ik ken, met vrouwen van alle sociale klassen, homoseksueel, met hoofddoek, ouder dan vijftig. Het is wat gevarieerder dan het gangbare beeld. Voor mijn documentaire over de Parisienne sprak ik met al die vrouwen.

Documentaires en podcasts zijn een goede manier om mensen op dingen te wijzen die scheef zitten. Ik ben uiteindelijk vooral activist. En ik ben trots op wat ik bereikt heb. Met wat ik zeg lig ik nu minder onder vuur dan tien, vijftien jaar geleden, er is meer respect voor mijn werk. Toen ik laatst door *Charlie Hebdo* als Josephine Baker in een bananenrokje werd afgebeeld, kreeg ik enorm veel steun. Bijna iedereen zag nu dat dat echt racistisch was. Ik ben hoopvol. **Een nieuwe jonge generatie heeft dankzij sociale media een veel hoger educatieniveau over racisme en vrouwenhaat dan de mijne.**” ———

Rokhaya Diallo

1978 Geboren in Parijs
2000 Master internationaal en Europees recht (Paris-Panthéon-Assas)
2002 Optredens als comédienne, zangeres
2003 Master marketing in tv en film (Paris Panthéon-Sorbonne)
2007 Richt antiracismeorganisatie Les Indivisibles op
2009 Reikt eerste satirische ‘Y’a bon Award’ uit voor racistisch taalgebruik
2011 Tekent omstreden petitie tegen *Charlie Hebdo* na brandstichting daar
2013 Boek *Comment parler de racisme aux enfants?*
2018 Podcast *Kiffe ta race* (met Grace Ly)
2019 Boek *La France tu l’aimes ou tu la fermes?*
2020 Columnist *The Washington Post*
2021 *Politico* noemt haar een van de 28 machtigste mensen in Europe
2021 Documentaire *La Parisienne démystifiée*
2023 Columnist *The Guardian*
2025 Boek *Dictionnaire amoureux du féminisme*

Rokhaya Diallo woont in Parijs.

Door
Menno Sedee

Fotografie
Koosje Koolbergen

ESCARGOTS BIJ EEN DRUIPKAARS

De bistro is terug van nooit weggeweest in Nederland. Het eten is er simpel, niet te duur en bekend. „Als het niet goed gaat met de wereld is er behoefte aan vertrouwde gerechten.”

D

Door de telefoon klinkt het geluid van boeken die uit de kast worden gepakt en er weer in worden geschoven. „Ik kan het niet vinden”, zegt Joël Broekaert, restaurantrecensent bij *NRC*. Hij pakt nog een boek, *De Grote Larousse Gastronomique* ditmaal, „het standaardwerk van de Franse keuken”, zegt Broekaert. „Bierpul, bieslook, bifidus... nee, ze zeggen er niks over. Daarna komen bitter en bizon.”

De vraag was wat de definitie is van de bistro. Dat type restaurant zit in de lift in Nederland, ziet Broekaert. Zelf een definitie geven durft hij niet, „want ik weet niet of die er wel is”. „Ik kan nog in *The Oxford Companion to Food* kijken...” En ja! In deze voedselencyclopedie van de Britse cultuurhistoricus Alan Davidson - met definities voor ‘aardvark’ tot ‘zuppa inglese’ - heeft hij beet, en hij draagt voor: „*Bistro: a term which dates back only to the late 19th century in French and to the early 20th century in English*”, en, daar ga je al, „*is elastic in its meaning.*”

De eetgelegenheid is doorgaans klein, aldus de encyclopedie, heeft simpele gerechten op de kaart die niet duur zijn, en een rustieke, Franse uitstraling. Maar sinds eind twintigste eeuw, schrijft Davidson, wordt de term ook gebruikt door „*more pretentious premises*”. Bistro de la Mer (Amsterdam, geopend in 2022), met alleen maar visgerechten, heeft zelfs een Michelin-ster.

In principe is de bistro vergelijkbaar met het Nederlandse eetcafé, vindt Mara Grimm, de restaurantcriticus voor *Het Parool*, die afwisselend in Amsterdam en Parijs woont. Parijzenaren zullen daarom ook niet de hele stad doorkruisen naar hun favoriete bistro, schrijft ze in haar boek *Bon Appétit Paris* (2022); de beste bistro is de bistro op de hoek. Want de charme zit in dat buurtgevoel: alle lagen van de bevolking komen er voor een bord goed eten en een glas wijn.

Traditioneel werd de bistro gerund door een echtpaar, waarvan de vrouw in de keuken stond en de man de gastheer was, schrijft Grimm. Ô Bistro in Amsterdam komt daar dicht bij in de buurt: sinds de opening in 2020 staat er één persoon in de keuken, één in de bediening, zegt oprichter Daniele Gaudiello. Afgezien van een ziekteperiode heeft hij altijd zelf alle elf tafels gelopen. „We hebben nooit bedienend personeel gehad.” Al sinds een goede recensie in *Het Parool* zit de zaak vol. „We hebben veel vaste gasten. Die zien mijn kinderen opgroeien.” Bij een bistro hoort dat directe contact tussen eigenaar en gast, vindt hij. „Een bistro gaat over gastvrijheid.”

LAMBRISERING

„De terugkeer van de bistro zie je meer in de setting dan in het eten”, zegt Broekaert. „Ongedwongen: simpele tafeltjes, houten stoelen, geblokte tafelkleedjes, lambrisering en lege wijnflessen als decoratie.” En de prijs speelt mee. „Horeca is absurd duur geworden de laatste jaren”, zegt Broekaert, „maar mensen willen nog steeds uit eten.”

Een greep uit bistro’s die de afgelopen vijf jaar zijn geopend, met hoofdgerechten onder de 30 euro: Bar Beurre (2024) en Bistro Vief (2024) in Maastricht, Café Marseille (2021), La Petite Soeur (2021) en Bistro LOEVetDIE (2023) in Rotterdam, Café Klein (2023) in Nijmegen, Parole (2023) en Roux (2024) in Amsterdam. Ô Bistro valt in dezelfde prijscategorie.

Ook al hebben lang niet al deze restaurants ‘bistro’ in de naam staan, ze verwijzen wel allemaal naar Frankrijk. Parole belooft „*The closest you’ll get to Paris, whilst being in Amsterdam*”; het zet daartoe onder meer houten cafestoelen, dikke witte kaarsen en steak tartare in. Bij LOEVetDIE is het mogelijk „weg te dromen in de Franse sferen” (vintage affiches aan de muur, coq au vin op de kaart). Bistro Vief „brengt de charmante sfeer van Parijs naar Sint Pieter”, maar heeft ook „Limburgse asperges” en „Italiaanse groentestoof”. Bistro Luux in Weert (2025) heeft - naast vol au vent en tournedos - risotto, ravioli en iberico-ribs op de kaart. Een „klassiek Frans” menu, noemen ze het zelf, „met ruimte voor wereldse invloeden en lokale ingrediënten”.

De eigenaren van Bistro Luux hadden tot vorig jaar fine-dining-restaurant Flavours. Maar fine dining, met vaak vaste menu’s van minstens zeven gangen en kleine kunststukjes op je bord, is op z’n retour, zegt Vagarsh Mogatseljan. Hij is de eigenaar van bistro NEO in Amsterdam, voorheen fine-dining-restaurant Maris Piper. „Gasten willen niet meer uitpakken met acht, negen gangen. Al die poespas hoeven ze niet.” Bij NEO moeten gasten nu hun eigen jas ophangen, omdat de „hosting desk” is wegbezuinigd. En omdat ze ook niet meer bij elke gang nieuw bestek krijgen „heb je nog een half persoon per avond minder nodig”. De kaart van bistro NEO is trouwens niet Frans, maar „Midden-Europees”.

HOUTEN CAFÉSTOELEN

„*Modern French bistro*” noemt Café Klein in Nijmegen zich op zijn website, maar het is dus ook een café. „We willen een laagdrempelige sfeer uitstralen”, zegt de manager die deze dinsdag dienst heeft, aan de bar die gemaakt is van glas en metaal. „Zodat mensen het gevoel hebben dat ze na het eten nog een drankje kunnen blijven drinken.” Op de strakke bar na oogt Café Klein bistro-knus, met houten cafestoelen, barkrukken, en lambrisering met daarop en plank met een batterij aan lege, Franse wijnflessen. „De witte katoenen tafellakens met daarop wit papier zijn een knipoog naar de Franse bistro”, zegt de manager. „Naar de plekken waar we zelf graag heengaan in Parijs.”

‘Chefs vijfgangenmenu’ (44 euro) bestaat uit Franse gerechten, zoals oeufs mayonnaises en een gestoofde ui met vadouvan en comté, maar ook een gang van dorade met bloedsinaasappel. Daardoor is Café Klein eerder een Parijse dan een klassiek Franse bistro, zegt eigenaar Jonathan van Zwam: „Franse kooktechnieken, met wereldse invloeden.”

Op deze dinsdag zijn niet meer dan vijf tafels bezet, maar in het weekend zit het stampvol, zegt hij, en doen ze zelfs de deur open naar het naastgelegen Studio Klein. Er kunnen dan honderd mensen eten.

FRANCOFIEL

De bistro bereikte Nederland in de jaren zestig, schrijft culinair historicus Charlotte Kleyn in haar boek *Uit eten in Amsterdam*. De eerste bistro van Nederland was volgens Kleyn waarschijnlijk Chez François in Utrecht, van François Fagel, in 1961. Zoon Martin opende in 1964 Bistro Provençal in Amsterdam, met kikkerbillen, pâté du chef en bouillabaisse op het menu, en natuurlijk slakken en uiensoep. Dat ›

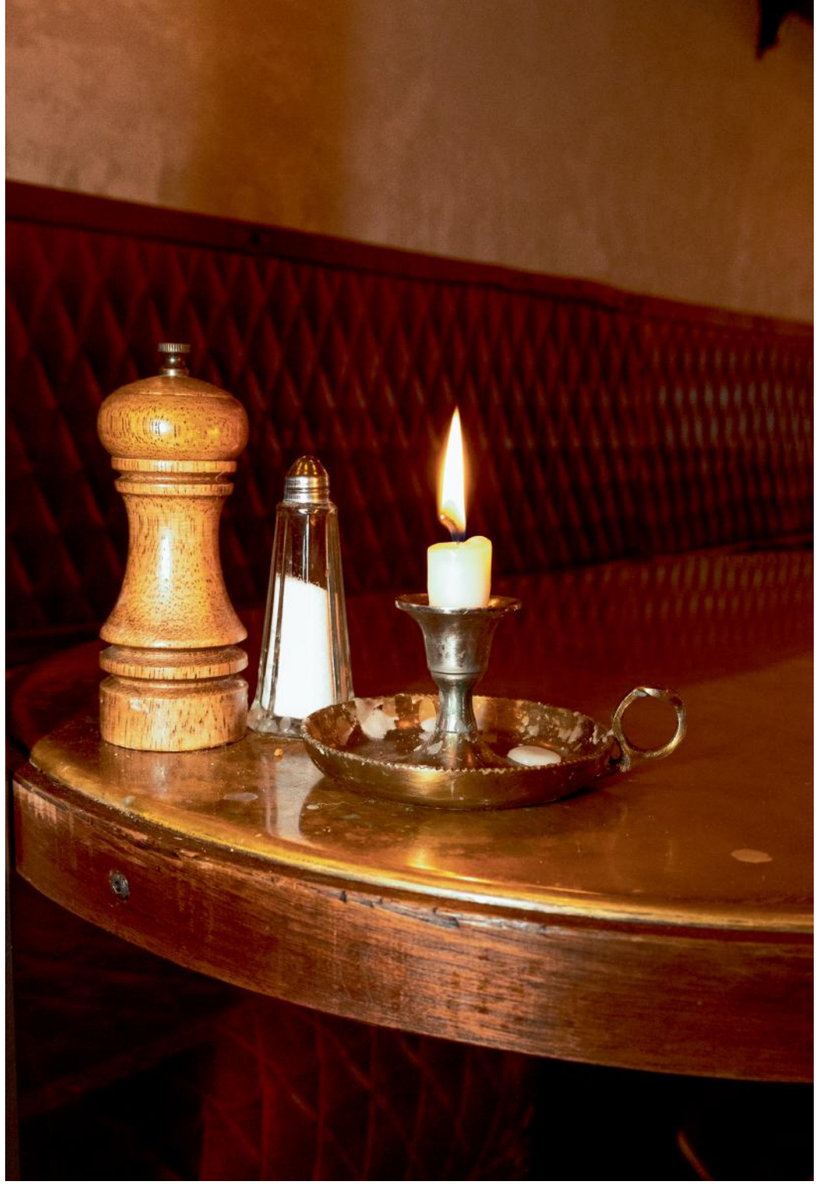

Links Het interieur van Le French Café in Utrecht verwijst naar de klassieke bistro (cafestoelen) en brasserie (spiegels) **Onder** De naastgelegen bistro Le Comptoir is van dezelfde eigenaren

Tussen de vertrouwde bistrogerechten zit vaak vlees. ‘De vega-hype is weer voorbij’

Boven Le Comptoir
Onder Le French Café

Om geen misverstand te laten bestaan hangt in Le French Café een schoolkaart van Frankrijk

lag in lijn met „een algemene fascinatie voor Frankrijk, de cultuur, muziek, producten, gerechten en levensstijl. En dan met name Parijs", zegt Kleyn. „Als intellectueel was je in die tijd francofiel, ook op culinair gebied."

In die jaren kregen Nederlanders meer vrije tijd en geld en trokken ze massaal in de auto naar het zuiden, waar ze zachte kaas, knoflook en wijn leerden kennen. Supermarkten gingen camembert, roquefort en betaalbare wijn verkopen, zegt Kleyn. Albert Heijn adverteerde met 'wijn-en-kaas-avonden'. Kleyn: „Dat werd gebracht als: makkelijk voor de huisvrouw, want dan hoeft ze niet te koken. Terwijl in Frankrijk kaas slecht één gang is."

In de Nederlandse bistro vertaalde „het goede Franse leven" zich naar biefstuk van houten borden, slakken in knoflookboter en mandjes stokbrood. Het rustieke Franse karakter werd bewerkstelligd met rood-wit geblokte tafelkleedjes, druipkaarsen, netten aan het plafond en krijtborden met het menu. Dat was heel anders dan in Frankrijk zelf, waar bistro's vaak kaal waren en voorzien waren van tl-licht, zegt Kleyn. „In Nederland moest er een 'gezellig' laagje overheen."

De losse sfeer en bescheiden prijzen spraken een nieuw restaurantpubliek aan. De bistro zou nooit meer weggaan, maar verdween in de jaren zeventig en tachtig iets meer naar de achtergrond door de opkomst van 'nieuwe' keukens als de Italiaanse, Griekse en Thaise. De jaren negentig kenmerkte zich door fusion. Kleyn: „Het kon niet op, dus we gingen gekke dingen doen."

Dat zou meteen ook een verklaring kunnen zijn voor waarom de bistro inmiddels weer populair is. „Er wordt vaak gezegd: als het niet goed gaat met de wereld, dan is er behoefte aan vertrouwde gerechten", zegt Kleyn. Onder vertrouwde gerechten valt ook vaak vlees - „de vega-hype is weer voorbij", aldus Kleyn - en de Franse keuken staat bekend om z'n vleesgerechten als steak tartare, confit du canard en boeuf bourguignon.

Het Nederlandse foodmagazine *Delicious* lift ook mee op de trend en bracht eind maart kookboek *Bistro* uit. De bistro is volgens *Delicious* „niet per se Frans meer", maar „het staat nog steeds voor traditionele gerechten van verse, kwalitatieve ingrediënten in een informele sfeer". „Authentiek, niet ingewikkeld." Het kookboek bevat wel alleen Franse recepten, zoals fruits de mer, portobello-brie-galette of botersaus met pastis en saffraan.

PAIN AU LEVAIN

Op een zondagmiddag in Le French Café, in de Voorstraat in Utrecht, zitten vriendinnengroepen aan de eggs benedict en charcuterie met rosé. Wij bestellen pain au levain (zuurdesembrood met radijsjes en sel de Guérande-boter), escargots, oeufs mayonnaises, crevettes en dunne frietjes.

De vestiging - in Amsterdam openden in 2022 en 2023 de eerste twee Le French Cafés - zit er sinds 2024. Niet veel later openden dezelfde eigenaren bistro Le Comptoir ernaast. Maar de kaart van Le French Café was zo populair, dat ze die inmiddels ook voor Le Comptoir gebruiken, vertelt Riad Farhat, een van de oprichters van 3WO Horeca Groep, mede-eigenaar van de zaken. „We merkten dat de Franse keuken terugkwam", zegt Farhat, „samen met de trend van *casual dining*."

Le French Café noemt zichzelf overigens geen bistro, maar een brasserie. („*Drawing a line between a brasserie and a bistro is no easy matter*", aldus The Oxford Companion to Food, die de oorsprong van de term brasserie in de middeleeuwen plaatst.) Net als de bistro staat de brasserie voor „simpel en betaalbaar", maar is doorgaans net wat chiquer, met spiegels, obers met schorten en meer keuze aan vis.

Dat is allemaal in Le French Café te vinden, plus bistro-clichés als druipkaarsen, houten caféstoelen en krijtborden met het menu. Alle kaarsen, in lege wijnflessen gestoken, zijn precies even sterk gedropen, en aan geen enkele tafel staan twee dezelfde caféstoelen. Om er geen misverstanden over te laten bestaan in welke sfeer we ons bevinden hangt er een schoolkaart van Frankrijk aan de muur.

SUPERCHEAP

„Het is gewoon *supercheap*", zegt een vrouw met een bordeauxrode New York Yankees-pet in de rij voor Bouillon d'Amsterdam. Zij en haar man staan er al een tijdje; ze hebben niet gereserveerd, „dat was niet te doen".

Het is verreweg het succesvolste nieuwe Franse restaurant van de laatste tijd. De naam verwijst naar de Franse bouillons, restaurants waar arbeiders in de negentiende eeuw voor weinig geld runderbouillon konden eten; later werd het menu uitgebreid met de Franse klassiekers die je er nog steeds kunt krijgen. Sinds Bouillon in maart opende aan de Nieuwezijds Voorburgwal is die steeds weken van tevoren volgeboekt, op een paar tafels na voor mensen die komen aanlopen.

Bouillon d'Amsterdam is, naar hedendaagse grootstedelijke maatstaven, inderdaad supercheap. Oeufs mayonnaises kosten 3,60, het duurste hoofdgerecht, voor 16,90, is steak frites. Wij betaalden met twee personen 83 euro voor drie gangen, inclusief een glaasje bubbels en een halve liter wijn.

„Dat is precies de gemiddelde rekening", zegt Tom de Rooij, een van de vier eigenaren. Hij is zelf ook overdonderd door het succes, zegt hij. „We hadden de eerste maanden rekening gehouden met 300 tot 400 man per dag. Nu zitten er 500 tot 800." Er is al een tweede vestiging aangekondigd, in Amsterdam-Zuid, op de plek waar tot vorige maand De Rooijs restaurant Bar BAUT zat.

Net als veel andere restaurants in het middensegment was BAUT de laatste jaren te duur geworden, zegt De Rooij. „We hebben met de hele Nederlandse horeca steeds de prijsstijgingen van huur, personeel en gas, water, licht doorberekend in de prijs. Maar op een gegeven moment kom je erachter dat je je uit de markt hebt geprijsd."

Zijn vriendin nam hem eens mee naar Bouillon Chartier in Parijs. „Daar kreeg ik zo veel inspiratie van. Er zit mega veel grandeur in die zaak, het is een reuring van jewelste, iedereen rende er door elkaar, en alles was zeer, zeer, zeer goed geprijsd." Met zijn compagnons bezocht hij vervolgens nog meer bouillons. Het eten viel daar tegen, maar ze zagen een gat in de Nederlandse markt.

Pas met 450 gasten per dag draait Bouillon quitte, zegt De Rooij, „want de marges zijn flinterdun". Dat is meteen de reden dat ze zo goedkoop kunnen zijn: ze kunnen bulkafspraken maken met leveranciers. Hij zegt niet te bezuinigen op de kwaliteit van het eten of het personeel.

Maar je krijgt er ook niet meer dan het menu belooft. Geen slaatje erbij, geen brood van het huis vooraf. Rechts van ons missen gasten het speciale bestek om slakken uit hun huis te halen, tegen de tafel links zegt een ober: „Nee sorry, we hebben geen kraanwater." („Dat is een fout", zegt De Rooij.)

Hotel Die Port van Cleve, waar Bouillon is gevestigd, had De Rooij en partners gevraagd om „de Amsterdammer weer binnen te krijgen". Dat vindt De Rooij gelukt. En niet alleen dankzij de prijs. „De Franse keuken is toch een soort comfortfood", zegt hij. „Iedereen kent het, de meesten vinden het lekker. Omdat je weet wat je kan verwachten is het veilig om erheen te gaan."

EMMA DOUDE VAN TROOSTWIJK

Door
Rinskje Koelewijn

Fotografie
Philip Provily

Maar liefst drie Franse literatuurprijzen kreeg de Nederlandse, in de Elzas opgegroeide Emma Doude van Troostwijk (27) voor haar debuutroman *Ceux qui appartiennent au jour*. Dit jaar verscheen de Nederlandse vertaling, *Mensen van de dag*.

„Ik ben een enorme stresskip”, zegt ze. „Maar waar die stress, die angst, vandaan komt, weet ik niet.”

Emma Doude van Troostwijk doneert haar haar aan een stichting die er pruiken van maakt.

Het Walenpleintje, in de binnenstad van Amsterdam. Loop vanaf het station dwars door het *red light district*, slalom langs dwalende toeristen, steek de Oude Hoogstraat over en sla af op de Oudezijds Voorburgwal. Een gietijzeren hek, een betegeld pleintje en dan, ingeklemd tussen de grachtenpanden: de Waalse kerk. Al 450 jaar een goed verborgen Franse enclave.

In de zestiende eeuw onteigende het stadsbestuur de katholieke eigenaren van de kerk en droeg die over aan Franstalige protestantse vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, in de zeventiende eeuw kwamen ook de hugenoten - protestanten die het katholieke Frankrijk ontvluchtten. Voortaan heette de kerk *L'Église wallonne* en werd er in het Frans gepreekt.

Op het hoogtepunt waren er in de Republiek 62 Waalse kerken. Koning Lodewijk Napoleon begon die in de achttiende eeuw af te schaffen - Franstalige kerken vond hij overbodig, de voertaal in Nederland wás al Frans. De kerk in Amsterdam bleef Franstalig en protestants, en is dat nog steeds.

De Waalse kerk, op een maandagavond in maart. Emma Doude van Troostwijk zit op het podium en leest voor uit haar boek dat in het Nederlands *Mensen van de dag* heet. Ze is 26. Het publiek in de zaal - Franse Nederlanders en Nederlandse Fransen - is minstens tweeënhalf keer zo oud als zij. Op een van de zijbeuken is een mobieltje gemonteerd, via FaceTime luistert haar grootmoeder mee.

Haar boek verscheen eerst in Frankrijk - daar heet het *Ceux qui appartiennent au jour* (2024) - en was een sensatie. Debutante van - toen nog - 24 met een onuitspreekbare achternaam. Ze schrijft en spreekt Frans, maar is Nederlandse, haar tekst is doorspekt met onvertaalde zinnetjes Nederlands. De recensent van de Zwitserse krant *Le Temps* vindt dat juist die tweetaligheid bijdraagt aan de „muzikaliteit van haar schrijven". Haar boek kwam uit bij een prestigieuze uitgever: Les Éditions de Minuit. In 1941 opgericht als clandestiene uitgeverij, wereldberoemd door de eenvoudige witte boekomslag met de letters van de titel in blauw en één blauw sterretje in het midden. Samuel Beckett werd er uitgegeven, Marguerite Duras en Nathalie Sarraute.

En met die laatste schrijfster wordt Emma Doude van Troostwijk vergeleken in de vijf-ballen-recensie van de Nederlandse vertaling in *NRC*: ze schreef „een mozaïek van momenten". Net als in de *nouveau roman* uit de jaren vijftig en zestig, gooit Emma Doude van Troostwijk de regels van het romanschrijven overboord: in haar boek geen plot, geen intrige, maar de beschrijving van „een reeks ogenblikken". Voor haar boek ontving ze niet één, maar drie literaire prijzen. (Prix Françoise Sagan, de Prix Robert Walser en de Prix du métro Goncourt.)

In ritmisch Nederlands, met af en toe een Franse klemtoon leest Emma Doude van Troostwijk in de Waalse kerk voor. Geluidskunstenaar Jean Galmiche begeleidt haar met keyboardklanken. In haar handen een stapeltje losse vellen papier, goed voor ruim vijftig minuten luisteren naar het verhaal over een jonge vrouw die vanuit Rotterdam naar haar ouderlijk huis gaat. Het huis is een pastorie, ergens in Frankrijk. Vader, moeder, oudere broer, opa en oma wonen er allemaal bij elkaar. Drie generaties dominee en zij, de enige niet-dominee van het gezin, komt op bezoek. Grootvader begroet haar bij binnenkomst met een handdruk: „Aangenaam kennis te maken, mevrouw, ik zat op u te wachten."

Opa heeft Alzheimer, vader een burn-out, broer Nicolas koudwatervrees, hij is in de laatste fase van zijn opleiding tot dominee, maar twijfelt of hij het nog wel worden wil. Wat heeft het nog voor zin predikant te zijn in een wereld die nergens meer in gelooft? Oma streelt opa's handen en houdt de moed erin. Moeder haalt vader uit bed voor ze zelf naar de kerk moet om te preken. De vertelster houdt de herinnering levend aan wat iedereen in huis langzamerhand aan het vergeten is: zij vertelt hun verhaal.

De vrouwen stutten de mannen en dragen het verhaal. Is het een somber boek? Een beetje. Beklemmend? Dat ook. Maar stukken minder somber en beklemmend dan Nederlandse lezers kennen van de boeken van Maarten 't Hart of Jan Siebelink, die ook schreven over domineesgezinnen en religie die verdwijnt. In *Mensen van de dag* wordt de *tristesse* weggezongen, -gedanst, -geaaid en -gekust.

Na afloop van de lezing komen er vragen uit het publiek en vrijwel allemaal gaan die over wat er 'echt' is in het boek. Iedereen denkt, óók de Franse en Nederlandse recensenten trouwens, dat de pastorie uit het boek ergens in de Elzas is. Nu is er in de Elzas een vrij grote protestantse minderheid (ongeveer 17 procent van de inwoners) en ja, Emma Doude van Troostwijk *is* daar inderdaad opgegroeid, maar het boek speelt zich er niet af, zegt ze met een kalme glimlach. Ja, haar moeder is dominee. Nee, haar vader niet, al is hij wel theoloog. Zijn vader, haar opa, weer wel. En ze woont zeker niet met drie generaties in één huis. „Ik kom dus uit Rotterdam", zegt een mevrouw uit het publiek, „maar de plek die jij beschrijft, die herken ik niet."

Kan kloppen, Emma Doude van Troostwijk is nooit in Rotterdam geweest, ze heeft zelfs nog nooit in Nederland gewoond.

Ze woont in Parijs. In het twintigste arrondissement, in de wijk Belleville. Vroeger een zelfstandige gemeente, maar in de loop der tijd ingelijfd door de stad. Hoge flats tussen landelijk aandoende negentiende-eeuwse woonhuizen en in een daarvan woont zij. Met zes pas afgestudeerden deelt ze de keuken en zitkamer, „gigantisch voor Parijse begrippen", en, „uitzonderlijk voor Parijse begrippen", een tuin. Ze gaat voor naar haar kamer. Er past een bureau in en een eenpersoonsbed met een gehaakte sprei erover, daarboven is ruimte voor haar boeken.

Laat jouw boek eens zien?

Ze pakt eerst een exemplaar van de *edition limitée,* uitgever Ed. de Minuit laat daar altijd honderd van drukken. Geschept papier, met pagina's die je moet lossnijden. Van de 'gewone' uitgave heeft ze geen boeken meer, wat ze wel heeft is de goedkopere pocketeditie die bij succesvolle boeken altijd na ongeveer een jaar verschijnt - te koop voor 8 euro.

Haar huisgenoten zijn struiken aan het snoeien in de tuin, wij verkassen naar Le Magnolia Café om de hoek, op de Place des Grès. Twee *café au lait, s'il vous plait*.

Spreken we Nederlands?

„Ik versta en begrijp alles. Nederlands is mijn familietaal en ik kan praten over alledaagse dingen" - „alledagelijkse", zegt ze. „Als ik in het Nederlands praat over mijzelf, over mijn werk, moet ik woorden zoeken."

Nog even om de feiten van fictie te scheiden. Je woont dus in Parijs...

„... en in Bretagne, met mijn vriend, in Douarnenez. Hij is zeeman, en nu in opleiding om kapitein te worden op een zeilschip. Ooit wil hij een eigen boot."

Aha. En jullie kennen elkaar van?

„Hij was hiervoor boekhandelaar in een boekwinkel in Clermont-Ferrand waar ik een lezing kwam geven. En zo is het gekomen."

Maar je wérkt in de Elzas?

„Klopt. Ik werk bij een theatergezelschap daar, Le Gourbi Bleu. Maar ik werk ook in Caen, bij de IMEC." L'Institut mémoires de l'édition contemporaine. „In Frankrijk, als je schrijver bent, kun je meestal niet leven van alleen de verkoop van een boek. Je doet *residences*, je wordt ergens uitgenodigd om te schrijven en daar word je voor betaald. Ik ben door IMEC teruggevraagd om eens per maand *ateliers* te geven." Een soort schrijfcursussen. „En in Caramany, een dorpje in de buurt van Perpignan, organiseer ik een festival met vrienden." In Parijs heeft ze net een driejarig contract voor haar promotie aan de Université Paris-8. En ondertussen schrijft ze aan een tweede boek, het is bijna af.

Wat is je promotie-onderwerp?

„Vertalen. Of liever het lichaam van de vertaler. Een vertaling is eigenlijk een recreatie. Met een bestaande tekst kun je niet doen wat je wil, maar toch voeg je je eigen gedachten, je herinneringen, je smaak en interpretatie toe. Ik wil weten hoe vertalers werken, hoe ze een taal hebben geleerd, wat ze doen als ze een woord niet kennen."

Je ondervindt aan den lijve wat het is om vertaald te worden.

„Klopt. Dat ga ik ook gebruiken voor mijn onderzoek. In de Waalse kerk was het heel apart om mijn tekst in het Nederlands voor te lezen. Het was nog steeds mijn verhaal, maar niet mijn praattaal, mijn ritme, mijn woordkeus. Ik heb de vertaling een beetje herschreven, alleen om het te kunnen voorlezen, sommige woorden kende ik niet, over sommige woorden struikelde ik."

Liesbeth van Nes, de vertaler, moest een list verzinnen voor de zinnetjes Nederlands in de Franse tekst. *Trous de mémoires*, noemt Emma Doude van Troostwijk die. Geheugengaten. De Franse lezer stuit al lezend op gaten in de tekst. De vorm volgt de vergeetachtigheid van de personages en benadrukt hun onderlinge band, hun taal, die buitenstaanders niet begrijpen. Voor de Nederlandse vertaling is ervoor gekozen zinnetjes in het Frans te laten staan.

Heeft de vertaler volgens jou iets van haarzelf in de tekst gelegd?

„Het was haar beslissing om de Nederlandse zinnen van opa toch in cursief te zetten. Ik wilde dat niet, ik had Eddy Bellegueule gelezen van Édouard Louis en die zette de taal van zijn ouders, arbeiders, in cursief. Ik vond dat super gewelddadig. Alsof je ermee zegt dat hun taal minder is dan de jouwe." ›

Emma Doude van Troostwijk

1999 Geboren in Luxemburg
2003 Verhuisd naar de Elzas, Frankrijk, middelbare school in Colmar, Collège in Munster en Lycee in Colmar
2021 Geesteswetenschappen in Straatsburg
2023 Tweejarige master creatief schrijven in Le Havre
2024 Debuut *Ceux qui appartiennent au jour*
2024 Prix Françoise Sagan
2024 Prix Robert Walser (Zwitserse literatuurprijs)
2024 Prix du métro Goncourt
2026 Vertaling *Mensen van de dag*
2026 Promotie in Parijs

Emma Doude van Troostwijk woont met huisgenoten in Parijs en met haar vriend in Douarnenez, Bretagne.

'Fransen willen een tekst doorgronden, Nederlanders stellen biografische vragen'

‘Ik dacht: is dit nu mijn beroep? Is schrijven het nuttigste wat ik kan doen in deze wereld?’

Na het lycée in Colmar is ze in Straatsburg gaan studeren. Eerst een ‘prépa litteraire’ [een tweejarige voorbereiding op de École normale supérieure, de meest prestigieuze universiteit van Frankrijk] maar daar stopte ze na een jaar mee. Te veel gericht op hoge cijfers, te prestatiegericht. Ze heeft een acteursopleiding geprobeerd, even filosofie gedaan en uiteindelijk ‘humanités’ [geesteswetenschappen]. „Niet leuk, wel afgemaakt.” Ze wilde vervolgens regie studeren, het werd de tweejarige master *creative writing* in Le Havre. En daar is ze begonnen aan wat haar debuut zou worden.

Je bent 22, en je gaat schrijven over twee uitgebluste mannen en een angstige broer.

„Mijn opa aan vaderskant begon te dementeren. Hij was dominee, degene die mij altijd verhalen vertelde. Ik zag deze oude, sterke meneer ineens langzaam vervagen. Ik wilde schrijven over de vrouwelijke blik op kwetsbare mannen.”

En waar kwam de vader met een burn-out vandaan?

„De vader in het verhaal staat voor een samenleving die opbrandt, ook ecologisch. Ik zie het om me heen. Mensen van mijn leeftijd, vriendinnen die ik kapot zie raken door deze samenleving. Maar ook ouders van vrienden. En ik merk zelf ook dat alles te snel gaat, te veel is…”

Jij woont op twee plekken, werkt op vijf plekken…

Ze lacht: „Ik leef in de trein. Mijn vrienden houden het ook niet bij wat ik allemaal doe. Mijn geluk is dat ik werk heb dat zin heeft en geeft. Ik geef schrijfateliers aan vluchtelingen en schoolkinderen, volwassenen en mensen met een beperking. Mensen hun verhaal laten vertellen biedt troost. Sommige beroepen, ai, ai… Vertalers krijgen geen burn-out omdat ze te veel werk hebben, maar omdat ze door AI vertaalde teksten moeten corrigeren. Niet gezien worden, niet erkend, dat is…”

De broer in je boek twijfelt aan het nut van verhalen vertellen.

„Die broer, dat ben ik. Die verwoordt mijn twijfel en mijn angsten.”

Je zei in de Waalse kerk dat na je debuut het schrijven niet meer lukte.

„Ik dacht: is dit nu mijn beroep? Is schrijven het nuttigste wat ik kan doen in deze wereld? Wie zit er op me te wachten?”

Je uitgever? Je was nog student toen je je manuscript opstuurde. Binnen twee weken belde hij om te zeggen dat hij het wilde uitgeven. Dat is nogal uitzonderlijk.

„Het verhaal zit al twee jaar in mijn hoofd, en een half jaar geleden ongeveer ben ik het gaan opschrijven.”

Was het succes van je debuut te groot voor iemand die zo calvinistisch opgevoed is als jij?

„Haha, dat zou best kunnen.”

Zo héél lang heeft je *writers block* niet geduurd.

„Ik voel een soort van *urgence*. Het moet en het moet nu. Ik ben een enorme stresskip. Maar waar die stress vandaan komt, weet ik niet.”

Ben je bang dat je de dertig niet haalt?

„… of dat de wereld het niet redt. Misschien is werken mijn levenskracht? Ik weet niet zo goed wie ik ben als ik het allemaal niet doe.”

Was je als kind ook al angstig?

„Ik ben altijd heel angstig geweest, maar waarvoor, dat weet ik niet meer zo goed. Vroeger, bij ons in de pastorie, kwamen vaak mensen over de vloer met wie het niet goed ging. Ze waren ziek, oud of ongelukkig, gevlucht of illegaal. In alle kwetsbare fases van hun leven deden mensen een beroep op mijn moeder, de dominee. Ik herinner me dat mijn vader de kieren in mijn plafond met tape dichtgeplakte omdat ik bang was voor wat er in het donker allemaal uit zou piepen. Maar ik heb een slecht geheugen, misschien dat ik daarom schrijf. Als ik schrijf komen herinneringen weer tevoorschijn.”

Hebben je ouders *Mensen van de dag* gelezen?

„Mijn moeder heeft steeds meegelezen of het theologisch klopte. Mijn vader las het en zei toen: ‘O, het gaat helemaal niet over ons.’”

Was hij daar bang voor?

„Hij heeft dat nooit zo uitgesproken.”

Je hebt nooit op een Nederlandse school gezeten, lees je Nederlandse literatuur?

„Ik ben net met gedichten begonnen. M. Vasalis. Mijn moeder vindt die heel mooi. Ik ben haar nu aan het vertalen, Vasalis’ werk is nooit in het Frans vertaald.”

Je maakt er meteen werk van.

„Ik merk hoe moeilijk het is om te vertalen, hoe weinig Nederlandse woorden ik ken.”

Wordt intellectueel-zijn in Frankrijk meer gewaardeerd dan in Nederland?

Volmondig: „Ja. Ik wist het niet, ik heb echt door het boek ontdekt dat het verschil enórm is. In de Nederlandse vertaling stond op de laatste pagina zoiets als: ‘Heb je genoten van het boek. Laat dan daar en daar een review achter.’ Dat zul je in Frankrijk nooit in een boek aantreffen. Je merkt het ook aan de vraagstelling van lezers. Fransen leggen misschien sneller de link met andere literatuur die ze hebben gelezen, ze willen een tekst doorgronden. Nederlanders stellen meer biografische vragen. Wie ben jij? Is het waar wat je schrijft?”

En de religie?

„Ook dat was nieuw voor mij. Frankrijk is een katholiek land, ik ben gewend dat protestanten een *minoriteit* zijn. Als ik op school het beroep van mijn moeder moest invullen, *pasteur*, begreep niemand dat, want hoe kon zo iemand een vrouw zijn en nog kinderen hebben ook?”

Ook een verschil: de haatreacties uit Nederland. Commentaren uit extreemrechtse hoek onder een YouTube-video van een boekenprogramma waar ze te gast was. Ze was te links, te jong, te vrouw. In Frankrijk, zegt ze, leeft het *masculinisme* ook nogal, maar Nederlanders deden net wat meer moeite haar te beschimpen.

Een jongeman met een laptop aan de tafel naast ons wil nu ook weleens wat vragen. Hij begint in gebrekkig Engels, raakt van zijn à propos als zij hem in vloeiend Frans antwoordt, wil weten welke taal we toch de hele tijd spreken en vraagt ten slotte wanhopig wat *bon appétit* in het *néerlandais* is en vraagt, om haar maar aan de praat te houden, of je het woord smakelijk ook kunt gebruiken als het om drinken gaat. Ze antwoordt geduldig dat ze daar even over zal nadenken.

Je bent Française én buitenstaander.

„In Nederland voel ik me meer buitenstaander, maar hier ook wel. Iedereen die mijn achternaam ziet [een patriciërs-naam die via de vrouwelijke lijn in stand is gehouden] weet dat ik hier niet vandaan kan komen.”

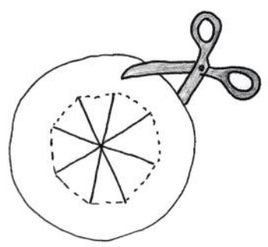
Tussen jou en de wereld zit altijd een vertaling.

Ze lacht: „Ik ben een vertalend lichaam.” Zo bedoelt ze het ook in de titel van haar proefschrift. Voluit: *L’événemanque: Lacunes et lucarnes/plek en vlek: traduire en bilingue*. L’evenemanque is een zelfverzonnen woord: een samentrekking van ‘iets wat gebeurt’ en ‘iets wat mist’. Lacune betekent leemte. Lucarne kan lichtje betekenen, of licht dat binnenvalt door een klein raam. „Dat is wat vertalen is voor mij. Je creëert iets nieuws, maar het blijft onaf, alles kan altijd anders. Er blijft altijd iets ontbreken.”

OPGELOST

TREES MERX
buigt zich over problemen waarvan je niet wist dat je ze had.

SMELTEND IJSJE

Probleem

Bij het eten van ijs in een hoorntje gebeurt het in de zomer snel dat er gesmolten ijs afvalt en op je hand terechtkomt. Voor kinderen is het helemaal moeilijk om een ijsje te eten zonder te knoeien.

Oplossing

Knip of snijd uit karton een cirkel met een diameter van zeven centimeter. Knip of snijd vier elkaar kruisende sneetjes van 3,5 cm door het middenpunt zodat er acht driehoeken ontstaan die naar beneden kunnen worden gevouwen. Het ijshoorntje wordt in het gat in het midden gestopt. Als je het ijs onder de cirkel vasthoudt, vallen de stukjes ijs op het karton in plaats van op je handen.

always
wear
protection

Renan Pacheco
our favourite actor

RITUALS...
homme
protection
face cream
crème visage
SPF 20 | niacinamide + vit E

NEW
SPF 20
face cream

RITUALS
SHAVE | SKIN | SHAMPOO | PERFUME
Certified B Corporation

Geen land dat zoveel toeristen trekt als Frankrijk.
Daarvoor moet een sprookje in stand blijven.

DE WERELD VAN AMÉLIE EN EMILY

Door
Peter Vermaas

Fotografie
Kees de Klein

Over café Les 2 Moulins aan de rue Lepic in Montmartre bestaat een veelzeggende anekdote, vaak verteld door een van de hoofdpersonen zelf. Om na zijn wereldwijde succes met *Le fabuleux destin d'Amélie Poulain* (2001) over een nieuw filmproject te praten, had regisseur Jean-Pierre Jeunet in de klassieke roodgekleurde bistro een afspraak met actrice Jodie Foster. Ze stonden nog even in de deuropening na te praten toen een groep toeristen ze met veel misbaar maande aan de kant te gaan. De toeristen wilden een foto van het café maken en de beroemde regisseur en de nog veel beroemdere actrice stonden domweg in de weg. Het decor, het café van Amélie Poulain, was de echte ster geworden.

Dat is een beetje het lot van Montmartre, en misschien ook wel dat van Parijs. Eigenlijk dat van heel Frankrijk.

Ook op deze zonnige zaterdagochtend in mei sjokken bezoekers in processie door de charmante straten van het meest toeristische *quartier* van de Franse hoofdstad. Ze zijn te laat voor het feestje dat op de voordeur van Les 2 Moulins nog staat aangekondigd: '*Les 25 ans du fabuleux destin*'. Er was, eind april, een avond om te vieren dat Jeunets *Amélie*, een van de meest succesvolle Franse films aller tijden, 25 jaar eerder in première ging. Er kwam een orkest dat de oorspronkelijke filmmuziek van Yann Tiersen speelde, er was speciale merchandise en een „berg aan crème brûlée", het toetje waar Amélie zo graag het puntje van haar lepel induwde om dan te horen hoe het suikerlaagje krakend openbrak.

De bistro, zegt filmhistoricus en gids Juliette Dubois aan het eind van een onderhoudende Amélie-tour voor een groepje toeristen, bestaat nu vooral bij de gratie van de film en de nostalgische gevoelens die de film probeerde over te brengen. Er wordt een Amélie-menu geserveerd (uiensoep, boeuf bourguignon), aan de muren hangen originele filmposters en er is een altaartje vol filmcuriosa, zoals een tuinkabouter. De inrichting van het restaurant kan eigenlijk nooit meer op de schop. De film uit 2001 is Frans erfgoed geworden, en daarmee ook het decor.

Eerder deze ochtend liepen we al langs de *épicerie* waar Amélie boven woonde. Dat zou „Maison Collignon" zijn, „*fondée en 1956*", meldde het bordeauxrode uithangbord. Maar dat was dus de naam uit de film. Bij buurtbewoners is de kruidenierszaak beter bekend als Chez Abdel. Daar pal naast liggen de fotohokjes die in de film zo'n centrale rol spelen. (De dromerige Amélie gaat in het scenario op zoek naar een mysterieuze man die achtergelaten pasfoto's verzamelt.)

Overal lange rijen mensen die, overigens, niet eens allemaal Amélie bleken te kennen. Emily - *what's in a name* - van de Netflix-serie kenden ze vaak trouwens wel. Maar bovenal hadden ze van TikTok begrepen dat je hier nou eenmaal in de rij moest gaan staan. Want: dit is „*the real Paris*".

Parijs is, na New York, de meest gefilmde stad ter wereld, vertelt Juliette monter. En veel films spelen hier, op de Butte Montmartre, omdat er in de smalle oude straatjes door de jaren heen weinig veranderd is. „Montmartre is tijdloos, je waant je hier permanent in een filmdecor." Ook de successerie *Emily in Paris*, die de héle stad als decor in gebruik nam, bestendigde het imago van een aangeharkte sprookjeswereld waarin, in Emily Coopers interpretatie, aspirant-Parijzenaars tot falen gedoemd zijn. Om met een van haar wisecracks te spreken: „*In Paris, perfection is everywhere, but it's only the backdrop to your mistakes.*"

Maar hoe perfect ook, is dit decor „*the real Paris*"?

CULTURELE IJKPUNTEN

Wie ook buiten de *périphérique* kijkt, en Parijse bestuurders proberen dat al jarenlang te doen, ziet een moderne metropool met een glimmend zakendistrict, La Défense, dat in oppervlakte groter is dan The City in Londen. Dit internationaal georiënteerde 'Grand Paris', sinds de Olympische Spelen van 2024 door allemaal nieuwe metrolijnen verbonden met het stadscentrum, telt meer succesvolle startups dan Berlijn of Amsterdam. In dit Parijs wordt, anders dan het cliché uit films en series wil, hard gewerkt. En gaan de mensen - *hate to say it, Emily* - uiterlijk tamelijk slonzig door het leven. De ellenlange lunches met crème brûlée in het buurtrestaurant hebben veel werknemers verruild voor een snelle sandwich, lopend op straat, muziek op de oren. Welke muziek? De jarenzeventigchansons die steevast op francofiele avondjes buiten Frankrijk gedraaid worden, klinken hier in ieder geval allang niet meer. Zoete accordeonklanken hoor je alleen nog vanuit de rondvaartboten op het Canal Saint-Martin, daar waar Amélie Poulain bij de sluizen haar steentjes in het water keilde.

Natuurlijk, ieder land koestert zijn tradities en culturele ijkpunten. Maar de oorspronkelijke inwoners blijven er meestal verre van. Het gekke is: de Fransen spelen het spel mee. Ze zijn acteurs in hun eigen toneelstukje dat Frankrijk heet. Toegegeven, die op het oog eenduidige identiteit heeft iets benijdenswaardigs. Maar voor veel Fransen lijkt het behoud van een nationaal verhaal dat voor ›

DE FRANSEN SPELEN HET SPEL MEE. ZE ZIJN ACTEURS IN HUN EIGEN TONEELSTUKJE DAT FRANKRIJK HEET

het laatst geactualiseerd is in de jaren zeventig een zaak van levensbelang geworden. Alsof hun voortbestaan ervan afhangt.

Die jaren zeventig waren het einde van een periode die bekendstaat als *les trente glorieuses*. In deze pakweg dertig jaren na de Tweede Wereldoorlog werd onder aanvoering van vader des vaderlands Charles de Gaulle niet alleen de industrie gemoderniseerd, maar kreeg ook de Franse cultuur een nieuw soort internationale allure. Het was de tijd van mythische auto's als de DS, van kernenergie en snelle treinen en vliegtuigen. Het waren de jaren van Brigitte Bardot, Louis de Funès en Françoise Hardy. De geschiedenis van Parijs gaat natuurlijk al wat langer terug dan de tijd van De Gaulle en zijn trouwe premier Pompidou, maar blijft in de *roman national* het epicentrum van de nostalgie. De stad van musea, gastronomie en hedonisme. De stad van avantgarde stijl, van *oh la la* en die eeuwige Eiffeltoren. Niet de geglobaliseerde, multiculturele stad met snel groeiende techsector, moderne muziekcultuur, *cutting edge* kunst en wetenschappelijke onderzoeksinstituten van wereldklasse.

102 MILJOEN MENSEN

Voor die verstilde identiteit zijn vast allerhande adequate cultuurhistorische verklaringen. Frankrijk is ondanks alle revolutionaire retoriek in wezen een diep conservatief land dat zijn eigenheid door een paar belangrijke historische gebeurtenissen bevestigd zag. Historici hebben daar tientallen meters over volgeschreven. Maar er is ook een veel plattere uitleg. Toerisme is de heilige graal geworden van de Franse economie en dit is nu eenmaal wat toeristen willen. Zij betalen grif voor het idee dat Frankrijk in de collectieve geesten geworden is. En de Fransen zelf - altijd al goed in marketing en pr - zijn gaarne bereid te leveren.

Ze kunnen ook niet anders. Al vele jaren is Frankrijk de meestbezochte internationale toeristische bestemming ter wereld. In 2025 bezochten 102 miljoen mensen het land, toch weer 2 miljoen meer dan een jaar eerder. Een record in ieder geval. Het merendeel van de bezoekers kwam uit Europese landen (Italië, Spanje, België en Nederland) maar ook veel Amerikanen en Chinezen weten Frankrijk en Parijs te vinden. Die geven per dag meer uit dan welke Europese toerist ook. Opvallend tafereel: steeds vaker zijn langs de Seine Chinese koppels te vinden die in eigen land getrouwd zijn maar voor de huwelijksfoto's met fotograaf en al naar Parijs komen. Al dit internationale toerisme samen leverde Frankrijk in 2025 een recordbedrag van 77,5 miljard euro op. Binnenlands toerisme brengt daarbovenop nog eens ruim 135 miljard op.

Dat is veel geld, zeker voor een land dat er sinds het eind van die *trente glorieuses* niet in slaagt de begroting sluitend te krijgen en nog altijd kampt met hoge werkloosheid. Hoe *cutting edge* de Franse industrie ook is, door strikte regelgeving en hoge belastingen is het voor grote bedrijven steeds minder lucratief in Frankrijk te produceren. Veel ondernemingen hebben de laatste decennia hun maakwerk naar het buitenland verplaatst. Niet alleen autobedrijven, textiel of luxe. Afgelopen maand was Frankrijk nog in rep en roer omdat 'Sophie la Girafe', een rubberen babyspeeltje waarmee ieder Frans kind is grootgeworden, tegen de beloften van de makers in nu ook al uit China kwam. Alleen de vlekken van de giraffe waren nog 'made in France'.

Het punt is: toerisme kun je niet zo makkelijk naar het buitenland verplaatsen. Althans, je kunt een Eiffeltoren of Arc de Triomphe in Las Vegas neerzetten, maar de authenticiteit waar reizigers naar op zoek zeggen te zijn, ben je dan kwijt. Het is een van de terugkerende thema's in de boeken van Michel Houellebecq: Frankrijk heeft nog vooral economische toekomst als het zijn rol als één groot openluchtmuseum volledig omarmt. Als het zijn erfgoed, landschappen en al dan niet in het recente verleden verzonnen tradities effectief te gelde maakt. Maar liefst twee miljoen banen zijn in Frankrijk direct of indirect verbonden met het toerisme, becijferde het ministerie van Sociale Zaken recent. Volgens een onderzoek uit 2012 zou de Eiffeltoren, de echte, een economische waarde van 434 miljard euro vertegenwoordigen. Het logo van Parijs is daarmee vijf keer zo veel waard als het Colosseum in Rome, schreven de Franse kranten er tevreden bij.

LUXE-INDUSTRIE

Om al die toeristen te bedienen heeft Frankrijk inmiddels zo'n 45.000 beschermde nationale monumenten en meer dan vijftig door VN-cultuurorganisatie Unesco beschermde werelderfgoedplaatsen. De meeste plekken, zelfs dat twaalfde-eeuwse plattelandskerkje waar zelden iemand komt, zijn piekfijn onderhouden. In Parijs betalen miljardairs in de modeindustrie, zoals de bazen van LVMH (Louis Vuitton, Dior) en Kering (Saint Laurent, Gucci), grif mee om het decor voor hun producten in zo goed mogelijke staat te houden. De restauratie van de Notre-Dame werd vooral door die bedrijven betaald. Want zonder Parijs geen luxe-industrie. Met hun handtas, horloge of nieuwe garderobe kopen de klanten van dit soort bedrijven ook een stukje Parijse ervaring.

Inmiddels kent Frankrijk ook zo'n dertig toekenningen van immaterieel erfgoed. Van de *savoir-faire* van het maken van parfum rondom Grasse tot de Franse gastronomische maaltijd en sinds 2022 de baguette. Op dit moment wordt druk gelobbyd om ook het typische Franse café, zoals dat van Amélie Poulain, op de lijst van beschermd immaterieel erfgoed te krijgen.

Geen EU-land heeft intussen meer regiogebonden producten dan Frankrijk. Wijnen, kazen, hammen: zo'n zeshonderd zogenoemde AOP's (*appellation d'origine protégée*) en iets minder strikte IGP's (*indication géographique protégée*) zijn vastgelegd. Dit Europese systeem was ooit een initiatief van Frankrijk, dat al eerder een eigen vergelijkbare bescherming had, en regelt niet alleen dat producten onder die namen niet elders mogen worden gemaakt, maar zorgt er ook voor dat het product toeristische waarde krijgt. Elke lokale lekkernij, elk eigenaardig plaatselijk gebruik verdient zo'n oubollig ogend bruin bord om toeristen de snelweg af te lokken. Wat opvalt: protest te-

IN KRINGEN ROND MARINE LE PEN WERD HET NUTTIGEN VAN VARKENSWORST EN WIJN EEN DAAD VAN VERZET

‹ gen overtoerisme, zoals in Venetië of Barcelona, zie je in Frankrijk veel minder.

INCLUSIEF PATRIOTTISME

Dat Frankrijk zo vol inzet op toerisme is dus begrijpelijk. Maar er zit ook een problematische kant aan de wijze waarop politici, van links of van rechts, blijven hameren op die sterke Franse identiteit. Al wat „typisch Frans" is, is in hun verhaal goed. Dat zelfs Frankrijk ondanks de hardnekkige clichés kan veranderen, past minder goed in dat beeld.

President Emmanuel Macron was de laatste jaren cheerleader voor de Franse industrie en hij brak regelmatig een lans voor *„l'art de vivre à la française"*, de Franse levenskunst. Wat hij daarmee exact bedoelde is nooit helemaal opgehelderd, maar het ging niet louter om lekker eten en drinken. (Al heeft hij er in het belang van de Franse drankensector ook ooit een punt van gemaakt dat hij tweemaal daags aan de wijn zit.) Zijn „inclusief patriottisme", zoals hij het noemde, bewoog richting nationalisme *light* en bestond voor de goede verstaander niet uit alleen economische argumenten (het toerisme) maar ook uit iets wat je Franse normen en waarden zou kunnen noemen.

Dat kwam samen bij de protesten van gele hesjes in het najaar van 2018. Die hadden een hoop redenen om te protesteren. Maar wat destijds op die met demonstranten volgestroomde rotondes vooral opviel was dat ze zeiden dat ze zich het Frankrijk niet meer konden veroorloven waarvan ze van bovenaf aangemoedigd werden om trots op te zijn. Een Frankrijk dat staat voor luxe en overvloed, terwijl dat aan de achterkant van het decor voor hen ver te zoeken was. Ze herkenden zich niet meer in hun eigen land, terwijl zij, in hun optiek, toch de ware Fransen waren.

Het kon ook nog meer geharnast. In kringen rond Marine Le Pens Rassemblement National is het eten en drinken van typisch Franse producten als varkensworst en wijn, een *apéro saucisson-pinard*, de laatste jaren een daad van verzet geworden die doelbewust Fransen met een andere achtergrond uitsluit. Onschuldig economisch patriottisme kan overgaan in nationalisme en legt een voedingsbodem voor populistische politiek.

Terug naar Montmartre, terug naar Amélie Poulain. Want ondanks alle lof voor de film van Jean-Pierre Jeunet, draaide een deel van de Franse kritiek destijds óók al om de representatie van een land dat eigenlijk alleen nog in hoofden van mensen bestaat.

Het meest fel daarin was Serge Kaganski van het weekblad *Les Inrockuptibles*. De film speelt in 1997, blijkt uit een verwijzing naar prinses Diana, maar het beeld van Montmartre dat Jeunet liet zien - homogeen en museaal - was „Parijs als een dorp", schreef hij vijftien jaar geleden. Dat was, volgens hem, koren op de molen van het toenmalige Front National van Jean-Marie Le Pen, de vader van Marine. „Je hoeft geen socioloog of historicus te zijn om te weten dat de dorpsideologie diep reactionair is, dat ze min of meer bewust een angst inhoudt voor moderniteit, verandering, de bewegingen van de wereld en de vermenging van bevolkingsgroepen."

De extreem-rechtse ideoloog Renaud Camus schreef jarenlang het ene na het andere boek over Frans erfgoed. Toen hij, naar eigen zeggen, een eeuwenoud stadje in het zuiden van Frankrijk bezocht en „door gotische ramen" naar „baarden, pantoffels en hoofddoeken" keek, ontstond er bij hem kortsluiting. Hij muntte de invloedrijke racistische complottheorie *grand remplacement* (omvolking). Tot in het Washington van Trump wordt er nu naar hem geluisterd.

De kritiek van Kaganski was wellicht wat kras, of in ieder geval tekenend voor het scherpe Franse debat, maar ook andere recensenten constateerden dat Amélies leven zich vooral onder een kaasstolp afspeelde. Amélies wereld is nu eenmaal een droomwereld, zegt gids Juliette als ze zich een weg baant door de straten van Montmartre. Bij de Sacré-Coeur roept ze in herinnering dat hier in 2024, tijdens de Olympische Spelen, opeens een heel wielerpeloton de kaasstolp binnendenderde. Het was een geweldige tijd, zeggen alle Parijzenaars nog steeds. Het was ook de tijd waarin de stad, met hulp van de president zelf, probeerde dat hardnekkige imago uit andere tijden een beetje bij te stellen.

HET NIEUWE FRANKRIJK

Macrons „inclusief patriottisme", aanvankelijk begrepen als poging om vaderlandsliefde ook in progressievere kringen acceptabel te maken, bleek met die Olympische Spelen ook een andere kant te hebben. Vooral in de veelbesproken openingsceremonie, mede bedacht door de Frans-Marokkaanse schrijver Leïla Slimani, probeerde de organisatie het moderne en klassieke Frankrijk samen te brengen. Veel Fransen praten nog steeds vol ontzag over het optreden van de Frans-Malinese superster Aya Nakamura op de Pont des Arts. Begeleid door het deftige orkest van de Republikeinse Garde, toonbeeld van traditie, bezong ze in goudkleurige outfit in hedendaags straat-Frans de taal van Molière. Op de achtergrond de gevel van de Académie française, het gewichtige instituut dat met ijzeren hand poogt het Frans zuiver te houden. Een achterhoedegevecht, overigens, zo kon je horen aan de populaire teksten van Nakamura zelf.

Je kunt veel van Macron zeggen, maar hij heeft de tijdgeest altijd goed aangevoeld. Om president te worden maakte hij er nogal een punt van dat hij goede ideeën van links en van rechts haalde. Je hoeft niet te kiezen tussen het een of het ander, het kan *„en même temps"* (tezelfdertijd), werden zijn stopwoordjes.

Macron inmiddels een beetje kennende is het uitgesloten dat het Élysée zich niet tot in detail met de openingsceremonie van de Spelen van 2024 heeft bemoeid. De veranderende taal was een metafoor voor het nieuwe Frankrijk, en kreeg expliciet goedkeuring van de eindbaas. Traditie of vooruitgang? Het kan natuurlijk ook allebei. Net na het optreden van Nakamura met de Republikeinse Garde pakte Macron zijn telefoon, plakte het filmpje in een post op X en tikte daar drie woorden bij: *„en même temps"*.

Peter Vermaas was van 2012 tot en met 2019 correspondent in Frankrijk voor *NRC*.

Wat moeten zoveel Hollywoodsterren met een wijngaard in de Provence? De meeste buurtbewoners houden hun lippen stijf op elkaar.

Door
Sabeth Snijders

WAAR IS DE WIJN VAN GE RGE CLOONEY?

Het wijndomein van Brad Pitt is uitgegroeid tot een van de grootste roséproducenten van Frankrijk

Bestaat hij nu wel of niet, de wijn van George Clooney? Nadat ik de acteur afgelopen winter kort heb geïnterviewd over zijn laatste film *Jay Kelly* en over zijn leven, zoek ik informatie op over zijn woning in Frankrijk en bots op een oude primeur van de lokale krant *Var-Matin*. Die schrijft dat de eerste wijnen binnenkort te verkrijgen zijn die zijn gemaakt van de druiven van het domein dat de ster in de Provence kocht. Beoogde naam: 'La Bastide Saint-Georges', gemaakt onder de appellatie Coteaux Varois en Provence. Alleen is er nergens een follow-up te vinden op dit inmiddels twee jaar oude nieuwtje. Ook tussen de vele YouTubevideo's waarin wijnen worden geproefd, een van mijn *guilty pleasures* sinds ik een wijncursus volg, zit 'La Bastide Saint-Georges' niet. Opmerkelijk, want sterrenwijnen, zoals die van zangeres Kylie Minogue, zijn een geliefd onderwerp bij zulke proefvideo's. Ook opmerkelijk: na nog wat googelen zie ik dat Domaine du Canadel, dat Clooney in 2021 kocht, op een half uurtje rijden ligt van Miraval, het wijndomein van acteur Brad Pitt, gekocht in 2011, én vlak bij de wijngaard die Skywalker Vineyards, het wijnbedrijf van regisseur George Lucas (*Star Wars*, *Indiana Jones*), in 2017 kocht. Wat is toch die aantrekkingskracht van de Provence op de Hollywoodsterren?

Als ik online de zonovergoten foto's van Château Canadel bekijk, een kasteel in de Provence waar je familiekamers kunt huren met retro-tegeltjes en uitzicht op de bergen én waar je wijn kunt proeven, begin ik te fantaseren over een bezoek aan Clooneys domein. Maar als ik het chateau mail wordt snel duidelijk dat Château Canadel en Domaine du Canadel niets met elkaar te maken hebben. Bij de tweede zijn toeristen en journalisten niet welkom, blijkt ook al snel, bij Miraval van Brad Pitt evenmin.

Toch waag ik het erop. Want Château Marguï van George Lucas' Skywalker Vineyards is wél te bezoeken en iets verder landinwaarts in de Provence, in de Luberon, blijkt *Alien*- en *Gladiator*-regisseur Ridley Scott sinds 2020 een wijndomein te hebben dat proeverijen geeft. Zijn Mas des Infermières bestaat uit elf hectare wijngaarden, drie villa's met zwembad die verhuurd worden en, een beetje verstopt tussen de wijnranken en bijenkorven, het woonhuis van de familie Scott. De burgemeester van Brignoles, waaronder Domaine du Canadel valt, laat ook weten dat hij me te woord kan staan. Hij heeft af en toe publieke optredens met George Clooney: ze openden een tijdje terug samen de lokale bioscoop.

LATEX NEUSHOORN

De proeverij op het landgoed van Ridley Scott vindt plaats in wat lijkt op een sober, streng landhuis met dikke buitenmuren. Eenmaal op de binnenplaats wordt het gebouw iets uitnodigender: door de glazen deuren van de wijnwinkel en de naastgelegen wijnmakerij klinkt zachte jazz. Tussen de wijnflessen hangen originele kostuums uit films als *Alien* (1979) en *The Martian* (2015) en storyboards van *House of Gucci* (2021).

Scott zocht al een tijdje „een vakantieverblijf in de zon in Zuid-Frankrijk", vertelt commercieel directeur Mélanie de Rudder. Toen hij in 1992 in Cannes was voor *1492: Conquest of Paradise* nam een makelaar hem mee naar Mas des Infermières. „Hij wilde een plek waar hij kon tekenen en schilderen en vond het licht hier uniek. Binnen een uur was hij verkocht. *Mister Scott* waardeert de rust, natuur en het levensritme hier enorm. Het leven in de Luberon is tegengesteld aan dat in Cannes, met zijn sterren en uiterlijk vertoon." Dat het landhuis omgeven werd door wijngaarden was voor de familie eigenlijk bijzaak, zegt ze.

De druiven werden in eerste instantie naar de plaatselijke coöperatieve gebracht. Die combineerde ze met druiven van andere lokale wijnboeren. Later koos Scott ervoor een wijn bij de coöperatie te maken die slechts uit zijn eigen druiven bestond. Hij schakelde de hulp in van oenoloog Christophe Barraud en kocht extra wijngaarden. De winkel en wijnmakerij werden gebouwd in 2020. „Christophe is verantwoordelijk voor de technische kant, maar verder is alles, ook het gebouw, ontworpen door mister Scott zelf", zegt De Rudder.

De ruimte waar de wijn in eiken vaten rijpt, is een filmische, halfverlichte zaal met betonnen gietvloeren. In de muren zitten gouden munten verwerkt, afkomstig uit zijn film *The Last Duel* (2021), tussen de vaten staan filmprops als middeleeuwse vlaggen. Voor de ingang van het kelderzaaltje waar de proeverijen worden gehouden ligt de levensgrote zwarte latex neushoorn die opduikt tijdens gevechten in *Gladiator 2* (2024).

Mas des Infermières blijkt meer dan tien verschillende wijnen te produceren, waaronder een drietal instapwijnen, *Vin de France*-wijnen van rond de 10 euro, vernoemd naar de honden van de Scott-familie. De rosé die wordt ingeschonken, vernoemd naar Dolly, zijn zwart-witte King Charles Spaniël, is fruitig en fris. De Rudder: „De Scott-familie begrijpt dat we niet alleen dure, prestigieuze wijnen moeten produceren die mensen vijf jaar moeten bewaren. Je hebt goedkopere wijnen nodig om mensen kennis te laten maken met het landgoed." Momenteel produceert Mas des Infermières zo'n 100.000 flessen per jaar, het doel is om dat aantal te verdubbelen.

Op enkele minuten rijden van de wijnmakerij van Scott ligt de wijngaard van acteur John Malkovich en zijn echtgenote Nicoletta Peyran, Les Quelles de la Coste (LQLC). Het koppel woonde al jaren in Frankrijk toen ze in 2011 hun eerste wijnen op de markt brachten. En ze maken, net als Malkovich bij zijn rollen, behoorlijk eigenzinnige keuzes - zo combineren ze pinot noir met cabernet sauvignon. Iedereen die ooit wijnfilm *Sideways* (2004) heeft gezien weet: pinot noir is notoir lastig om te verbouwen en kan niet overal floreren. De druif levert op zichzelf goede wijnen met een complexe smaak op. De meeste wijnmakers willen niet het risico lopen dat te verpesten door te kiezen voor een blend. Malkovich wel.

Maar na bijna twintig mails en telefoontjes met de projectmanager, die eerder voor de wijngaarden van Sting en zijn echtgenote werkte, krijg ik vlak voor ik naar Frankrijk vertrek een bericht waarin staat dat een bezoek toch niet mogelijk is. Hij is tijdens mijn bezoek zelf niet in Frankrijk, schrijft hij. Bovendien: de wijngaard ziet er volgens hem pas over een maand „op z'n best uit".

CRYPTISCHE TEKENING

Een paar uur verderop, tussen de Luberon en Cannes, kochten George Clooney, Brad Pitt en het wijnbedrijf van George Lucas wijngaarden, allemaal vlak bij het dorpje Correns. Wat is de aantrekkingskracht van dat dorpje van nog geen duizend inwoners? Omdat we niet langs kunnen bij Miraval van Pitt en het domein van Clooney, hoop ik op antwoorden van de voormalige burgemeester van Correns, Michaël Latz, die zelf wijnbouwer is en Brad Pitt en Angelina Jolie ooit welkom heette in zijn dorp.

Voor de afspraak rijd ik langs de lokale coöperatieve van Correns. Als *Var-Matin* gelijk heeft, zou daar Clooneys 'La Bastide Saint-Georges' verkocht worden. En ja: in een onooglijk hoekje staan enkele flessen en dozen 'Saint Georges' (zonder streepje) uitgestald, wit en rosé. Op het etiket een cryptische tekening van een woeste waterspuwer, of *gargouille*. Op de achterkant de vermelding dat de witte wijn is gemaakt van *rolle*-druiven. De naam van de acteur ontbreekt op het etiket, maar de verkoper verzekert me dat er druiven van Clooney in zitten, „vermengd met andere druiven". De rosé is 8,70 euro, een fles wit 9,10 euro.

Nadat ik in zijn wijnmakerij drie wijnen heb geproefd, vertelt Michaël Latz dat in Correns midden jaren negentig alle wijnboeren op zijn initiatief overstapten op biologische landbouw. „Nu zien mensen ons als voorbeeld, maar toen vonden andere wijnbouwers ons naïeve idealisten. Ze noemden ons hippies die waarschijnlijk te veel wiet hadden gerookt", zegt de zeventiger, met woeste, grijze baard.

De overstap ging opmerkelijk vlot, volgens hem. „Wat hielp is dat de biologische werkwijze oudere landbouwers herinnerde aan de manier van werken uit hun jeugd. Wat ook hielp is dat de wijnen plots beter verkochten." Het zorgde ook voor een opleving van de omgeving, aldus Latz. „Door de overstap kwamen hier jonge mensen naartoe om kippen te houden of geitenkaas te produceren." Voor Brad Pitt en Angelina Jolie zou het zeker hebben meegespeeld dat Château Miraval in een biodorp ligt. „Angelina was heel gevoelig voor de milieuproblematiek." Drie jaar nadat ze het landgoed in 2011 kochten, trouwden ze in het kasteel.

GOUDEN COMBINATIE

De oud-burgemeester betwijfelt of Jolie en Pitt hun landgoed kochten om wijn te produceren. Het stel kwam volgens hem in eerste instantie vanwege „de prachtige natuur, op een uur van de zee en met minder toeristen dan aan de Côte d'Azur". Anders dan Scott wachtten ze geen jaren, maar grepen ze meteen „de kans die Miraval bood". Het domein ligt in de AOP (*l'appellation d'origine protégée*) Côtes de Provence en produceert onder meer de bleke, frisse rosés die sinds de jaren negentig sterk aan kwaliteit en populariteit hebben gewonnen.

Jolie en Pitt zochten voor hun wijngaard de samenwerking met de Fransman Marc Perrin, „een wijngenie" volgens Latz. Het glamoureuze imago van 'Brangelina' en het commerciële talent van Perrin, uit de familie achter de wijn Château de Beaucastel in Châteauneuf-du-Pape in het Rhônedal, bleek een gouden combinatie. Toen in 2013 de eerste zesduizend flessen Miraval Rosé 2012 te koop werden aangeboden, waren ze in vijf uur uitverkocht.

Sindsdien is Miraval uitgegroeid tot een van de grootste roséproducenten van Frankrijk. Ze delen zelf geen cijfers, maar volgens vakblad *MarketWatch* verkochten ze een paar jaar geleden bijna een miljoen flessen per jaar. Wereldwijd wordt er de afgelopen jaren overigens steeds minder wijn geconsumeerd, al houden wit en rosé iets beter stand dan rood. Miraval gebruikt niet alleen druiven van het eigen domein, maar koopt ook elders druiven, weet Latz. Voor een fles Miraval Côtes de Provence-rosé - een goede, frisse maar vrij simpele rosé - betaal je in Nederland bijna 19 euro.

MODDERGOOIEN

Twee jaar na de bruiloft op het landgoed vroeg Jolie een echtscheiding aan. De juridische strijd over het wijnlandgoed duurt nog steeds voort. Volgens Pitt zou zijn afgesproken dat Jolie haar aandelen in Miraval niet zou verkopen zonder zijn toestemming. Dat deed ze wel, aan een Russische oligarch. Afgelopen maand wees een rechter de eis van Pitt af om de berichten tussen Jolie en haar advocaat over haar aandeel in de ver- ›

Pagina 34-35 Wijndomein Mas des Infermières van Ridley Scott

Van links naar rechts Een rosé van LQLC (John Malkovich), een rosé van Miraval (Brad Pitt), een rode wijn van Mas des Infermières (Ridley Scott) en een witte wijn en rosé van het merk Saint George (vermoedelijk met druiven van George Clooney)

Skywalker Vineyards wil zich ‘niet profileren als celebritywijn’

koop openbaar te maken. Het moddergooien lijkt het merk weinig te schaden. Fleur de Miraval, Miravals champagnemerk dat in 2020 op de markt kwam, werd de afgelopen jaren geserveerd bij de uitreiking van de Oscars.

Oud-burgemeester Latz wil verder niet al te veel praten over de filmsterren. Hij heeft het liever over de biologische maaltijden op lokale scholen en de linkse verkiezingsuitslagen van het dorp. Hij moet wel lachen als ik begin over mijn fles uit de coöperatieve: „Clooneys druiven worden inderdaad gebruikt in een coöperatiewijn, maar niet onder de naam Saint Georges.” Clooney heeft wel flessen laten bottelen met alleen zijn eigen druiven, maar die zijn niet te koop. „Een paar flessen heeft hij gesigneerd en laten veilen op de jaarlijkse wittewijnveiling die de boeren in Correns houden om een biologische landbouwschool in Congo te financieren.”

Als we afscheid hebben genomen en ik langs de lichtroze en lichtgele huizen naar het centrum van Correns loop, ben ik dus nog steeds weinig wijzer over Clooney-wijn. Wie duidelijkheid zou kunnen verschaffen is een oenoloog die door de Franse krant *Le Figaro* ooit werd omschreven als de lokale wijngaardfluisteraar. Ze heeft een kantoor in de buurt en zou volgens de Franse krant miljonairs, inclusief George Clooney, hebben geadviseerd over het planten van nieuwe druivenrassen of de omschakeling naar biologische wijnbouw. Maar ze heeft geen enkele van mijn mails en telefoontjes beantwoord. Nu ik in de buurt ben probeer ik het nog een keer, maar ik krijg haar ook nu niet te spreken. Ondertussen lukt het bij de burgemeester van Brignoles ook maar niet om een moment te prikken voor een gesprek.

INGEMAAKTE SINAASAPPELS

Die avond gaan we eten in restaurant La Picotte in het nabijgelegen Cotignac waar George Clooney af en toe zou aanschuiven. De website belooft dat „het team van levensgenieters” klanten er „meeneemt op een reis door de Provence”. Hoofdgerechten zijn allemaal 29 euro. De ingemaakte sinaasappels en groenten in de weckpotten in het interieur worden volgens de serveerster echt gebruikt. Ze bevestigt dat „monsieur Clooney” er komt, maar benadrukt meteen dat ze hem niet anders behandelen dan andere gasten. En gaat snel verder met werken als ik verdere vragen wil stellen.

Het begint te dagen dat er voor Hollywoodsterren nóg een aantrekkelijk aspect lijkt te zitten aan de regio, naast het licht, het levenstempo en de biologische landbouw: de discretie. De meeste mensen houden de lippen stijf op elkaar als ik begin over hun Hollywoodburen. Ze zitten hier duidelijk niet te wachten op sterrentoerisme. In het interview dat ik afgelopen winter met hem had, vertelde Clooney dat hij zijn tweeling in Frankrijk naar de basisschool laat gaan omdat het er verboden is foto’s van hen te maken.

Terug op mijn logeeradres krijg ik tot mijn verrassing antwoord van de wijngaardfluisteraar. Ze kan me de volgende ochtend te woord staan en vraagt of ik van tevoren mijn vragen mail. Dat doe ik. De volgende ochtend laat ze weten dat ze „me niet meer wenst te ontvangen”.

TENNISBAAN

Château Marguï van George Lucas’ Skywalker Vineyards, eveneens op een kwartiertje rijden van Correns, heeft een slagboom en een bewaker, die me vakkundig naar de elegante „boutique” stuurt waar de wijnproeverij zal plaatsvinden, en wijn en olijfolie wordt verkocht. Vooraf was in een mailtje gemeld dat vragen over Lucas zelf niet zouden worden beantwoord. De salesmanager die ons ontvangt in het kleine, zandkleurig gebouwtje omgeven door rozemarijn en lavendel, reageert ook op bijna alle andere vragen met: „Daar kan ik jammer genoeg niet op antwoorden.”

Marguï maakt sinds 2017 deel uit van de door George Lucas opgerichte Skywalker Vineyards-groep. Begin jaren negentig liet de regisseur uit jeugdsentiment de eerste wijnstokken planten op zijn ranch in Californië. Hij groeide zelf op tussen de wijngaarden in Modesto, Californië. Het bedrijf breidde uit met wijngaarden in Toscane (2007) en de Provence.

Directeur Yann Jouët vertelt later telefonisch waarom ze voor deze provincie kozen: de ‘hospitality’-mogelijkheden van Château Marguï. Bij Skywalker Vineyards blijkt, zoals bij vele grote wijngaarden in de VS, het ontvangen van gasten op wijnlandgoederen even belangrijk als de wijnen zelf. In de wijngaard van regisseur Francis Ford Coppola in Californië worden bijvoorbeeld naast proeverijen ook ‘experiences’ aangeboden, zoals een dagje relaxen bij een van de zwembaden of deelnemen aan een pizzabakwedstrijd.

Marguï mikt duidelijk op een andersoortig publiek. Zo legt Jouët uit dat de weg achter de slagboom naar de *bastide* leidt, het centrale gebouw uit 1784 op het domein. Dat heeft achttien slaapkamers, een zwembad en een tennisbaan, is ingericht door ontwerper Michael Smith, verantwoordelijk voor een makeover van the Oval Office in de Obamajaren, en alleen in zijn geheel te huur voor 180.000 tot 280.000 euro per week. „Ideaal voor families en een paar vrienden die willen genieten van rustige momenten”, zegt de salesmanager. Château Marguï blijkt de naam voor het gehele landgoed én voor de appellatie van de wijnen die er worden gemaakt.

Hospitality is nu nog de belangrijkste inkomstenbron, maar Jouët verwacht dat de wijntak binnenkort even belangrijk is. „Toen Skywalker Vineyards het kocht was er vijftien hectare wijngaard, waarvan drie in slechte staat. We willen naar 25 hectare en 150.000 tot 180.000 flessen per jaar, een verdubbeling van de huidige opbrengst.”

In de winkel valt ondertussen op dat er weinig verwijst naar Lucas’ naam of films. Tussen de flessen hangen een paar foto’s met ruimtevoertuigen - een hint naar *Star Wars*? Wat is de

De Provence draagt bij aan het levensgenieters-imago van de sterren

rol van de regisseur bij de wijnen? Jouët: „Hij is aandeelhouder, met anderen. Hij let erop dat onze kwaliteit hoog blijft en dat we de beste wijnen maken met ons terroir.” Verwijzingen naar de filmindustrie zijn bewust afwezig, zegt Jouët. „Niet alleen omdat *Star Wars* tegenwoordig eigendom is van Disney, we willen ook bekendstaan om onze kwaliteit, niet om de naam van de eigenaars. We willen ons niet profileren als celebrity-wijn.”

Ridley Scott wilde in eerste instantie ook zijn naam niet op de etiketten voor zijn wijnen, vertelde De Rudder eerder, hoewel hij wel enthousiast de afbeeldingen erop ontwierp. „Hij wilde focussen op de kwaliteit van de wijnen en zag het nut van zijn naam erbij plaatsen niet.” Het kostte haar veel moeite om hem te overtuigen dat het zou helpen om de aandacht te trekken. Vervolgens zouden ze de mensen wel voor zich winnen met de wijn zelf, zei ze.

Château Marguï stond al voor de verkoop aan Skywalker Vineyards bekend om de witte en rode wijnen van zijn Cuvée Château (AOP Coteaux Varois), populair in lokale restaurants. Ook in La Picotte staat hij op de kaart. Tegenwoordig verkopen ze ook een Cuvée Bastide (AOP Coteaux Varois) met onder meer een rosé die vijf maanden op eik is gerijpt, waardoor je hem kunt bewaren. Maar er wordt me aangeraden de witte wijn te proeven, gemaakt van rolle-druiven, die ook deels op eiken vaten is gerijpt. Het is een zeer gebalanceerde, florale wijn, met honingachtige toetsen. De flessen van Château Marguï zijn gemiddeld iets duurder dan die van Ridley Scott, tussen de 30 en 40 euro. Dat ze de officiële ‘wijnpartner’ van het filmfestival van Cannes zijn, past dus wel. Jouët: „Cannes staat toch voor prestige en luxe.”

Verblijft Lucas zelf soms in de Bastide? „Daar kan ik niet op antwoorden.”

VIJF TOT ZES MILJOEN FLESSEN

Mijn laatste afspraak is met Graaf Guillaume de Chevron Villette, die al veertig jaar in het wijnvak zit. Tussen 2019 en 2021 produceerde hij een wijn voor actrice Sarah Jessica Parker. Ik zoek hem op in de hoop wat meer te leren over de Provence-wijnen van sterren die zelf geen wijngaard hebben in de regio, maar hun naam en gezicht verbinden aan een wijn die er wordt geproduceerd. In eerste instantie missen we het kleine bordje voor de afslag naar zijn Château Reillanne op de Route de Saint-Tropez.

De Chevron Villette, oenoloog en wijnboer, ontvangt in een sober wit kantoorblok en is de eerste die koffie aanbiedt in plaats van een glas rosé. Met proeverijen organiseren en toeristen ontvangen houdt De Chevron Villette zich niet bezig, lacht hij, wel met het produceren van vijf tot zes miljoen flessen Côtes de Provence. Zowel onder eigen naam, als voor anderen.

Het effect van de sterren in de Provence is volgens De Chevron Villette immens. „Brad Pitt en Angelina Jolie hebben ervoor gezorgd dat er in de VS een schijnwerper op de wijnen van deze regio werd gezet.” Waar in 2016 nog 25 procent van de in de Provence geproduceerde wijn werd geëxporteerd, is dat tegenwoordig 42 procent. En de VS is de belangrijkste exportmarkt geworden. De Chevron Villette: „Ik begon met veertig hectare wijngaarden. Nu heb ik er vijfhonderd. Dat heb ik te danken aan mijn harde werk en aan de investeringen die ik in de jaren tachtig en negentig heb gedaan, omdat ik toen al voelde dat er mogelijkheden lagen. En vervolgens gaven Pitt en Jolie me een zetje in de rug. Ik verkocht - vóór Trumps-invoerheffingen - tot wel een miljoen flessen aan de VS per jaar.” Hij is zich wel zeer bewust van de kwetsbaarheid van zijn vak. „De consumptie van wijn daalt wereldwijd. Hier in de Côte d’Azur zullen mensen wel Provence-rosé blijven drinken, maar of het in de VS modieus blijft, geen idee.”

In het verlengde van het succes van Miraval zag De Chevron Villette een aantal ontwikkelingen. Zo kwamen er sterren die niet zelf in Frankrijk een wijndomein kochten, maar er wel een Côtes de Provence-rosé lieten maken, zoals zangers Kylie Minogue en Post Malone: de Provence draagt bij aan hun levensgenieters-imago. Zijn samenwerking met actrice Sarah Jessica Parker was geen succes. „De kwaliteit moest steeds meer omlaag om de prijzen laag te kunnen houden en marges te behouden. Toen ben ik ermee gestopt.” Al kijkt hij met bewondering naar Miraval en naar wat Kylie Minogue opzette met streekgenoot Château Sainte Roseline. „Hun wijnen zorgen voor de internationale zichtbaarheid van rosé uit de Provence.”

Maar de belangrijkste ontwikkeling is volgens hem dat grote bedrijven als Pernod Ricard en LVMH talloze wijngaarden begonnen op te kopen als investering. Dat veel mensen ingaan op het verzoek hun wijngaard te verkopen, vindt hij niet gek. Kleinere, onafhankelijke wijngaardeigenaren in de Provence die hun eigen wijnen produceren en verkopen, maken volgens hem zelden winst. „Je verdient in deze regio meestal meer als je je grond verkoopt dan als je druiven verbouwt. Maar je vraagt je af hoe leuk het nog is als alles hier in handen is van een paar mensen.”

Zou Pitt zelf weten wat hij teweeg heeft gebracht in de regio? „Absoluut niet. Ik ken hem natuurlijk niet, maar ik denk dat hij, net als Clooney, hierheen is gekomen voor zijn plezier.”

NASMAAK

Eenmaal thuis besef ik dat ik de flessen Saint Georges nog niet heb opengetrokken. Ik bel toch nog maar eens naar de coöperatieve: ze verzekeren me nogmaals dat in de flessen ook druiven van Clooney zitten. Ik open de flessen samen met mijn wijndocent. De witte wijn is een typische frisse, simpele Provencewijn: goed gemaakt, een beetje ziltig, met toetsen van rijpe citroen, steen en venkel. De rosé is, met een geur van rijpe aardbeien, prettig aromatisch. Al heeft hij na een fruitige aanzet een wat zure nasmaak.

mattvertorial

matt bestaat 10 jaar

10 vragen aan oprichter Joep Verbunt van Matt Sleeps

Het Nederlandse matrassenmerk Matt Sleeps - bekend van het aanpasbare matras - bestaat tien jaar. Wat begon als een challenger in een traditionele markt, werd één van de snelstgroeiende en bekendste slaapmerken van Nederland. Oprichter Joep Verbunt vertelt hoe Matt Sleeps slaapcomfort centraal zet en waarom steeds meer mensen bewust kiezen voor een betere nachtrust.

1. Wanneer dacht je: de aanschaf van een matras kan slimmer en beter?
‘Van mijn eerste salaris wilde ik een goed bed kopen, maar de aankoopervaring bleek nog slechter dan die van een tweedehands auto. Nadat ik op een paar bedden had proefgelegen, maakte ik een keuze. Thuis bleek mijn matras veel te zacht. Terug sturen kon niet meer. Dat moest toch slimmer kunnen. Zo bedacht ik Matt Sleeps.’

2. Wat wilde Matt Sleeps vanaf dag één anders doen?
‘De matrassenmarkt voelde voor veel mensen onoverzichtelijk en weinig transparant. Zoveel soorten, keuzes en prijzen. Wij maken het simpel: hoogwaardige matrassen, direct geleverd, 120 dagen proefslapen en gratis retour. Doordat we geen dure showrooms hebben, kunnen we onze matrassen tot 50% goedkoper aanbieden.’

3. Waarom onderschatten zoveel mensen het belang van slaap?
‘We liggen een derde van ons leven in bed, maar geven vaker geld uit aan een nieuwe telefoon dan aan onze slaap. Goed slapen beïnvloedt je energie, je gezondheid en je humeur. Een matras dat past bij jouw slaaphouding maakt het verschil.’

4. Hoe lukt het Matt om nu al 12 keer door de Consumentenbond uitgeroepen te worden tot beste matras van Nederland?
‘Wij investeren extreem veel in productontwikkeling, samen met wetenschappers. Voor de Matt Original werkten we met studenten van de TU Delft. En voor ons nieuwste matras, de Hybrid Pro, met Custom8 van de universiteit van Leuven. In een driejarig onderzoek hebben we meer dan 5.000 mensen doorgemeten. Met één doel: het ontwikkelen van het perfecte, aanpasbare matras.’

5. Waarom werd het aanpasbare matras zo’n gamechanger?
‘We begonnen met een niet-aanpasbaar matras. Omdat klanten het matras 120 dagen gratis konden uitproberen, belden we iedereen die het terugstuurde. Mensen vonden het matras óf te hard, óf te zacht. In plaats van één perfect matras te maken, ontwikkelden we er eentje die je zelf eenvoudig kunt aanpassen. Zo ontstond één matras met 6 hardheden, dat echt voor iedereen lekker ligt. We waren daarmee de eersten in de markt en zagen duidelijk minder retouren.’

6. Wat gebeurt er bij Matt achter de schermen om die belofte waar te maken?
‘Een goed matras koop je gemiddeld eens in de tien jaar, dus dan wil je kwaliteit, duurzaamheid en zekerheid. We willen dat klanten het matras echt thuis kunnen ervaren, zodat je zeker weet dat je goed ligt. We geloven in wat we maken en werken zo transparant mogelijk: we communiceren helder, houden het simpel en blijven kritisch op alles wat we doen.’

7. Van matrassen naar complete slaapkamers: waarom?
‘Het matras was uiteraard altijd al de basis. Niet voor niets komt ‘Matt’ van mattress. Toch zagen we dat klanten niet alleen beter wilden slapen, maar ook meer rust en comfort in de hele slaapkamer zochten. Vandaar dat we inmiddels ook boxsprings, bedden, kussens en beddengoed in ons assortiment hebben.’

8. Hoeveel invloed hebben klanten eigenlijk op jullie producten?
‘Veel. Feedback is cruciaal. We luisteren continu naar hoe mensen slapen en wat beter kan, zodat we onze producten kunnen blijven verbeteren. Intussen slapen al meer dan 600.000 Matt-fans elke nacht op ons matras.’

9. Wat heb je in tien jaar ondernemerschap het meest geleerd?
‘Dat een sterk merk niet alleen draait om marketing, maar vooral om het product. Als mensen niet goed slapen, komen ze niet terug. Daarom investeren we continu in productontwikkeling en klanttevredenheid. Ongeveer 35% van onze klanten komt bij ons via aanbevelingen van familie, vrienden en collega’s. En veel klanten van het eerste uur komen terug voor een nieuw matras.’

10. Wat betekent een goed bed eigenlijk écht?
‘Je bed is één van de belangrijkste plekken in huis. Het is de plek waar je tot rust komt, samenkomt en herstelt. Op vakantie zeggen mensen vaak: “Ik heb weer zin in mijn eigen bed.” Dat gevoel is precies wat wij elke dag proberen te creëren. Het mooiste is dat klanten aangeven beter te slapen, uitgeruster wakker worden en zich fitter voelen. Dat is uiteindelijk waar alles om draait.’

Probeer Matt nu 120 nachten gratis uit. Gebruik de code **MATT10JAAR** en ontdek jouw **verrassingskorting.**

Ga naar mattsleeps.com

‘WE LENEN NÓÓIT KLEREN VAN ELKAAR’

Tijmen Hombrink (21) studeert mediakunst aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent. Tweelingbroer Vigo begint na de zomer aan een studie beeldende kunst aan de Gerrit Rietveld Academie. in Amsterdam.

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Jaimy Gail

Haar en make-up
Vannessa Chan

TIJMEN „Het lijkt misschien alsof we hebben afgesproken deze outfits aan te trekken, maar dat is écht niet zo. Het gebeurt ons wel vaker dat we er toevallig hetzelfde uitzien. We houden allebei van laagjes, aardetinten en asymmetrie, en basics gecombineerd met iets onverwachts als een gordijnkwast. Al zijn er ook verschillen. Ik ben wat klassieker, Vigo neigt meer naar het sportieve.

„Toen we klein waren vond onze moeder het leuk om ons matchy-matchy aan te kleden. Daarna volgde een fase waarin we ons juist wilden onderscheiden. Ik ging naar de kringloop en kocht het gekste dat er hing. Nu ik wat ouder ben, kies ik meer tijdloze dingen.

„Onze moeder heeft haar eigen uitgeverij voor kunstboeken, Jap Sam Books, en Vigo en ik gaan altijd mee naar boekenbeurzen. Een andere medewerker van de uitgeverij draagt, net als wij, ook altijd tabi’s [Japanse schoenen met een spleet tussen de grote teen en de rest van de tenen]. Deze zijn van WoodChuckSato. Betaalbaarder dan de bekende van Maison Margiela, maar van heel goede kwaliteit. Voor kerst hebben we deze tabi’s ook aan onze moeder gegeven, zodat we als kwartet op de volgende boekenbeurs kunnen staan.

„Onze moeder is meer met mode bezig dan onze vader, die monumentale panden restaureert en dus vaak werkkleding draagt. Als we vroeger naar bijvoorbeeld een opening gingen, werd hij vaak gestyled door mama. Maar hij is niet vies van iets geks. Hij draagt nu bijvoorbeeld crazy bloesjes die ik op mijn zestiende heb gekocht. En ik steel weer mooie truien uit zijn kast.

„Sinds vorig jaar woon ik in Gent, daar ziet iedereen op straat er vrij chic uit. Als ik met mijn vintage Prada-hoed – een soort ei – rondloop, word ik heel raar aangekeken. Ik vind het wel belangrijk om er toegankelijk uit te zien. Sommige mensen zien er zo cool uit dat het intimiderend wordt. Ik zou het jammer vinden als de manier waarop ik mij kleed mensen afschrikt om een praatje te maken.”

VIGO „We zijn opgegroeid tussen de kunstenaars, qua kleding was niks te gek. Ik heb een tijdje alleen maar rood, groen en blauw gedragen, dat had ik van een kunstenaar afgekeken. We werden door onze ouders aangemoedigd om ons expressief te kleden.

„Onze moeder ziet er altijd goed uit. Ze is classy en chic, maar haar outfits hebben altijd iets geks – precies wat ik ook wil met mijn stijl. Ze draagt bijvoorbeeld een groene corduroyrok met een grijze trui, zilveren flats en gekke wollen sokken. Ik heb twee Margiela-rokken in mijn kast die van haar zijn geweest. Al gebeurt het de laatste jaren ook steeds vaker dat ze iets van óns wil lenen.

„Tijmen en ik lenen nóóit kleren van elkaar. Daar zijn we altijd streng op geweest. Zelfs als we dezelfde trui hadden, dan was er een duidelijk van mij en een van hem. Als je zo hetzelfde opgroeit, dan is het fijn om iets te hebben dat helemaal van jezelf is.

„Tussen m’n veertiende en achttiende wilde ik de nieuwe Vivienne Westwood worden. Ik heb een jaar mode gestudeerd, maar kon er mijn ei niet kwijt. Toen ik rokken moest ontwerpen, wilde ik een hele installatie maken buiten het lichaam, maar dat paste niet in het curriculum van de school. Ik voel me meer op mijn plek binnen de vrijheid van de beeldende kunst, daarom heb ik daarvoor gekozen. Na de zomer begin ik aan de Gerrit Rietveld Academie.

„Op Vinted heb ik net een shirt van Yohji Yamamoto gekocht en een tas van Comme des Garçons, maar kleding hoeft van mij niet per se van een merk te zijn. Het meeste in mijn kast heb ik voor 1 euro bij de kringloop gekocht. Dat deed onze moeder vroeger ook al: gewoon kopen wat je mooi vindt. Kleding moet niet elitair zijn. En als je een keer iets moois koopt, dan moet je het overal naartoe dragen en ervan genieten, dat hebben we echt van haar geleerd. Ik ga veel naar vintagewinkels. In Amsterdam, waar ik woon, vind ik ze te gecureerd. Ik ga liever naar Rotterdam, daar heb je winkels waar alles door elkaar hangt.

„Vroeger had ik al mijn kleding genummerd en in een app gezet. Dan dacht ik uitgebreid na: trui nummer 1 kan wel met broek nummer 6. Ik was toen veel meer bezig met de buitenwereld. Nu kleed ik me echt voor mezelf en gaat het veel meer op gevoel.”

Tijmen (links) draagt kleren van de kringloop, sokken van zijn moeder, schoenen van WoodChuckSato en een gordijnkwast. **Vigo** een tweedehands trui van Bikkembergs, een tweedehands overhemd en riem, een broek van Weekday, sokken van Uniqlo, schoenen van WoodChuckSato, een gordijnkwast, twee vintage ringen, een ring van Lisette Keyser en een van Vivienne Westwood.

ILLUSTRATIE LOTTE DIJKSTRA

Saskia Noort beschouwt de moderne liefde. Dit keer: vrouwen met een (veel) jongere man.

Tijdens een regenachtig weekend waarin ik me overgaf aan lethargisch bingewatchen, bekeek ik *Age of Attraction* op Netflix, een Amerikaanse realityserie waarin een horde hetero singles met elkaar op date gaat en alles mogen bespreken behalve hun leeftijd. Juist hierdoor draait alles in *Age of Attraction* om leeftijd, en die is ook duidelijk af te lezen aan de haartransplantaties en opgevulde lippen van sommige van de deelnemers. De schok die er door hen heengaat wanneer het leeftijdsverschil op het laatst eindelijk geopenbaard wordt, lijkt dan ook gespeeld.

Het moment waarin ene Theresa aan haar 27-jarige aanstaande John onthult dat ze 54 is, leidde bij kijkers tot meer ophef dan dat van de 60-jarige Jorge en zijn 33 jaar jongere Vanelle. Theresa zou eruit zien als zijn moeder, een vieze pedo zijn, en een hoge cringe-factor hebben, volgens de reacties onder de video die viraal ging.

Van vrouwen vinden we het een stuk ongepaster, het jagen op een jongere partner. We hebben zelfs een speciale naam voor hen: cougar – poema, een roofdier. Dat de cougar, en de milf, tot de bestbekeken pornocategorieën horen en hoog op de bucketlist van de gemiddelde bronstige student staan, doet daar niets aan af.

Toch lijkt er sprake van een tegenbeweging. *Older Women Are In Demand By Younger Men*, constateerde *The New York Times* afgelopen april. *Why Single Women Everywhere Are Turning to Younger Men*, schreef de Britse *Vogue* een half jaar eerder.

Nu wij vrouwen financieel onafhankelijker zijn, zoeken we niet meer naar een partner die voor economische stabiliteit zorgt, aldus de *NYT*, maar naar een aantrekkelijke man met wie we plezier kunnen hebben. Andersom is een jongere man niet op zoek naar een traditionele relatie en niet bang voor succesvolle, zelfverzekerde vrouwen, volgens *Vogue*. De voor het stuk geïnterviewde jonge mannen verkozen een oudere vrouw dan ook vanwege hun zelfverzekerdheid en het feit dat ze niet direct hoeften samen te wonen of kinderen te krijgen.

Er bestaan inmiddels podcastseries over zulke relaties, zoals *Lust* van Jacqueline van Lieshout en het Amerikaanse *Cougar Confessions*. Er zijn datingsites als Tijdloze Liefde en CougarLife. Of denk aan het succes van Halina Reijns film *Babygirl* (2024) en Miranda July's feministische cultroman *All Fours* (2024); het lijkt bijna *not done* om als single vrouw van veertig-plus met een gast van je eigen leeftijd aan te komen. En wie zoals ik als single oudere vrouw op een datingsite heeft gestaan, weet dat jongere mannen je in groten getale benaderen.

Ook ik voel me lichamelijk meer aangetrokken tot een jong Braziliaans zwembroekmodel dan een harige *dad bod*. Ik heb gesmuld van *Heated Rivalry*, de serie over een verboden liefde tussen twee bijzonder geile gasten van mid-twintig, die driekwart van de screentime halfnaakt naar elkaar kijken terwijl ze aan een bidon lurken. En ook ik ben door de toyboyfase gegaan en heb met een vijftien jaar jonger sportschoollichaam aan mezelf en mijn omgeving laten zien dat ik het nog in me had.

Maar ik vond het gebrek aan gedeelde levenservaring ondraaglijk, en ik voelde me, in tegenstelling tot menig oudere man met jongere vriendin, ontzettend ongemakkelijk in mijn lijf, naakt naast het ongeschonden jonge lichaam. Ik denk dat ik op lange termijn gelukkiger word van een even oude meneer die nog weet wie de Mounties waren én om kan gaan met een succesvolle, onafhankelijke vrouw. Maar ja, die is moeilijker te vinden dan een bloedsexy twink met een milf-fetisj. Dus ik sluit verder niks uit.

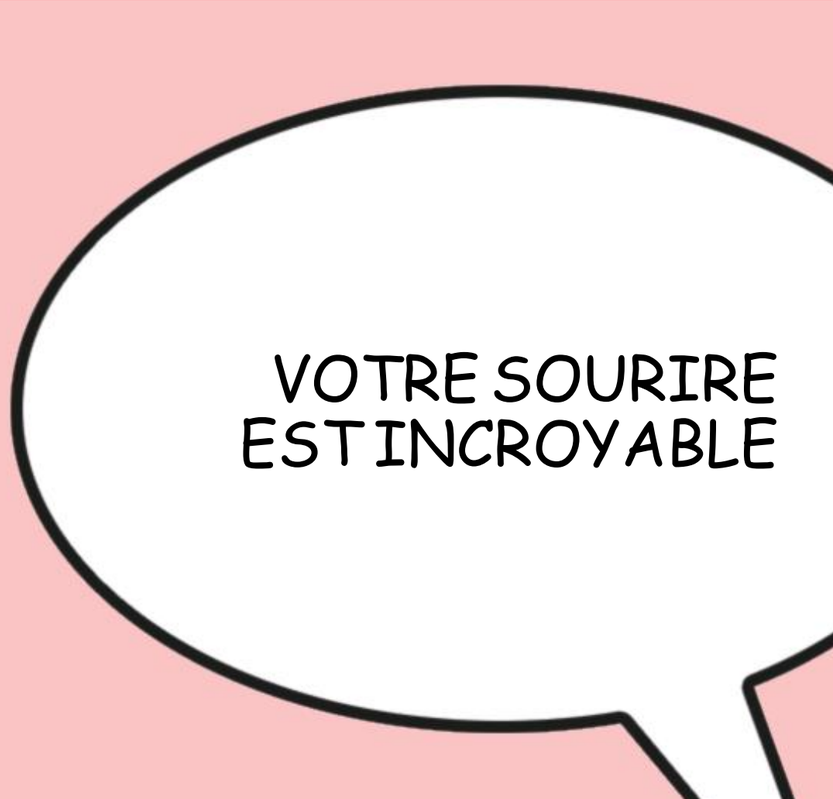
—

Saskia Noort is schrijver.

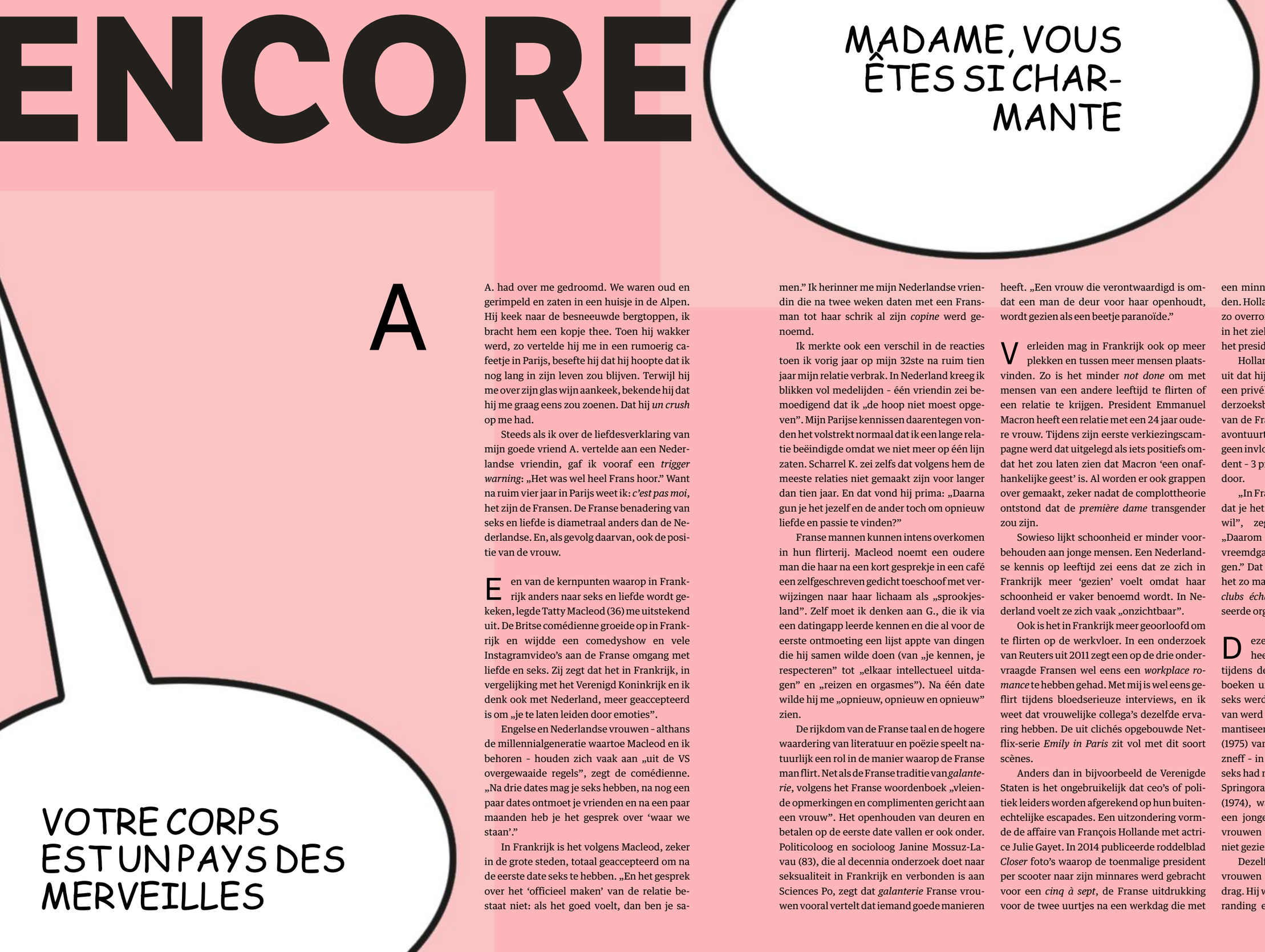

ENCORE

Franse liefde Rond liefde en seks is het in Frankrijk geaccepteerder om je te laten leiden door emoties, leerde correspondent *Floor Bouma*. Dat heeft ook

ENCORE ET

A. had over me gedroomd. We waren oud en gerimpeld en zaten in een huisje in de Alpen. Hij keek naar de besneeuwde bergtoppen, ik bracht hem een kopje thee. Toen hij wakker werd, zo vertelde hij me in een rumoerig cafeetje in Parijs, besefte hij dat hij hoopte dat ik nog lang in zijn leven zou blijven. Terwijl hij me over zijn glas wijn aankeek, bekende hij dat hij me graag eens zou zoenen. Dat hij *un crush* op me had.

Steeds als ik over de liefdesverklaring van mijn goede vriend A. vertelde aan een Nederlandse vriendin, gaf ik vooraf een *trigger warning*: „Het was wel heel Frans hoor.” Want na ruim vier jaar in Parijs weet ik: *c'est pas moi*, het zijn de Fransen. De Franse benadering van seks en liefde is diametraal anders dan de Nederlandse. En, als gevolg daarvan, ook de positie van de vrouw.

Een van de kernpunten waarop in Frankrijk anders naar seks en liefde wordt gekeken, legde Tatty Macleod (36) me uitstekend uit. De Britse comédienne groeide op in Frankrijk en wijdde een comedyshow en vele Instagramvideo's aan de Franse omgang met liefde en seks. Zij zegt dat het in Frankrijk, in vergelijking met het Verenigd Koninkrijk en ik denk ook met Nederland, meer geaccepteerd is om „je te laten leiden door emoties”.

Engelse en Nederlandse vrouwen - althans de millennialgeneratie waartoe Macleod en ik behoren - houden zich vaak aan „uit de VS overgewaaide regels”, zegt de comédienne. „Na drie dates mag je seks hebben, na nog een paar dates ontmoet je vrienden en na een paar maanden heb je het gesprek over 'waar we staan'.”

In Frankrijk is het volgens Macleod, zeker in de grote steden, totaal geaccepteerd om na de eerste date seks te hebben. „En het gesprek over het 'officieel maken' van de relatie bestaat niet: als het goed voelt, dan ben je samen.” Ik herinner me mijn Nederlandse vriendin die na twee weken daten met een Fransman tot haar schrik al zijn *copine* werd genoemd.

Ik merkte ook een verschil in de reacties toen ik vorig jaar op mijn 32ste na ruim tien jaar mijn relatie verbrak. In Nederland kreeg ik blikken vol medelijden - één vriendin zei bemoedigend dat ik „de hoop niet moest opgeven”. Mijn Parijse kennissen daarentegen vonden het volstrekt normaal dat ik een lange relatie beëindigde omdat we niet meer op één lijn zaten. Scharrel K. zei zelfs dat volgens hem de meeste relaties niet gemaakt zijn voor langer dan tien jaar. En dat vond hij prima: „Daarna gun je het jezelf en de ander toch om opnieuw liefde en passie te vinden?”

Franse mannen kunnen intens overkomen in hun flirterij. Macleod noemt een oudere man die haar na een kort gesprekje in een café een zelfgeschreven gedicht toeschoof met verwijzingen naar haar lichaam als „sprookjesland”. Zelf moet ik denken aan G., die ik via een datingapp leerde kennen en die al voor de eerste ontmoeting een lijst appte van dingen die hij samen wilde doen (van „je kennen, je respecteren” tot „elkaar intellectueel uitdagen” en „reizen en orgasmes”). Na één date wilde hij me „opnieuw, opnieuw en opnieuw” zien.

De rijkdom van de Franse taal en de hogere waardering van literatuur en poëzie speelt natuurlijk een rol in de manier waarop de Franse man flirt. Net als de Franse traditie van *galanterie*, volgens het Franse woordenboek „vleiende opmerkingen en complimenten gericht aan een vrouw”. Het openhouden van deuren en betalen op de eerste date vallen er ook onder. Politicoloog en socioloog Janine Mossuz-Lavau (83), die al decennia onderzoek doet naar seksualiteit in Frankrijk en verbonden is aan Sciences Po, zegt dat *galanterie* Franse vrouwen vooral vertelt dat iemand goede manieren heeft. „Een vrouw die verontwaardigd is omdat een man de deur voor haar openhoudt, wordt gezien als een beetje paranoïde.”

Verleiden mag in Frankrijk ook op meer plekken en tussen meer mensen plaatsvinden. Zo is het minder *not done* om met mensen van een andere leeftijd te flirten of een relatie te krijgen. President Emmanuel Macron heeft een relatie met een 24 jaar oudere vrouw. Tijdens zijn eerste verkiezingscampagne werd dat uitgelegd als iets positiefs omdat het zou laten zien dat Macron 'een onafhankelijke geest' is. Al worden er ook grappen over gemaakt, zeker nadat de complottheorie ontstond dat de *première dame* transgender zou zijn.

Sowieso lijkt schoonheid er minder voorbehouden aan jonge mensen. Een Nederlandse kennis op leeftijd zei eens dat ze zich in Frankrijk meer 'gezien' voelt omdat haar schoonheid er vaker benoemd wordt. In Nederland voelt ze zich vaak „onzichtbaar”.

Ook is het in Frankrijk meer geoorloofd om te flirten op de werkvloer. In een onderzoek van Reuters uit 2011 zegt een op de drie ondervraagde Fransen wel eens een *workplace romance* te hebben gehad. Met mij is wel eens geflirt tijdens bloedserieuze interviews, en ik weet dat vrouwelijke collega's dezelfde ervaring hebben. De uit clichés opgebouwde Netflix-serie *Emily in Paris* zit vol met dit soort scènes.

Anders dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten is het ongebruikelijk dat ceo's of politiek leiders worden afgerekend op hun buitenechtelijke escapades. Een uitzondering vormde de affaire van François Hollande met actrice Julie Gayet. In 2014 publiceerde roddelblad *Closer* foto's waarop de toenmalige president per scooter naar zijn minnares werd gebracht voor een *cinq à sept*, de Franse uitdrukking voor de twee uurtjes na een werkdag die met een minnaar of minnares doorgebracht worden. Hollandes partner Valérie Trierweiler was zo overrompeld door de berichtgeving dat ze in het ziekenhuis moest worden opgenomen, het presidentiële koppel ging uit elkaar.

Hollande legde aan het Amerikaanse *Time* uit dat hij net als ieder ander „recht heeft op een privéleven”. Volgens een peiling van onderzoeksbureau IFOP was meer dan driekwart van de Fransen het met hem eens: Hollandes avontuurtjes waren „een privékwestie” die geen invloed had op hun oordeel over de president - 3 procent vond Hollande er zelfs leuker door.

„In Frankrijk vindt men over het algemeen dat je het recht hebt te leven zoals je dat zelf wil”, zegt onderzoekster Mossuz-Lavau. „Daarom is er weinig verontwaardiging over vreemdgaan en andere seksuele uitspattingen.” Dat verklaart volgens haar ook waarom het zo makkelijk is om in grote Franse steden *clubs échangistes* (parenclubs) en georganiseerde orgies te vinden.

Deze libertijnse kijk op liefde en seks heeft ook een schaduwzijde. Zo werden tijdens de seksuele revolutie van 1968 veel boeken uitgebracht waarin nogal grenzeloze seks werd gepropageerd. In de nasleep daarvan werd seks met minderjarige meisjes geromantiseerd in het essay *Les moins de seize ans* (1975) van de gevierde schrijver Gabriel Matzneff - in 2020 kwam uit dat hij destijds ook seks had met een 14-jarige, schrijfster Vanessa Springora. Ook de cultfilm *Les Valseuses* (1974), waarin steracteur Gérard Depardieu een jongeman speelt die zich vergrijpt aan vrouwen die hij tegenkomt, werd lange tijd niet gezien als problematisch.

Dezelfde Depardieu is inmiddels door veel vrouwen beschuldigd van seksueel wangedrag. Hij werd vorig jaar veroordeeld voor aanranding en naar verwachting komt er ›

ENCORE

‹ nog een verkrachtingszaak tegen hem aan.

En in haar boek *La vie sexuelle de Catherine M.* (2001) beschreef kunstcritica Catherine Millet hoe zij seks had met een eindeloze lijst mannen, vaak meerdere tegelijk. Hoewel ze in 2008 in *Jour de souffrance* een boekje opendeed over de keerzijde van dit leven als *libertine* - ongezonde jaloezie, ontwrichtende psychische crises - zei ze in 2017 in een interview dat ze het jammer vond dat ze nooit verkracht was, omdat ze dan had kunnen bewijzen dat je daar overheen kunt komen.

De aan onderzoeksinstituut CNRS verbonden antropoloog Mélanie Gourarier stelt dat 1968 in Frankrijk vaak wordt gepresenteerd als „een moment van seksuele bevrijding voor vrouwen", terwijl de 'seksuele revolutie' juist de mannelijke dominantie in de samenleving versterkte. „Je hoeft alleen maar naar de beeldcultuur en de boeken uit die tijd te kijken om te beseffen dat het ging om het vrije verkeer van vrouwen tussen mannen. Ook werden relaties tussen jonge meisjes en volwassen mannen, zelfs incestueuze relaties, genormaliseerd en zelfs als aantrekkelijk voorgesteld."

In 2011 leek er iets te kantelen toen uitkwam dat IMF-baas Dominique Strauss-Kahn zich had vergrepen aan een medewerkster van een New Yorks hotel, waarna bovendien bleek dat hij seksfeesten organiseerde en een netwerk van mannen om zich heen had die prostituees voor hem regelden. (Met de hotelmedewerkster trof 'DSK' een schikking; in 2015 werd hij wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken in de prostitutiezaak.)

Hierna spraken meer Franse vrouwen zich uit over seksueel wangedrag door machtige mannen. Zo leidde de DSK-zaak tot het aftreden van een minister die vrouwen had betast en beklaagden vrouwelijke politici zich over de „ontzettend gore grappen" die gemaakt werden in het Franse parlement.

Dat er nog geen sprake was van een echte maatschappelijke draai, bleek in 2017 toen in de VS de #MeToo-beweging ontstond na onthullingen over het grootschalige misbruik door filmregisseur Harvey Weinstein. Deze wereldwijde beweging kwam in Frankrijk maar moeizaam van de grond. In *Le Monde* deed een groep bekende Françaises, onder wie Catherine Millet en actrice Catherine Deneuve, zelfs een oproep tot het beschermen van „de vrijheid om lastig te vallen" omdat die „onmisbaar zou zijn voor de seksuele vrijheid".

En nog steeds kunnen bekende Franse mannen die van seksueel misbruik worden beschuldigd, op steun rekenen. Zo nam president Macron het eind 2023 op voor acteur Gérard Depardieu door op tv te stellen dat hij „Frankrijk trots maakt". Presidentsvrouw Brigitte Macron verdedigde komiek Ary Abittan - ze noemde feministische activisten die zijn show hadden verstoord „*sales connes*" (vuile teven).

Ook opvallend was de stilte die volgde toen actrice Judith Godrèche zich in 2024 publiekelijk uitsprak over misbruik van kindactrices in de Franse cinéma. Toen zij een tiener was vergrepen twee veel oudere regisseurs zich aan Godrèche (beiden ontkennen), terwijl collega's wegkeken. Een van de twee maakte de film *La fille de 15 ans* (1989), waarin de 15-jarige Godrèche als een begeerlijke jonge vrouw wordt neergezet op wie de vader van haar vriendje verliefd wordt. Godrèche vertelde me tijdens een interview dat ze dacht dat vooral gezwegen wordt omdat praten over seksueel wangedrag wordt gezien als uit de VS overgewaaid „woke-gedoe".

Toch heeft #MeToo ook in Frankrijk impact gehad. In het onderzoeksboek *La sexualité qui vient* (De seksualiteit die eraan komt, 2025) beschrijft de in Frankrijk wonende Zweedse sociologe Marie Bergström (44) dat de beweging „een langere politieke, sociale en culturele transformatie" heeft ingezet. Dankzij #MeToo werd consent een breed gedeelde norm en gingen veel meer vrouwen en andere slachtoffers van seksueel geweld zich uitspreken. Ook werden artikelen, uitzendingen, podcasts en socialemedia-accounts over thema's als consent, seksueel plezier en vrouw-zijn in een patriarchale samenleving gemeengoed.

#MeToo beïnvloedde de manier waarop de jongste generatie naar seks en liefde kijkt, zegt Naomi Titti (26), maakster van de podcasts *Les Couilles sur la Table* (de ballen op tafel, over mannelijkheid) en *Le Coeur sur la Table* (het hart op tafel, over liefde en seks): „Toen #MeToo uitbrak, was mijn generatie op de leeftijd dat we bezig waren onszelf te ontdekken, voor te stellen hoe onze seksualiteit eruit zou zien, hoe we ons verhouden tot anderen. We hebben daarbij de waarden van #MeToo vanaf het begin in praktijk kunnen brengen."

Dat oudere landgenotes het negen jaar geleden opnamen voor „het recht om lastig te vallen" verklaart ze vanuit hun maatschappelijke positie. „Het waren vrouwen op leeftijd uit de culturele bourgeoisie. Zij danken hun geprivilegieerde positie mede aan het feit dat ze decennialang wangedrag hebben getolereerd. Dat erkennen is moeilijk en kan hen hun positie kosten."

Er zijn meer veranderingen. Uit Bergströms onderzoek blijkt dat jonge Françaises „steeds zichtbaarder en zelfstandiger zijn geworden in alle delen van de samenleving, ook in de privésfeer. Ze laten niet meer toe dat ze alleen als seksobject worden gezien en nemen steeds meer afstand van traditionele rolpatronen." Wat helpt is dat Franse vrouwen relatief vaak financieel onafhankelijk zijn: nog geen 30 procent van de Franse vrouwen werkt parttime, in Nederland ruim 65 procent.

Dit alles draagt bij aan de recente ontwikkelingen op liefdesgebied: vooral de jongste generatie Fransen heeft meer bedpartners, is vaker vrijgezel, en kent een breed scala aan relatievormen: van een *plan cul* (bootycall) tot 'vrienden met een extraatje'. Ook identificeren meer jongeren - vooral meiden - zich als homo-, bi of panseksueel.

In het Parijse nachtleven zie ik vaker dan in Nederland mannen met mannen zoenen en vrouwen met vrouwen. Een Nederlandse kennis die op mannen valt en Parijs goed kent, zegt ook dat Fransen die op papier heteroseksueel zijn, makkelijker experimenteren met mannen dan Nederlanders. „Nederlanders zijn progressief, Fransen liberaal", concludeert hij.

En waar *galanterie* een onwrikbaar onderdeel van de Franse cultuur leek, wordt dat voor de jongste generatie minder vanzelfsprekend. „Er is een kleine minderheid ontstaan die galanterie seksistisch, discriminerend vindt omdat ze het zien als een teken dat vrouwen minderwaardig zouden zijn", zegt onderzoekster Mossuz-Lavau. Vooral op de werkvloer worden opmerkingen over uiterlijk minder geaccepteerd. Titti: „Van vrouwen van veertig, vijftig hoor ik dat ze op mijn leeftijd continu opmerkingen over hun uiterlijk krijgen van mannelijke collega's. Destijds konden zij dat nergens aankaarten omdat het normaal werd bevonden of werd gebagatelliseerd." In de meeste Franse bedrijven zou dat nu niet meer kunnen, denkt Titti. „Er is meer bewustzijn gekomen."

Ze noemt ook het schandaal rond Dominique Strauss-Kahn. „De manier waarop Franse media over die rechtszaak schreven, was dramatisch" - in de podcast *Shame on You* blikken twee journalisten terug: ze vonden dat ze te veel het perspectief van de dader volgden en ten onrechte de verklaringen van het slachtoffer in twijfel trokken. „Nu zie ik dat niet meer gebeuren."

Het volgende schandaal rondom een bekende Fransman is overigens ophanden: acteur Patrick Bruel wordt door meerdere vrouwen in België en Frankrijk beschuldigd van seksueel geweld.

De meest recente en invloedrijke zaak was die rond Gisèle Pelicot, die een decennium lang werd gedrogeerd en verkracht door haar eigen echtgenoot en tientallen andere mannen die hij online had ontmoet. De rechtszaak leidde eind 2024 tot grote commotie - wereldwijd werd Pelicot een feministisch icoon omdat zij had besloten de rechtszaak in het openbaar te laten plaatsvinden en daarmee „de schaamte van kant" deed wisselen.

Deze zaak had tot gevolg dat eind 2025 in de Franse wet werd opgenomen dat voor alle seksuele handelingen toestemming moet worden gegeven, ook kwam er meer aandacht voor het thema drogering en meer geld voor slachtofferhulp. En weer gingen meer vrouwen praten over het seksuele geweld dat zijzelf hebben meegemaakt: Gisèle Pelicot vertelde me tijdens een interview dat ze duizenden brieven kreeg van vrouwen die, soms voor het eerst, hun eigen pijn deelden. Tijdens de rechtszaak riepen ook tweehonderd progressieve Fransmannen in de linkse krant *Libération* alle mannen op tot zelfreflectie omdat „alle mannen profiteren van een systeem waarin vrouwen worden gedomineerd".

Toch moet de impact van zowel de zaak-Pelicot als de #MeToo-beweging gerelativeerd worden, zegt antropoloog Gourarier. „Die zaken hebben zeker impact, maar ze maken niet ineens een einde aan het patriarchaat."

Voorlopig moeten we het dus nog even met dat patriarchaat zien te rooien. Hoewel er natuurlijk uitzonderingen zijn: zo is mijn vriend A. (van de liefdesverklaring) een echte *homme déconstruit*, zoals de Fransen dat noemen: een man die zich bewust is geworden van patriarchale patronen en traditionele mannelijkheid actief bevraagt. Maar dat betekent dus níét dat hij zijn poëtische flirterij hoeft op te geven.

Niet lang na het moment met A. moest ik vanwege privéomstandigheden weer vaker in Nederland zijn. En dus keerde ik noodgedwongen terug op de Nederlandse datingmarkt. Dat was wennen. Toen ik op een datingapp aan ene J. vroeg waarom hij naar rechts had geswipet, zei hij: „Gewoon, omdat ik je lekker vond." En waar hij naar op zoek was? „Seks."

Dat zijn we allemaal weleens, maar in Frankrijk weten ze het zoveel mooier te verpakken.

HERMÈS
PARIS

chains and tides

Hermès, crossing horizons

Publicité ETNous

IEDEREEN KAN EEN FRANSE VROUW ZIJN

Als er een nieuwe *drop* van het Franse Sézane in de app komt, zitten vrouwen over de hele wereld al klaar. „Je weet hoe snel dingen uitverkocht raken.”

Door
Nathalie Wouters

E

Elke zondagochtend opent Lisa Goudsmit de Sézane-app op haar telefoon. Bijna elke week komen om negen uur nieuwe producten online, en die wil ze niet missen. Alle kledingstukken en accessoires van Sézane worden in oplage gemaakt. Als ze eenmaal op zijn, komen ze nooit meer terug. Een paar dagen van tevoren krijgt ze per mail vast een lookbook opgestuurd. „Dat roept hebberigheid op. Zeker als je weet hoe snel dingen uitverkocht raken.”

Goudsmit (39), ‘head of lifestyle & channel strategy’ bij het tijdschrift *Linda*, draagt elke dag wel iets van Sézane. In haar kast hangen vesten, truien, jasjes, bloesjes, schoenen en tassen van het merk. „Je hebt ook diehard fans die op Instagram bestuderen wat influencers dragen”, zegt ze. „Influencers krijgen dingen vaak al eerder toegestuurd, en zo kunnen ze voorspellen wat over een paar weken online komt. Zo obsessief ben ik nou ook weer niet.”

Weinig hedendaagse modemerken hebben zulke fanatieke fans als het Franse Sézane, met een omzet van bijna een half miljard euro in 2024 een van de grootste modesuccessen van deze eeuw. Véél groter dan vergelijkbare Franse merken als Rouje (23 miljoen euro), Balzac Paris (24 miljoen) en Musier (4 miljoen). Sézane heeft 5,7 miljoen volgers (of ‘Sézanettes’ zoals fans zichzelf noemen) op Instagram, voor de 25 Sézane-boetieks in Europa en de Verenigde Staten staan permanent rijen en er zijn tientallen groepen op Reddit en Facebook (zoals ‘Sezane IRL’ met 47.000 leden) waar fans foto’s met elkaar delen van hoe kledingstukken vallen.

‘WANNEER DENK JE: IN DEZE KLEREN VOEL IK ME EEN SPAANSE? OF EEN PORTUGESE? NOOIT’

#SEZANELOVERS

Wie op #sezanelovers zoekt (bijna een half miljoen hits op Instagram, via de hashtag verloot Sézane elke dag een voucher van 100 euro), ziet vooral trenchcoat ‘Clyde’ met z’n geblokte voering vaak langskomen. Die wordt steeds opnieuw gelanceerd in net andere kleurencombinaties. Net als vest ‘Gaspard’, dat achterstevoren gedragen kan worden en al bijna tien jaar bestaat.

Ook typisch Sézane: rieten tassen. Tops van kant of broderie (er staan er momenteel 87 in de webshop). Gebreide truien (Taylor Swift, Meghan Markle en Anne Hathaway hebben ze). Overhemden, altijd gedragen met de mouwen nonchalant opgestroopt. Ballerina’s. Spijkerbroeken met een vintage uitstraling.

„De kleren van Sézane zijn tijdloos, maar nooit saai”, zegt neuroloog Emma van Kessel (37), die Sézane naar „elke denkbare gelegenheid” draagt. „Je kunt er lang mee doen, want de stoffen blijven mooi. En je voelt je er sophisticated in. Zelfs een ieniemini-jurkje waarvan je denkt ‘is dit een trui?’ is door de verfijnde stof en details als gouden knopen toch chic.” Ze heeft vooral veel bloezen van Sézane. Haar favoriete schoenen - wit-groen gestreepte sandalen met hakken - zijn ook van Sézane.

Ze heeft de Sézane-app, maar koopt het liefst in de grootste boetiek, die in het zeventiende arrondissement van Parijs. „Een vriendin van me woonde de afgelopen vijf jaar in Parijs en steeds als ik haar opzocht - twee keer per jaar - dan hoorde daar een bezoekje bij aan die winkel, in een prachtig Frans straatje met Franse balkonnetjes. Echt een beleving. Die vriendin werd er gek van om elke keer in de rij te staan.”

Als ze iets had gekocht dat ze toch niet vaak bleek te dragen, zette Van Kessel dat op Vinted. „Vaak was het binnen tien minuten verkocht, voor een goede prijs ook nog. Mensen ázen erop.”

TUSSENJAAR

Oprichter Morgane Sézalory - Sézane is een samentreksel van haar voor- en achternaam - had in 2004 een tussenjaar na de middelbare school toen ze vintage kleren begon te verkopen via eBay. Studeren kwam er nooit meer van, want na een paar jaar had ze een community opgebouwd die elke maand meteen toesloeg als ze haar maandelijkse drop van honderd kledingstukken online zette. Langzaam maar zeker begon ze ook zelfontworpen producten aan die drops toe te voegen. Ook die verkochten goed, en zo begon ze in 2013 Sézane, destijds het eerste Franse modemerk dat alleen online verkocht.

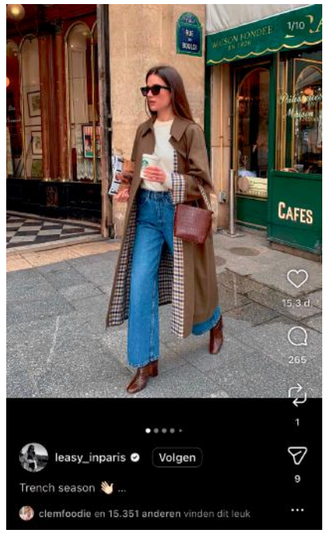
Sézane hoort tot het middensegment in de mode: geen fast fashion, ook geen luxury. Een spijkerbroek kost 120 euro, een overhemd 90 euro en een trenchcoat 265 euro, minder dan bij oudere Franse merken uit het tussensegment als Sandro, Maje en Isabel Marant. Door uitsluitend via eigen winkels en de webshop te verkopen, kan Sézane de prijzen lager houden dan merken die bij derden hangen.

Sézane, dat meestal natuurlijke materialen gebruikt, heeft een B Corp-certificering, en duurzaamheidskeurmerk waarvoor bedrijven aan vrij strenge eisen moeten voldoen op het gebied van sociale en ecologische impact. Maar bij Good On You, een onafhankelijk platform dat modemerken beoordeelt op duurzaamheid, arbeidsomstandigheden en dierenwelzijn is de score „*not good enough*”. Er is bijvoorbeeld „onvoldoende bewijs” dat Sézane werknemers een leefbaar loon betaalt of actie onderneemt om de biodiversiteit te beschermen. De materialen zijn volgens Good On You „deels” duurzaam.

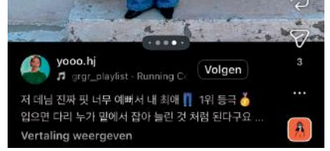

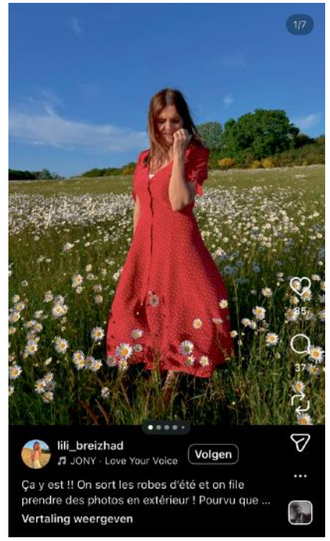

Foto’s van vrouwen in Sézane met de hashtag #sezanelovers op Instagram

BEELD INSTAGRAM

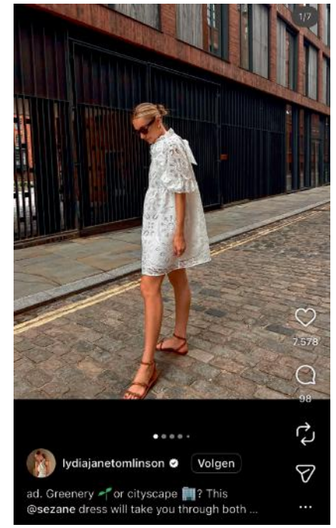

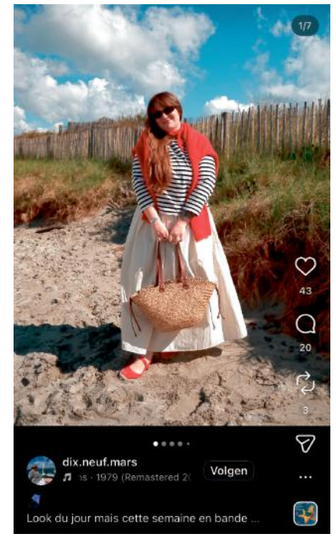

DE PARISIENNE VAN SÉZANE IS VOORAL ROMANTISCH: IN BLOEMETJESJURKEN EN GEHAAKTE TOPS ZIET ZE ERUIT ALSOF ZE EEN BOSJE BLOEMEN GAAT KOPEN

Begin dit jaar schreef het journalistieke modeplatform *Business of Fashion* dat *aspirational shoppers* (mensen die zichzelf af en toe een kleine luxe aankoop gunnen) hun aandacht hebben verlegd van luxemerken naar beter betaalbare merken. „Het middensegment wist te profiteren van de stijgende prijzen in de luxe-industrie en het gevoel dat daar weinig innovatie plaatsvindt. Krappere consumentenbudgetten speelden ook een rol."

„Je krijgt een luxe look voor een betaalbare prijs - op dat gebied komt Sézane echt als beste uit de bus als je het vergelijkt met concurrenten", zei retailanalist Krista Corrigan eerder al in *Business of Fashion*.

In 2022 en 2023 had Sézane een tijdelijke winkel in Amsterdam, zodat Nederlandse vrouwen hun maat konden leren kennen en daarna sneller online zouden bestellen. Die tactiek paste Sézane in zo'n twintig steden wereldwijd toe.

Er is inmiddels ook een mannenlijn (Octobre Editions), een kinderlijn (Petit Sézane) en een interieurlijn (Les Composantes). Sinds 2015 heeft Sézane investeerders, maar het meerderheidsbelang blijft in handen van Morgane Sézalory, die nog steeds ceo en creatief directeur is.

DUN EN WIT

De grootste troef van Sézane is dat het zo totaal en herkenbaar Frans is, in alles. Bij Sézane heet een winkel geen winkel, maar *appartement*. In de webshop heten de bestsellers *French heroes*. Bovenaan de Instagrambio staat *The Parisian Wardrobe*.

„Je hebt het idee dat je een beetje Parisienne bent als je Sézane aan hebt", zegt neuroloog Van Kessel. „Er is geen enkel ander land waarbij ik zo'n duidelijk beeld heb. Wanneer denk je nou: in deze kleren voel ik me een Spaanse? Of een Portugese? Nooit."

Al decennia worden boeken en artikelen in vrouwenbladen gepubliceerd over de Parisienne. Die kleedt zich in ogenschijnlijk simpele kleren als een vintage spijkerbroek met de precies goede tint verwassen blauw, een goed gesneden zwart jasje of een vintage ogende zomerjurk. Er wordt beweerd dat iedereen een Parisienne kan worden, áls je maar de juiste trenchcoat koopt. Dat ideaalbeeld is gebaseerd op vrouwen als wijlen Jane Birkin (die overigens Brits was), haar dochters Lou Doillon en Charlotte Gainsbourg, model en muzikant Caroline de Maigret en sixties-ster Françoise Hardy. Allemaal dun, wit en gezegend met lang, steil haar dat er op de juiste manier onverzorgd uitziet.

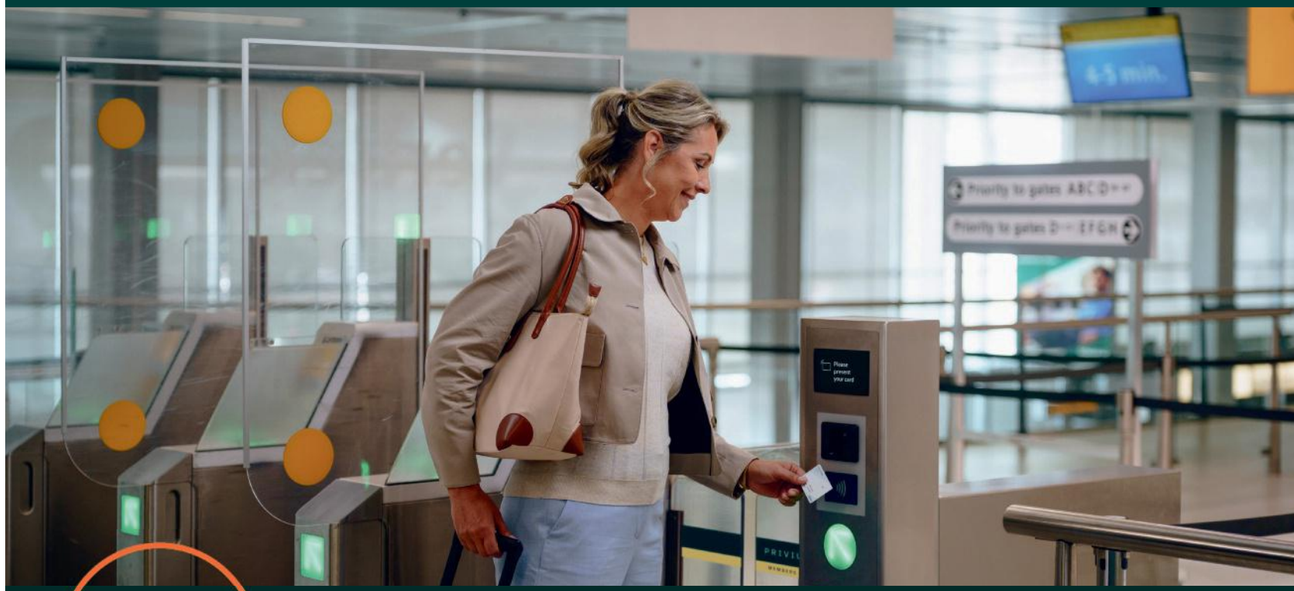
Begin deze eeuw lieten destijds populaire Franse tussenmerken als IRO, Zadig & Voltaire en The Kooples een meer rock-'n'-roll variant van de Parisienne zien: met de nadruk op skinny jeans, leren jasjes en enkellaarzen. De Parisienne van Sézane is vooral romantisch: in bloemetjesjurken en gehaakte tops ziet ze eruit alsof ze een bosje bloemen gaat kopen op de markt, of op het punt staat in een cabrio naar het zuiden te springen.

Dat je je in de kleren van Sézane een beetje Parisienne voelt is „een fijn gevoel", zegt Van Kessel. „Een Parijse vrouw ziet er moeiteloos chic uit. Ze gaat echt niet zoals Nederlandse moeders met een bakfiets door de regen fietsen: dat de kinderen lekker droog zitten en zijzelf helemaal nat en verwilderd op de fiets zit. Parijse vrouwen zorgen goed voor zichzelf."

Ook Kirsten van Lambalgen (23), junior inkoper bij een interieurbedrijf, vindt Sézane aantrekkelijk vanwege „die Franse uitstraling", zegt ze. „Chic, vrouwelijk en tegelijkertijd heel relaxed." Ze leerde het merk kennen toen ze tijdens een stage in 2023 een collega had die „groot fan" was. „Daarna zag ik het steeds vaker in de bladen en ben ik me erin gaan verdiepen." Inmiddels heeft ze zo'n twintig items, gekocht via de webshop of Vinted. De spijkerbroeken en schoenen draagt ze het vaakst. „Ik heb bij Sézane voor het eerst een paar ballerina's gekocht waar ik géén blaren van krijg."

Op haar verlanglijstje staat de Maia Basket, een grote rieten schoudertas. En nog één ander ding: „Hopelijk ooit een permanente Sézane-winkel in Nederland."

PRIVIUM
MEMBERS CLUB
Vlieg je regelmatig?
Ervaar het gevoel van Privium op Schiphol
✓ Parkeer direct naast de vertrekhal
✓ Bespaar tijd bij security en passeer binnen 10 seconden de grenspassage
✓ Werk of relax in onze lounges, inclusief eten en drinken

AMS Schiphol
schiphol.nl/privium

RIBBENS GEEFT DOOR

DE VORM KOMT EERST

Elke maand geeft *NRC Magazine* een gebruikt designvoorwerp weg. Deze maand: een champagneglas van Borek Sipek.

Door
Arjen Ribbens

Fotografie
Benning & Gladkova

H

Het modernistische ontwerpprincipe dat de vorm van een ontwerp een weerspiegeling is van de functie, met eenvoud en strakke lijnen als resultaat, was niet besteed aan Borek Sipek (1949-2016). De Tsjechische architect en ontwerper draaide het om en stelde de vorm voorop. Samen met de Franse ontwerper Philippe Starck verwierf Sipek in de jaren tachtig wereldfaam als de meest prominente vertegenwoordiger van de neobarok. Zijn uitbundig gedecoreerde glasobjecten en meubels vonden grif aftrek en grote musea stelden ze tentoon. Na een periode waarin het functionalisme de toon had bepaald, moet Sipeks uitbundigheid en hang naar ambachtelijk vertoon destijds voor velen als een bevrijding hebben gevoeld.
De Tsjech vierde zijn succes grotendeels vanuit Amsterdam. Toen de Russen in 1968 Praag binnenvielen, vluchtte de student meubelvormgeving naar Duitsland. In Hamburg volgde hij een opleiding tot architect, in Stuttgart daarna een studie filosofie. Voor de liefde verhuisde hij begin jaren tachtig naar Nederland.
Vrienden beschreven hem na zijn dood als een workaholic én een genereuze levensgenieter. Toen de Tsjechische president Václav Havel hem in 1993 vroeg de restauratie en herinrichting van de Praagse burcht te leiden en het budget van de regering ontoereikend bleek, stak Sipek de 100.000 gulden die hij als eerste winnaar van de Prins Bernhard Prijs voor Toegepaste Kunst en Architectuur had ontvangen in het project.
Het kristallen champagneglas 101 uit de jaren negentig is een kenmerkend Sipek-ontwerp: een exuberant, humorvol en ambachtelijk meesterwerkje, gemaakt door een Tsjechische glasblazer. Alterego, de designstudio die Sipek begin jaren tachtig in Amsterdam oprichtte, bood het glas op Marktplaats aan. Cris Ribbens (geen familie van mij) en Yolanda Wigleven, medewerkers van het eerste uur, verkopen de restvoorraad van de studio. De neobarok van Sipek is al jaren uit de mode, de resterende modellen gaan volgens Wigleven soms voor „Blokker-prijzen” weg.

Champagneglas

Tot **15 juni** kunt u via ribbensgeeftdoor@nrc.nl laten weten waarom u dit champagneglas wil hebben. De mooiste motivatie (maximaal 100 woorden) wint. In juli maken we de winnaar bekend.

Vaas

De *Egg Vase* van Marcel Wanders uit het vorige nummer gaat naar **Maya Rasker**: „Mijn man stierf op 22 januari 2026, en nu staat er een spuuglelijke urn in de hal. Vertwijfeld heb ik met het object door het huis gelopen. ‘Waar moet ik je nu laten?’, vroeg ik mijn man. ‘Je bent zo lelijk. Maar ik kan je moeilijk in de schuur zetten.’ Ik beloofde hem te wachten tot er iets moois op ons pad kwam. Dat kwam met de *Egg Vase*, zo knuffelbaar, zo vol leven.”

ZIN IN

Jacquemus, voorjaar 2026

FOTO GORUNWAY.COM

Cultuur, design, mode en ander vrolijks waar een redacteur van *NRC Magazine* zich op verheugt.

1

De laatste weken heb ik ontzettende zin om wit katoen te dragen. Om precies te zijn: een getailleerde top, een wijd uitlopende rok, een kaftan. Fris, zomers, tikje nostalgisch maar niet romantisch. Dat in de eerste zin van dit stukje niet het woord ‘opeens’ staat is niet voor niets, want het verlangen komt duidelijk ergens vandaan: de voorjaarscollectie van Jacquemus, een ontwerper met een uitgesproken Zuid-Franse stijl. Zijn zeer volumineuze witte rokken en knielange getailleerde kaftantops horen tot de aantrekkelijkste kledingstukken die ik de afgelopen tijd heb gezien.

2

Om niet een mens te worden dat steeds dezelfde dingen kookt, moet je (ik) af en toe je (mijn) best doen het repertoire uit te breiden. Geen betere manier dan de app van *New York Times Cooking*. Voer een willekeurig ingrediënt in, en er verschijnt een hele reeks recepten, zorgvuldig beoordeeld en becommentarieerd door lezers. Favorieten tot nu zijn de rodelinzensoep, de salade met tofu-misodressing en de hoisin-knoflooknoedels. Allemaal zo goed dat ik moet oppassen daar weer niet in te blijven hangen. (Gratis te downloaden voor *NRC*-abonnees)

3

En nu we toch bij *The New York Times* zijn: ook ik las Belle Burdens viral gegane verhaal over hoe ze na een huwelijk van twintig jaar van de ene op de andere dag werd verlaten. Dat stuk is uitgebreid tot een veelbesproken boek, *Strangers* (uitgeverij Penguin Random House), dat zich afspeelt in de meest geprivilegieerde kringen van de VS; Burden stamt af van de Vanderbilts en de Paleys. Weekblad *The New Yorker* onthulde onlangs dat Burden (nog) rijker is dan ze in haar boek doet voorkomen; dat ze in financiële problemen kwam na haar scheiding is op z’n minst overdreven. Niettemin: ik heb nu zoveel over het boek gehoord dat ik het wil lezen ook. De een haar scheiding is de ander haar strandboek.

Milou van Rossum

TOPTIEN

RESTAURANT

FOTO CHANTAL ARNTS

Sterrenkok Joris Bijdendijk rijdt geregeld naar Zuid-Frankrijk. Waar stopt hij om te eten?

Vier, vijf eenvoudige ingrediënten tot iets bijzonders smeden. Als hem dat als kok lukt, spreekt Joris Bijdendijk (42) van een meesterwerkje. Zijn meest recente kookboek, het in mei verschenen *Lekker zondag met Fred & Joris*, staat vol met zulke bijzondere recepten. Het boek is een co-productie met zijn vriend Freddy Tratlehner, beter bekend als zanger Vjèze Fur van De Jeugd van Tegenwoordig. De sterrenkok – Bijdendijk leidt Rijks en Wils, twee restaurants in Amsterdam met een Michelinster, plus het Wils Bakery Café – en de hobbykok koken al ruim tien jaar samen, op zondagen en tijdens gezamenlijke 'eetvakanties' met hun gezinnen

„Freddy zit niet zo gevangen in kookdogma's als ik. Als kok is hij net een kind", zegt Bijdendijk op het terras van Wils. In hun gezamenlijke keuken moet niets en mag alles. Die aanpak leidde bijvoorbeeld tot gesuikerd zeewier met aardbeien. En een met langoustine gevulde kwartel, een nieuwe *surf and turf*-combinatie (zee en land) die Bijdendijk bij Rijks op de menukaart zette, en die hij vervolgens zag opduiken bij andere restaurants.

Bij de drie restaurants die Bijdendijk als executive chef leidt, kunnen binnenkort „pardoes" nog wat „toegankelijke, chefs-gedreven buurtcafés" komen. Meer wil hij niet kwijt over zijn plannen, er moeten nog handtekeningen worden gezet. Wel wil hij vertellen over het zomerrestaurant in de buitenlucht dat eind juni opent bij boerderijwinkel Lindenhoff in Baambrugge. Vijf weekenden lang gaat hij daar op open vuur koken met ingrediënten uit de groentetuin en de slagerij van de horecaleverancier.

De vraag naar zijn favoriete restaurants langs de Autoroute du Soleil leidt tot keuzestress. Bijdendijk reed de route van Parijs naar Marseille vaak. De afgelopen jaren tijdens vakanties, eerder al heel regelmatig toen hij nog werkte bij Le Jardin des Sens, het tweesterrenrestaurant van de gebroeders Pourcel in Montpellier. Daar leerde hij de finesses van de Franse gastronomie, de keuken waarmee hij de meeste affiniteit heeft. Als je de Franse basistechnieken beheerst, schreef Bijdendijk in het twee jaar geleden verschenen kookboek *Chez Bijdendijk*, dan kun je uit elk ingrediënt het beste halen en daar vervolgens eindeloos mee variëren.

Bij Jardin des Sens leerde Bijdendijk ook zijn echtgenote Elsa kennen, de Française met wie hij twee zonen kreeg. Thuis in Amsterdam-Oost is de voertaal Frans.

Door
Arjen Ribbens

10

Chez Grand Youze

64 RUE DU FAUBOURG SAINT-MARTIN, PARIJS

FOTO CHAU CUONG LÊ

Joris Bijdendijk: „Wie in Parijs Franse klassiekers als foie gras en escargots wil eten, adviseer ik La Poule au Pot in de Rue Vauvilliers. Maar echt onderbelicht is de fantastische Afrikaanse *food scene* in Parijs. Ga naar Chez Grand Youze, tussen Gare de l'Est en Gare du Nord, een betaalbaar Ivoriaans restaurant met superlekker eten. Heel gezellig ook; lekker aanschuiven aan een lange tafel en bijvoorbeeld een gefrituurde vis eten. De bijzondere specerijen zorgen voor ongekende smaaksensaties. Neem *Dawadawa*, gemaakt van de pitten van de johannesbroodboom. Die knoertharde pitten worden gekookt, gedopt en dagenlang gefermenteerd. Dat resulteert in iets dat een beetje ruikt en smaakt als trassi, de gefermenteerde garnalenpasta die we kennen van de Indonesische keuken. Dawadawa is een bom van umami [de vijfde basissmaak naast zoet, zuur, zout en bitter]."

9

Chez Léon

20 RUE DES GODRANS, DIJON

„Ik maak in restaurants altijd foto's van de kaart, de gerechten en de rekening. [Pakt zijn telefoon.] De laatste keer bij Chez Léon at ik een bordje met vijf kakelverse coquilles, zwezerik in morillesaus met heerlijke gebakken stronken witlof, en toe een crêpe suzette, een driegangenmenu voor slechts 38 euro. Met de wijn kun je bij Léon wel uit de bocht vliegen. We dronken een Chambertin-Clos de Bèze, een grand cru de Bourgogne uit 2016. Die kostte een veelvoud van het eten voor ons vieren. Dat vind ik mooi: een restaurant dat wijn een podium geeft.

„Dijon staat bekend om zijn mosterd en cornichons [kleine augurken]. Van die cornichons gebruiken wij thuis treeën vol, die eten wij als pinda's. Ook de moeite waard is een bezoek aan de markt. Ga vooral langs bij het aardappelvrouwtje. Haar Charlottes zijn heerlijk romig."

8

La Maison du Colombier

1 RUE CHARLES CLOUTIER, BEAUNE

„Een restaurant dat voor 30, 40 euro menu's aanbiedt met de eerlijke, boerse Franse keuken. Een terrine de campagne met een goede laag gelei erop, een vol-au-vent, een gebraden kip. Maar dan de wijnkaart. Het was vakantie, we wilden het leven vieren en zijn daar de laatste keer compleet losgegaan met de wijnen. Het meest bijzondere was een fles Marie-Noëlle Ledru, een topchampagne die in 2016 voor het laatst is gemaakt en alleen nog op veilingen wordt aangeboden. Sommige restaurants hebben krankzinnig goede wijnen die je nergens kunt kopen. Bijvoorbeeld omdat de eigenaar bij bijzondere wijngaarden een allocatie heeft, en dus schaarse wijn toegewezen krijgt. Vergeleken met veilingprijzen zijn die wijnen vaak relatief betaalbaar.

„Ook de moeite waard in Beaune is een bezoek aan Fromagerie Alain Hess, de beste kaaswinkel die ik ken."

7

L'Auberge du Pont de Collonges

8 QUAI DE LA JONCHÈRE, COLLONGES-AU-MONT-D'OR

„Voor dit restaurant moet je even sparen: een zesgangenmenu met wijnarrangement kost zeker 300 euro. In L'Auberge du Pont de Collonges heeft de tijd stilgestaan. Oprichter Paul Bocuse [1926-2018] werd opgeleid door Fernand Point, de eerste driesterrenkok ooit, een man van 165 kilo die naar verluidt dagelijks een magnum champagne dronk en die te boek staat als de grondlegger van de *nouvelle cuisine* [de lichte, verfijnde, Franse kookstijl uit de jaren zestig en zeventig]. Kortom, culinaire geschiedenis.
„Mijn eerste date met Elsa, mijn vrouw, was in dit restaurant. Wat je bij Bocuse moet doen is een menu nemen met signatuurgerechten, zoals de truffelsoep. En als je dan toch in de buurt van Lyon bent, bezoek dan ook Les Halles de Lyon, de overdekte markt. Daar kun je heerlijk gebakken niertjes eten."

6

Le Comptoir du Colombier

270 CHEMIN DE MALOMBRE, MALATAVERNE

„Le Colombier is een fijn restaurant met een moderne keuken en een jonge chef die met lokale ingrediënten kookt. Montélimar is de stad van de noga, een van mijn favoriete snacks. Ik hou van eenvoudige, taaie noga die je moet breken. Een lastig product om zelf te maken. Onze patissier bij Rijks kan het gelukkig heel goed. Zijn noga presenteren we bij de koffie.
„Als ik met mijn gezin in zo'n bijzonder restaurant uit eten ga, zit ik niet met een professionele blik te kijken hoe zo'n restaurant reilt en zeilt. Ik wil altijd genieten. Met mijn zoon ben ik net naar Rome geweest. Daar zijn we op zoek gegaan naar een Romeinse delicatesse, naar *pasta pajata*. Die wordt gemaakt met de dunne darm van een lam dat alleen nog moedermelk heeft gehad. De gestremde melk in de darm wordt een soort kaasje. Echt verrukkelijk."

5

Restaurant des Fines Roches

1901 ROUTE DE SORGUES, CHÂTEAUNEUF-DU-PAPE

„Op een heuveltop, met uitzicht op de Mont Ventoux en omringd door de prestigieuze wijngaarden van Châteauneuf-du-Pape ligt dit bijzondere restaurant met oog voor de regionale tradities van de Provence en de Camargue. Het wordt aanbevolen door de Michelin-gids, maar het heeft geen ster.
„Ik ben er trots op dat Rijks en Wils wél een ster hebben. Voor een tweede ster moeten we nog verfijnder koken, nog meer vermaak voor het oog en de mond bieden, en nog meer gerechten op de kaart hebben die je nergens anders vindt. Of Rijks en Wils typische tweesterrenzaken zijn weet ik niet. Het zijn grote restaurants. Rijks is zes dagen per week open en daar kunnen we 130 couverts serveren. Bij Wils 80 couverts. Ik wil op een zo hoog mogelijk niveau een zo groot mogelijk publiek bedienen."

4

Maurice

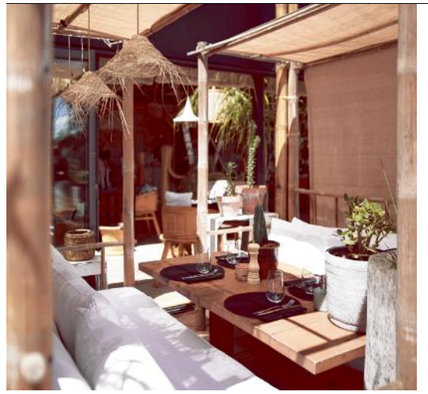

76 RUE DE LODI, MARSEILLE

„Met mijn gezin was ik onlangs een paar dagen in Marseille. Uiteraard hebben we bouillabaisse gegeten. Bij Chez Michel hebben ze een ijs-etalage waar je vissen kunt aanwijzen. Twintig minuten later kregen we ze geserveerd in onze vissoep. In Marseille heb je waanzinnig veel toegankelijke zaken met goede jonge chefs. We aten bij Ippon in de Rue Lulli, een menu met Marseillo-Japanse fusiongerechten voor 28 euro, rijstsoep met inktvis, dat soort dingen. Het hoogtepunt was restaurant Maurice, drie gangen voor 22 euro, en niet normaal zo goed. Boontjes, spruitjes en een worstje, spaghetti-pompoen met kaassoep, en waanzinnig lekkere frietjes. Hoe dat kan voor zulke prijzen? Een lage huur, seizoensproducten van de markt en een keuken waarin er alles aan wordt gedaan om zo toegankelijk mogelijk te koken.

3

Boem

253 AVENUE DU PONT DE PROVENCE, AIGUES-MORTES

„Boem combineert mediterraanse smaken met Aziatische invloeden. Dat resulteert in creatieve gerechten die het restaurant serveert in een gezellige boho-chic setting.
„Naar Aigues-Mortes ga je ook voor zijn bijzondere zout, fleur de sel. Daarmee kun je vlees, vis en groente op het laatste moment extra verfijning geven. Deze zoutsoort haalt niet alleen de smaak omhoog, met zijn fijne kristalstructuur knispert het ook tussen je kiezen. Omdat het enigszins vochtig is lost het namelijk niet op wanneer het over vochtig voedsel gestrooid wordt en vormt het een knapperig laagje. Fleur de sel wordt met de hand gewonnen in de *salins*, de zoutpannen van Aigues-Mortes. Het is de bovenste laag van het gekristalliseerde zout, de bloem van het zout."

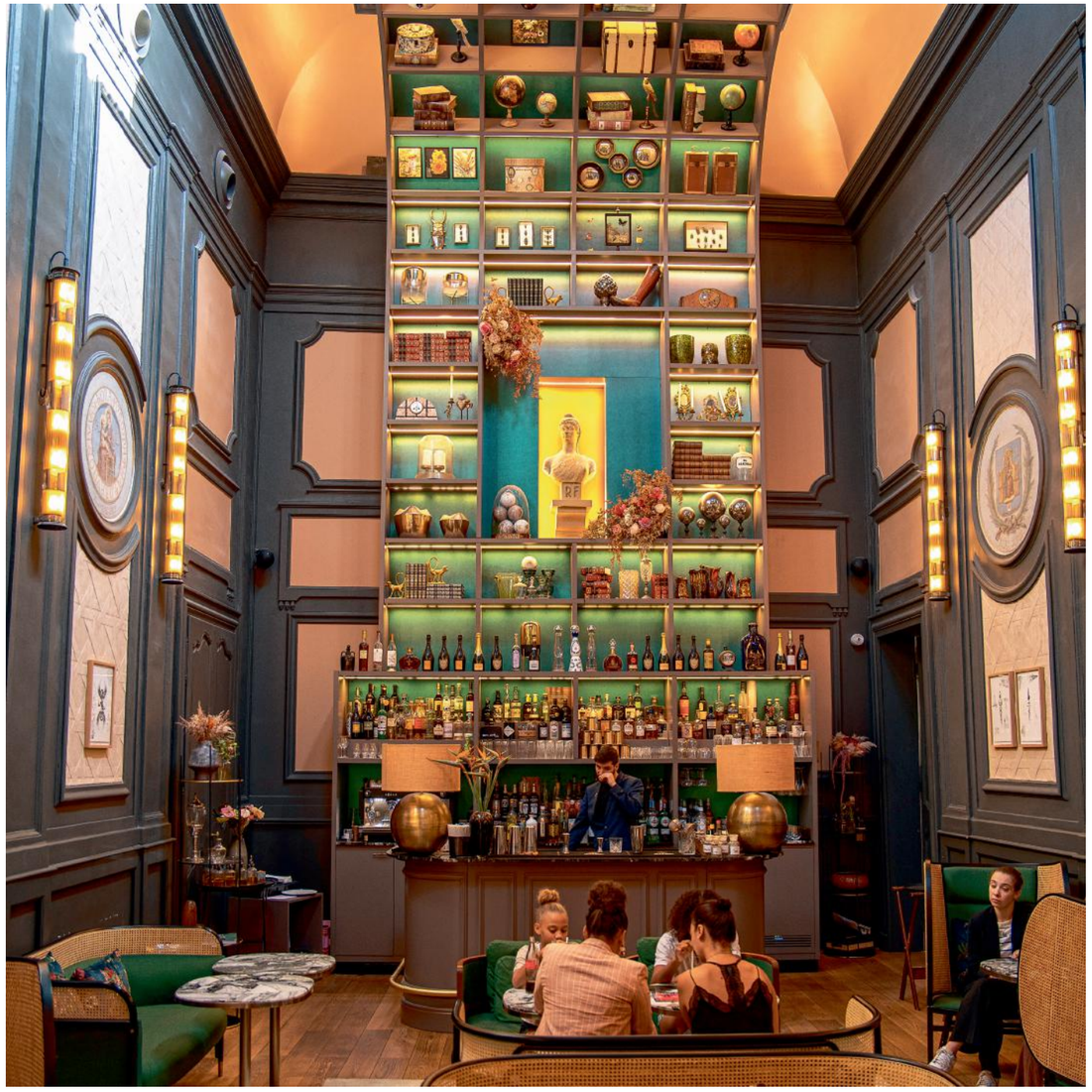
2

Chez François

8 QUAI GÉNÉRAL DURAND, SÈTE

„Toen ik in Montpellier werkte, ontbeet ik op mijn vrije ochtend soms met fruits de mer. Sète is een havenstadje met een waanzinnige vismarkt. Twee keer per dag komen de schepen met verse aanvoer aan wal. Verrukkelijke oesters en bakken met schelpdieren die nog klepperen van versheid. Sète heeft geweldige visrestaurants, zoals Chez François. Bestel er plaatselijke specialiteiten: pèche à la Sètoise, vis op de wijze van Sète. Of zo'n heerlijk inktvisstoofpotje. Je kunt daar ook een bijzonder weekdier krijgen dat haast niemand kent, de violet. Ziet eruit als een steen, maar is zacht. Als je erin knijpt zet het beestje zich schrap: hét moment om het middendoor te snijden. Vanbinnen oogt het als een knalgele oester. Smaakt ongelooflijk naar jodium, net als een zee-egel."

1

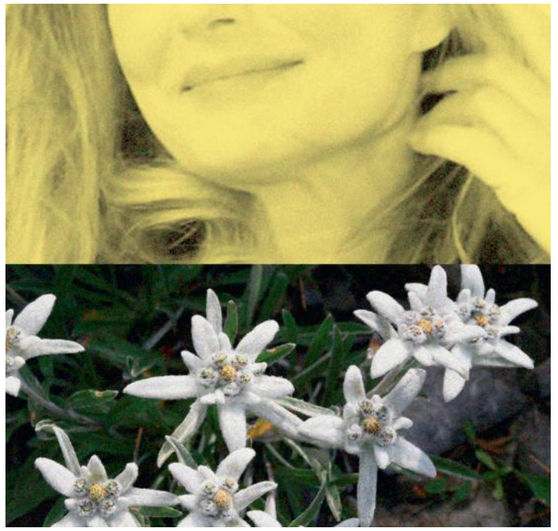
Jardin des Sens

PLACE DE LA CANOURGUE, MONTPELLIER

„In 2010, ik was 26, vertrok ik met veel bombarie uit Amsterdam. Ik zou wel even bij een van de dertig twee- of driesterrenrestaurants van Parijs gaan werken. Het lukte me niet eens om ergens een gesprek te krijgen, ik schaamde me dood. Ik reed door tot aan Montpellier, naar tweesterrenrestaurant Jardin des Sens, mijn laatste kans. Van de chef-kok mocht ik mijn cv achterlaten. Terug in Amsterdam kreeg ik een mailtje van hem, of ik me maar wilde melden, om half acht 's ochtends. De eerste drie maanden verliepen dramatisch. Maar tegen Kerst zag ik het licht en verstond ik ook beter wat de chef-kok zei. Die twee jaar in Montpellier werden een fantastische leerschool: de kok die ik nu ben is in Jardin des Sens gevormd. En ik ontmoette er Elsa. Zij kwam in de bediening werken. Het eerste wat ik tegen haar zei was: *Tu es ma femme, tu ne sais pas encore* – je weet nog niet dat je mijn vrouw wordt."

FOTO'S GETTY

DE VERGETEN GENERATIE

Vrouwen van de nuchtere 'Generatie Nix' worden nu pas ontdekt door de beautyindustrie.

Door
Esther Elligens

Illustratie
Martien ter Veen

MILLENNIALS KLAMPEN ZICH VAST AAN HUN 'WINGED' EYELINER, Gen Z krijgt niet genoeg van de 'clean girl aesthetic' en Boomers blijven trouw aan een veel te harde kleur lippenstift. En hoezo heeft de piepjonge Generatie Alpha een skincareroutine van tien stappen? We raken niet uitgepraat over de schoonheidsidealen van verschillende generaties, maar over één groep bleef het lang opvallend stil: Generatie X.

Deze generatie, ook wel 'Generatie Nix' of 'het vergeten middenkind' genoemd, staat bekend als nuchter en no-nonsense. Voor de beautyindustrie blijkbaar lang een reden om ze links te laten liggen. In campagnes zagen we óf piepjonge modellen – in 2018 werd Karlie Kloss op de lachwekkend jonge leeftijd van 25 het gezicht van de 'Revitalizing Supreme+'-anti-aginglijn van Estée Lauder – óf de echte silver foxes, zoals Jane Fonda op 68-jarige leeftijd voor L'Oréal Paris (2006) en Maye Musk op 69-jarige leeftijd voor CoverGirl (2017).

Maar vrouwen uit Gen X, die nu tussen de 45 en 61 zijn, lijken eindelijk ontdekt. L'Oréal Paris werkt nu met actrice Gillian Anderson (57), IT Cosmetics (onderdeel van L'Oréal) met actrice Jennie Garth (54) en Estée Lauder koos voor de Revitalizing-lijn het 61-jarige model Paulina Porizkova. De afgelopen jaren zijn er merken op de markt gekomen die zich expliciet richten op deze doelgroep, waaronder Womaness, YSE Beauty en Sarah Creal Beauty. Die bieden dan bijvoorbeeld 'neck revival kits', 'depuffing' oogcrèmes en eyeliners voor 'hooded eyes' aan, producten waar veertigplussers blijkbaar behoefte aan hebben.

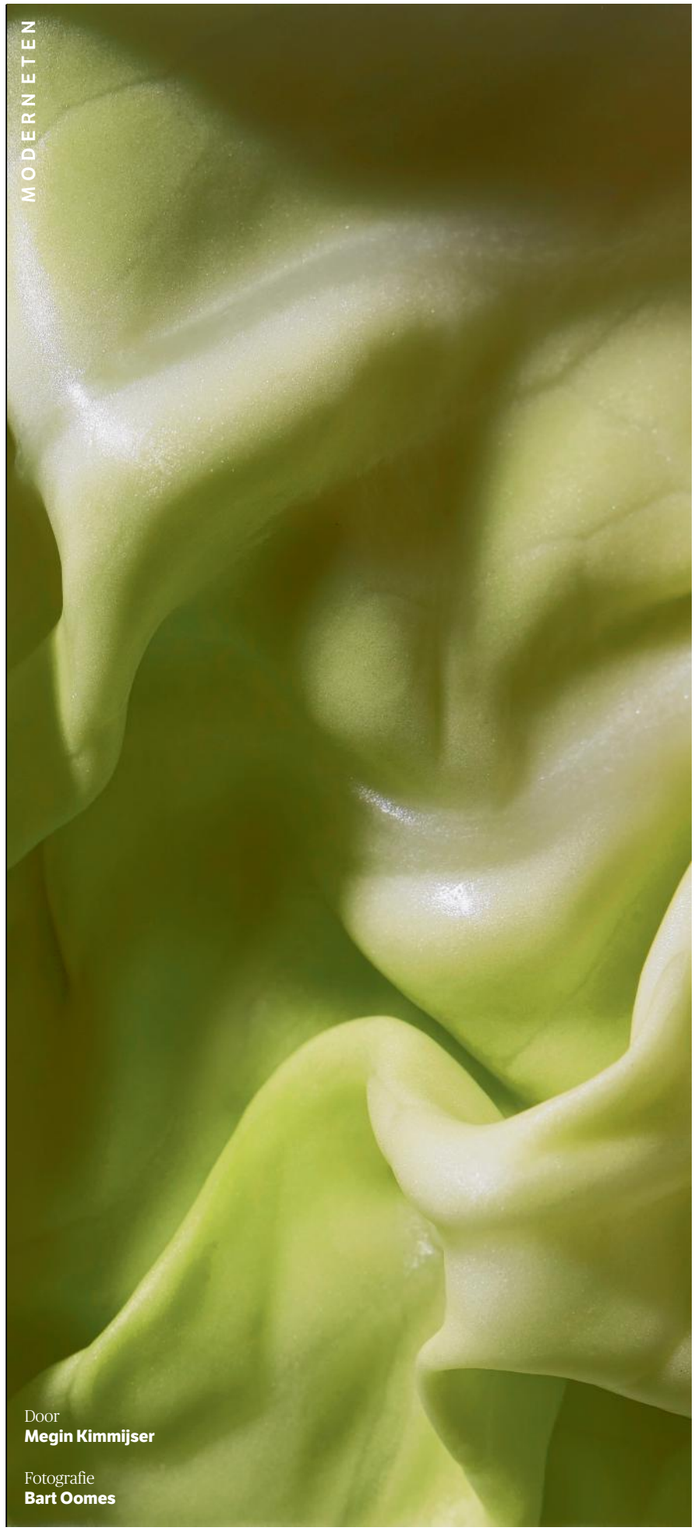
Dat merken nu ineens oog hebben voor de Gen X-vrouw komt overigens niet voort uit vriendelijkheid. Volgens een rapport van het internationale marktonderzoeksbureau NielsenIQ uit 2024 zit deze generatie op haar financiële piek en zal ze naar verwachting meer geld uitgeven aan skincare en make-up dan welke generatie ook.

Toch is de Gen X-vrouw nog niet overal goed vertegenwoordigd. „Op social media zie ik vooral jonge meiden die make-up promoten", zegt make-upartist en online marketeer Seliha Sarioglu, officieel met haar 43 jaar een oude millennial. Daarom begon ze vorig jaar haar eigen Instagram-pagina, waarop ze make-uptips geeft voor veertigplussers. Binnen drie maanden had ze 30.000 volgers. „Mijn generatie is niet opgegroeid met social media en heeft alles zelf moeten uitvinden."

Dat is soms te zien, zegt ze. Te veel foundation, harde eyeliner, blush te laag op de wangen, „terwijl je een ouder gezicht juist moet liften in plaats van verzwaren". En dat leer je niet van een twintigjarige influencer, vindt ze. „Vrouwen van mijn leeftijd willen er niet jonger uitzien. We hoeven niet te worden zoals Gen Z, maar we hoeven ook niet voor ze onder te doen."

Waarom zou ouder worden iets zijn wat je moet bestrijden, in plaats van omarmen, vroeg ook Michelle Lee, de hoofdredacteur van het Amerikaanse beautytijdschrift *Allure*, zich af. Daarom besloot ze in 2017 de term 'anti-aging' voorgoed uit het tijdschrift te schrappen. Ook The Body Shop veranderde in 2022 zijn bestverkopende lijn 'Drops of Youth' in simpelweg 'Edelweiss', na groeiende kritiek van de consument. Die verlangt niet langer naar 'youth', maar naar 'strength', aldus het cosmeticamerk.

Of zoals model Porizkova het zegt op Instagram: „In de jaren tachtig verkocht ik een visie van schoonheid die met jeugd werd geassocieerd. Mijn gezicht was een blank canvas. Maar ik had geen stem. Vandaag heb ik meningen, rimpels, een leven dat in mijn ogen te lezen valt – en ik wil dat het zichtbaar is."

In dumplings, gefermenteerd of als boeket: ***kool*** is terug

Door
Megin Kimmijser

Fotografie
Bart Oomes

Rodekool met appel, boerenkoolstamppot met rookworst en bloemkool met een snufje nootmuskaat. Weinig groenten zijn zo diep verankerd in de Nederlandse eetcultuur als kool. Daardoor staat die ook bekend als stoffig. In Frankrijk is *le chou* – de kool – zelfs de groente met de laagste culinaire status. Maar die reputatie verandert. Zo signaleerde Pinterest begin dit jaar een stijging in zoekopdrachten naar koolrecepten en kroonde *The New York Times* kool tot 'groente van 2026'.

Restaurant Choux in Amsterdam had deze winter een pithivier – een hartige bladerdeegtaart – met savooiekool op de kaart. De restanten van de savooiekool zijn gefermenteerd en verwerkt tot een schuimige saus, die nu te proeven is op het lentemenu. Restaurant Kamer in Amsterdam serveert een zachte aardappelsoep met knapperige palmkool, en bij restaurant De Nieuwe Winkel in Nijmegen was afgelopen zomer een gerecht met lichtgerookte bloemkoolstronk te proeven.

Kool is een verzamelnaam voor een grote familie bladgroenten, die onderling verschillen in smaak. Vers zijn witte kool en spitskool zoet, rodekool en boerenkool juist bitter. Gegrild krijgt witte kool een nootachtige smaak. „Maar je kunt het ook fermenteren tot zuur, het sap inkoken tot een zoet glazuur of drogen tot een umamirijk poeder", zegt Dirk Groeneveld (29), chef van restaurant Choux. „Kool is veelzijdig, en dat maakt het een aantrekkelijke groente voor chefs."

De waardering van kool reikt verder. Modehuis Burberry gebruikt de groente in campagnebeelden, bij de Bijenkorf koop je keramieken schalen die doen denken aan koolbladeren. Wie eens iets anders op tafel wil dan bloemen, kan net als kunstenaar Laila Gohar rode boerenkool gebruiken. De groente gedijt goed in Nederland, na een uitzonderlijk goed groei-jaar kregen veel boeren in januari te maken met een overschot. Ook boer Tycho Staat (26) van Stadsboerderij Almere oogstte afgelopen winter ruim tweehonderd ton extra witte kolen. Kool is makkelijk te telen, wat zorgt voor lage prijzen, en dat voedt de populariteit, denkt Staat. „Niet voor niets zeggen we: het groeit als kool."

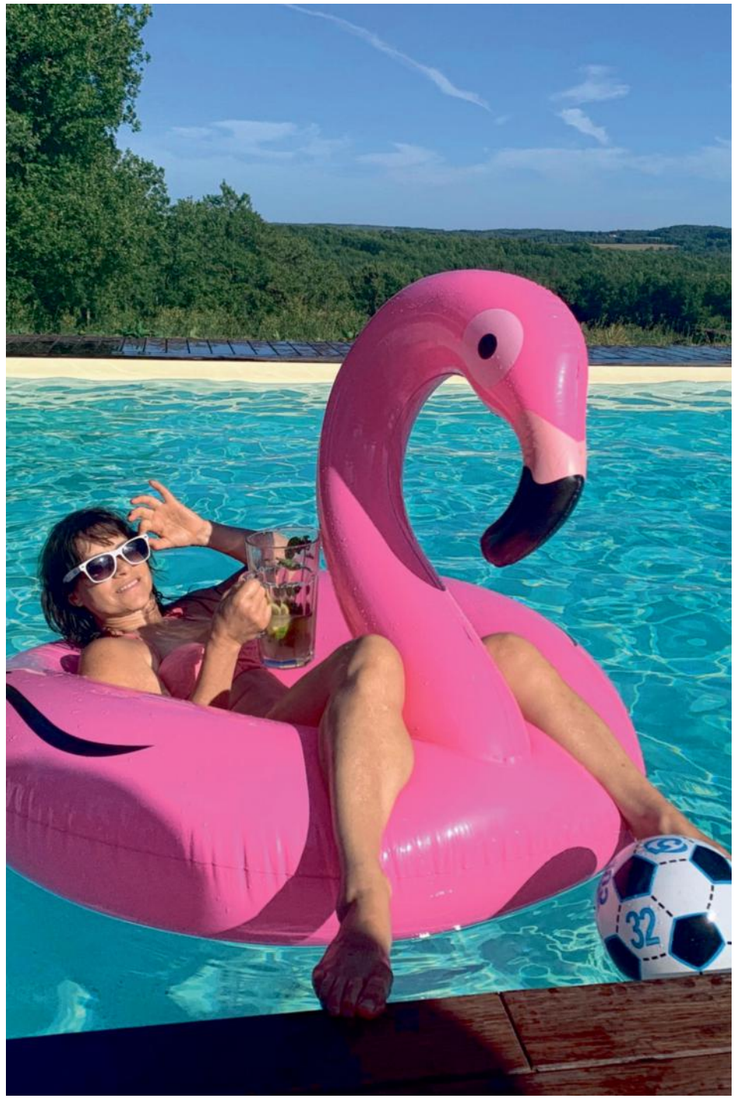
Gegrilde spitskool met misosaus
Snijd 1 spitskool in kwarten, bestrijk met 2 el olie en gril 10-15 min tot zacht en licht geblakerd. Meng 2 el miso, 1 el honing, 1 el sojasaus en 1 tl rijstazijn met een scheutje water tot een gladde saus. Lepel de saus over de warme kool en garneer met sesamzaad.

Wittekooldumplings
Blancheer 8-10 grote koolbladeren 1-2 minuten, spoel koud en dep droog. Fruit sjalot, knoflook, bosui en gember, voeg 200 g gehakt (of tofu) toe en bak kort, roer fijngesneden witte kool en 2 el sojasaus erdoor. Schep de vulling op de bladeren, vouw dicht tot pakketjes en stoom of bak ze.

Play Every Day met de perfecte shorts van MR MARVIS. Dit seizoen introduceren we The Short Weekenders: shorts van canvas met een iets kortere fit voor een ontspannen look. Ontdek ook vertrouwde favorieten zoals The Originals – 10 jaar en nog altijd favoriet – of ga voor The Short Terries in nieuwe kleuren. Maak de look compleet met onze polo's, overhemden en truien. Tijdloos design, gemaakt in Portugal. Shop nu op **mrmarvis.com** of in een van de MR MARVIS winkels.

Certified B Corporation

ZO LEKKER KALM

Zangeres Ellen ten Damme (58) verblijft vier maanden per jaar op haar landgoed in de Dordogne. „Ik rijd rond op de tractor en ga in vieze kleren naar het café. Dat voelt heel vertrouwd.”

Door
Milou van Rossum

ELLEN TEN DAMME WAS ELF JAAR GELEDEN OP ZOEK NAAR EEN „BUITENVERBLIJF” OP DE WADDENEILANDEN, toen ze hoorde dat kennissen hun huis in de Dordogne te koop hadden gezet. Uit nieuwsgierigheid ging ze kijken, en ze was meteen verkocht. „Maar toen wilden ze het opeens niet meer verkopen. Ik ben in de omgeving gaan zoeken naar iets vergelijkbaars, heb een bod gedaan en opeens had ik het.”

Het, dat is geen huis, maar een landgoed: tien hectare grond met een grote boerderij, twee kleinere huizen, een grote schuur en zes kleinere. Het zwembad liet ze zelf aanleggen. „Het klinkt allemaal heel gewichtig, maar het is gewoon een oude zooi, natuurlijk.” Idyllisch, dat wel: „Eigenlijk alles wat je je voorstelt bij een boerderij in Zuid-Frankrijk. Lange tafels onder bomen, fruit en noten uit de tuin. Er zit ook een bosje bij. Af en toe valt er een boom om en dan zaag je hout voor de open haard. Ik rijd rond op de tractor en ga in vieze kleren naar het café. Voor mij voelt dat heel vertrouwd. Ik kom uit de Achterhoek, ik speelde vroeger altijd op de boerderij.”

„Je kan daar natuurlijk ook een boerderij hebben”, zegt ze. „Maar dat is toch anders. Het is maar een dag rijden naar de Dordogne, maar het heeft wel echt iets buitenlands. Op vrijdagochtend eet ik oesters op de markt.”

Zo’n vier maanden per jaar is ze in Frankrijk, waar ze probeert zo min mogelijk te werken. „In Nederland ben ik altijd aan het werk.” Om haar Frans op te vijzelen – „als je geen Frans spreekt, hoor je niet bij de locals” – begon ze in het Frans te zingen. „Ook om wat Franse nummers te hebben. Als mensen weten dat je muzikant bent, moet je altijd wat doen.” Afgelopen zomer gaf ze in haar grote schuur een concert waar vierhonderd mensen uit het dorp op afkwamen. „Het was wel weer een beetje werk, maar het was geweldig. De buren deden de catering, andere buren zetten de bankjes klaar en hielpen met het licht.”

Ten Damme, die net de single ‘Rare dingen’ heeft uitgebracht, heeft vaak gasten in Frankrijk, onder wie het stel dat hun huis eerst wel en toen niet wilde verkopen en dat later toch deed. „Soms zeg ik nee, want anders ben ik alleen maar aan het entertainen en helpen – dat ga ik automatisch doen als er mensen zijn. Eigenlijk is het het beste om er samen met mijn vriend te zijn. Zo lekker kalm.”

Naast haar huis in Amsterdam en haar boerderij in Frankrijk heeft Ten Damme nog een boshuisje in de buurt van Nijmegen en een studio in Wormerveer. „Als je oud bent en je hele leven hebt gewerkt, heb je allerlei dingen”, zegt ze. „Maar het is ook een hoop gedoe, want met zestig kranen en tien koelkasten is er altijd wel iets kapot. Met het zwembad is altijd iets aan de hand. Ik heb geleerd veel zelf op te lossen, maar ik weet dat ik het daarom op een gegeven moment weer zal wegdoen. En dat vind ik ook prima.”

Joe’s Wool Linen Shirt Casual combineert de zomerse elegantie van linnen met de praktische voordelen van wol.
Het shirt kreukt minder, wordt niet vaal en behoudt altijd zijn slanke pasvorm. Kortom: the best of both worlds.
De fraaie ‘paramontura’- kraag, gesneden uit één stuk, geeft het shirt een gedistingeerde uitstraling.
Verkrijgbaar in 9 kleuren in de maten S t/m XXXL.

Bestel online of bezoek een van onze winkels. Verzending en retournering is gratis.

AMSTERDAM
Kerkstraat 167-171

ANTWERPEN
Steenhouwersvest 57

DEN HAAG
Coming soon

DÜSSELDORF
Kasernenstraße 14

ROLEX PRESENTEERT:

OYSTER STORY

WE VIEREN 100 JAAR OYSTER-GESCHIEDENIS

OP ROLEX.COM

ROLEX